

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Г. ЛУКАШ

СЛОВНИК КОНОТАТИВНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ

Видання 2-е, перероблене і доповнене

Вінниця
2017

УДК 81' 373.2: 81' 371
Л 84

*Рекомендовано до друку вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 13 від 27.11.2017 р.)*

Рецензенти:

М. М. Торчинський – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету.

М. О. Вінтонів – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

З. О. Купчинська – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка.

Лукаш Г. П.

Л 84 Словник конотативних власних назв / Г. П. Лукаш. – 2-е вид., перероб. і доп. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. – 280 с.

ISBN

У словнику зібрано власні назви різних розрядів, які продовжують слугувати у мові та мовленні іменами нашого довкілля, але й набувають вторинного, понятійного змісту (конотацій), стаючи емоційно-експресивними заміниками загальних назв.

Для філологів, студентів гуманітарних факультетів й усіх, хто цікавиться питаннями розвитку мови і мовлення.

УДК 81' 373.2: 81' 371

ISBN

© Лукаш Г. П., 2015
© ДонНУ імені Василя Стуса, 2017

ПЕРЕДМОВА

Конотативні власні назви, або конотоніми, – це...

Загалом прийнято вважати, що у плані структури значення онім не має основної конотації, оскільки не зв'язаний із поняттям. Наш «Словник конотативних власних назв» містить такі власні назви, які зберігають свою належність до пропріальної лексики і називають одиничний об'єкт, але набувають вторинного конотативного змісту. Виникаючи у процесі метафоричного (рідше – метонімічного) функціонування як оніми образної номінації, вони стають лексично повнозначними і збагачуються референтною конотацією. Для позначення подібних випадків Євген Степанович Отін запропонував термін **конотоніми**¹, тому що важливою ознакою вторинної номінації є наявність експресивності.

Конотонім стає результатом розквіту словесної енергії власної назви, свідченням сили й життя її духу. Метафора і конотонім мають рідні душі, які живляться одним джерелом, розвиваються внаслідок однакових процесів, але живуть своїм життям.

Онімна метафора виникає як у публіцистичному та художньому мовленні, так і в розмовному, територіальних діалектах і сленгу. Яскраво виявляються особливості вторинної номінації у народному переосмисленні імен. Так, народне мовлення виробило цілий ряд імен-оцінних характеристик. «Невдах у народі називають Хомою чи Химкою; некультурних, „неотесаних“, недоумкуватих – Гапкою, Феською, Хіврею, Берком; дурнів – Стецьком; неуважних, неспритних – Солохою, Солопієм, Багато інших значень подібних вад втілено в іменах *Гаврило, Гриць, Микита, Кирило, Мартин, Хома, Солоха, Параска, Хвеська, Химка* тощо» – відзначає В. В. Жайворонок². Прислів'я із власними іменами людей часто виникали у різних народів з передражнювань на молодіжних народних гуляннях, тому відзначаються дотепністю, часом дошкульністю і завжди влучністю та художньою точністю. Для милозвучності використовувалось парне римування. Пор. у польській мові: *Kożna Agata na swoje tarapata* ('кожному своє') або *Fik mik Dominic* ('легковажний вчинок').

Влучність високих метафор, урочистого вторинного іменування відомої особи помічена давно. *Це є Константин великого Риму, що охрестився сам і охрестив людей своїх*, – так у «Повчанні Мономаха дітям» названо Володимира Великого. В епоху бароко часті звернення до імен античних богів (*Зевес, Аврора, Аполлон, Афродита, Бахус, Ахілл, Марс, Геркулес*), імен відомих історичних осіб (*Демосфен, Зоїл, Софокл, Есфір*) мали на меті своєрідне „декорування” тексту, сприяли героїзації персонажів. Художня література романтизму розширила практику вживання імен у ролі вторинної номінації. У наш час завдяки новітнім засобам інформатизації суспільства вдалі образні імена-характеристики швидко підхоплюються і поширюються, наприклад, заголовок у газеті: «*Чи ми не Кайдаші?*»; вирази *Попелюшка економіки* (про освіту й медицину), *Голгофа ХХ століття*,

¹ Отін Є. С. Конотативна ономастична лексика / Є. С. Отін // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 47–53.

² Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

Герострат XXI століття, Чорнобиль наших душ, Гомери глобальної ери, арабська Швейцарія, українські Фермопіли, фінансовий Армагеддон. Не виходячи за межі поетичного тексту, такі імена зберігають за собою статус одиниць художнього мовлення. Але, розгорнувшись із факту мовлення до явища факту мови, вони перетворюються у власні назви, в яких денотативне значення співіснує із загальнономовними або індивідуальними конотаціями.

Зміщення структури базового онімного значення відбувається тоді, коли якийсь об'єкт, названий іменем, стає інформаційно вагомим у соціумі. Власне ім'я ототожнюється з цією інформацією, може її замінювати, стає її знаком, одночасно виявляючи логічну та емоційну оцінку об'єкта. У такому разі перерозподіл інформації в первісно заданій програмі оніма відбиває базову семантику об'єкта, насичуючи її новими враженнями та настроями³.

У семантичній структурі конотоніма важливе місце посідає образний компонент, який внаслідок прагнення до експресивного називання, здатності до відтворювання, повторюваності та впізнаваності у певних комунікативних ситуаціях стає основою для розвитку онімної семантики. Так, якщо ще недавно новобудови йменували *Черемушками*, то зараз – *Царськими Селами* чи *Європою*, престижні мікрорайони чи вулиці – *Кончами Заснами*, *Банківськими*, *Дем'яна Бідного*, *Люксембургом*. На онімній системі на рівні неофіційної мікротопонімії знайшла свій відбиток вестернізація української культури: *Бруклін*, *Чикаго* – 'фешенебельний мікрорайон'; *Бродвей* – 'головна вулиця'. Парадоксальною є ситуація зі статусом конотоніма *Іуда*, який, апелюючи до розмовного мовлення до лайливого слова, у книжному ще береже відтінок належності до біблійних легенд.

Може статися і так, що конотоніми зберігають слабкий зв'язок із своїм реальним об'єктом, наприклад, топоконотоніми *Хацанетівка*, *Крижопіль*, *Жабокряківка*, *Кобеляки*, *Зачепилівка*, *Чорторий* – 'віддалене місце, захолустя'. Причина цього лежить у площині сприймання звукового складу і твірних основ цих власних назв, які в своїй первинній номінації уже збагачені різними конотаціями. Саме тому їм легко було перейти до класу конотонімів. Називаючи реальні конотати, зазначені топоніми конотоніми сприймаються як розмовні утворення емоційно-експресивного плану і часто не асоціюються з конкретними топонімами. Але, зважаючи на мінливий характер конотонімії, на постійний активний розвиток її складу, певною мірою можна говорити про те, що практично усі конотоніми перебувають у хисткому мезонімному стані.

Ім'я, що внаслідок образності набуває особливої культурної вагомості, розширює свою значеннєву базу. Не припиняючи позначати певний об'єкт, воно починає використовуватись для характеристики ширшого кола явищ дійсності, внаслідок чого створюється своєрідний діапазон семантичного „розсіювання“ імені.

Якщо конотонім популярний – він часто вживаний, від чого його образність стирається. Якщо не популярний – значить, він чи то може бути незрозумілим для реципієнта і той його не сприймає, чи мати надто високе значення, чи просто

³Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки : [монографія] / Г. П. Лукаш – Донецьк : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «ПРОМІНЬ», 2011. – 438 с.

не припав до вподоби. Тому рано чи пізно конотоніми або губляться у пасивному складі конотонімії, повертаючись до табору рідко вживаних метафор, або переходять до апелятивів.

Семантичний механізм апелятивації власних назв у найпоширенішому вигляді полягає в тому, що одна з випадкових, факультативних сем переміщається в ядро значення, тим самим формуючи його, і стає головною (у мові взагалі або тільки в конкретній мовній ситуації). При цьому онім втрачає конкретність, тобто зв'язок з індивідуальним предметом. А якщо такий зв'язок зберігається? Дослідження етапів своєрідного «завмирання» онімів на шляху свого перевтілення ставить науковців перед необхідністю звернути увагу на нову групу власних назв, що певний час перебувають у полі дії цього процесу.

Простежимо деякі його перебіги. У межах онімної «семантичної амплітуди» маємо такі процеси: апелятивація, конотонімізація, деонімізація. Власні назви, набуваючи сем поняттєвого характеру, можуть заступати апелятив, але все ж самі не стають загальними назвами, утримуючи зв'язок із одиничним об'єктом – референтом, що його «породив». В апеляції до базового оніма конотонім призначений підкреслювати свою вторинність, постійно зберігаючи високу естетично-виражальну потужність і свій зв'язок з онімом-«батьком». Втрачається такий зв'язок, згасає образність – і конотонім виходить із меж онімного простору, тобто стає деонімом. Основна відмінність конотоніма від деоніма – відсутність у деоніма зв'язку із пропріальним етимомом. Деонімізовані імена або зовсім не мали референтних конотацій (*кашемір, панам* та ін.), або втратили їх (*олух, фетюк*)⁴. Якщо розширення значення супроводжується кристалізацією наявної в онімі конотації, яка передбачає збереження зв'язку з референтом, йдеться про конотонімізацію. Коли ж ми акцентуємо увагу на втраті онімного значення і засвідчуємо при цьому відсутність референтної прив'язки, ми говоримо про деонімізацію.

Досить активно в сучасній мові відбувається процес апелятивації словесних товарних знаків, який полягає у втраті словом здатності співвідноситися тільки із продукцією конкретного виробника й переходом до фонду загальної лексики для позначення тієї товарної категорії, до якої споконвічно належав даний знак: *ксе-рокс* (копіювальний апарат), *скотч* (прозора клейка стрічка), *джакузі* (гідрома-сажна ванна; назва походить від північноамериканської фірми Jacuzzi Inc., яка організувала їх масове виробництво). При цьому, як вважають дослідники, домінують закон економії й екстралінгвальний фактор моди, а також відсутність культури сприйняття товарних знаків як охоронюваного об'єкта інтелектуальної власності. Компанії, чиїм товарним знакам загрожує небезпека відриву даного словесного знака від товару конкретного виробника й уживанню його для позначення всієї товарної категорії, вживають серйозних рекламних та PR-зусиль для запобігання переходу торговельної марки в загальну назву. Традиційним прикладом може служити компанія «Хегох», якій вдалося викоринити загальне слово “xerox” з англійської мови, замінивши його на photocopier / photocopy.

⁴Отін Є. С. Конотативна ономастична лексика . С. 49.

Якщо характер якогось об'єкта виявляється дуже яскравим, ім'я, що його називає, має тенденцію переходу до розряду конотонімів. Наприклад: *Не ризикуватимеш – не питимеш «Мадам Кліко»* (Зоря, 12.02.01). «Мадам Кліко (Madame Clicquot)» – всесвітньо відома марка шампанського, за якою стоїть образ цілком реальної жінки, вдови скромного і майже невідомого історії виробника вин на ім'я Франсуа Кліко. Трансформований вираз *Хто не ризикує – той не п'є шампанського* звучить свіжо, оригінально і набуває нових нюансів: «Мадам Кліко» – дороге і вишукане шампанське, отже, завдяки ризику можна мати не просто гарне життя, а комфорт і розкоші.

Найпоширенішою конотонімною структурою є модель „відтопонімне означення + конотонім”. Дія такого сполучення ґрунтується на роботі асоціативних зв'язків, коли референт, прив'язаний до певного топосу, переміщається в нову сферу на призначене йому місце, занурюючись у світ асоційованих імплікацій. Цей процес передбачає: зв'язок двох фактів (або осіб, географічних об'єктів, подій, культурних явищ тощо), усвідомлення цього зв'язку автором і декодування його читачем (постулат про постійно присутній конотонімний концепт). Наприклад: *Український Страдиварі*, (про О. Корнієвського – бандуриста, удосконалювача бандури), *український П'ємонт* (про Львів), *український Арістотель* (Іннокентій Гізель), *український Барбізон* (Космач), *український Сократ* (Григорій Сковорода), *Карпатський Омар Хайям* (про В. Довговича). Конструкти „відтопонімне означення + конотонім” містять конотоніми інтерлінгвального типу. Як правило, в них реалізується основна конотема, усталена в когнітивній базі світової культури.

Явище рухливості семантичного наповнення власних назв, колосальність їх асоціативних спроможностей особливо яскраво виявляється у випадках онімної, або у нашому разі – конотонімної, гри: *Кожне болото свого Сусаніна хвалить* (Флоріан Боднар); *Нікому тут не Еверест, обом Голгофа* (Н. Гуменюк); *Щоб заслужить Дантеса, спочатку, певне, треба бути поетом* (Б. Олійник); *Немає Моцарта – ніхто не Сальєрі* (Л. Костенко). *Збираємось Колумбами рости. І раптом виростаємо кортесами* (Віргуш Н.).

У конотонімії діють і загальні онімні, і власні, конотонімні, закономірності та принципи. Так, ми говоримо про власний для конотонімів об'єкт іменування – образно осмислені предмети дійсності (факти, явища, особи), номінація яких реалізується в мовленні, тобто конотоніми, як і будь-який інший онімний розряд здійснюють одиничну референцію. Крім того, простежується процес конотонімізації власних назв за певними етапами, або конотонімогенез. Конотоніми також беруть участь у процесах трансонімізації – переході онима одного розряду в інший⁵.

Таким чином, значення власної назви теж становить собою структуру із денотативним та конотативним планом. Денотативний план – це називання індивідуального об'єкта, (для конотоніма – образно осмисленого), а конотативний –

⁵ Лукаш Г. П. Трансонімізаційні процеси в конотонімії / Г. П. Лукаш // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. – Випуск сьомий / головний редактор М. С. Скиба; відповідальний за випуск М. М. Торчинський. – Хмельницький: ХмДЦНП, 2014, – С. 104–112.

його суб'єктивне сприйняття, пов'язуване із власною для кожного інтерпретатора когнітивною базою.

Конотативні власні назви, або конотоніми, – це топоніми, антропоніми, хрононіми, ергоніми та інші оніми, що розвинули референтні співзначення. Ця властивість конотативних імен, як стверджував Є. С. Отін, дозволяє бачити в них не омоніми апелативів, а оніми з конотемами змістовного плану, актуалізація яких здійснюється в специфічних і, найчастіше, не типових для них вживаннях, що носить як узуальний, так й оказіональний характер. Розділ ономастики, що вивчає ці процеси, названо конотонімікою⁶.

СТРУКТУРА СЛОВНИКА

Поданий матеріал ілюструє різні конотації власних імен або одним, або цілою групою прикладів, що мають на меті засвідчити різноманітність семантичних контекстів, в які потрапляє конотонім, його сполучуваність з іншими словами, а також існування різних способів подання в тексті (написання його з малою або з великою літери, в лапках чи без лапок, через *і* або через *и* тощо).

Словникові статті в пропонованому словнику мають структуру, розроблену Вчителем. Так, після заголовного оніма – в його вихідній або похідній формах (наприклад, **ПАРІЖ, -а, ч.** Топ.1. Столиця Франції, місто на р. Сена) наводяться приклади його вживання у «прямому» (денотативному) значенні: *Париж офіційно подав заявку на проведення літніх Олімпійських ігор 2024 року* (Новини, 03.08.2015).

Після прикладу оніма з денотативним значенням міститься умовне буквене позначення типу конотації та ілюстрації (пор.: УКТ₂. 1. Далекий світ, інші краї. *Багато людей на світі ще тяжко живуть, товаришу Сталін. У них, по Парижах, безробітні попід мостами живуть, діти в смітниках риються – боляче дивитись* (Гончар О. Двоє вночі). Однотипні співзначення нумеруються: 2. Населений пункт з ознаками культури. Часто вживається у парі з топонімом *Лондон*.

Наступні частини словникової статті носять факультативний характер. Це: а) похідні від конотонімів, що виникли в українській мові або в мовах, з яких вони були запозичені (у статтях вони наводяться після знака «квадрат»: □ **Парижити**. Збиратися артистичною богомою. ... *це бозна-коли парижили* (Іван Драч);

б) словосполучення з конотонімами або відконотонімними утвореннями (вводяться знаком «ромб»: ◇ **Малий Париж**. *Львів називають маленьким Парижем, але Париж ще не називають великим Львовом* (Post-Поступ, № 6, 2007); **Пролетіти, як фанера над Парижем** – зазнати поразки, потрапити в халепу. *Ігор Сердюк на попередніх зборах пролетів, як фанера над Парижем* (Шкляр І. Ключ);

в) географічні назви, що виникли в результаті «повернення» в топонімію конотонімів, але вже з іншими мотивами номінації нових географічних об'єктів (вторинні топоніми типу *Париж* – 'неофіційна назва площі з фонтаном перед

⁶ Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки : [монографія]. – С.8.

Вінницьким обласним українським академічним музично-драматичним театром ім. М. К. Садовського'. Очевидно, назва виникла під впливом значення "осередок культури"; *Бермуди* – 'віддалений мікрорайон у Києві, Кам'янці-Подільському та ін. містах'; *Китай* – 'неофіційна назва густонаселеної частини деяких міст' і т. ін.), які подаються після умовного скорочення Топ.₂.

У словнику зроблено спробу зібрати конотоніми різних етапів історії мови. Знак (↓), що використовується перед позначкою типу конотації, передає інформацію про пригаслу конотацію. Наприклад, **Аквілон** (↓) Північний вітер. *Зникне лиш сніг – аквілони тікають і єври приходять* (Покалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових, XVI ст.).

До словника так само увійшла, головним чином, освоєна, усталена конотонімна онімія – узуальні конотативні власні назви інтер- та інтралінгвальних типів (їх більше 580) і лише незначна кількість оказіональних конотонімів – з метою показати їх відмінність від перших.

Отже, «Словник конотативних власних назв» засвідчує універсальний онімічний феномен, за якого власні назви виконують не лише свою пряму функцію називання одиничного об'єкта, а й слугують для вторинної емоційної, метафоричної, номінації предметів та явищ, подібних між собою певною визначальною рисою. Зафіксувати цю спільну рису, що лежить в основі нового значення, встановити контекст, знайти подібні приклади, щоб підтвердити виявлену конотему, визначити тип конотації – процес здебільшого суб'єктивний, тому часом передбачає неоднозначне тлумачення.

Перше видання цього словника, підготовленого за відомим у вітчизняній ономастиці зразком «Словаря коннотативных имён собственных» Євгена Степановича Отіна, вийшло невеликим накладом і швидко розійшлося. Через обережність, якої вимагають деякі позиції ймовірності в описі і тлумаченні змісту, характерні для такого типу робіт, або відсутність прикладів, на нові і цікаві конотоніми, які б нас задовольнили, у нове видання, на жаль, потрапив не весь матеріал, наявний у нашому розпорядженні. Але оскільки попит на наш «Словник...» великий, ми вирішили перевидати його хоча б з не дуже великими змінами. Автор буде вдячний за будь-які помічені Вами, уважний читачу, неточності.

ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ ТА ГРАФІЧНІ ЗНАКИ

Розроблено: Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – 3-е изд., перераб и доп. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 518 с.

1

Аг.₁	– агіонім (ім'я святого) у „прямому” значенні
Антр.₁	– антропонім, вжитий у „прямому” (денотативному) значенні
Арт.₁	– артіонім (назва твору мистецтва, живопису) із „прямим” значенням
Бібл.₁	– бібліонім (назва літературного твору) із „прямим” значенням
Бат.₁	– баталіонім (назва битви, баталії) із „прямим” значенням
Гемер.	– гемеронім (назва періодичного видання)
Ерг.₁	– ергонім з „прямим” значенням
діал.	– діалектне
ж.	– жіночий рід
З₁	– зоонім із „прямим” значенням
зневажл.	– зневажливе
КА	– конотативний антропонім
КБібл.	– конотативний бібліонім
КГемер.	– конотативний гемеронім
КЗ	– конотативний зоонім
КО	– конотативний онім (конотонім)
КТ	– конотативний топонім
ЛА₁	– літературний антропонім із „прямим” значенням
ЛТ₁	– літературний топонім із „прямим” значенням
М₁	– міфонім (власна назва у міфах, билинах, казках) із „прямим” значенням
МА₁	– міфоантропонім (особове ім'я) із „прямим” значенням
МЗ₁	– міфозоонім (міфологічна власна назва тварини) із „прямим” значенням
мн.	– множина
МТ₁	– міфотопонім (назва міфологічного географічного об'єкта) із „прямим” значенням
МХрон.₁	– міфохрононім (назва міфологічного відтинку часу, події) із „прямим” значенням
невідм.	– невідмінюване
ОКА	– okazіональний конотативний антропонім
ОБібл.	– okazіональний бібліонім
ОКЛА	– okazіональний конотативний літературний антропонім
ОКМА	– okazіональний конотативний міфоантропонім
ОКМТ	– okazіональний конотативний міфотопонім

ОКТ	– okazіональний конотативний топонім
П.₁	– планетонім (власна назва планети)
розм.	– розмовне
Топ.₁	– топонім, вжитий у „прямому” значенні
Топ.₂	– топонім, утворений внаслідок вторинної номінації структурно тотожного конотативного географічного імені: (Топ. ₁ →КТ→Топ. ₂)
УКА₁	– узуальний конотативний антропонім з інтерлінгвальною коно- тацією
УКА₂	– узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною коно- тацією і широким діапазоном відомості
УКА₃	– узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною коно- тацією, вживання якого в українській мові територіально обме- жене („конотативний онімний діалектизм”)
УКА₄	– узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною коно- тацією, вживання якого обмежене жаргоном
УКА₅	– узуальний конотативний антропонім з інтралінгвальною коно- тацією, характерний для іншомовного мовного середовища, але добре відомий й українцям
УКАрт.₂	– узуальний конотативний артіонім з інтралінгвального типу з широкою сферою вжитку
УКБібл.₁	– інтерлінгвальний узуальний конотативний бібліонім
УКБібл.₂	– узуальний інтралінгвальний бібліонім з широкою відомістю
УКБат.₁	– узуальний конотативний баталіонім з інтерлінгвальною коно- тацією
УКБат.₂	– узуальний конотативний баталіонім з інтралінгвальною коно- тацією
УКЕклз.₁	– узуальний конотативний еклзєонім з інтерлінгвальною коно- тацією
УКЕрг.₁	– узуальний інтерлінгвальний конотативний ергононім з широ- кою відомістю
УКЕрг.₂	– узуальний інтралінгвальний конотативний ергононім з широ- кою відомістю
УКГемер.₁	– узуальний конотативний гемеронім з інтерлінгвальною коно- тацією
УКГемер.₂	– узуальний конотативний гемеронім з інтерлінгвальною коно- тацією
УКЗ₁	– узуальний конотативний зоонім інтерлінгвального типу
УКЗ₂	– широко відомий узуальний інтралінгвальний конотативний зоонім
УКЛА₁	– узуальний конотативний літературний антропонім, відомий у ряді мов
УКЛА₂	– узуальний інтралінгвальний конотативний літературний ан- тропонім з широким діапазоном вжитку

УКЛА₄	– узуальний інтралінгвальний конотативний літературний антропонім з обмеженою сферою вжитку (в жаргоні, аргі)
УКЛТ₁	– узуальний інтерлінгвальний конотативний літературний топонім
УКЛТ₂	– узуальний інтралінгвальний конотативний літературний топонім з широким діапазоном вжитку
УКМ₁	– узуальний конотативний міфонім
УКМА₁	– узуальний інтерлінгвальний конотативний міфоантропонім
УКМА₂	– узуальний інтралінгвальний конотативний міфоантропонім з широкою відомістю
УКМА₃	– узуальний інтралінгвальний конотативний міфоантропонім з територіально обмеженою сферою вжитку
УКМТ₁	– узуальний інтерлінгвальний конотативний міфотопонім з широкою відомістю
УКМТ₃	– узуальний інтралінгвальний конотативний міфотопонім з територіально обмеженою сферою вжитку
УКМТ₅	– узуальний інтралінгвальний конотативний міфотопонім, характерний для іншомовного мовного середовища, але добре відомий й українцям
УКМХрон.₁	– узуальний інтерлінгвальний конотативний міфохрононім
УКП₂	– узуальний інтралінгвальний конотативний планетонім
УКТ₁	– узуальний інтерлінгвальний конотативний топонім
УКТ₂	– узуальний інтралінгвальний конотативний топонім з широкою відомістю
УКТ₃	– узуальний інтралінгвальний конотативний топонім з – територіально обмеженим поширенням
УКТ₄	– узуальний інтралінгвальний конотативний топонім, вживаний у певному соціальному жаргоні
УКХремат.₁	– узуальний конотативний хрематонім інтерлінгвального типу
УКХрон.₁	– узуальний інтерлінгвальний конотативний хрононім
Хрон.₁	– хрононім з „прямим” значенням
Хремат.₁	– хрематонім з „прямим” значенням
ч.	– чоловічий рід

2

<< >>	– позамовні реалії, що обумовили появу у власній назві якогось співзначення (джерело мотиву вторинної номінації)
▽	– апелятив, що виникли внаслідок повної деонімізації конотативних власних назв
◇	– стійкі словосполучення з конотативними онімами або відконтонімними апелятивами
□	– відконтонімні утворення
(...)	– відсутність у використаних джерелах прикладів на вживання власної назви як омонімічного відконтонімного апелятива

- (↓) – конотація, що пригасає
- (↓) – утрачена в сучасній мові конотація
- (↑) – відновлене (регенероване) співзначення („розбуджена” конотація)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ СКОРОЧЕНЬ

1. Андрухович Ю. І. Таємниця. Замість роману / Ю. І. Андрухович. – Х. : Фоліо, 2007. – 478 с.
2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів. Роман / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2007. – 275 с.
3. Антипович, Тарас. Тіло і доля / Т. Антипович. – К. : Факт, 2008. – 160 с.
4. Арсенич Д. М. Розсипаний мак. Поетичні мініатюри / Д. М. Арсенич – Косів : Писаний Камінь, 2012 – 72 с.
5. Багряна, Анна. Інші лінії: поезії / А. Багряна. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2009. – 200 с.
6. Бровченко В. Перед Покровою / В. Бровченко. – К. : Преса України, 2006. – 88 с.
7. “Бу-Ба-Бу” (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак): Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика / [Авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. Василя Ґабора]. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2008. – 392 с.
8. Вісімдесятники. Антологія нової української поезії / [Упорядкування Ігоря Римарука. – Вид-во Канадського ін-ту українських студій]. – Едмонт, 1990.
9. Волков, Олексій. Лікарня на відлюдді: Роман / О. Волков. – К. : ТОВ “Гамазин”, 2007. – 528 с.
10. Дереш, Любо, Поклоніння ящірці / Л. Дереш. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. – 176 с.
11. Дереш, Любо, Культ / Л. Дереш. – Львів : Кальварія, 2002. – 183 с.
12. Джинсове покоління. Пострадянська література Закарпаття, Альманах прози і поезії [Укладач М. Рошко]. – Мукачево, Карпатська вежа, 2007. – 346 с.
13. Дмитренко О. Земля небесна. Оповідання, повісті, роман-есе, есе / О. Дмитренко. – СПб.; М. : Изд-во АСВ, 2002. – 537 с.
14. Дністровий А. Місто уповільненої дії / А. Дністровий. – К. : Факт, – 2003. – 267 с.
15. Драч І. Ф. Лист до калини: Поезії / І. Ф. Драч. – К.: Веселка, 1994. – 286 с.
16. Гончар О. Т. Листи [Упоряд. В. Д. Гончар, Я. Г. Оксюта; Передм. В. О. Яворівського; Вст. слово Я. Г. Оксюти; Післям. Р. М. Лубківського] – К. : Укр. письменник, 2008. – 431 с.
17. Єшкілев В. ПРОза. Масонський проект / В. Єшкілев // Київська Русь, Кн. 8 “Протяг”. – 2006.
18. Жадан С. Anarchy in the UKR / С. Жадан. – Харків : Фоліо, 2006. – 223 с.
19. Жадан С. В. Денеш Мод / С. Жадан. – Х. : Фоліо, 2006. – 229 с.
20. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
21. Забужко Оксана. Польові дослідження з українського сексу. Роман / О. Забужко. – К. : Згода, 1996. – 203 с.
22. Забужко Оксана. Репортаж із 2000-го року. Збірка статей / О. Забужко. – К. : Факт, 2001. – 256 с.

23. Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай: Роман: Ч. 2 / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2001. – 401 с.
24. Іванина, Василь. Любов і смерть узурпатора. Роман. (Три доби з життя “героя” нашого часу) / В. Іванина. – К. : Дніпро, 2006. – 224 с.
25. Іваничук Р. Вода з каменю; Саксаул у пісках: Романи / Р. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2007. – 414 с.
26. Ірванець О. П'ять п'єс. Проза / О. Ірванець. – К. : Смолоскип, 2002. – 120 с.
27. Карпа Ірена. Знес паленого (чтиво ідіотів) / І. Карпа. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002 – 350 с.
28. Карпа І. І. 50 минут траву; Фрейд бы плакал [Пер. с укр. І. О. Сіда] / І. І. Карпа. – Х. : Фоліо, 2008. – 384 с.
29. Кленович Севастьян. Роксоланія (Поема) / С. Кленович // Українська поезія XVI століття). – К. : Рад. письм., 1987. – С. 114–169.
30. Кимличенко, Ірина. Сьогодні сонячно / І. Кимличенко. – К. : Зелений Пес, 2007. – 224 с.
31. Коваль А. П., Коптилов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптилов. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.
32. Ковалівський М. Українська Гавриліада. Сатира. Гумор. Байки. Поезії. Пародії. – Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2011. – 224 с.
33. Коломієць В. Видива на дорозі. Вибрані твори [Передмова: Л. М. Новиченко, І. Ф. Драча, М. М. Ільницького] / В. Коломієць. – К. : Дніпро, 2007. – 608 с.
34. Компанієць, Ольга. Назустріч: Роман / О. Компанієць. – Львів : Кальварія, 2002. – 208 с.
35. Кононенко, Євгенія. Зрада / Є. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2002. – 242 с.
36. Кононенко, Євгенія. Імітація / Є. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2001. – 325 с.
37. Кононенко Є. Три світи: Вибрані новели / Є. Кононенко. – Львів: ЛА “Піраміда”, на замовлення приватного підприємця Говди І. В., 2006. – 126 с.
38. Кононович, Леонід. Феміністка. Роман / Л. Кононович. – Львів : Кальварія, 2002. – 321 с.
39. Костенко Л. В. Берестечко / Л. В. Костенко. – К. : Либідь, 2010. – 231 с.
40. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
41. Костенко Л. В. Вітрила. Лірика / Л. В. Костенко. – К. : Радянський письменник, 1958. – 95 с.
42. Костенко Л. В. Мандрівки серця. Поезії / Л. В. Костенко. – К. : Радянський письменник, 1961. – 111 с.
43. Костенко Л. В. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах / Л. В. Костенко. – К. : Веселка, 1990. – 159 с.
44. Костенко Л. В. Над берегами вічної ріки. Поезії / Л. В. Костенко. – К. : Радянський письменник, 1977. – 163 с.
45. Костенко Л. В. Неповторність. Вірші. Поеми / Л. В. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 222 с.
46. Костенко Л. В. Поезії / Л. В. Костенко. – Балтимор; Париж; Торонто: Смолоскип ім. В. Симоненка, 1969. – 357 с.

47. Костенко Л. В. Проміння землі / Л. В. Костенко. – К. : Молодь, 1957. – 50 с.
48. Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур. Вірші. Поема-балада. Драми, поеми / Л. В. Костенко. – К. : Радянський письменник, 1987. – 202 с.
49. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
50. Кухта, Василь. Гуцульський Париж: Поезії / В. Кухта. – Ужгород: КП “Ужгородська міська друкарня”, 2007. – 232 с.
51. Лозко Г. С. Рідні імена. Слов’янський іменослов. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 368 с.
52. “Любов до грецьких муз...”: [36. Українських перекладів давньогрецьких творів]. – Х. : Майдан, 2006. – 304 с.
53. Маленький І. Апологія міфу: Слово про Діву Лебеду [Передм. В. Івашка] / І. Маленький. – К. : МАУП, 2006. – 384 с.
54. Матіос, Марія. Жіночий аркан у саду нетерпіння / М. Матіос. – Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. – 308 с.
55. Матіос Марія. Щоденник страченої / М. Матіос. – Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2005. – 192 с.
56. Молоде вино. Антологія поезії [Упорядники: Максим Розумний, Сергій Руденко]. – К. : Смолоскип, 1994. – 432 с.
57. Молчанов, Геннадій. Готель «Ковток незалежності»: Роман / Г. Молчанов. – К. : Зелений Пес, ТОВ “Гамазин”, 2008. – 256 с.
58. Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб: Роман / Ю. М. Михайлик. – Харків: Фоліо, 2007. – 215 с.
59. Незнайомка: Антологія української „жіночої” прози та есерки другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. [Авторський проект, упоряд., вступне слово, бібліогр. відомості та приміт. Василя Габора]. – Львів : ЛА „Піраміда”, на замовлення приватного підприємця Говди І. В., 2005. – 600 с.
60. Некрашевич Іван. Замисл на попа / Іван Некрашевич Українська література XVIII століття // <http://litorus.org.ua>.
61. Пашковський, Євген. Вовча зоря / Є. Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 206 с.
62. Пашковський, Євген. Безодня / Є. Пашковський // Вечеря на дванадцять персон. – К. : Генеза, 1997. – с. 170–341.
63. Пекалід Симон. Про Острозьку війну під П’яткою проти низових / С. Пекалід // Українська поезія XVI століття). – К. : Рад. письм., 1987. – С. 196–242.
64. Перлини духовності: Твори української світської літератури від часів Київської Русі до XVII ст.: Навч. посіб. / Упоряд., передм. і комент. Різуна В. В. Кн. 1. – К. : Грамота, 2003. – 560 с.
65. Перлини духовності: Твори української світської літератури від часів Київської Русі до XVIII ст.: Навч. посіб. : В 2 кн. / Упоряд. Різуна В. В.; Пер., передм. і комент. Шевчука В. О. Кн. 2. – К. : Грамота, 2003. – 480 с.
66. Пилипчук Д. Мої рубаї / Д. Пилипчук. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. – 208 с.

67. Покальчук, Юрій. Те, що на споді. Оповідання та повісті / Ю. Покальчук. – Львів : Кальварія, 1998. – 209 с.
68. Полный православный энциклопедический словарь. В 2 т. Репринтное издание. – СПб, Издательство П. П. Сойкина. – М., 1992.
69. Ройченко А. А. Одісея Овідія. Історичний роман / А. А. Ройченко. – Одеса: Маяк, 2008. – 420 с.
70. Роздобудько, Ірен. Він: ранковий прибиральник. Вона: шості двері. Романи / І. Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2005. – 312 с.
71. Роздобудько І. Мерці. Роман / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2006. – 147 с.
72. Роздобудько І. Пастка для жар-птиці: Роман / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2007. – 159 с.
73. Роздобудько І. Амулет Паскаля; Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя: Романи / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2008. – 475 с.
74. Роздобудько, Ірен. Гра в пацьорки. Збірка оповідань / І. Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2009. – 240 с.
75. Роздобудько І. Останній діамант міледі: Авантюрний детектив / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2010. – 222 с.
76. Савчук М. Український гумористично-сатиричний календар-альманах / Микола Савчук. – Коломия : Вік, 2012. – 400 с.
77. Сергієнко, Анатолій. Десять тисяч баксів: Роман / А. Сергієнко. – К. : Зелений пес, ТОВ “Гамазин”, 2007. – 288 с.
78. Тараненко О. О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань / О. О.Тараненко // Мовознавство, 2010, № 2, – С. 14–36.
79. Тарнашинська Л. Б. Парасоля на кожен дощ. Новели, оповідання, маленькі повісті / Л. Б. Тарнашинська. – К. : Неопалима купина, 2008. – 260 с.
80. Трициліндровий двигун любові / Ю. Андрухович, Л. Дереш, С. Жадан. – Х. : Фоліо, 2007. – 219 с.
81. Український гумор та сатира: Для серед. та ст. шк. віку [Упорядкув., передм., дод. І. Андрусяка]. – К. : Школа, 2007. – 351 с.
82. Україна сміється. Збірка [Укладання тексту Кусайкіна Н. Д.]. – К. : Шанс, 2008. – 464 с.
83. Українська поезія XVI століття / Редкол.: О. Є. Засенко та ін. Упоряд., вступ. ст. та приміт. В. В. Яременка. – К. : Рад. письм., 1987. – 287 с.
84. Українська поезія середини XVII століття (<http://www.litopys.org.ua/ukropoety/anto50.htm>).
85. Українська література XVIII століття // <http://litopys.org.ua>
86. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В.Маркевича и других. Спорудив М. Номис. – СПб., 1864.
87. Федотюк, Петро. Добродії та лихочвори: Етюди про мову (з редакторських записників) / П. Федотюк. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – 288 с.
88. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К. :Довіра, 2003. – 735 с.

89. Франко, Іван. Твори: У 50 т. / І. Франко. – К. : – Т. 29. – 1981. – 663 с., Т. 31. – 1981. – 581 с., Т. 35. – 1982. – 511 с., Т. 37. – 1982. – 678 с., Т. 43. – 1986. – 481 с., Т. 50. – 1986. – 703 с.

90. Франко І. Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах І. Франко [Упорядники: З. Т. Франко, М. Г. Василенко]. – Львів : Калопер, 2001. – 434 с.

91. Шевченко, Тарас. Повне зібрання творів: У 6 т. / Т. Шевченко. – К. : Видавництво АН УРСР, 1963. – Т 1. – 590 с.; Т 2. – 631 с.; Т 3. – 508 с.; Т 4. – 523 с.; Т 5. – 356 с.; Т 6. – 642 с.

92. Шкляр Василь. Ключ. Роман / В. Шкляр. – Львів: Кальварія, 1999. – 231 с.

93. Шкляр Василь. Елементал / В. Шкляр. – Львів: Кальварія, 2001. – 254 с.

94. Шкляр Василь. Кров кажана / В. Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2006. – 240 с.

95. Щур В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце / Василь Щур. – «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна», 2010. – 198 с.

96. Юрик Ніна «Тільки Сталін на стіні!» Фольклор епохи соціалізму та будівництва комунізму /Н. Юрик. – Запоріжжя : Просвіта , 2003. – 210 с.

Періодичні видання

Правобережжя – www.gazeta.zt.ua

Поступ – Postum.brama.com

День – www.day.kiev.ua

Грані– grani.kiev.ua / grani.htm

Високий замок – www.wzlviv.ua

Галицькі контракти – www.kontrakty.com.ua

Вечірній Київ – www.vechirniykyiv.com

Вечірня Полтава – www.vechirka.hl.ua

Вечірні Чернівці – www.svoboda.org.ua/dopysu

Вечірня газета (Кіровоград) – www.vechirka.com.ua

Рівне Вечірнє – www.rivnepost.rovno.ua

Вечірні Черкаси – www.vechirka.ck.ua

20 хвилин – 20.minut.ua

Україна молода – uamedia.visti.net/ua

Юридична практика – www.practix.com

Факти і коментарі – www.facts.kiev.ua

Фортеця – www.kp.km.ua/~fort

Хрещатик – www.kreschatic.riv.ua

СКОРОЧЕННЯ

БЭ¹ – Библийская энциклопедия. В 2-х книгах [Репринтное воспроизведение издания]. – М. : NB-PRESS-Центурион-АПС, 1991.

БЭ² – Библийская энциклопедия. – М. : Локид-пресс, 2002. – 768 с.

БСРЖ – Мокиенко В. М., Никитина Г. Г. Большой словарь русского жаргона / В. М. Мокиенко, Г. Г. Никитина. – СПб., 2000.

Грінченко-І, ІІ, ІІІ, ІV – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. [Репринтне видання] / Б. Д. Грінченко. – К.: “Лексикон”, 1996. – Т. І–ІV.

Горбач – Горбач Олекса. Аргo в Україні / О. Горбач. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2006. – 688 с.

Даль – В. Даль, «Пословицы русского народа» у 2 томах, М., 1984.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. В семи томах. Т. 1–5. – К. : Наукова думка, 1982–2006.

Кв.-Осн. – Словник мови творів Г. Квітки-Основ’яненка / [Відп. ред. М. А. Жовтобрюх] : У 3-х т. – Т. 1–3. – Х., 1978–1979.

Короткий словник львівської гвари – [Упорядник Люба Козак]. – Електронний ресурс: <http://www.lviv.ua/n36-1texts/gvara.htm>

КСЖЛУМ – Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К. : Критика, 2003. – 232 с.

М. Номис – Українські приказки, прислів’я і таке інше. Збірники О. В. Маркевича и других. Спорудив М. Номис. – СПб., 1864.

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови. У чотирьох томах [Укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 1998.

ПСУМС – Перший словник українського молодіжного сленгу [Укладач С. Пиркало; За редакцією та з післямовою Ю. Мосенкіса]. – К. : “Мова та історія”, 1999. – 88 с.

ПЦСС – Полный церковно-славянский словарь (со внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений). Протоиерей Григорий Дьяченко. Репринтное воспроизведение издания 1900 г. / Г. Дьяченко. – М. : Издательский отдел Московского патриархата, – 1993. – 1131 с.

СБГ – Словник буковинських говірок. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). В 10 т. / [Под ред. Р. И. Авансова. – М. : «Русский язык»]. – 1988–1991. – Т. 1. – 528 с.; Т. 2. – 496 с.; Т. 3. – 512 с.; Т. 4. – 560 с.

Словник імен богинь дохристиянських цивілізацій. – Вінниця : О. Власюк, 2005. – 326 с.

Словник символів – Словник символів культури України / [За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди]. – 3-є вид., випр. і доп. – К. : Міленіум, 2005. – 325 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 1. – 632 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1. – 799 с.; Т. 3. – 744 с.; Т. 9. – 916 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [Укл. В. М. Білоноженко та ін]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.

СОУММ – Дергач, Д. Словник онімів українських мас-медіа / за ред. Шевченко Л. І. / Д. Дергач. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 175 с.

Ставицька – Ставицька Л. Український жаргон: Словник / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

Ставицька Л. Українська мова без табу: Словник нецензурної лексики та її відповідників / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 456 с.

Смик – Смик Г. К. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв / Г. К. Смик. – К. : “Українська Радянська Енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1991. – 416 с.

СНУ – Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник / Укладач А. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.

ССУС – Словник сучасного українського сленгу [Упорядник Т. М. Кондрачук]. – Х. : Фоліо, 2006. – 330 с.

ФСССГД – Ужченко В. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Вид 6-е, доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 552 с.

УСЕ – Універсальний словник-енциклопедія [Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович]. – К. : Ірина, 1999 – 1551 с.

Чабаненко-І,ІІ,ІІІ,ІV – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.

Шевченко – Словник мови Шевченка / [Відп. ред. В. С. Ващенко]. – Т. 1–2. – К. : Наук. думка, 1964.

**СЛОВНИК
КОНОТАТИВНИХ
ВЛАСНИХ НАЗВ**

А

АБРА́ША, -і, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я, твірне від **Абра́м**.

УКА₂. Єврей (БСРЖ, 29; КСЖЛУМ, 28). Без прикл.

АБРАМО́ВИЧ, -а, ч. Антр.¹. Поширене серед євреїв прізвище. Див. також **Рабинович**, **Цукерман**, **Швондер**.

УКА₂. Єврей. *Ну, прибрали Абрамовича, а замість нього з'явиться Цукерман* (СОУММ).

АВРО́РА, -и, ж. МА₁. У давньоримській міфології богиня світанку, ранкової зорі, дочка Титана і Землі, яка приносила світло богам і людям (у грецькій міфології – богиня Еос). *Зевес їй (Церері) Стіском побожився, Вписав на пам'ять в полустав, Да так уже розвеселився, що з ней обнявшись, реготав* *Покіль рум'яная Аврора Обох застигла без убора: «Оце! Не сором куликать; Ось Феб через одну годину Тут виткне і свою чуприну, Вже й час у хаті прибирать!»* (Білецький-Носенко П. Горпинида, чи вхоплена Прозерпина. Жартівлива поема).

(↓) УКМА₁. 1. Ранкова зоря. *Тільки Аврора, зійшовши, розсіяла темнії тіні* (Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових, XVI ст.). *Часом край суден завило, і з ляку гребець стрепенеться! Коли ж на сході задніє, покине вродлива Аврора Постіль з туману пошиту, тоді я вертаюсь до моря. Знов сідаю на берег терпіти усе тую муку, Та ні у день ні у ніч немає мені відпочинку, Так і удень, і уніч все нині і гірко страждаю* (Костомаров М. Поезії).

(↓) 2. Схід. *Нищимо луком своїм вогнів, що ідуть від Аврори* (Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових, XVI ст.). *Подув могутній Борея його не лякає ніколи, Також і Евр від Аврори туманом окутаним сивим Хмар грозових не приносить, а Африк всі грізнії бурі Стримує* (Там само).

ОКМ. Самовідданість, покликання нести світло. *І самота твоя – вічна Аврора...* (Поклад Н. Поезії).

(↓) □ „**Аврора**” (наутонім) – назва крейсера Балтійського флоту, команда якого 7 листопада 1917 року гарматним пострілом подала сигнал до штурму Зимового палацу в Петрограді. У поезії радянських часів – символ революційних змін. *Та сколихнулось поле й море, У ділі – слово ожило, Коли з повсталої «Аврори» Безсмерне гасло загуло* (Рильський М.). У сучасній поезії може мати значення застарілого символу. *Ми – з антикваріату: Іржаві, мов „Аврора”*. (Дзюба І. Максимові Розумному, ЛУ, 29.11.2001).

АГАСФЕ́Р, АГАСВЕ́Р, -а, ч. МА₁, ЛА₁. Агасфер, або Вічний Жид – персонаж легенди XIII ст., згідно з якою був приречений на вічне блукання за відмову Христові у відпочинку біля свого дому по дорозі на Голгофу (УСЕ, 17). Французький письменник Ежен Сю (1804–1857) написав авантюрний роман “Агасфер” (“Вічний Жид”), який захоплює читача драматичним викладом, фантастичністю, складністю інтриги і несподіваністю безкінечно різноманітних епізодів (З “Українського народного календаря”, 1994 р., 20 липня).

Для нас він (Юрко Покальчук – Г. Л.) означав дотепний живий парафраз на тему Вічного Жид: він був Вічним Циганом (Андрухович Ю. Пако, Юрко, життя).

УКМА₁. 1. Невмирущий Агасфер. Вічний блукалець. Тихо-тихо... Тільки скорбно в хуртовині По Великій Україні Над недавнім пережитим – Псом прибитим Вис це московське лихо... А на світі У червоному промінні Сіс, віс, посіває... Злоба плаче і співає Упокій. Всюди згарища і слупи, Всюди трупи, трупи... Кров і гній. Над усім це в бурі білій, В звоях змія-урагана, В дикій усмішці шатана, В хижій поста-ті похилій Зупинився і замер – Невмирущий Агасфер! (Черкасенко С. Поезія).

2. Неприкаяний. *І хто він тепер? – Вічний жид, агасфер чи списаний із театральної групи через скорботну обставину смерті колишній актор... (Кордун В. ЛУ, 20.03.2003 р.). Я не стаціонарний професор, який сидить в кабінеті серед антикварних меблів! Я вічно безпритульний Агасфер, я Мойсей, який сорок років кружляє в пустелі, яку можна пройти за сорок днів (Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай).*

3. Людина, що вільно переміщається в часі. *Це – свобода у часі. Це простір не людського існування. Свобода в мені і я – в ній. Такий собі слов'янський Агасфер. Той не обрав Христа, а Бог не обрав мене (Москалець К. Людина на крижині). – Впродовж двох з половиною тисячоліть? Ти мене, здається, за Агасфера маєш! Я існую в тих координатах, що й ти, – простір, час... Зараз, наприклад, ... – чверть по дев'ятій, тридцять вересня тисяча дев'ятсот вісімдесят дев'ятого року (Забужко О. Інопланетянка).*

4. Вічний Жид. Невгамовний мандрівник. ... а на сусідньому ложі намагається щось висотати з волокон танучої дрімоти Вічний Жид Покальчук... (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: (Хронопис кінця тисячоліття). Йому саме виповнилося десь із 25, він здавався в тих стінах вічним – вічним студентом або Вічним Жидом, що пройшов Крим і Рим, горів у танку і так далі (Андрухович Ю. Таємниця). Він дух святий міщанських стін / він вічний жид і вічний тлін / він порох зоряних країн – він позащлюбний царський син – пан базьо (Неборак В. Пісенька про пана Базьо). Радуйся, діду! Старче, присядь, / знову нам розкажи, / як брали штурмом злу непроглядь / вічні Іван та Жид (Герасим'юк В.).

♦ **Комплекс Агасфера.** Бажання бродяжництва. Але я був заражений бацилою бродяжництва, таким собі комплексом Агасфера, і мене вже понесло. Одне слово, “вітер волі вдарив йому в голову” (Роздобудько І. Він: ранковий прибиранник).

АДАМ („червона земля”), -а, ч. Антр₁. Перша людина на Землі. За Біблією, перша людина, створена Богом із пороку земного (червоної землі) за своїм образом і подобою на шостий день творіння. Інше пояснення слова „адам” тяжіє до євр. „адам” – уподібнювати, тобто „уподібнений до Бога” – найвище досягнення у створенні людини. Образ Адама як першої людини перейшов до ісламу на сторінки його священної книги Коран (РЗС, 10), (БЄ, т. 1, 21–22), (ПП БЄС, т. 1, 64–65). Пишу в ім'я Отця і Сина, Народженого з Діви нам, Святого Господа в вершинах, Що з Духом володіє там. Він спас те,

що напсував Адам (Гординський С. Колір і ритми).

УКА₁. 1. Давня людина. *А се сап'янци-самоходи, що в них ходив іще Адам, В стариннії пошиті годи, Не знаю, як достались нам...* (Котляревський І. П. Енеїда). *Останнім часом з'являється багато статей, есеїв і віршів, у яких українство виводять якщо не від Адама і Єви, то принаймні від Ноя* (Ільницький М. Випростування душі). *В кожному чоловікові живе бунт Адама із цілими ребрами* (Чепурко Б. Афоризми). *Коли ж ми кажемо, що справедливе тільки те, що каже партія (фактично – сьогоднішній керівник партії), ми тим самим абстрагуємось від історії: мовляв, її не було, а ми – перші адами* (Стус В. До П. Ю. Шелеста).

2. Людина, що усвідомлює свій зв'язок із Богом. *Утекти б од себе геть світ за очі, у небачене, нечуте, у немовлене... Ти – Адам. Журба – твоя коханка, а земне тяжіння – то любов* (Стус В. Веселий цвинтар). *Як праотець Адам, я знаю зв'язу хатню із Каїном без честі й без ума, та, молячись, дивлюсь на Єву благодатню, і не подужає мене ворожа тьма* (Куліш П. Твори).

3. Біблійний персонаж, давня людина, від якої Бог утворив людей. *Це веління Бога Господа твого, це в Писанні перша заповідь його. Чи ти Ванька, чи Гаврило, чи Абрам, – ти для Господа однаково – Адам. Всі ми – Єви і Адами на землі.* (Глазовий П. Сміхослов). *Адам кисличку з'їв, а в нас і досі оскомина* (Нар. прислів'я). *Немов від Змія всі були. Не від Адама* (Павлюк І. Любав напала навесні).

4. Сучасна людина. *Я тут – новий Адам: свій тихий рай обходжу І всім скотам даю іменованнє, Скотам і га-*

дам, що в которого знаходжу, На споминку, на вічне пам'ятаннє, що пробував колись у цім краю чоловік І між німих звірят прожив блаженний вік. (Куліш П. Твори).

5. Самотня людина. *У мене є препогана звичка – усамітнюватися. Я люблю, коли на світі немає нікого, крім мене. Отоді мої гордощі квітнуть і плодоносять, бо я – найвищий цар і володар. Чомусь я не Адам* (Андрухович Ю. Зліва, де серце).

6. Чоловік. *Допуск до плану за нами ще зберігається, – індивідуальний допуск, бо від самого плану людство за останні кілька століть сягнистою ступою відкочується все далі і далі (чи не з доби Відродження почавши, з того Мірондолиного зухвалою: “Чоловіче Адаме! Я поставив тебе у центр все-світу”, – ну й стій, правцем би тебе поставило...* (Забужко О. Польові дослідження українського сексу). *Мене чекає солодка винагорода. І вино, і чисті простирадла, і тіло жінки – легке, мов тростина, глибоке, мов колодязь. Чим я не Адам?* (Андрухович Ю. Зліва, де серце). *Бо як дрижиш ти, Євина рука, Від однієї думки про Адама. А він – Адам, ох, Божечку, Адам – стоїть собі, у вус сміється. “Адьо” махає райським всім садам – На авантюри вже не піддається* (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння).

□ 1. **Адаміти, адаміяни.** Адаміти, адаміяни – загальна назва релігійних сект, що виникли у П. ст. у Північній Африці. Члени сект, декларуючи збереження цнотливості перших людей, відвідували церковні відправи голими. Пізніше адаміти заперечували християнський аскетизм, проповідуючи божественність природних почуттів. Мали

великий вплив під час гуситських війн на ліве крило чеських гуситів-таборитів. Секта існувала фактично до XIX ст. (РЗС, 10).

(↓) 2. **Бабаадам**. Пращур Адам (ПЦСС, с. 883).

3. **Адамський**. Дуже старий, давній (Чабаненко, І, 48). *Що це у вас за могили такі? – Це це адамські могили, од самого Адама* (В записках Д. Яворницького і В. А. Чабаненка).

◇ 1. **Нащадки Адама**. Чоловіки. *О, як ми сміялися того вечора, як глузували з пихатих, приречених на вимирання нащадків Адама* (Шейко-Медведєва Н. Альфонс). *Простий собі смертний Андрій Доженідень хоч і виріс на високій полтавській горі Пивисі, та не був богорівним: грішний нащадок Адама за скупий відтинок часу – від п'ятниці до п'ятниці – не сподівався надолужити те, що вже ніколи не надолужити...* (Дмитренко О. Земля небесна).

2. **Адамова голова¹, адамів череп**. Малюнок черепа під зображенням хреста на поминальних грамотках, на хрестах (Грінченко, І, 4). *Зображення в українському народному різьбленні, ковальстві тощо хреста – з паралельними раменами й основою у вигляді стилізованого знаку Голгофи, Адамового черепа – часто нагадувало „вазони”* (дерево життя – Г. Л.) (Селівачов М. Лексикон української орнаментики).

3. **Адамова голова²**. Рослина, яку називають ще жовті зозульки, черевички (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Інші подібні назви від імені **Адам**: *адамова борода, адамова трава, адамове ребро, адамів корінь* (Смик Г. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв).

4. **Адамові вівці (Божі вівці, Петрові вівці)**. *Літнє мерехтіння повітря; явище буває у спекотний сонячний день, коли здається, що земля зійшлася з небом і на мерехтливому горизонті ніби табун туманних овець одна за одною біжить; кажуть про таке мерехтіння: „Петро вівці жене”, бо буває це зазвичай у Петрове свято, у пору найбільшої літньої спеки* (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

5. **Адамове яблуко**, райське яблуко, борлак. Кадик (Там само). Значення розвинулось, очевидно, через особливості будови його у чоловіків.

6. **Адамові слізки**. Горілка. *Чарочку-другу Адамових слізок, як казав було отець-економ* (Шевченко Т.: Грінченко, І, 4). *У цій корчмі мальвазія напрочуд, іще й адамові, як кажуть, слізки* (Фразеологія перекладів Миколи Лукаша).

7. **Пнутись в Адами**. Уявляти себе ідеалом чоловічої досконалості. ... *і кожен сухорукий комплексант пнеться в Адами, а ми потім чухмеримо потилицю, не в змозі підрахувати мільйони забитих: чи то двадцять, чи сорок, чи всі шістдесят* (Забужко О. Польові дослідження українського сексу).

8. **Адам і Єва**. Люди на землі. *Усе одвіку так: і зорі, і дерева, і те, що без наймення ще живе. І вічні ми – оті Адам і Єва, і навіть Змій гармонії нерве.* (Кравченко А. Вічна мить. «Літературна Україна» (ЛУ), 16.11.2000).

9. **Адамові діти**. Рівні перед Богом люди. Безпосереднім джерелом цього крилатого вислову є слова із поеми Т. Шевченка “Сон” (1844): *Усі на сім світі – І царята, і старчата – Адамові діти*. Вислів часто цитується: *Усі ці потреби тією чи іншою мірою прита-*

манні кожному індивідууму. *І зважаючи на це, ми маємо усвідомити, що українці – це в першу чергу представники людського роду і “і царята і старчата – Адамові діти”, як казав Шевченко, і їм притаманні ті ж самі, що і німцям, французам, англіїцям, або ескімосам, росіянам і папуасам бажання, хоча, можливо, і в децю іншій мірі (Коренев О. Ментальність українців: загальнолюдське і національне).*

10. Адамове плем'я. Усе людство. *“Сама обікрала мене, як останнього роззяву на ярмарку. Ох, люди!” – Півняче Перо раптом здер свого замшевого берета <...> – Адамове плем'я! Мене обзивають мідною пелькою, а самі – тільки загався!” (Олді Г. Пасербки восьмої заповіді).*

11. Адамове ребро. Жінка. Місцеві „батьושечка” дуже слабкі щодо „адамових реберців” і мало не щотижня за ту слабкість платять власними ребрами... (О. Вишня. Жінвідділ). *Тріщить в мені Адамове ребро і проситься вернутись до Адама (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). Назва поеми Василя Мака – Поема про першу любов (мізогенна драма з часів ребра Адама). У центрі всесвіту розміщений саме Адам. Фразеологізми з компонентами Адам та Адамів охоплюють основні ділянки позамовної дійсності, позначаючи: 1) земний та водяний простори (Адамів міст, Адамів пік, Адамове займисько, Адамове озеро); 2) рослинний і тваринний світи (адамова борода, адамова голова), 3) атрибути, характеристики людини (або тільки чоловіка) (адамова мова, Адамів гріх, Адамове яблуко); 4) (псевдо-) артефакти (у костюмі / в одязі / в одежі Адама) (Дя-*

дечко Л. П. “Адамів слід” в українській фразеології).

12. До Адама. Давні часи. *Уже до Адама були ви (дерева) радарами Держави зеленої демократії І з цих філософій відбірних Засвоїли гандизм іще в епоху мамонта, Але й тепер вас ницістю обламують На поліровані приклади автоматів... (Драч І. Сізіфів меч).*

13. За Адама (і Єви), ще з Адама (і Єви). Дуже давно. *«...Ми – автохтони, / Бо на цій землі / Не з діда-прадіда, / А ще з Адама (Руденко М.). Ой же, ні, та ой же, ні! Трафаретні ви й дрібні, Вже були такі, як є ви, За Адама ще і Єви... І не знати взагалі, Нащо ви на цій землі (Воскрекасенко С. Сатира та гумор).*

14. З часів Адама (від Адама). Із самого початку. *Трагічна галерея життя?.. Хай вибачають Ремарк і Винниченко, вона передбачена ще з часів Адама. Звідти основа трагісимвонічної духовності героїв прози Степана Процюка поєднує жорстку готовність до оцінки світу і дитячий потяг до хепі-енду, прагнення дитинної чистоти і фатальний смак забороненого плоду (Процюк С. Інфекція).*

15. Адамові літа. Про початок і кінець людського буття Адамові літа з починку світа (Багмут А. Українські народні прислів'я та приказки).

16. Одяг Адама і Єви (в костюмі Адама). Повна оголеність. *Але одяганка Адама і Єви пасує ще ліпше, сливе первісні люди, бо на голині важко ідентифікувати цивілізовані нашарування. Голі – однакові, вони беззахисні, вразливі... (Там само). Це була райська місцина, де Олександр щоранку робив зарядку в костюмі Адама, вмивався джерельною водою, дихав запаши-*

морським повітрям і освіжав думки (Молчанов Г. Готель “Ковток незалежності”). Наприкінці літнього дня/ потоки зеленого світла трави і дерев/ по литки по стегна по груди по плечі по очі/ легкі золотисті одежі Адамів та Єв / піском шелестять прибережним до самої ночі (Кичинський А. Вісімдесятники).

17. Скинути ветхого Адама. Позбутись пережитків минулого, давніх гріхів, духовно оновитись. Вжито у посланнях апостола Павла. *Настали інші весни й зими, Пейзажі інші на землі, Що літають трасами новими Літаки – сучасні журавлі. Але “скинуть ветхого Адама” – Річ не проста, хоч там що не кажіть! Де ходив юнацькими ногами, – Думкою ж бо можна походити?* (Рильський М. Вибрані твори). **Ветхий Адам** – за православними джерелами, людина, зіпсована гріхом і не спроможна врятуватись без відродження духовного. Натомість **Новий Адам** – це Христос Спаситель (ПЦСС, 6). *Лиш в тобі життя, Ісусе!... О мій новий Адаме! Прегарний ти син! (Сковорода Г. Сад божественних пісень, що проріс із зерен Священного писання). Прим. до творів Г. Сковороди: “Новий Адам – так називали Ісуса Христа. Вважалося, що його розі’яли на тій горі (Голгофа), на якій нібито було поховано Адама”.*

18. Адамові люди. Легендарні велетні давніх часів. *У народі вірять, що були часи, коли жили на землі велетні та карлики, які володіли страшними силами. Велетні, або Адамові люди, жили і в давній Україні (Войнович В. Українська міфологія).*

АЗЕФ, -а, ч. Антр.¹. Один з організаторів партії есерів, потім – таємний співробітник поліції, провокатор, у результаті роботи якого були відправлені на каторгу багато есерів.

УКА₂. Провокатор. *Що ж ми за люди такі, що за країна, де все перемішалося, де так звикли продаватися і обманювати, де державним діячем стає юрист, який судив дисидентів, а героєм – бездоганно законспірований Азеф совітського розливу, процвітаючим бізнесменом – недавній стукач або демагог, який горлопанив про рівність і кликав до сяючих вершин... (Мушкетик Ю. У пастці).*

АЗІЯ, -ї, ж. Топ.¹. Найбільша частина світу. *Азія утворює з Європою континент Євразію; від Північної Америки відокремлена Беринговою протокою, від Африки – Суецьким каналом і Чорним морем; від Європи – протоками Босфор і Дарданелли (УСЕ, 25). <<У минулому – відсталість суспільного життя>>.*

УКТ₁. 1. Дикунство. Антонім до **Європа** (див.). *Чи неросторопи, чи така оказія: посеред Європи шкирить ікла Азія (Забаштанський В. Кривня рідня). Азією пахне (Винниченко В. Малорос-європеєць. Пор. у того ж В. Винниченка в романі «Слово за тобою, Сталіне» вжито вираз Європою пахне). Там Азія дика, Європа-повія, Там чорний пеан навісної зізди... (Кухта В. Гуцульський Париж).*

2. Кочівники, татари. *Коли ж чорною хмарою сунула чорна азія, Табунами і гарбами рушила татарва, – не єдиний варязький стяг, а численні стязі Димний вітер жорстокого бою хитав і рвав (Маланюк Є. Невичерпальність).*

3. Застій життя, відсталість поглядів, глухомань. Вітаю глуш твою, куточку мій затишний, Де я ховаюсь од лихих людей, Що гайдамаками осіли „город пишаний” Хвалителями гидотних страстей, Через котрі наш край у Азію подався Пустинею ума і людськості остався (Куліш П. До кобзи та до ліри).

4. Далекі місця. В азіях дальніх, в ловильній плавбі спогад про мене вигойдує вітер (ЛЮ, 21.12.2000).

□ 1. **Азійщина, азійтчина.** Дикунство, відсталість. Азійщини, монгольщини в Західній Русі було значно менше, ніж в татарській Русі (Канигін Ю. Шлях аріїв). Але не хоче наш народ брести в азійтчину (Сіверський Б. Земляки). Дається взнаки і спільна історія, і спільна релігія..., і наш європейськоподібний спільний менталітет з легким нашарком азійщини (Килич В. Наші в Елладі: палітра вдах та фіаско).

2. **Азятство, азятство, азяцтво** — у Б. Грінченка (І, 5) варварство, жорстокість.

3. **Азіят (азят, азият).** Груба, нікчемна людина. Варвар, жорстока людина (Грінченко, І, 5. І там само: **азиятка, азиятка** — варварка, жорстока жінка). На ж зеркало всесвітнє, визирайся, Збагни, який ти азіят мізерний, Своім розбоєм лютим не пишайся, Забудь навіки путь хижачтва скверний І до сім'ї культурників вертайся (Куліш П. До рідного краю). Вони (німці — Г. Л.) безцеремонно заходили в села, вимагали яйка і млеко... обливались біля криниць водою і реготались. З ким тут рахуватись? З цими азіятами, що живуть у солом'яних хижинах і земляною долівкою?... Африканські аборигени! Тисячами у полон брали... А тепер самим доводиться тікати... (Чумак В. Далекі

дзвони печалі). Рузвельт перед смертю висловлювався про Сталіна як про людину нечесну, підступну, фальшиву, яка свого власного слова шанувати не може, одне слово, як про справжнього й не гідного жодного довір'я азіата, який шанує і цінить тільки брутальну фізичну силу (Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне!).

4. **Азіатський, азійський.**

1) Дикунський. Здохатися цих милих азійських звичок не буде ані легко, ані швидко: система функціонує на засадах дуже витонченого морального підкупу (читай, духовного розбещення) (Забужко О. Репортаж із 2000-го року). Азійську суть, не щеплену галузку, нам, дітвакам, показував «совок» (Мідянка Т. Джинсове покоління). 2) Невиправдано розкішний. Знову готується цей азійський стіл? В кращих традиціях українського радянського жлобства? (Кононенко Є. Віра, Надія, Яна).

5. **Антиазійський.** Культурний, (див. **європейський**). Зміни Конституції аж ніяк не наближають нас до європейського, „антиазійського” еталону демократії (ЛЮ, 23–29 червня 2004 р.).

6. **Азіюпа.** Поєднання Азії з Європою. А цей євразійський простір є не що інше, як відтворення „сфери життєвих інтересів Росії” у східному напрямку, — одне слово, тієї, як сказав би Бродський, Азіопи, яка в економічному плані становитиме собою джерело природних ресурсів для Росії, а в політичному — мережу більших чи менших деспотій орієнтального типу (Сучасність, № 10, 2003). Безсумнівно, близькі родакі Вадима Долгунова доклали всіх зусиль для за мешкання ненцями-долганями-українцями північних кресів Азіопи (Азія + Європа) (Україна, № 7–8, 2004 р.).

7. **Озія.** „Громадина (переважно про будівлю)”: *Ото хата озія, хоч вовків ганяй. Там у їх міст зроблений – озія. Як я можу жити у такій великій хаті: се озія – як я її отоплю* (Приклади з: Грінченко, III, 45).

8. **Озіяка.** Велика будівля або річ. *Четвертий цех мав знаходитися по тойбіч цієї озіяки, що служила колись за склад цементу* (Кононович Л. Кайдани для олігарха). *Барабаш поворухнувся. Він був прикручений грубим іржавим дротом до бетоноукладчика – здоровезної озіяки метрів, либонь, з п'ять заввиш* (Там само).

9. **Озія, озіяка, озіятка.** Зла, сварлива жінка (Чабаненко, III, 46). Розвинулося, очевидно, на основі значення **азіятка, азіятка** – ‘варварка’, ‘жорстока жінка’.

АЙБОЛІТ, -а, ч. ЛА₁. Ім'я персонажа з літературної казки К. І. Чуковського. Варіанти: **Айболіт, Айболіть, Ойболіть**.

УКЛА₂. 1. Лікар. *Якби мешканці інших планет послухали того sapiens збоку, то дійшли б висновку, що громадяни планети земля хворі на „маньчку” та їм в натурі бракує айболітів у білих халатах* (Кудін А. Як вижити у в'язниці – за КСЖЛУМ, 29). *Коротше, тобі до айболіта пора – лікуватись* (ССУС). *Чому зарубіжні айболіти кращи?* (ТСН, 22.12.2008). *Шкільний Айболіт нехай відпочине* – назва статті на інформаційно-розважальному порталі «Сім'я і дім», 19.05.2010. *Мене лікував добрий доктор Ойболіть* (Народне слово, 14.01.2010). *Ойболіти в погонах оглядають мешканців Новобогданівки* (Братство, Д. Корчинський). *Тож пані*

Ойболіть забрала бідолаху в столицю (Хрещатик, 26.12.2002).

2. Ветеринар. *Ветеринарний лікар: сучасний Айболіть* (О. Неситов, До Дня ветеринара, 08.08.2003). *«Айболіть» черкаських звірів. На прийомі у лікаря Миколи Денисенка...* (Прес-центр, м. Черкаси, 04.11.2010).

□ **«Айболіт», «Айболіть».** Назви кабінетів ветеринарної медицини у багатьох містах.

АКАКІЙ АКАКІЙОВИЧ, -я -а, ч. ЛА₁. Літературний персонаж з повісті М. Гоголя «Шинель».

УКЛА₁. Обережна людина. *Гоголівські акакії акакіївичі бояться втратити шинель-годовницю – корупційну систему добору кадрів* (Дзеркало тижня, 19–25.12.2009).

АКВІЛОН, -а, ч. МА₁. У давніх римлян бог, що втілював північний вітер (відповідав грецькому Борею).

УКМА₁. (↓) Північний вітер. *Зникне лиші сніг – аквілони тікають і єври приходять* (Покалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових).

АЛЕН ДЕЛОН, -а -а. Антр.₁. Популярний французький актор. Нар. 8 листопада 1935 р.

УКА₄. Красень. – Ну, в мене до нього інтерес, припустимо, суто медичний, – стулив губи Ілля. – Це в жіночої половини він нездоровий. Він начебто... Ну, свого роду кумир усього жіночого населення Тачанова. Щось на кшталт Алена Делона. Місцевий Казанова. Не одна в Тачанові його добрим словом згадує, а ще більше облизуються і своїї черги чекають (Волков О. Лікарня на відлюдді). *Одеський анекдот: (Андрієн-*

ко розповів анекдот, який почув від Р. Карцева, передача «Удачний проєкт»): «на Привозі торгують раками. Покупець запитує, чому цей рак. Торговець відповідає: 40 гривень. – Один рак?! – Так, один! – Чому так дорого? – А ви подивіться, що це за рак! Ален Делон!»).

АЛКІД, АЛЦІД, -а, ч. МА₁. Родове ім'я Геркулеса, нащадка Алкея. <<Фізична досконалість, сила і хоробрість Геркулеса>>.

УКМА₁. Герой. Молодий поет, вдаючись до алегорій античних часів, показав значний вклад І. Мазепи у війні Московської держави з турками й назвав його величним «російським Алцидом», тобто руським / українським Герaclesом («Гетьман», 18.03.2008: цит. за СОУММ).

АЛЬБІНА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я.

УКА₄. Жінка, яка торгує самогонкою. (ПСУМС, 3; КСЖЛУМ, 30). Без прикл.

АЛЬОХА, -и, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Олексій**.

УКА₄. 1. Дивна людина; недоумкуватий, дурень. Найчастіше вживається із різними «епітетами»: **Альоха запальний**, **Альоха Мітін брат**, **Альоха (Альоша, Льошка) з водокачки**, **Альоха (Альоша, Льоха) з мильного заводу**, **Альоха (Альоша, Льоха) з труднощами**, **Альоха (Альоша) пітерський**, **Альоха припечений**, **Альоха припудрений**, **Альоха з хімзаводу**, **Льохатормоз** (Ужченко В. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу ФСССГД, 12).

2. **Альоха (Льоха) з мильного заводу**. Неакуратно одягнена людина. – Ви тільки подивіться. Одягнений, як Альоха з мильного заводу (І. В. Мілева).

АЛЬОША, -і, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Олексій**.

УКА₄. 1. Ненадійна людина (ПСУМС, 3; КСЖЛУМ, 30). Без прикл.

2. Дурень, простакуватий хлопець *Та наш Сашико такий ал'оша, що його й дитина обдуре* (Чабаненко, І, 50; БСРЖ, 35; КСЖЛУМ, 30). *Та він, чисто, альоша* (ССУС). У часи дитинства мого батька чомусь не пощастило хлопцям *Олексіям* – ім'я “Альоша” чомусь стало прозивним (“Поступ”, № 12, жовтень 2007 р.).

3. Людина, що зробила дурницю. *Ну, ти і альоша! Як ти міг таке зробити?* (ССУС).

(↓) 4. Денщик, слуга (Горбач, 529).

◇ **Альоша приморожений; Альоша прицюцькуватий**. Недоумкуватий, дурнуватий (Там само). В. Ужченко до цього переліку включає ще такі фразеологізми: **Альоша гулий**, **Альоша-гуморист**, **Альоша (Альошка) з Бугайки (з Бугайовки)** (в основі виразу – віддаленість певних пунктів від якого, наприклад, районного центру); **Альоша з психушки**, **Альоша митькуватий**, **Альоша прибамбурений**, **Альоша прицюцькуватий**, **Альоша (Олекса) приморожений**. Про людину з якимись вадами говорять: **як Альоша**. У його «Фразеологічному словнику східнослов'янських і степових говірок Донбасу» він зазначає: «Імена *Альоша, Альошка, Альоха* звичайно пейоративно забарвлені, пор. ще: **не будь Олексієм** “не будь дурним”... і постають символами дурнуватості, при-

шелепкуватої, недалекої або принаймні дивної людини, формуючи досить просторий ряд усномовних фразеологізмів» (ФСССГД, 38).

АЛЁКО, незм, ч. ЛА₁. Персонаж поеми “Цигани” О. С. Пушкіна.

УКЛА₁. Ревнивець. – *Ревнивець ти! Алеко! – ляснув його по спині Білий* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

АЛЬ ПАЧІНО (варіант – **ПАЧІНО**), прізвище нзм., ім'я починає відмінюватися, ч. Антр₁. Альфредо Джеймс Пачино – відомий голлівудський актор, нар. 25 квітня 1940 р. у Нью-Йорку. 25 квітня виповнюється 70 років американському актору Алю Пачіно (Молодий буковинець, 23.04.2010 р.). У фільмі «Хрещений батько» зіграв Дона Віто Корлеоне.

УКА₂. 1. Талановитий актор. *У нас свої є Депардє, Аль Пачіно та Ніколь Кідман* (Назва статті А.Данько «Проглядача, українського Аль Пачіно, Президента та В'ячеслава Кириленка лише для 1-Репортера розповів Михайло Ілленко», Картина дня, 11.03.2006).

2. Злодій (за аналогією до зіграного артистом кіноперсонажа). *Від тяжких оргвисновків українського Аль Пачіно порятував солідний компартійний стаж (більший від стажу Лубківського – як Старичок сам і похвалявся)* (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: хроніка кінця тисячоліття).

АЛЬ КАПОНЕ, нзм. Антр₁. Справжнє ім'я – Альфонсо Фйорелло Капоні (1899–

1947). Легендарний чиказький гангстер часів „сухого закону”.

УКА₂. Злодій. *Пан Янукович сприймається не стільки „проросійським”, скільки, насамперед, „прокримінальним” – таким собі українським Аль Капоне, за чийми плечима два терміни ув'язнення за грабунок і розбій, а в публічному вжитку – кримінальне аргю, порівняно з яким мужикувата балачка президента Кучми, що йде на спочинок, видається цнотливою, наче шкільний підручник* (Забужко О. Let my people go).

□ **Капоне** – італієць. *Вона знайшла собі якогось капоне, і через місяць вони одружуються* (ССУС, 59).

АЛЬПИ, мн., ч. Топ₁. Найвищі гори Європи, простягаються дугою від узбережжя Середземного моря до Дунаю. Найвища точка – гора Монблан (4807 м).

УКТ₁. Гірська місцевість. *Кам'яні Могили – це дуже своєрідний куточок природи, який в літературі називається Українськими Альпами або просто мініатюрною гірською країною, що поєднує в собі умови для розвитку степової, лугової, почасти лісової і суто гірської рослинності* (Доброчаєва М. Кам'яні Могили).

АЛЬФОНС, -а, ч. ЛА₁. Ім'я персонажа комедії А. Дюма-сина «Мосє Альфонс».

УКЛА₁. 1. Чоловік, що живе за рахунок жінки, перебуває на її утриманні. *Тому він кинувся шукати новий об'єкт пожадання. Ним стала пані Полісянка, яка, однак, не виявляла ні найменшої уваги до альфонса* (Дереш Л. Культ). *Держить вона альфонса... платить йому добрі гроші* (А. Кримський. Андрій Лаговський). *Гроші та численні*

пригоди зробили свою справу – у глибині „Серьожиноного” ества прокинувся професійний альфонс, улесливий, послужливий, ласий до подарунків та грошей, із м'якою котячою ходою (Роздобудько І. Експорт у смерть). Що я тут не бачила? Рогулів, жмикроутів, п'яних імпотентів... Чи тих... альфонсів, що пасуть під «Інтуристом» старих баб з Європи? (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

2. Бабій, гультяй. Жінка, поневаже-на якимось альфонсом, гордо випинає важкий живіт (Стус В. Зимові дерева).

3. Сутенер (СЖЗ, 10; ЯБМ, 1, 28; КСЖЛУМ, 30).

АМА́ЛИК, -а, ч. Бібл.₁. Амалик, амаликитяне – кочовий народ в Аравії (Краткий церковнославянський словарь Т. С. Олейникова).

УКБібл. Неотеса (Горбач, 55).

АМЕ́РИКА, -и, ж. Топ.₁. Частина світу у західній півкулі, між Тихим й Атлантичним океаном; складається з двох континентів – Північна Америка і Південна Америка. В Америці розташовано 35 держав і 16 незалежних територій. Найчастіше асоціюється зі Сполученими Штатами Америки. Мене, наприклад, вельми цікавило, як зареагувала на того-таки „Брата-2” Америка, – адже за головним своїм агресивним пафосом цей веселенький фільмець все ж не „антиукраїнський”, радше „антиамериканський” (Забужко О. Репортаж із 2000-го року).

УКТ₃. 1. **Аме́рика**

(**Гаме́рика, гаме́рицький край, Гаме́ричка**) – далека чужа країна. Якби отак-о розкотив усі ті гектари, до Гамерики – та де! До трьох Гамерик! –

те поле простелилося б. Ото поле! (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря). А за морем першим гамерика з плюшу, а за морем другим гамерика з терну / щоб не так гостро ціпили в душу... а на дні гамерик золоті схрони (Андрухович Ю. Пастух Пустай, поет, баронський син). Назви емігрантських пісень: «А божже мій і з тов Гамериков»; «Гамерицький край» (варіант: «Америцький край»); «В Гамерице в салонє»; «В Гамериці брама мальована»; «Гей, поїхав мій милий аж до Гамерики»; «Добре тому в Гамерице, хто ма жінок дві»; «Добре тому в Гамериці, як иде робота»; «Ей, в гамерицкім краю, ей, добре їсти дають»; «Подме, хлопці, подме, до той Гамерички»; «Як єм ишов з Гамерики» (варіант: «Як я ишов з Америки додому») (<http://nashe.com.ua/cong.htm?d=1249>).

2. Зарубіжжя, інші країни, землі, великі держави. В. Ужченко подає такі фразеологізми, що, на нашу думку, побудовані на цьому значенні: **Аж Америку видно** (‘дуже високий’), **як з Америки приїхав** (‘не розуміє, не знає чого-небудь очевидного; прослухав’). Найчастіше вжив. у множині – **Аме́ри-ки**. Ради тебе перли в душі сію, ради тебе мислю і творю. – Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю (Симоненко В. Україні). Не бували вони ні по Америках, ні по Парижах, ні по Лондонах. Не бачили вони союзників своїх, ні їхніх союзних дружин, ні благополучних їхніх дітей (Довженко О. Україна в огні). Його наукове дослідження було цілковито присвячене впливові на здоров'я людини радіації, і їхати до будь-яких америк у пошуках інших об'єктів ... він не збирався (Гарнашинська Л. Анастас та Анастасія). Чарлз

Кінг пише, що коли Одесу в 1867 році відвідав Марк Твен, то найбільше знаменитого письменника вразили космополітизм і мультикультурність. Це була химерна суміш національностей та релігій: росіяни, євреї, українці, греки, турки, татари, німці, італійці мирно жили пліч-о-пліч. У своїй книзі подорожніх нарисів «Простаки за кордоном» Твен назвав Одесу Америкою в мініатюрі.

◇ **Відкривати (не відкривати) Америку (америку), другу Америку відкрити (одкрити)** – 1. Зробити (чи не зробити) те, що вже зроблено. Вони, отже, не відкрили Америки, а просто топтали стежку, второвану задовго до „пролетарської революції” (Караванський С. Пошук українського слова). Любов відкрити важче, ніж Америку (Л. Костенко).

2. Щось незвичне, несподіване. Звідси і сам конотонім **Америка** теж набуває такого самого значення – цінне відкриття. Вона мій скарб єдиний і моя заслуга, Моя Америка, що я відкрив, Завоював і закріпив навіки Для всеї людськості; Науки й думки. В них Америка моя, і з ними перейде в поточність (Франко І. Поезії). Вона вирвала з-за межі життя пасмо й піднесла до обличчя. – Ой, як пахне – зелено-зелено! – Пахне зелено? – Фрося засміялася. – Ти цілі Америки відкриваєш (Головка А. Дівчина з шляху). А таких ворожок-чарівниць, що залюбки роблять чорні справи, сьогодні хоч греблю гати. Коли ти ще молодий, то на це не звертаєш уваги, а коли твій день повечоріє, як америку відкриваєш ті зурочення на собі (Світлиця, 06.10.2000). Ви не літали на Місяць І не спускались на дно

океанів, Не розщепляли атом І не відкривали Америку (Луків М. Ви).

3. Звернути увагу на вже не нову істину чи зроблене кимось відкриття (ірон.). Америки, звичайно, я не відкрив, а тільки повторю, немов урок, що передчасний лавровий вінок лягає часто зашморгом на шию (Бортняк А. Майте на увазі). Один бородатий пророк з телеостанків відкрив Америку: „Україне до Європи еще очень далеко”... А кому „очень” близько? Телеостанкам? (Дудар Є. Українці мої, українці...).

ОКТ. Своєрідно вживає цей вираз О. Гончар у листі до проф. з Філадельфії Л. Рудницького, описуючи свої три поїздки до Америки: *Ще Леся передала Ваше бажання щось більше почути про те, як я відкривав для себе Америку. Тричі я відкривав її. Вперше це було в 1959 році, коли мені випало бути в складі української делегації на ювілейній сесії Генеральної Асамблеї ООН* (О. Гончар. Листи).

◇ **Вигадник Америк** (ірон). Відкривач давніх істин. О, бідний любчику заморської химери! Закути в пута нам чи пхнути моря тонь П'янюгу-моряка, вигадника Америк, Що привидам своїх збільшує глиб бездонь? (Гординський С. Подорож).

АМСТЕРДАМ, -а, ч. Топ.1. Столиця Нідерландів. Амстердам – місто велосипедів. Сьогодні там налічується більше мільйона велосипедистів, і їхня кількість постійно зростає. Цей факт пояснює те, що в місті ніколи немає заторів, а велосипедні доріжки значно ширші від пішохідних (ТСН, 29.09.2014).

УКТ1. Місто, де розвивається велосипедний спорт. Кожен мешканець Вінницького велосипедного Амстердаму

має 2–3 «ровери» (Новини Вінниці, 29.03.2014)

АМУР¹, -у, ч. Топ.₁. Річка на Далекому Сході, а також територія, що прилягає до неї.

УКТ₂. (↓) 1. Віддалене місце населеного пункту. *Коли ж ці очі, ніс і все інше амурського (Амур – робітничий район, де жила Маруська) бодила! – кинів усередині Лука (Чаплєнко В. Люди в тенетах).*

□ 1. Стара назва шахти у м. Макіївка Донецької обл., а також селища при ній.

2. Стара назва одного з районів Дніпропетровська, тепер – Амур-Нижньодніпровський район.

3. **Амурська площа.** Площа у Києві.

АМУР², -а, ч. МА₁. У давньоримській міфології бог кохання, якого зображували крилатим хлопчиком з луком і стрілами (у грецькій міфології – Ерос або Ерот). *Між людьми, героями й богами коху сполуку робив Амур; смертники з героями й богами танцювали знай любовний тур (Куліш П. Корінховська молода княгиня).*

□ **Амури** – любовні походеньки. *Захар так і не зустрів своєї жінки попри всі численні амури, попри всі походеньки і успіх у жінок (Покальчук Ю. Час прекрасний). Знаєш, що я зрозумів – рай у курені – це, може, для когось, всякі там амури і таке інше (Там само). А там тринадцять костьолів і вічна війна з амуром (подолання черницями спокуси у храмах) (Андрухович Ю. Козак Ямайка). Бо на все тепер у Секлети своя мірка-лікоть: кого в такий недорід на штани не вплутає в амури-інтими домовий... (Дитренко О. Земля небесна).*

2. **Амурик** – особа, засуджена за згвалтування неповнолітньої (БСРЖ, 35; СЖЗ, 11; ЯБМ, 1, 31; КСЖЛУМ, 31). Без прикл.

3. **Амурний** – причетний до кохання, любовний. *І я, дурний від ревнощів, бо сидів цілий вечір уперше сам, ображений, влаштував йому сцену, що ми приїхали удвох, що я сам не хочу бути, поки він там шукатиме собі амурні пригоди, і таке інше (Покальчук Ю. Час прекрасний). Бог не обідив, словом, впадала вона в очі чоловікам. Горнулася до неї, недостатку на амурному фронті вона не відчувала (Іванина В. Любов і смерть узурпатора).*

◇ 1. **Прийняти в серце Амура** – закохатися. *...та не така була [Сімона] вбогодуха, щоб Амура в своє серце не прийняти, що вже давно очима і речами одного хлопця молодого стукався (Фразеологія перекладів Миколи Лукаша).*

2. **Амурова стріла** – кохання. – *Ха-ха-ха! – ухопився Суворов за скроні. – Нещасне, бідне серце, пронизане амуровою стрілою!.. – Помилуй, боже! Проклятий день сьогодні. Одному йолопові серце амуровою стрілою пронизано, другому Бахус розум скаламутив, а мені – терпіти! (Ананій П. Тричі продана).*

3. **Витівки амура.** Любощі. *Навали, війни, витівки Амура... – Мішалась кров, як вода навесні (Поклад Н. Обереги надії).*

4. **Амурний дуєт.** Коханці. *Тим більше, що пам'ять про „великі справи” амурного дуєту (Катерина II та її коханець Потьомкін) залишилась у назві південноукраїнських міст: Севастополь, Сімферополь, Мелітополь, Адріанополь, Одеса... (Голос України, 24.02.1996 р.).*

АНДЕРСЕН, -а, ч. Антр.¹. Андерсен Ганс Крістіан, (1805–1875) – данський письменник, класик світової дитячої літератури, автор відомих казок («Ру-салонька», «Гидке каченя», «Дюймовочка» та ін.).

УКА₄. Брехлива людина, фантазер, вигадник (ПСУМС, 3; КСЖЛУМ, 31). Без прикл.

АНДРІЮШКА, -и, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я, твірне від **Андрій**.

УКА₄. Неочікувана дитина. *Ждати Андрюшку від Гаврюшки* (ФСССГД).

АНТ́ЕЙ, -я, ч. МА₁. Герой давньогрецьких міфів, володар Лідії, гігант, син Посейдона і Геї. Був непереможним, бо кожний дотик до матері-землі давав йому нові сили. Гераклові вдалося вбити Антея, лише піднявши його в повітря. *О рідна земле, люба моя нене! Чому, припавши до твоїх грудей, я тільки плачу, як дитя нужденне, а сил не набираюсь, як Антей* (Вороний М. Мандрівні елегії).

УКМА₁. Герой, що живиться силою рідної землі. *Встаньте, Максими, Янки, Якуби, Ригори, Ніли, Пятрусі, Василі, Встаньте, брати мої, свободолоби, Проти нової хатинської згуби, Встаньте, Антеї на рідній землі!* (Павличко Д. Пісні печалі). *Ступає тінь Антея босоніж по ріллі* (Перебийніс П. Княжа Лука). *Народжує антеїв земля* (Забашта Л.). *В той день, на диво всім, Вишневим квітом зацвіли антени, Зачувши голос юного Антея – земного сина – В космосі!* (Олійник Б. Дорога).

2. Герой, що захищає рідну землю. *Проте не збуваються віщування апокаліптичних пророків чи апологетів армагеддонщини. Хтось утримує цю*

землю біля її вісі, якийсь антей-невидимка не допускає до страшного хаосу і монументального жертвопринесення (Процюк С. Тотем).

□ **«Антей»** – назва літака-велетня **Ан-22** – турбогвинтовий, широкофюзеляжний транспортний літак. Створений 1965 року в Києві Авіаційним науково-технічним комплексом ім. О. К. Антонова.

АНТ́ІПКО, -а, ч. Антр.¹. Антип, Антипко – чоловіче ім'я.

УКА₂. Нечиста сила. *А люди плакали, мов на похоронах, і зичили Оросові, який зачинився в будинку, аби його „шляк упік”, „перуни потяли” і щоб у його господі завівся „антипко”* (Шейко-Медведева Н. Альфонс). *Коли Олесь загинув, все місто гомоніло, що Тереза здобула собі Матоліча при допомозі „антипка”, бо все, що людина отримує від нього, є непевним, недовговічним* (Там само). У Б. Грінченка – чорт, якому дверима відбито п'ятки, від чого він кульгає: *Антипко (хованець) викльовується з курячого зноски* (Грінченко, I, 8)). *Якого антипка кричиши?* (Там само). Уживається також як лайливе слово. *Ну, ну, ти, антипку! Цур тобі та дзусь!* (І. Франко; Цит. за: Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

АНТ́ОН, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА₄. Двірник (БСРЖ, 37; СЖЗ, 11; ЯБМ, I, 37; КСЖЛУМ, 31). Без прикл.

2. Сторож (Там само).

◇ **3 Антонову сльозу**. Дуже мало (За Жайворонком В.). Без прикл.

АПОКАЛІПСИС, -а, ч. Б.¹. Книга св. апостола Іоанна Богослова, остання

у Новому Завіті (гр. “одкровення”, тобто таємних і майбутніх подій) (ПЦСС).

УКБ₁. Катастрофа. *Апокаліпсису не сталося, але без пригод не обійшлося* (Черкаси, 25.05.2010). В Ужгороді – автомобільний Апокаліпсис (про поламку світлофорів, ua.reporter.com/novosti 26027). Млявий Апокаліпсис (назва статті-економічного прогнозу на найближчі 15 років, Поступ, 21–27 грудня 2000 р.). Фінансовий апокаліпсис відмінюється (Українська правда, 15.10.2005). Апокаліпсис відкладено: Колайдер зупинили до весни (Партія зелених України, 24.09.2009). Куренівський Апокаліпсис (усталена назва на позначення прориву дамби, яка перекривала Бабин Яр, 13 березня 1961 р.). Апокаліпсис замовляли? (Львівська газета, 18 грудня 2006 р.). Покайтеся: гряде квартирний апокаліпсис (Завтра, 19.05.2008).

□ Апокаліптичний. В апокаліптичному гуркоті чорної цієї доби відчаю, що для багатьох була напророченим біблійним кінцем світу, зруйновані й спустошені самі, як і все навколо, вони п'ялися над безоднею, й заливали її п'янкою трутою, й гатили її піснями... (Багрянний І. Людина біжить над прірвою). Тоновані відповідно до пори року, парадоксальні картини будівництва-руйнування у супроводі страшнуватої музики Алли Загайкевич та емоційних текстів Юрія Андруховича, прочитаних автором, справляють апокаліптичне враження (Прес-реліз до виставки «350 років по тому», 10.03.2004, про відео проект Оксани Плисюк «Пори року на Майдані»).

АПОЛЛОН, -а, ч. МА₁. У грецькій міфології бог очищувальних обрядів,

ворожби й музики, вважався також богом сонячного світла, краси, мистецтва.

УКМА₁. Красень. Князь Костянтин – Аполлон наш прекрасний, достойний краю обширного! (Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових, XVI ст.). У магазині на вітрині стояв чудовий манекен: костюм – за модою пошитий, обличчя – воду б з нього пити, постава... Аполлон! Спортсмен! (Косматенко А.). Так, я не Аполлон (Винниченко В. Рівновага). На Жоржесві синій костюм у клітинку. На жаль, сучасним Аполлонам не личать класичні костюми (Кимличенко І. Сьогодні сонячно).

◇ 1. **Розмовляти з Аполлоном** – творити мистецтво, поезію. *Шкода і злості вашої, і праці: я розмовляю тут із богом Аполлоном, не дурників-панків, а муз і грацій збираю в хуторі моєї ліри дзвоном* (Куліш П. Каверзникам).

2. **Архаїчний аполлон** – назва статуї чоловіка в античній культурі. Фігури куросів – „архаїчні аполлони”, – як їх називали, відтворювалися монументально, узагальнено, модельовано. Підкреслено атлетичну статуру, широкі плечі, вузькі стегна (Історія світової і української культури).

АПОЛЛОН БЕЛЬВЕДЕРСЬКИЙ, -а, -ого, ч. Хрема₁. Давньогрецька статуя Аполлона, сина Зевса, покровителя мистецтв (у римській копії середини IV ст. до н. е.). Скульптор – Леохар. *Невігласам не дано оцінювати мистецтво. Пішла по залах тупорила – свиням який закон?! Скрізь походила, наслідила... Тиць – перед нею Аполлон, ставний красень глядить із постаменту, Взялась оцінить підніжжя і відскочила за мить: „Гладенька...”, каже. –*

Теж мені мистецтво! Ані почухать, ані вкусить..." (Косматенко А. Сатира. Гумор).

УКХрemat.¹. М'язистий красень. ...а потім приходять в тренажерний зал та вимагають, аби з них зробили Аполлонів Бельведерських за кілька тижнів (Українська правда, 27.02.2009 р.).

□ **1. Бельведерчик.** Красень. Усі понурили голови, тільки Базилевич переводив погляд з одного обличчя на інше, не знаючи, на який бік стати. Але ж Гоцинський – бельведерчик (Іванчук Р. Вода з каменю).

2. **Аполлоно-бельведерський.** Подібний до Аполлона Бельведерського. *Не треба мати, як кажуть, багато клепок у голові, щоб здогадатися, що кількатижнєві тренування не зроблять з аскетичної фігури аполлоно-бельведерський взірєць лавроносного мужчини* (Українська столиця, 16.04.2007).

АРІАДНА, (АРІЯДНА), -и, ж. МА₁. За давньогрецькою міфологією, дочка критського царя Міноса і Пасифаї, сестри Федри. Аріадна допомогла афінському царю Тезею вибратися з лабіринтів Мінотавра – напівлюдини, напівбика – за допомогою клубка ниток.

УКМА₁. Жінка, що допоможе вийти із заплутаного становища. *Пам'ятаєш, як певно, як владно Ти вела лабіринтом любові, Аріадно моя, Аріадно!* (Маланюк С. Невичерпальність). *Як їх зносили з поля! Набрязки від крові рядна. Троє їх пастушків, Павло, Сашко і Степан. Розбирали гранату. І ніяка в житті Аріадна вже не введе з горя отих матерів* (Костенко Л. Пастораль ХХ сторіччя).

◇ **Нитка Аріадни.** Вихід із скрутного становища. *Я продовжую свої блу-*

кання в темних лабіринтах пам'яті. Даремно сподіваючись натрапити на кінчик Аріадниної нитки, яка б мене вивела з цих провалів (Домонтович В. Без ґрунту). „Хвала прогресу й розуму хвала!” – Гукаємо. Але не поспішайте Прогрес одвічний одягнути в шати Верховного жерця. Його діла – це Аріадни нить, яка вела до поступу крізь темні мури, ґрати... (Скирта Л. Елегії вечірнього саду).

АРИСТОТЕЛЬ (АРИСТОТЕЛЬ), -я, ч. Антр₁. Грецький філософ, вчений-енциклопедист (384–322 рр. до н. е.). Учитель Александра Македонського. Аристотель-мудрець Олександра навчав: „Більш, ніж меч і огонь, і стріла, і коса, небезпечне оружжя – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Франко І. Притча про красу).

(↓) УКА₂. Розумна людина, мудрець. Адвокат, братіку, адвокат. Демосфен, Софокл, Аристотель, і все, що хочеш (Винниченко В. Божки).

◇ **Український Аристотель.** Так називали Іннокентія Гізеля. *Інокентія Гізеля називають українським Аристотелем, він відзначився у багатьох галузях знань.* (Мацько Л. І. Риторика в Києво-Могилянській академії).

АРКАДІЯ, -ї, ж. Топ.₁. Історична область у Греції, центральна частина Пелопонесу. Оспівана античними поетами як ідилічний край. Література класицизму XVII–XVIII ст. змальовувала Аркадію як країну достатку, де життя людей проходило у розвагах на лоні прекрасної природи (пасторальна тематика „Аркадські пастушки”).

УКТ₁. Щаслива країна, гармонійне, безхмарне життя. Нинішня Польща нагадує все, лише не мирну, спокійну Аркадію (Галан Я. Напередодні). Україна в європейській романтичній свідомості вимальовується у вигляді загубленого раю, назавжди втраченої Аркадії (Горський В. С. Україна – Європа: погляд з обох боків).

2. Молодість, щаслива пора. Холодною та суворою тугою сповнена картина „Аркадські пастухи” (Ніколя Пуссена). На ній зображено трьох юнаків-пастухів та дівчину, які несподівано знайшли могильну плиту з написом „І я теж був у Аркадії” тобто „І я теж був молодим, гарним, щасливим та безтурботним – пам’ятай про смерть”. Але герої картини не впадають у розпач (Історія світової і української культури).

АРКАС Микола Миколайович (1853–1909), -а, ч. Антр₁. Український культурно-освітній діяч, письменник, композитор, автор опери „Катерина”, першої популярної історії України-Руси, історичної поеми „Гетьман Пилип Орлик” (УСЕ, 78).

ОКА. Історик. Тому й кажу – за підсумком зими й тим, що напише ще новий Аркас, у цій країні княжили не ми, але не їх читатимуть, а нас (Базилевський В. Сезон зими, ЛУ, 08.02.2001).

АРКТОС, -а, ч. МКосм₁. Сузір’я Великої Ведмедиці.

УКМКосм₁. (↓) Північний напрям.

◇ **Арктійська земля, арктійський люд** – північна земля, народи Півночі. Більше в краю цім, однак, проживає арктійського люду (Пекалід С. Про Острозьку війну під П’яткою проти

низових, XVI ст.). Після союзу із ним благодатного в світі арктійським він (князь Ярослав – Г. Л.) серед руських героїв здобув собі славу велику (Там само).

АРМАГЕДДОН, -у, ч. Топ₁. Вершина Магеддо біля Єрусалима, місцевість у Палестині. За ПЦСС протоіер. Г. Дьяченка (с. 879), місцевість, де мають бути зібрані царі вселенські з їх воїнством на брань у великий день Вседержителя, але де ця місцевість – невідомо. За РС Армагеддон – місцевість біля підніжжя г. Кармел, яка у біблійські часи мала стратегічне значення – була місцем вирішальних битв з єгиптянами, асирійцями, вавилонянами та ін. завойовниками Ханаанського краю. Уже в Одкровеннях св. Іоанна вживається як символічне іменування якоїсь жажливої події у майбутній долі Христової Церкви (БЭ, с. 58).

УКМХрон₁. Катастрофа, кінець світу. – Віро! – гукнув Г.-М. Його кинуло в піт. Обличчя Юлі свідчило про початок Армагеддону (Стусенко О. Чорні вогні). *Зерновий Армагеддон* (Чопенко В. Сільське господарство); *земельний Армагеддон*; *погодний «Армагеддон»* (Україна молода, 15.05.2010); *кіношний Армагеддон* (Львівські новини: Високий замок; Волинська правда, 18.05.2010); *сніговий Армагеддон в США* (про снігові замети у лютому 2010 р., НТН). *Вважаю, що армагеддон в українському суспільстві вже настиг* (obozrevatel.com/news/2009/10/23/32892.htm). *«Золотий вік» кредитування плавно перейшов в «армагеддон» виплат* (Новини бізнесу, 18.05.210). *...нинішній фінансовий Армагеддон розпочався не вчора* (Комуніст, 02.11.2008).

УКХрон.4. Стан сильного алкогольного сп'яніння (ПСУМС, 4; КСЖЛУМ, 32).

□ 1. **Армагеддони́щина**. Проте не збуваються віщування апокаліптичних пророків чи апологетів армагеддонщини. Хтось утримує цю землю біля її вісі, якийсь антей-невидимка не допускає до страшиного хаосу і монументального жертвопринесення (Прощук С. Тотем).

2. **Армагеде́ць**. Великий армагедець – назва статті в «Аргумент-газеті» (19.10.2005) про те, як внаслідок електричного замикання мешканці будинку втратили майже всю побутову техніку. Відконотонім емоційно наснажений внаслідок подібності до пейоративів на -ець. Такий самий конотонім розвинувся і в російській мові. Є. С. Отін вважає його результатом контамінації (схрещування) конотоніма **Армагеддон** із цілим рядом експресивних жаргонних слів із суфіксом -ець, що мають значення 'кінець, поразка, загибель': *капонець, амбець, триндонець* тощо.

АРТЕ́К, -а, ч. Топ.1. Дитячий піонерський табір, розташований поблизу м. Гурзуф (Крим). Відповідно до проекту, у Міжнародному дитячому центрі „Артек” розпочався Всеукраїнський фестиваль творчості дітей та молоді „Повір у себе – і в тебе повірять інші” (Урядовий кур’єр, 08.09. 2000). Як ми з батьком рятували людей, корів і коней, про це можна написати цілу книгу. Це був мій дошкільний героїзм, за який мене тепер, напевно, послали б до Артеку (Довженко О. Зачарована Десна).

УКТ₁. 1. Місце відпочинку для дітей (ірон.). Тоді артеків ще не знали (Там само).

2. Місце покарання, концтабір. Спіймали хлопця у київському передмісті й відправили до дитячого притулку. То був перший арешт Петра Самофала, який, звичайно, не увійшов у реєстр його поневірянь по сталінських „артеках” (Донецчина, 07.12.2000).

□ **Артекге́йт** – скандал, пов’язаний з директором «Артеку». Хто й нащо ініціював Артекгейт? (ТСН, 11.11.2009). До першого туру виборів залишалось 2–3 місяці, і хворі уми народили артекгейт (Фокус. Новини, 03.12.2009). А Артекгейт вже заглох. Брехня звинувачень закінчилася (maidan.org.ua, 08.01.2010). Морф -гейт (від конотативного хремотоніма *Уотергейт* – назви політичного скандалу внаслідок проникнення у 1972 р. з метою шпionажу агентів ЦРУ до штаб-квартири демократичної партії, що містилась в готелі «Уотергейт» у Вашингтоні) трапляється в багатьох новотворах: *кучмагейт, алкогейт* (подія, пов’язана з міністром внутрішніх справ України Ю. Луценком, який у стані сп’яніння вчинив скандал на залізничному вокзалі у Німеччині), *картергейт, монікагейт, рейгангейт, бакайгейт* (розгоос, пов’язаний з Є. Бакаєм), *іракгейт* (СНУ, с. 203), *УТгейт*, навіть *свиногоейт* – про епідемію „свинячого грипу” та *сексгейт* (скандали, пов’язані із сексом: Деякі герої сексгейтів і досі заздрають..., СНУ, с. 485) та ін. Є. С. Отін називає цей морф «оторвавшимся» (рос.), оскільки він перетворився в конотативний суфіксоїд, який поєднується з іншими, частіше онімними, рідше – апелятивними основами для позначення всяких політичних скандалів та афер (Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен, с. 359–362).

АРТЕМІДА, -и, ж. МА₁. У грецькій міфології богиня лісів і полювання; опікунка рибалок і мореходів; покровителька молоді. *Артеміда Аполлонова сестра-близнючка, покровителька звірів. Її зображували дівчиною в короткому хітоні, з луком і стрілами* (Словацька Е.).

УКМА₁. Красива, струнка дівчина. *Ти Артеміда чи Паллада, В античному вирізьблена сні? Яка непереможна влада Твоя наказує мені?* (Гординський С. Присвята).

□ „**Артеміда**”. Українська торгова марка з виробництва харчових продуктів і напоїв. „*Артеміда*” на столі – мир і свято у сім’ї (3 телереклами). *Щоб не боліла голова від думок, що та як сяють, як збирають урожай, за порадою сільського начальства вони ... даром віддали паї горілчаній „Артеміді”.* *Навряд чи комусь тепер вдасться вирвати землю назад – „Артеміда” так повернула справу, що не вона винна селянам, а вже селяни у неї в боргах* (Капелюшний Л. Візантійський синдром).

АРХІМЕД, -а, ч. Антр₁. Грецький математик і фізик (бл. 287–212 рр. до н. е.), один з найвидатніших учених античності. *Ось Архімед, винахідник машин, проти римського війська Виступив сам, і розбив він його, і спалив флот дощенту, Розумом своїм зупинив він машину ворожу, Цим заслужив у всіх і любов, і пошану велику, Бо наша мудрість походить від Господа Бога самого* (Довгалецький М. Сад поетичний).

УКА₁. Дослідник, вчений, що марно шукає, з чого почати свою роботу. *Та Гудим і гадки не має брати якогось важеля, шукати точку опори. Не Ар-*

хімед (Дмитренко О. Земля небесна). Часто вживається у мн. Значення пов’язане із висловом, що приписують Архімеду: «Дайте мені точку опори, і я переверну увесь світ!». *А що ви ці тижні робили, Архімеда? Шукали точки опори для своїх майбутніх мрій?* (Натан Рибак).

ОКА. Досвідчена, розумна людина. Теж жив. у мн. *Ми – арфі. Ми – кохання Архімеда* (Гергель О. Двох вічностей на перехресті).

◇ **Архімедова сила**. *Афганістан, неосмислений розпродаж за безцінь нафтових запасів, гонка озброєнь, старіючі і вмираючі генсеки на тлі бурхливого розвитку економіки Заходу стали тією архімедовою силою, що виштовхнула „тіло” з посудини* (Урядовий кур’єр, 24.02.2004).

АСМОДЕЙ, -ея, ч. МА₁. Злий дух у біблійській міфології.

УКМА₁. 1. Носій зла, розпусти. *То хто ж він, цей батяр-асмодей за Римаруком, цей вилупок Академічної, цей кульпарківський лунатик?* (Андрухович Ю. Дві голови одного дракона). *Розперезались Асмодеї, в Едемі розвели гарем, У храмах – корчми та бурдеї* (Світличний І.).

2. Жадібна людина (Горбач, с. 347). О. Єременко, називаючи інші значення цього конотоніма, пояснює деякі з них. Так, на думку дослідника, «у соціолектному номіні *асмодей* ‘темний селюк’ актуалізовано периферійні семи, що вказують на ознаки, належні Асмодею – злому, перелюбному демоні, якого в окремих випадках сприймають як диявола, що вигнав царя Соломона з його царства. Це зумовлює нейтралізацію первинного лексичного значення через

трансформацію семи 'головний' на сему 'скупий' внаслідок апелювання до багатства як ознаки сили й виразника скупості (*асмодей* 'скупа людина, скнара' [Ставицька 2005: 38]) чи актуалізації компонента 'злість' (*асмодей* 'не-професійний злочинець, хуліган' [Ставицька 2005: 38]).

АССОЛЬ, -і, ж. ЛА₁. Героїня роману Олександра Гріна «Червоні вітрила» (1922). Після демонстрації в кінотеатрах СРСР художнього фільму «Червоні вітрила» (1961), в ролі головної героїні якого знялася Анастасія Вертинська, ім'я Ассоль стало дуже популярним у батьків, а також загальним в романтичному сенсі. Відомі дві версії походження імені героїні. За однією з них письменника надихнуло запитання «А сіль?» до офіціанта; за іншою – ісп. *al sol* – «до сонця».

УКЛА₁. Романтична дівчина, що вірить у кохання. *Шкода, що в жінках так швидко вмирає Ассоль* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

□ **Ассоль**. Творче ім'я молодій української співачки (1994 р. н.).

АТЛАНТ, -а, ч. МА₁. У грецькій міфології титан, брат Прометея. Покараний за участь у боротьбі титанів проти богів, тримав на своїх плечах небесне склепіння.

УКМА₁. Людина, сповнена відповідальності за свою справу. *Буонаротті інший. Він подвижник. На ньому все, оскільки він Атлант* (Костенко Л. Сніг у Флоренції).

□ Хрем₁. **Атлант** – архітектурна прикраса у вигляді чоловічої фігури. *Будинок тьмяно освітлений. Старо-*

винної архітектури і на якийсь час уповільнивши кроки, вони (Довженко і Сталін – Г. Л.) окидають очима поверхи, погляди їхні мандрують по фризах та мармурових атлантах, що тримають на собі вічну вагу, та по рядках венеціанських вікон, у яких давно вже не світиться (Гончар О. Двоє вночі).

УКМА₁. УКХрем₁. Фігури, що пов'язують небо і землю, земне і небесне. *Ось греки їхали надвечір, аж гульк – село, чимало щось дворів, і держать небо на кремезних плечах старі Атланти дужих яворів* (Костенко Л. Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану). Важко з'ясувати у подібних прикладах зв'язок між постаттю титана Атланта й атлантами – архітектурними прикрасами, настільки близькі вони часом за значенням. Можливо, у цьому разі певну роль має графічне оформлення. *Легкий туман. Дніпрові хвилі гойдають стиха наш човен. І ми з тобою вдвох пливе в обіймах ночі. Ми – щасливі. На волю – міста арештанти – тікаєм в тишу острівця, де небо й легіт вітереця тримають красені атланти* (Гергель О. Двох вічностей на перехресті). *Буонаротті інший. Він подвижник. На ньому все, оскільки він Атлант.* (Костенко Л. Чекаю дня, коли собі скажу...). *...як обривають жили атланти териконів і тачок?* (Стус В. Веселий цвинтар).

Образ Атланта для зображення відповідальної людини, сповненої почуття обов'язку виконувати важку роботу, приваблює письменників і тому часто використовується в літературі. Наприклад, величезну поетичну силу мають рядки Ліни Костенко: *Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти, сьоме небо своє пригинає собі суєта. При*

майстрах якось легше, Вони, як Атланти, Держать небо на плечах. Тому і є висота. Притча І. Власенко теж в основі своїй спирається на образ міфологічного титана: Чвалав собі навпрошки через толоку чоловік та й надібав велетня, що скам'янів, придавлений страшним тягарем. – Хто ти і за які гріхи тут надіси? – запитав чоловік. – Атлант. За велінням могутнього Зевса тримаю небесну сферу. – Кидай це безглузде заняття до бісової матері, – засміявся чоловік. – Зевса давно немає. – Може, й правда твоя, – погодився Атлант, – але ж небо лишається (Власенко І. Небо лишається). Частим є цей образ у публіцистиці: Люди шахтарської професії у м. Добропілля Донецької області, образно кажучи, вперлися ногами у донецьку землю, тримають на своїх плечах – соціальну сферу, бюджет і т. ін. Спина тріщить, а вони, як ті атланти, тримають це все (Донеччина, 05.10.2000).

□ **Атлант** (мед.). Верхній шийний хребець, на якому тримається черепна коробка.

АТЛАНТІДА, -и, ж. МТ₁. Густонаселений острів, який, на думку вчених, був розташований приблизно в Атлантичному океані й опустився на дно внаслідок землетрусу. Перші відомості про Атлантиду знаходимо у творах грецького філософа Платона. За античним міфом, який він переказує, це великий острів в Атлантичному океані, що існував у давнину і був волею Зевса затоплений за безмежну гординю його мешканців. (Словацька К. Крилатий кінь).

УКМТ₁. 1. Прекрасна заповітна країна. "Відкриття кримської Атланти-

ди" – назва статті про галерею художника Юрія Вінтасва ("Слово Просвіти", 5–11 квітня 2007 р.). *Які твої шлях маршрути перетне? Бо в океані є такий трикутник, Що і тебе навіки проковтне. Твої кістки по світу вмиють розкида, Неначе їх ніколи не було... – Так, значить, є на світі Атлантида, Якщо за неї стільки полягло! (Шупта Д. Чайне озеро). Час минулий вже не воскресити, час минулий проминув давно, юності мрії Атлантиду опустив на океанське дно (Гуцало Є.).*

2. Світ, що безслідно зникає. *І все, що намалює те дівчисько, Невдовзі оживає на Землі То птахом, що пливе над морем низько, То колоском на пружному стеблі... Щось їй не до впокоби на екрані – Тоді малярка нищить все до тла, Зникає Атлантида в океані, Немов не царювала, не жила (Руденко М. Заграва над серцем). "Атлантида українського Полісся" – назва рецензії Лесі Самчишин, де йдеться про долю говірки вражених Чорнобилем територій, зокрема про село Машеве. Ніяк не втямлять, що епоха плану і гасел – Атлантида, вона вже під водою. Ринок – ось реальність (Гужва В. Спроба жити).*

3. Світ, несподівано відкритий. *Здавалося, що велетенський материк української культури, немов та Атлантида, назавше потонув десь у морській глибині, і вже ніхто не знайде його. Але рукописні фонди, старі видання, до яких багато хто не мав доступу, – спали в пилі. Деяких сторіччя і більше літ не торкалася людська рука. Та знайшов Володимир Качкан, що відкрив ту Атлантиду й створив велетенську енциклопедію у двох томах. У двох книгах вийшло „Українське народознавство в іменах"... Ця книжкова*

„Атлантида” про тих, кого ми знали і про тих, кого мало знали; про кого хотіли знати, та про них не можна було писати і говорити (Пушик С. Атлантида Володимира Качкана).

♦ **Шукати Атлантиди.** Робити відважні спроби відкриття, здійснювати безустанні пошуки. *Не раз я ще зомліла впаду Перед покритою статуєю Ізі, Не раз я з кораблем на дно піду, Шукаючи нової Атлантиди (Леся Українка).* – Облиш думки... А чи не маєш стиду, Угомони свою бурхливу кров. *Нащо шукать пропащу Атлантиду? Назад ніхто ще звідти не прийшов. Скажи, куди? І хто тобі супутник?* (Шупта Д. Чаїне озеро).

АФІНИ, -н, мн., с. Топ.¹. Столиця Греції. Давньогрецьке місто-поліс.

УКТ¹. Вогнище культури, центр культурного життя. Місто Флоренція – Афіни італійського Відродження (Гриценко Т. Б. Культурологія). *До моря ми прийшли від суєти, Та не забули про земні Афіни (Матвієнко В. На рідних роздолах).* Опішне називають Афінами українського гончарства (5 канал, Новини, 11.08.2011).

Топонімічні перифрази:

1. **Волинські Афіни (Атени)** – так називають два міста: **а)** м. Кременець через відому в історії Волинську гімназію і **б)** Острог за Острозьку академію.

а) Кременець. *Ще в позаминулому столітті з легкої руки міністра освіти Російської імперії Петра Завадовського в міста Кременець, що в північній частині Тернопільщини, з'явилася обрідна назва «Волинські Афіни»* (<http://kremenets.net>). Кременець називали і «Волинськими Афінами», і «Воротами раю» (www.storinka.m.kiev.ua/art_n.87hph).

Кременець – Волинські Атени своєю історією, природою, свідомими, талановитими людьми добре знані не лише в Україні, а й по цілому українському світу (Рожко В. Стежками історичної Волині). У статтях збірника (зб. «Волинські Афіни» – Г. Л.), написаних авторами на основі доповідей, прочитаних на Міжнародній науковій конференції „Волинські Афіни” першої половини 19 ст. в контексті розвитку освіти, науки і культури в Центральній Східній Європі» (Кременець, 29 вересня – 1 жовтня 2005 р.), проведений з нагоди 200-ліття заснування Тадеушем Чацьким і Гуго Коллонтаєм у місті Кременці Волинської гімназії, висвітлюються різноманітні аспекти (http://ua.books.info/ua/news/new_books/?pid=2401).

б) Острог. Острог називали волинськими Афінами, бо саме тут формувалися підвалини української національної культури (www.klub.kiev.ua/index). Волинські Афіни (Туристські маршрути Рівненщини, www.ogo.rv/r.og). За кордоном нещодавно побачила світ книга рівненського письменника Лаврентія Кравцова «Волинські Афіни» (Рівне вечірнє, 05.09.2003 р.). Інший варіант назви: «Українські Афіни». Острозький культурний феномен середньовіччя (назва ст. Чечелока П., Дзеркало тижня, 28 серпня – 3 вересня 2004 р.).

2. **Чернігівські Афіни (Атени).**

А) Чернігівський колегіум і **Б)** літературний гурток Лазаря Барановича (XVII–XVIII ст.). Чернігівські Атени – культурний осередок другої половини XVII – середини XVIII ст., організований Чернігівським архієпископом та поетом, представником літературного бароко Лазарем Барановичем (Словник

літературознавчих термінів). Біля дже-
рел його (Чернігівського колегіуму –
Г. Л.) стояв видатний поет, Чернігів-
ський архієпископ Лазар Баранович,
зусиллями якого виникли «Чернігівські
Атени» – літературний гурток, до
якого увійшли відомі тогочасні пись-
менники та проповідники Данило Туп-
тало, Іоникій Галятовський, Лаврен-
тій Крионович, Іван Величковський,
Іван Орновський та чимало інших (Са-
пон В. Світоч високого духу). Натяк
на високе призначення Чернігівського
колегіуму, на його неординарний хара-
ктер вбачаємо у пишномовних назвах
закладу: Чернігівський Олімп, верто-
град Паллади, чернігівські Атени (за-
бутими стежками. Меценати Чернігів-
ського колегіуму).

3. Північні Афіни. Місто Единбург.
Единбург є одним з найкрасивіших міст
Європи – «Північні Афіни», політична і
адміністративна столиця Шотландії
(Мистецька сторінка).

4. Українські Афіни.

а) Полтава. В українських Афінах, як
називали тоді Полтаву, вчилися й фор-
мували свій майбутній творчий геній
математик В. Остроградський, відомі
українські письменники... (ПіК,
12.03.2009).

б) Кіровоград (Єлисаветград). Назва
статті С. Шевченка «Українські Афіни
чи Романівсьград?» (Народна правда,
23 квітня 2010 р.).

в) Перемишль. Мова про Перемишль,
який колись навіть називали Українські
Атени над Сяном (Українське життя.
Галицький ілюстрований дитячий ен-
циклопедичний словник від НОТОЦО).
Перемишль став важливим осередком
галицького національного відродження,

який називали «Атенами над Сяном»
(Духовні святині).

5. Афіни на річці Ізар. «Афіни на
річці Ізар», «столиця пива і бароко»,
«ковбасна метрополія» – якими тільки
епітетами не наділяють це місто біля
підніжжя Альп. Мюнхен виник у XII ст.
(dkp-club.dn.ua).

Топ₂. 1. Афіни. Село Володарського
району Донецької обл., присвоєне йому
у 1930 р. як пам'ять про стару назву.

2. Афіни. Місто у США, штат Джор-
джія

3. Атени. Місто у США, штат Огайо.

□ **Афіни.** Чорниці, ягоди.

АФОН, -а, ч. Топ₁. Повна назва –
Автономна чернеча держава Святої го-
ри Афон – монастирська держава на
східному виступі Халкідонського пів-
острова Айон-Орос в Егейському морі.
Центр чернецтва – Афон, був постій-
ним місцем зустрічей і спілкування
греків, слов'ян, грузин і навіть арабів
(Ужгородська українська богословська
академія ім. св. Кирила і Мефодія,
Прес-служба УУБА).

УКЕклез₁. Чоловічий монастир, ча-
сто – скельний. Через чотири роки Ля-
довський Свято-Усікновенський скель-
ний чоловічий монастир, який має
славу Подільського Афону, своє 1000-
річчя (Назва статті – «Подільський
Афон» святкуватиме своє 1000-річчя,
Релігійно-інформаційна служба Украї-
ни. risu.jrg.ua). Але є в Києві одне місце,
де не лише свято, а й звичайний день
проходить якимось незвично. Це Київ-
ський Афон, або Свято-Троїцький мо-
настир (Китаєвська пустинь) (Персо-
налПлюс, 24–30.01.2008 р.). Манявський
скит – український Афон (з рекламного
буклету Трускавецькурорту). Києво-

Печерська Лавра як «Єрусалим землі руської», другий Афон, протягом своєї історії забезпечувала безпрецедентний авторитет у всьому східно-християнському світі (Болгарський Д. Києво-Печерський розспів як церковно-співочий феномен української культури).

□ **Атос.** Засновником скиту Манявського були галичани Іван Вишенський та Йов Княгиницький. Обидва були вихованцями Афону (Атосу), що з грецької означає „Свята гора” (Зелений туризм).

АФРИКА, -и, ж. Топ.¹. Материк.

УКТ¹. 1. Спек. Утім, „Африка” невідовзі відступить. За прогнозами синоптиків, учора ввечері до Львівщини став наблизатися холодний атмосферний фронт із заходу... (Високий замок, 01.08.2005). ...А хто його точно знає, як воно там, у сахарах? Тут своєї Африки вистачає. Достатньо поміряти тиск чи зробити кардіограму (Матіос М. Щоденник страченої). На півдні сьогодні міні-Африка по-українськи (Наше радіо, 18.11.2008).

2. Далека земля. Цей пес так гучно гавкає, що чути його аж в якійсь Африці (з розмови, Вінниця, 2013).

◇ **В Африку за бананами, В Африку пісок кидати** (відповідь на питання «Куди йдеш?»), коли не хочуть говорити (ФСССГД).

3. Будь-яка земля. За зразком наведених нижче висловів може будуватися будь-яка фраза, і конотонімі **Африка** виступає тут просто знаком без ніякої локалізації. Однак купуючи за принципом „викрутка вона і в Африці викрутка” і навіть за неї переплачувати, отримуємо мозолі на долонях, скручений наконечник, зіпсовані гвинти тощо

(Високий замок, 13.06.2005). Плітки – вони і в Африці плітки (Україна, № 3–4, 2004 р.). Адже держава – вона і в Африці держава (Вітчизна, № 1, березень 2001 р.). Рефлекси – вони і в Африці рефлекси, – як казали дідусь Павлов, мордуючи своїх псів (Хома А. Репетитор). Злодій, він і в Африці злодій, пане прокуроре, – додав Кіндій. – Немає злодія українського, російського, німецького, як і порядної людини за національними ознаками. Він або є, або нема (Сергієнко А. Десять тисяч баксів). Все правильно: пацятко і в Африці пацятко (Роздобудько І. Гра в пацьорки).

4. Місце, де живуть кучеряві люди, що дає можливість метонімічно закріпити за ними географічну прив'язу: Африка приїхала! – ‘кучерявий’ (ФСССГД).

□ **Африк** (↓) – південно-західний вітер, що дув з Африки. Пóдув могутній Борея його не лякає ніколи, Також і Евр від Аврори туманом окутаним сивим Хмар грозових не приносить, а Африк всі грізні бурі Стримує (Покалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових).

АФРОДИТА (АФРОДИТА), -и, ж. МА¹. У давньогрецькій міфології богиня кохання і вроди, ототожнювана з римською Венерою. Висока, струнка, з ніжними рисами обличчя, м'якою хвилюю золотого волосся, що, як вінець, лежить на її прекрасній голові, Афродіта – втілення божественної краси і нев'янучої юності (Кун, 49).

УКМА¹. Красива жінка. Там трава голуба в золотій росі і дівчата усі – Афродіти (Забаштанський В.). А той від щастя лепетав щось та лепетав, раз у раз повторюючи: „Афродіта,

Афродіта”... (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря). Ну, я йому популярно усе й пояснив, що через кілька днів моя жінка буде – Афродіта (Рудник М. Як стати Афродітою). ...наче з тлуму жахливого гірської ріки, випливають якісь неймовірні дівчата: мавки, сирени, чи, може, котрась з Афродіт, із тих, які підмітають в хаті, котрим посміхається лагідно дід, внука гойдаючи на коліні (Охрімович А. Замкнутий простір). З’явилися четверко афродит – Марія і Оксана, Леся й Анна, Провідати прийшли, бо вже й нерано, прийшли до діда внучки на обід (Бровченко В. Перед Покровою). Парад дешевих Афродит Тебе не скине із цариці. Ти – не балетна танцівниця, Аркан – твій танець і твій щит (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). Вона відчувала себе царицею, Афродитою (Стус В. Веселий цвинтар).

ОКМА. Щось, що народжується або з’являється у піні, у буянні чогось білого. А я їду в далеке, голубе, і їде черемха – Афродіта з піни... (Таран А.).

Міфоантропоніми, що виникла з античного джерела, часто можуть утворювати синонімічні ряди, оскільки така онімна лексика загалом досить відома читачеві і давно стала символами певних понять. Зокрема, ми знаємо, що ідеалом жіночої краси були Венера, Афродіта; чоловічої – Аполлон, чоловічої сили – Геркулес, Давид тощо. Так, ці поняття поєднуються в О. Довженка: *Не всі стародавні греки були афродітами, геркулесами, аполлонами, але в них був ідеал краси. І вони бачили її в різних проявах, увічнювали її.*

□ „Афродіта”. 1. Назва піни для ванн.

2. Золотий приз Міжнародного кінофестивалю в Ялті. Володарем головного призу на ньому (кінофестивалі „Ялта-2000” – Г. Л.) – золотої „Афродіти” – стали творці фільму „Втрачений рай”, поставленого за участю кіностудії ім. Довженка режисером Валерієм Рожком за однойменним романом дніпропетровського письменника Віктора Веретенникова (Урядовий кур’єр, 06.10.2000).

АХІЛЛ (АХІЛЛЭС), -а, ч. МА₁. За старогрецьким міфом, мати героя троянської війни Ахілла (Ахіллеса) морська богиня Феміда скупала його у водах священної ріки Стікс, щоб зробити невразливим для ворожих стріл. Але при цьому вона тримала Ахіллеса за п’яту, якої не торкнулися води Стікса. Стріла Паріса, спрямована богом Аполлоном, вразила Ахілла саме в п’яту, і герой загинув.

УКМА₁. Герой. Якщо порівняти Хмельниччину з Українською Ілліадою, то Богун у ній – Ахілл (www.ukr-center.com/library/).

◇ **Ахіллесова п’ята** – слабе, уразливе місце. *Вся бригада знає Орищину ахіллесову п’яту, і щоразу, коли Оришка з’являється на горизонті, якась молодичка навмисне мене атакує: – Дайте я хоч посиджу біля вас, дядьку Микито!..* (Гончар О. Микита Братусь). *Звісно, в цій історії є певні натяжки, про які Верещицькому не хотілося думати, ця історія має, як то кажуть, ахіллесову п’яту* (Бедзик Ю. Довге повернення). Народний депутат Олег Рибачук заявив, що саме донька Тетяна стала для голови ЦВК (Сергія Ківалова – Г. Л.) „ахіллесовою п’ятою”. Бо її, буцім, звинувачують у скоєнні важ-

АХІЛЛ

ких кримінальних злочинів (Капелюшний Л. Візантійський синдром). *Панчоху – це її ахіллесова п'ята, в буквальному розумінні цього слова. Дівчина завжди стежила за ними до смішного ревно* (Собко В.).

□ **Ахілл** (мед.). П'ятка. *Удар прийшовся не в ахілл, а трохи вище щиколотки* (Sportanalytic про травму футболіста В. Павлюченка).

ОКМ. Цікавим є поєднання двох фразеологізмів, ключовим словом яких є слово „п'ята”: „лизати п'яти” – під-

лабузнюватись і „ахіллесова п'ята” – вразливе місце: *Була в Ахілла мертва хватка, й ніхто подужати б не зміг, якби (про це говорить міф) не гандж один – вразлива п'ятка. Упав, уражений стрілою, забувши істину просту: „Оберігай свою п'яту!” – як мати радила герою. Прийми похвалу нелукаву ти, що досягнув чинів, поста. Адже і в тебе є п'ята: лизнуть – і втратиш честь та славу* (Бортняк А. Про Ахіллесову п'яту).

Б

БАБА ПАЛАЖКА І БАБА ПАРАСКА, ж. ЛА₁. Персонажі повісті І. Нечуя-Левицького. ...його перу належать, серед іншого, дві комічні повісті про бабу Палажку і бабу Параску, непримиренних ворогинь, що, на втіху читачеві, безугавно лаються й чубляться між собою, – повісті, вельми прикметно, написані від першої особи, як квазі-жіноча нарація, і прийом цей справді-таки бездоганно точний (імена двох сварливих бабів стали в Україні загальними) (Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоби до української гендерної міфології).

УКЛА₂. 1. Сварка. Київські вибори: двомісячник баби Параски і баби Палажки (назва статті Любові Федорової, «Главред», 23.05.2008).

2. Сварливі баби. – Як? – вона стала в позу баби Параски: руки в боки і півобертом до нього. – Я тобі... – І що ти мені? – Сама знаєш. Умна, в ложці не спіймаєш... (Іванина В. Любов і смерть узурпатора). Якби минулого року на Майдані хтось уголос сказав, що не мине і року, як помаранчеві вожді будуть вести між собою „полеміку у форматі баби Палажки і баби Параски, його би дружно звинуватили у накликанні на Україну страшиного прокляття (Молодий буковинець, 23.09.2005). Архетипом наших зібрань є змістовна дискусія «баби Палажки з бабою Параскою» (Життя і політика: Що нами керує?).

2. Пересічні люди. Баби Палажки, баби Параски та інші баби. Хто буде

користуватись електронними словниками з української мови? (назва статті у «Дзеркалі тижня», 01.04.2006). ...це городяни, і мовні смаки сучасних українців – це не баба Палажка і баба Параска, а мова тележурналістів Юрія Макарова і Алли Мазур, співаків Руслани Лижичко та Олександра Пономарьова (<http://ualogos.kiev.ua/toprint>). ...ця мова з мовників «ласки» зробилася мовою баби Параски (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

3. Суспільний негатив. Оці «моя хата скраю...», оці «баби Параски і баби Палажки», оці негативи, що зумисно кидаються на нас в намаганні змінити колективну пам'ять... (Поштовх, 22.03.2009).

◇ 1. Баба Палажка і баба Параска відпочивають. Велика сварка. В. Ющенко і Ю. Тимошенко криють один одного у прямому ефірі. Баба Палажка і баба Параска відпочивають. Статтю супроводжує фото: В. Ющенко і Ю. Тимошенко слухають виступ баби Параски (див. нижче) на Майдані (www.tribuna.org.ua, 03.02.2009).

2. Синдром баби Палажки і баби Параски. Відсутність порозуміння між українськими політиками найвищого рангу автор називає «синдромом баби Палажки і баби Параски». Але якщо дії та вчинки персонажів оповідання класика української літератури Івана Нечуя-Левицького викликають сміх, то привселюдні з'ясування стосунків між прем'єром і президентом не може не відбитись на суспільних настроях, на іміджеві держави (Україн-

ська правда, 20.02.2009. Назва статті «Синдром баби Палажки і баби Параски, або Коли всохне груша»).

3. **Як (мов, ніби і т. ін.) [та] баба Палажка (і баба Параска).** Язикатий, чванливий, пихатий. *Був час, коли Гітлер не мовчав перед німцями «мов скеля», він був охочий до самохвальби, як та баба Палажка* (П. Козланюк. Цит. за «Словником фразеологізмів української мови»).

БАБА ЯГÁ, ж. МА₁. Богиня смерті, мешканка потойбічного світу Нав, родоначальниця і предкиня всіх відьом у світі.

УКМА₁. Некрасива і сварлива жінка. *Останнє її фото було зроблене виключно з бюрократичної необхідності – для радянського паспорта нового зразка. Вона казала, що то паспорт Баби Яги* (Андрухович Ю. Таємниця). *Край великого села жили колись чоловік і жінка. Чоловік тихий собі, смирний, а жіночка – з характером: сварлива, вередлива, справжнісінька баба яга* (Тисяча усмішок). *Обивателі нявчать і кричать: “В дурку тебе, мати-перемати, ти бестижка баба яга, тьху, косяна нога, думаєш, красива, як нага?”* (Антипович Т. Тіло і доля).

□ 1. **Бабоягинська** (подоба) – належна Бабі Язі. ... *бабоягинську подобу баби Секлети* паспортизував гостроребрый, довжелезний ніс із волосатими чорними ніздрями, що, як собака на вітер, випинався і принохувався до всього і завжди (Дмитренко О. Земля небесна).

2. **Бабка Йожка.** Стара жінка (ФСССГД).

БАБИН ЯР, -ого, -у. Топ.₁. Великий яр між районами м. Києва (Лук'янівкою, Куренівкою і Сирцем); 29 вересня – 3 жовтня 1941 окупаційною німецькою владою розстріляно 52 тис. євреїв та циганів, упродовж 1942–43 місце масових розстрілів радянських бранців та учасників комуністичного і націоналістичного опору (всього за роки II Світової війни близько 100 тис. осіб) (УСЕ, 99). *У розташованому між київськими околицями Лук'янівкою, Куренівкою та Сирцем урочищем, прозваному в народі Бабиним Яром, есесівські зондеркоманди розстрілювали циганів та євреїв* (Вовк Ю. Гра з безкінечністю). *Могильний вітер з тих ярів повіяв – чад смертельних вогнищ, тіл димучих згар. Дивився Київ, гнівний Київ, як в полум'ї метався Бабин Яр* (Бажан М. Бабин Яр).

УКТ₂. 1. Місце, де відбувається нищення, знущання над народом. Національна трагедія. *А хто буде каятися перед нами? За те, що вся Україна упродовж століть для українців була Бабиним Яром? За те, що винищили удвічі більше нашого народу, ніж маємо зараз?* (Дудар Є. Українці мої, українці!).

2. Відплата. *Буде суд і буде кара, Отверзеться Бабин Яр, Хлине кров, як повинь яра, Вдарить хвиля аж до хмар... Не сховається почвара, Ані вбивця, ні грабар, Буде суд і буде кара, Отверзеться Бабин Яр* (Павличко Д. Бабин Яр).

3. Трагедія, нищення, катастрофа, лихо, біда. *Неспроста похитнулись устої планети, Бо ж не сонце – диявол об'явився з-за хмар, – й загриміли дві вежі, й обезумів Манхеттен, й цілий світ нахилився у страшний Бабин Яр* (Осадчук П. Всесвітня тривога).

БА́ДЕН-БА́ДЕН, -а, ч. Топ.₁. Місто в Німеччині, всесвітньо відомий курорт (гарячі хлоридно-натрієві джерела).

УКТ₂. Місто-курорт, часто з термальними водами. „*Як галицький Баден-Баден готує кадри за кордон*” – назва статті про м. Чорткове (Україна, № 10, 2004 р.). *Усі ці Баден-Бадени та інші куточки солодкого життя* (Урядовий кур’єр, 03.10.2000). *Чи не бути Ворзель українським Баден-Баденом?* – назва статті у тижневику “Віче” (2008, №23). *Селище міського типу Ворзель, що неподалік столиці України, ще до недавня славилось своїми санаторними оздоровницями. Чимало пацієнтів називали його другим Кисловодськом, де хто стверджував, що це справжній український Баден-Баден* (Там само).

БА́ЙДА, -и, ч. Антр₁. Герой української народної пісні „У Царграді, на риночку” („Пісня про Байду”); узагальнений образ козака-патріота, борця проти турецько-татарського гніту; в народних переказах образ Байди пов’язується з іменем українського князя Дмитра Вишневецького, якого прозвали цим іменем (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

УКА₂. Безтурботна гуляща людина, гульвіса; вічний мандрівник. *Ходить байда споконвічний та у вікна загляда* (В.Симоненко). Образ блукальця, виник під впливом «Пісні про Байду», де Байда «гуляє в Цареграді на риночку».

◇ **Байда** – рибальський човен. Очевидно, пов’язаний із давнім “колода, стовбур”: *Вмостився Порфир на перекинутій байді, на сонячному пригріві й задумавсь* (Гончар О.; Жайворонок В. Там само). Усвідомлюємо, що цей і наступні приклади досить хисткі щодо

віднесення їх до конотонімів. Їх спорідненість з іменем *Байда* і належність до КО – наше інтуїтивне припущення. **Байдак** – старовинний великий човен, на якому плавали (звичайно козаки) по річках і морю; символ небезпечного пригодницького життя. *Байдаки гонити (бити) – безтурботно гуляти, гулятьювати*. Пор. фразеологізми: байди бити = байдики бити – нічого не робити, нічим не займатися; байдикувати. *Ішов би, ледарю, робити, а не байди бити* (прислів’я). **Байдикува́ти** – нічого не робити. *Деякі вчені ще й до сьогодні вважають, що 15-16 ст. в розвитку української національної духовності не були спроектовані в наш час і, мовляв, взагалі дивилися не в той бік, куди йшов справжній розвиток, а були звернені до чужих культурних ласоців, пробайдикували свій час на чужих духовних бенкетах, сидючи у латинських тогах та польських жупанах* (Яременко В. Українська поезія XV ст).

3. Неприємна ситуація; щось заплутане, невирішене; проблеми. *Ну от, холера, знову всю байду звалили на масмедіа* (ССУС).

БА́ЗАР, -у, ч. Топ.₁. Село в Житомирській обл., де у 1921 році Волинська група Армії УНР, що брала участь у 2-му Зимовому поході, зазнала поразки. 359 полонених учасників походу розстріляні більшовиками.

УКТ₂. Національна трагедія. *Несемо перед Правий Суд минуле: Батурин і Базар, і Сандормох* (Хриплива Л. Христос народився!).

БАЛЬЗА́К ОНОРЕ́ де, -а, нзм, ч. Антр₁. Французький письменник доби романтизму (1799–1850). Відомий пе-

редусім як автор «Людської комедії» – епопеї з 90 романів та оповідань, об'єднаних спільним задумом, внутрішньою логікою поведінки кількох тисяч персонажів. Романи «Шагренева шкіра», «Євгенія Гранде», «Втрачені ілюзії», «Тридцятирічна жінка» – це грандіозна реалістична картина життя французького суспільства між 1816–1848 рр. (Левчук Л. Т. Західноєвропейська культура XIX ст.). У 1847–50 рр. Бальзак мешкав у маєтку дружини – польської графині Е. Ганської, с. Верхівня на Житомирщині (УСЕ, 112).

♦ **Бальзаківський вік** – характеристика жінок віком 30–40 років. Вислів виник після виходу в світ роману О. де Бальзака „Тридцятирічна жінка” (1831). Сьогодні сприймається на адресу дам у похилих літах. Часто це пояснюють тим, що раніше жінка у віці тридцяти років через низький рівень життя, невиліковні хвороби, певні звичаї (наприклад, раннє заміжжя, коли молодість закінчувалась досить швидко), дійсно вважалась літньою, а в сорок – майже старою. *Вам доводилося чути розмову двох дам бальзаківського віку?* (Кулик І. Записки консула). *А жінка бальзаківського віку уже насправді вміє цінувати такі компліменти, всіма силами своєї молоді душі.... намагаючись їм вірити* (Процюк С. Тотем).

□ **Постбальзаківки** – жінки, яким за 40. *Отже, чоловіки, даруйте жінкам-постбальзаківкам безкоштовне хвилене щастя!* (Процюк С. Тотем).

БАМ, -у, ч. Топ.1. Байкало-Амурська магістраль, залізнична колія у Східному Сибіру і Далекому Сході.

УКТ₁. Віддалений район міста, спальник. *Васюн же нісся єдиною можливим*

курсом, який проїхав би і з повиголоюваними очима – по Пушкіна, повз парк і далі вперед у напрямку бамівських дев'ятиповерхівок. У нас є такий спальник, залізобетон, розпердуха і сморід, називається БАМ – це означає, що він десь аж на краю світу і для життя майже непридатний, хоч там і живуть якось десятки тисяч людей (Андрухович Ю. Таємниці).

БАНДЄРА Степан (1909–1959), Антр.1. Український політик; з 1929 р. член ОУН. Ініціатор Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. у Львові. За відмову скасувати його ув'язнений німцями у Заксенгаузені до 1944. Після війни очолив Закордонні частини ОУН. Убитий агентом КДБ у Мюнхені. *...вже 15 вересня керівництво поліції безпеки і СД у рейхскомісаріаті «Україна» доповідало в Берлін: «Діяльність західноукраїнської групи Бандери стає все більш шкідливою в інших районах України. Там пропагують національні і політичні ідеї, для яких раніше не було практично жодного сприятливого підтримання. Ці ідеї становлять гостру небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому».* (“Провінція”, 30.01.08).

УКА₂. 1. Українець. *Дзвякнули глухо двері, Наче прибудні пси: – Ну, захаді, бандера!.. Кто ти? – Я – князь Роси* (Кухта В. Гуцульський Париж).

2. Мешканець Західної України; оунівець. *Чи забула, що й її Альошу пустили в розхід оці бандери? Вони ж її – як вовки з їли б, якби не його, Дідушенкові, хлопці* (Матіос М. Нація). *Ага, то це ти, бандеро, зробив, щоби податок не платити із садовини?!* (Там само). *...хто зацікавлений у тому, щоб наць-*

ковувати Схід України і Захід, використовуючи викликані в радянські часи стереотипи “западника-бандери”, і далі цим силам вільно буде підкошувати єдність України (Дзюба І. Порнократія на марші).

3. Злочинець. Значення зміцнилося під впливом сполучення банд-. Де ж оті «бандери», де ті «банди», щоб здобути волю наяву? (Бортняк А. Бандерівська ремінісценція).

□ 1. Бандерівець, бандерівка. Українець, українка. Спочатку члени Організації Українських Націоналістів Револьюційної, яку очолював Степан Бандера. Зараз – означення тих українських націоналістів, що вважають себе послідовниками ОУНР. Після 1940-х років поняття «бандерівці» іноді вживається для означення всього українського націоналізму, як до того – «мазепинці» та «петлюрівці». Ця назва особливо часто вживалася радянською пропагандою в негативному значенні, як синонім бандитизму, загалом позначаючи усе українське націоналістичне підпілля (для уніфікації і примітивізації, незважаючи на ширший його поділ на фракції) під час і після Другої світової війни, а також українських націоналістів за кордоном і тих, хто в Україні стояв в опозиції до радянської національної політики. Під час Євромайдану цим словом. Коли ж навчалась в Одеській консерваторії, то її називали „бандерівкою” за любов до рідної мови та пісні (Інтерв’ю із співачкою Іриною Стиць, Час, 29 квітня 2010 р.). Бандерівці – це, в останній час, засально вживана, популярна назва всіх учасників повстанської і підпільної визвольної боротьби, що її в період гітлерівської окупації підняв український народ проти німців

і, що її від 1944 року він продовжує вести проти большевицьких загарбників. Ця назва утворилася від прізвища славного сина українського народу, довгорічного революційного борця за волю і державну незалежність України, керівника революційної Організації Українських Націоналістів (ОУН) – Степана Бандери (Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються). Як живуть “бандерівці” на Закарпатті: погляд російського “туриста” (Новини Закарпаття, 13.03.2013). Наші співвітчизники-оператори говорять про те, що тернополяни, львів’яни та інші “бандерівці” проводять час змистовно і з користю, та всього добиваються чесною працею (Тернопільське інформаційне бюро, 13.03.2014).

2. Бандерівський. Український. Коли він (В. Стус – Г. Л.) у березні 1965 році читав свої вірші, парторг кричав: «Да прикратіте же еті виступленія на бандеровском языке»! Василь тоді сказав своєму другові Миколі Плахотнику: «Ми не повинні тільки мовчки втиратись від пльовків та ляпасів всілякої партійної наволочі»! (Ярослав, “Провінція”, 9 грудня 2008 р.).

3. Бандерівщина. 1. Сукупність мешканців Західної України. Зокрема, політичною провокацією та істерією є компрометація так званої бандерівщини, що створювало у значній частини “східняків” негативний стереотип “західняка”: дуже важливий елемент негласної стратегії розмивання української ідентичності, нейтралізація національної самосвідомості (Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього).

2. Територія Західної України. «Нас з чоловіком не підтримують. Вибачте, це важко казати, але батьки сказали,

що швидше від нас відречуться, аніж погодяться залишитися в Україні при «бандерівській владі». А ми, бачте, в серце «бандерівщини» поїхали... Цього вони нам не хочуть пробачити», – виговорює наболіле жінка (УНІАН, 18.03.2014).

4. Бандерлэнд. Західна Україна. Це Бандерланд. Це Захід України (Мідянка П.).

4. Бандерштадт. 1. Неформальна і жартівлива назва міста Львова. У народних масах Львова (особливо серед молоді та націоналістично налаштованого юнацтва) вона стала популярною після виходу у 1991 р. платівки рок-гурту «Брати Гадюкіни» «Ми – хлопці з Бандерштадту», де музиканти виконали однойменну пісню. «...» покидьки, які сьогодні ламають державне майно по всій країні, нічого в своєму житті не збудували, крім куренів, халабуд, а може бути, крийвок про всяк випадок – тому, що ми їх туди заженемо з часом. Палити, ламати – це до себе, туди, в бандерштадт (З виступу Михайла Добкіна, голови Харківської обласної державної адміністрації за часів президентства Віктора Януковича, на сесії Харківської обласної ради 30 січня 2014 року в підтримку спецпідрозділу «Беркут», ліквідованого 25 лютого 2014 року).

2. Інколи так називають Луцьк, де з 2007 р. проводиться Всеукраїнський фестиваль української альтернативної музики. Його цілі: піднесення української національної ідеї серед молоді та творчих колективів; пропагування серед молоді життєвої активності та здорового способу життя; увіковічення образу Степана Бандери як національного символу; допомога обдарованій

молоді; утвердження бережливого ставлення до навколишнього середовища та екологічного виховання; пропаганда української мови, культури, цінностей та рідної музики. У Луцьку упродовж 1–3 серпня відбудеться фестиваль національного відродження «Бандерштадт». Як завжди, головною родзинкою дійства буде навіть не музична, а суспільно-політична програма (Вісник, Луцьк, 29.07.2015).

3. Одне з найбільших угруповань ультрас «Карпат» (Львів) називається *Banderstadt Ultras*.

4. «Бандерштат». Готель в Івано-Франківську.

БАНКОВА, -ої, ж. Топ.1. Вулиця Банкова – вулиця Києва, розташована в історичній місцевості Липки у Печерському районі. Виникла у 70-і роки XIX ст. і була прокладена через колишню садибу генерал-губернатора Ф. Трепова. Паралельні назви: Царедворська, Треповська та ін. Сучасна назва походить від будівлі Київської контори Державного банку (тепер вул. Інститутська, 7), зведеної 1840 року. На Банковій, № 9–11 розміщується секретаріат Президента.

УКТ₂. Президент України та його адміністрація. Метонімічне перенесення назви місцевості на розташований на ній заклад – універсальний традиційний спосіб синонімічного називання уряду: *Банкова вимагає від Генпрокуратури закрити справу зятя Черновецького; Банкова пояснила причини звільнення послів; Банкова поклала на стіл нові козири: чим багата опозиція; Банкова визнала провальною роботу Кабміну в енергетиці; На Банковій передрікають ревальвацію гривні ; Про-*

американський курс президента Ющенка, що драгував Кремль, був швидко згорнутий, оскільки не влаштовував й нового господаря Банкової; Банкова банкує (за мат.теленовин).

УКТ₄. **Банкова**. Престижний мікрорайон. Якщо ще недавно новобудови йменували “Черемушками”, то зараз – Царськими Селами чи Європою, престижні мікрорайони чи вулиці – Заспани Кончами, наприклад, м-р Василиця над Дніпром або Банківськими – вул. Дашкевича, на якій багато банків (м. Черкаси). (Словник мікротопонімії Черкащини [укладачі: Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко]. – Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с.)

БАСТІЛЛЯ, -ії, ж. Топ.₁. Тюрма в Парижі.

УКТ₁. Непроступна фортеця. Щодня штурмують вони Бастилію – Свій людський питомий страх (Краткевич В. Балада плахи).

БАТУРИН, -а, ч. Топ.₁. Місто Бахмацького району Чернігівської області на р. Сейм. 1669–1708 рр. – резиденція гетьманів Лівобережної України. 1708 московські війська захопили і зруйнували місто, козацьку старшину розп’яли на хрестах. 1750–1764 резиденція гетьмана К. Розумовського (УСЕ, 123). *Пасуться кози на твоїх руїнах, Батурине, мій орле сивих сліз, це з круч твоїх гетьманська Україна пішла на чортотрі під укіс (Драч І. Батурин).*

УКТ₂. 1. Національна трагедія. Україна не витримає ще одного Батурина (ЛУ, 20.11.2003 р.). *І хоч би куди ми збирались і вирушали, а приходимо завжди в Батурин, І вийти з нього нізащо не можемо. Усі наші дороги ве-*

дуть сюди, а звідсіль – не виходить жодна (Кордун В., ЛУ, 03.03.2003 р.).

2. Зруйноване місто. *Ось і знову / стину вознем пропікає / озирнутись боюсь до повалених стін – / Чи Батурин кривавить / чи Троя щезає...* (Завгородній Ю.).

БАРБИ, нзм., ж. Хрemat.₁. Ім’я (англ. Barbie, зменш. від Barbara) спочатку як назва дитячої іграшки, переважно для хлопчиків і дівчаток 3–13 років, а зараз як назва об’єкту колекціонування дорослими. Уперше випущена у 1959 р. в США, штат Вісконсін. Повне ім’я Барбі – Барбара Міллісент Роберто. Її виграла Рут Хендлер, яка назвала ляльку на честь доньки Барбари. Лялька Барбі вже давно стала чимось більшим, ніж просто іграшка. Її тіло, зачіска якось самі собою перетворилися на еталон, хоч і спірний («Барба в моді, та не в нагоді» – назва статті, «Кременчуцька панорама», 06.09.2008). *Барбі як дзеркало (Львівська пошта, 21.03.2009, № 3).*

УКХрemat.₄. 1. Білява красуня. *Жива Барбі* – напис під фотографією худющої білявки у міні-спідничці на фотовиставці «Про людське». *Зовсім не російською Мадонною, як прийнято вважати, а старіючою Барбі англіїці позаочі називають Валерію (Флірт-журнал, № 5, 2009). Красуня зізналася, що в школі її називали Барбі... Барбі отримала титул «Перша леді-2010» (Чернігівський портал, 08.05.2010).*

2. Роздрукований стереотип сучасної жіночої краси. *Ще один зразок фемінності, як зазначає О. Кісь, запропонований сучасній українській жінці для конструювання гендерної ідентичності – це образ Барбі – “об’єднаний образ жінки, спосіб життя якої нагадує*

нарцистичне існування гарної та дорогої ляльки, яка вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоб вреши-реши виконати своє головне призначення – знайти свого власника-чоловіка”.

Аналіз журналістських матеріалів рекламного характеру, розрахованих на жіночу аудиторію, дозволяють простежити вияв у жіночих образах ще одного стереотипу – стеретипу Барбі. Виявом цього стереотипу позначена майже вся друкована реклама для жінок, опублікована на сторінках глянце-вих журналів, адже вона ставить жінку у суворі межі, котрих вимагає краса. Сучасна жінка-Барбі – це висока струнка блондинка з невеликою кількістю сірої речовини в мозку, яка дбає про красу тіла, а не душі, схилена на гонитві за модними тенденціями та постійним схудненням (Маслова Ю. Соціорелігійний аспект конструювання стереотипних моделей гендерної ідентичності жінки на сторінках друкованих ЗМІ).

◇ **Синдром Барбі.** Прагнення стати схожою на красиву ляльку Барбі через те, що не подобається власна зовнішність. *Психологи вважають, що у Каті – типовий «синдром ляльки Барбі»: «Хочу бути лялькою Барбі!» (Дзеркало тижня, 1–7 червня 2002 р.).*

◇ **Усе буде барбі!** Вислів з молодіжного сленгу із значенням: «Усе буде добре!» (3 розмови, Вінниця, 2016).

БАРБІЗОН, -а, ч. Топ.1. Муніципалітет у Франції, у регіоні Іль-де-Франс. Назву Барбізон носить також колонія художників, що склалася тут в XIX ст. Вона була заснована в 1830 році. З початком залізничного сполучення між

Парижем і Барбізон спростилися умови для поїздок сюди художників зі столиці на польові сесії (також винахід компактних фарб у тюбиках значно спрощувало транспортування багажу). Художники Барбізонської школи створювали переважно пейзажі, були предтечами імпресіоністів і справили величезний вплив на розвиток пейзажного живопису в Європі.

УКТ₁. Мистецький центр. Український Барбізон, серце Гуцульщини – Космач знову збирає гостей. 1–2 травня на Прикарпатті відбудеться четвертий фестиваль традиційного мистецтва «Великдень у Космачі» (Пушик С. «Український Барбізон», <http://misto.co.ua/>). Великий Перевоз – український Барбізон? в селі Великий Перевоз (Полтавська область). <http://www.artukraine.com.ua/articles/794.html>. Потапінський «Барбізон» – село Потапін Бершадського району Вінницької обл. увійшло в історію українського образотворчого мистецтва як ще один своєрідний «барбізон», адже тут протягом 2004–2008 років було здійснено мистецький проєкт під назвою «Потапін – чарунка Поділля» («Артанія», 2009, № 4). В Україні стали виявляти своїх декадентів і очернителів. Знайшли поета Володимира Сосюру... Найщасливіші місяці він проводив в Седневі – українському Барбізоні (Українські поети). Подібні топонімічні перифрази поширені і в російській мові: Таруса – Русский Барбізон. Поясняю: это не зона кукла Барби, а аналог французского городка Барбизон, где в XIX веке обосновалась колония художников, писателей и поэтов (Редактор.ua).

БАРБЇС, -а, ч. З.₁. Кличка собаки-дворняжки.

УКЗ₂. Собака. Зловить його гицель, з м'яса зробить шинцель... Не зворушать боса слізюньки барбоса (Кропива С.). – Злізь! Злізь, щоб ти здох!.. Ану, скажіть: а!..а!..От барбоса нажили! ... Куди ти морду сунеш! (Ковінька О. Як ото колись лікували...).

УКЗ.₄. 1. Нікчема, не варта поваги людина. Через усе розбомблене місто пхатися до цієї діри, канючити, перед кожним барбосом принижуватись, хитрувати – Й тліти серцем за дітьми, що самі вдома... (Багрянний І. Людина біжить над прірвою).

2. Лайливе слово (Чабаненко-П, 164).

БАУНТИ, невідм. Хрем₁. Назва шоколадних цукерок.

УКХрем₄. Самогон із цукрового буряка. Баунти – це тому, що перша буква “б”, як і в сировині (ССУС).

БАХУС, -а, ч. МА₁. Бог рослинності, покровитель виноградарства та виноробства, один з найпопулярніших римських богів.

Як окремий КО не розвинувся, але досить продуктивний у сполученнях.

◇1. **Розливання Бахусові** – велика п'янка. У житлових корпусах відбувалися неофіційні столування з читанням по колу і щедрими розливаннями Бахусові (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: хронологія кінця тисячоліття).

2. **Аудієнції з Бахусом** – скромна п'янка. Втім, у проміжках між титанічною працею Ігор якось викроював часину на аудієнції з Бахусом і тому зараз затято жував м'ятну гумку (Шкляр В. Ключ).

3. **Дружити з Бахусом** – пити. Він був елліном. Знав радість буття, амурні пригоди й, що дивно, НЕ дружив з Бахусом. Ніколи! Просто рідкісний випадок! (Корогодський Р. Химерна дружба з „головою земної кулі”).

БЕЛЬМОНДО, незм. Антр.₁. (Жан Поль Бельмондо). Відомий французький актор (нар. у 1933 р.).

УКА₁. Красень. – Як я вигляджу? – Бельмондо (Телепередача “Файна Юкрайна”, Новий канал, 01.11.2008 р.). Ті та інші дефекти фігури здатні приховати, звести нанівець професійно зшиті піджаки та брюки. Одягнеш такі – і ти вже «справжнє бельмондо» (Гривна, № 10, 04.03.2007).

БЕНДЕР ОСТАП, -а, ч. ЛА₁. Персонаж романів І. А. Ільфа та Є. П. Петрова „Дванадцять стільців” і „Золоте теля”.

УКЛА₁. Спритний шахрай. *Справжньому Остапу Бендеру в спідниці, причому досить еротичній жінці, не бракувало тих, хто хотів бути обдуреним* (Демократична Україна, 23.03.2005 р.). Конотонім часто вживається у множині – Остапи Бендери. Деякі наші підприємства продають продукцію, виготовлену нібито відомими у світі фірмами. Вітчизняні Остапи Бендери роблять зовнішній вигляд свого товару схожим на продукцію популярного закордонного виробника (ЛУ, 15.11.2001). Але разом з роботягами потягнулися й Остапи Бендери. Всілякі пройдисвіти, котрі на горі людському великі гроші собі кують (“Час”, 09.04.2009). Франківськ – місто суцільних базарів та бізнесменів-Бендерів. Там все від турецько-китайських карденів, діорів із су-

сіднього базару (Волинські новини, 09.02.2010).

□ „Остапи” – те саме. Нині нові „остапи” застосовують такі методи, що прабатькові й не снились (Заварнюк С. Остапові і не снилось...).

◇ 1. **Справа Остапа Ібрагімовича** – злодійські оборудки, основані на шахрайстві. Засторога ж класиків сатири, здається, не до всіх дійшла: справа Остапа Ібрагімовича безсмертна... (Урядовий кур’єр, 04.10.2000).

2. **Остапові стільці** – те саме. Діставши від народу прапорці, У політгречку чесні трибунці Міняють свої “принципи” й “програми” На золотих телят й Остапові стільці (Пилипчук Д. Мої рубаї).

БЕНКЕНДОРФ, -а, ч. Антр.¹. Граф Олександр Христофорович Бенкендорф (1783–1844) – начальник Третього таємного відділу канцелярії жандармерії. З графом Олександром Христофоровичем Бенкендорфом історія обійшла не дуже справедливо. У свідомості російської інтелігенції він так і залишився головним жандармом, начальником сумнозвісного Третього відділу канцелярії Його Величності (Марков Є. Імператорський конвой).

УКА.¹ 1. Шпигун, таємний наглядчак. І як за такою бабушенцією може вмирати такий красень, як наш філософ Віталій Дмитрович? Кажуть, їхній таємний роман триває вже десяти років. Такий таємний, що весь університет знає без Бенкендорфа (Матіос М. Щоденник страченої). Вони були в чомусь бенкендорфи, дантеси чи дантесики хоча б (М. Пшеничний).

2. Німець. Остзейські німці старанно слугували своєму цареві. Усякі там

Крузеништерни та Бенкендорфи... (Новини дня, 04.10.2003).

БЕРДІЧЕВ, -а, ч. Топ.¹. Місто Житомирської області.

УКТ.² 1. Єврейське місто. «Бердичев, – писав Київський генерал-губернатор І. Фундуклей, – єврейське місто. Християне складають в ньому 1/8 частину населення, а 7/8 припадає на євреїв». Бердичев виступає як символ або типовий зразок єврейського міста (Електронная еврейская энциклопедия). Бердичев не дарма називали «Ієрусалимом Волині». Шолом-Алейхем називав Бердичев «єврейським Парижем» (Там само).

2. Віддалене місце, провінція. «Новини Бердичева» – телеканал «ВІК». Київ складається з „понаєхів” з Хацпетівки, Кіслодріщенків, Тмутараканів, Бердичевів, Жмеринок, Крижополів (Київ – Файна Меморія). Кобеляки, Жмеринка і Бердичів теж далекі від європейських стандартів, проте тамешні виборці не претендують на справедливість (Шкуро І. Але це наш «сучий син»). (Див. також **Хацпетівка**, **Жмеринка**, **Кобеляки**, **Зацепілівка** та ін.).

БЕРДСЛЕЙ (Бердслі), -я, ч. Антр.¹. Обрі Вінсент (англійський художник-графік, ілюстратор, декоратор, поет, один з найкращих представників англійського естетизму і модерну 1890-х рр.

ОКА. Відомий художник-графік. Головним ілюстратором дитячих книжок киянських видавництв був Охрім Судомора, якого сучасники називали «українським Бердслеем».

БЕРЕГІНЯ, -і, ж. МА₁. Берегиня-Мати постає у дохристиянських віруваннях як Велика Богиня, головна богиня життя, добра і захисту людини від усякого зла, покровителька врожаїв; захисниця оселі, малих дітей від лиха, хвороб, смерті; зображувалася на білих рушниках (оберегах), що вивішувалися на вікнах, дверях і мали захищати людину від чорних сил; образ Берегині – ясночолої русалки, дбайливої охоронниці дівочої цноти і подружньої вірності можна побачити на крелевецьких рушниках; схематичний образ богині (символічна постать жінки з піднятими руками) вишивався на одязі, вирізьблювався на деревах, на дверях, віконницях, ганках; її зображення дійшло до нас на збручанському ідолі. У діал. мовленні – русалка (походить від “берег”). У 1987 році з’явилася книга Василя Скуратівського під назвою “Берегиня”, в якій яскраво змальовано національні звичаї та обряди, передусім на терені Полісся... Ця книга повернула нам забуте слово – “берегиня”, яке відразу ж прижилося і стало активно використовуватися, насамперед як назва різноманітних установ, організацій... Берегинями почали називати взагалі тих жінок, що бережуть, оберігають щось суспільно цінне, зокрема родинне тепло, сім’ю, культурні надбання народу. А втім, берегині давньоукраїнської міфології зовсім не були оберегами і нічого не оберігали... Академічний “Словник української мови” (том 1, 1970 р.) подає інші значення: “Берегиня... Русалка” з ремаркою “діалектне”. У давніх пам’ятках берегинь теж пов’язують з водою, а не оберіганням. Наприклад, у тексті «Слово Святого Григорія ізобретено в тол-

цех», який був укладений давньоукраїнським монахом-книжником у XII ст. і дійшов до нас у чотирьох списках XIV–XVII ст., знаходимо таке: “А друзии (моляться – Ю. К.) огневи и камению и рѣкам и источникомъ и берегинямъ”; “а прежде того клали требу утирем и берегиням” (Ю. Карпенко, Культура слова).

УКМА₁. Жінка, яка береже і підтримує домашнє вогнище, виступає покровом усьому родинному колу, передусім жінка-мати (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Цікавий ракурс цього значення подано у М. Матіос: Для нинішньої цивілізації, що асоціюється винятково з чоловічою гегемонією, навіть мільйоннодоларова жінка важить не більше, аніж жінка в історії України, в якій цілком гласно, але не так публічно, їй відведено роль наложниці, а для офіційних історичних опусів українській жінці придумано роль безстатевої берегині. І тільки (Матіос М. Щоденник страченої).

БЕРЕСТЕЧКО, -а, с. 1) Топ.₁. Місто у Прохорівському районі Волинської області на р. Стир. „Ой чого ти почорніло, зеленє поле? – Почорніло я до крові за вольную волю. Круг містечка Берестечка на чотири милі мене славні запорожці своїм трупом вкрили” (Шевченко Т. Берестечко). 2) Хрононім. У 1651 р. відбулася битва українських військ гетьмана Б. Хмельницького і татар з польською армією; у вирішальний момент татари відступили, вивезли з собою гетьмана; після 10 днів облоги І. Богуніві вдалося вивести основні сили козаків через болота, решту військ розгромлено; поблизу Берестечка музей-заповідник „Козацькі могили”, храм-

пам'ятник із криптою з останками загиблих козаків, споруджений 1912–14; могили вояків УПА 1943–46 (УСЕ, 140). Для дальших операцій Богдана Хмельницького Берестечко дало повчальний приклад того, якими небезпечними можуть бути великі маси малодисциплінованих повстанців (Бої Б. Хмельницького). У польській історіографії... Берестечко донині залишається символом беззаперечної військової перемоги та нищівного козацького розгрому (Пришляк В. Нове слово про Берестечко. Рецензія на збірник наукових праць «Берестечко в історії Польщі і України»).

УКТ₂. 1. Трагічна подія в українській історії. *Тримаюся за стропи Берестечка, За липовий ескорт його дороги, за корінь голувої шаблі-думи, За шум тих лип, за золоті дива...* (Драч І. Крізь липовий ескорт). *З безодні Берестечка, з пекла Кодні Бредуть волами наші прапори. В поразках наших визріла жура, І наші біди мічені віками* (Драч І. З безодні Берестечка). *Було всього – і звад, і згод, І перша слава Жовтих Вод, І Корсуня звитяжний клич, І Берестечка чорна ніч, І сонце Золотих воріт, – Всього було за плином літ* (Бажан М. Вірші й поеми. Вибране).

2. Людська трагедія. У кожного своє Берестечко (Костенко Л. Берестечко). „Щодня у нас Берестечко” – назва статті В. Слапчука, ЛУ, 21.12.2000. *Вже не стачить старих підшов, / але й путь недалечка. / Ось, неборе, і ти підійшов / до свого Берестечка. Повтікали із бою свої, / а казали – татари... Може, ікла іще не тупі, / не увалась вервечка, / і лише бракувало тобі / для душі – Берестечка?* (Герасим'юк В.).

3. Поразка. *А в нас – обвал Полтава Берестечок* (ЛУ, 29.03.2001). «Берестечком» обернувся для збірної України перший поєдинок відбіркового циклу з командою Польщі. 1:3 – такого не сподівався ніхто. Навіть суперник... (За вільну Україну, 08.09.2000).

БЕРМУ́ДИ, Бермуд, мн. Топ.₁. Архіпелаг невеликих островів, що утворилися в Атлантичному океані внаслідок вулканічної дії. Бермудський архіпелаг було відкрито в 1503 р. іспанським мореплавцем Хуаном Бермудесом. У минулому столітті тут зазнали катастрофи майже сто кораблів і літаків. Уперше про таємничі зникнення у Бермудському трикутнику згадав кореспондент Associated Press Джонс, у 1950 р. він назвав цей район «морем диявола». Автором словосполучення «бермудський трикутник» вважають Вінсента Гладдіса, який у 1964 р. помістив в одному з журналів, що друкують статті на тематику паранормального, статтю «Смертоносний бермудський трикутник». В 1935 р. живописець Марсден Хартлей так описав Бермуди: «Абсолютно нічого, окрім сонячного світла, м'якого повітря та води як у гарячій ванні» (Україна, № 6, 2003).

УКТ₁. 1. Згубне місце. *Шахраї, злодуги, антисеміти, хабарники, пофірісти і матюгальники, держиморди і політики, бюрократи і нувориші, затхлий спадок імперії, потолоч зужитих ідеологій – все це приписується цьому народові, який вже і не знає, що з ним діється і в які Бермуди потрап* (Костенко Л. Записки українського самашедшого). *Десь усі пропали. Хоча Буковина – не Бермуди* (Ford Club Ukraina).

Топ₂. Віддалене місце. Назва мікрорайону Києва. *Кам'янецькі бермуди* (підпис під фото одного з районів м. Кам'янець-Подільського).

3. Щось заплутане, незрозуміле, аномальне. *Аграрні бермуди* (Пропозиція. Український журнал з питань агробізнесу, 26.02.2006). *А далі починаються бермуди. Нам пропонують бланк заяви...* (Юридичний форум). ПДВині Бермуди (назва статті О. Ключник, ж. «Бухгалтер», № 23, 2010). *Географічний Бермудський трикутник* – далеко від України, але вона має свій локальний “бермудський трикутник”. Це будинки з чиновниками Адміністрації Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів. Якщо географічні Бермуди знані періодичними природними аномаліями, то український “бермудський трикутник” – аномаліями постійними: політичними, економічними, фізичними. Не розглядатимемо їхні причини та наслідки. Це – справа політичних експертів. Спробуємо знайти не геометричні показники з гострими й тупими кутами “українського трикутника”, а бодай одну характеристику, яка його об’єднує. Для мене, інженера, такою об’єднувальною характеристикою політичної та адміністративної еліти українських “бермуд” є легковий автомобільний транспорт найсучасніших моделей провідних виробників світу... (Форум TheEpochTimes). Мінські переговори – це Бермудський трикутник, Бермуди, в який нас завели і не знають, як вивести (Новини, 1+1, 21.08.2017).

□ Назва моделі штанив (очевидно, метонімічне перенесення на основі вигляду одягу жителів Бермуд). Довжина штанив «бермуди» має чітку цифру – від лінії коліна нижче на 2 см; Усі кий-

ські дівчата цим літом носять бермуди (МОДА+).

БЕТХОВЕН, -а, ч. Антр.₁. Бетховен Людвіг ван (1770–1827), німецький композитор, диригент і піаніст, один з трьох «віденських класиків».

УКА₁. 1. Композитор. *Леонід Пономаренко – український Бетховен, понад 30 років пише пісні, створив два музичні альбоми, його пісні йому сняться. У найбільшій кімнаті свого приватного будинку влаштував студію (Без бар’єрів № 4 (34) 22 лютого 2010 рік). Лежать віки, як потонулі дзвони. Безсмертями сміються з темнотою Коперніки, Бетховени й Платони. І хай розтане профіль восковий (Костенко Л. Кромішня Вічність, страшно граєш ти).*

2. Музикант. *Натиснув на чорненький, з білою цяточкою гудзичок. Електродзвоник мовчав, як глухонімий на ... – Напишіть: тут живе музикант... – У нашому дворі всі діти вчать на Бетховенів, Чайковських... (Олег Черногуз, Аристократи з Вапнярки). Так, невідомих будівників собору та дзвіниці, які почепили дзвін, звук якого лунав на всю округу, Ромця Орлянченко називає бетховени степові (Гончар О. Собор).*

БИКІВНЯ, -і, ж. Топ.₁. Ліс під Києвом, місце масових розстрілів людей в роки сталінських репресій (30-ті роки ХХ ст.) [УСЕ, 147].

УКТ₂. Місце національної трагедії. *Магічна сила слова, пісні, вірша... Загнана в созівські резервації, в Куропати, в Биківні (Петренко М. Поезії). Своя Биківня є і на Бориспільщині (с. Вороньків); «Дністрянська Биківня» – про місце поховань жертв розстрілів НКВС неподалік Заліщиків Тернопільської обл.*

БІГ-БЕН, -а. ч. Біг-Бен (англ. Big Ben – Великий Бен) – годинникова башта у Лондоні, частина архітектурного комплексу Вестмінстерського палацу, де розташовується відновлений після пожежі 1834 р. британський парламент. Офіційна назва – «годинникова башта Вестмінстерського палацу». Взагалі, «Біг-Бен» – найбільший із дзвонів у механізмі годинника. Вежа збудована у 1858 р., відкрита у травні 1859 р. Висота вежі 96,3 м; годинник розташований на висоті 55 м над землею. Діаметр циферблату 7 м. Знаменитий годинник башти був запущений 31 травня 1859 р., а 11 липня – вперше «заговорив» Великий дзвін башти. Маса Великого дзвону – 13,8 т, висота – більше двох метрів, а діаметр становить три метри. Більшість із нас завжди гадала, що Біг Бен – це годинник на високій башті Вестмінстерського палацу (Парламенту) в Лондоні. Виявляється, ні! Біг Бен – це дзвін, розміщений на циферблаті цього годинника. Він важить майже 14 тонн, завшишки понад два метри, а в діаметрі близько трьох. Он як! А звідки взагалі взялася ця кумедна назва – Великий Бен? Здається, ніхто, включно з англійською королевою, не може точно відповісти на це запитання. Проте ім'я Бенджамін у всіх версіях таки присутнє. За однією, дзвін було названо на честь сера Бенджаміна Холла, який керував роботами з відливання дзвонів. Він був такий огрядний, що й дістав прізвисько Великий Бен. За іншою – на вшанування Бенджаміна Каунта, популярного за часів королеви Вікторії боксера-важковика: нібито це робітники, що доставили дзвін із ливарних цехів Вайтчапела до будівлі Парламенту на возі, який тя-

нули 16 білих коней, саме й охрестили його, давши ім'я свого кумира (2uk.ru/interest).

Лондонський Біг-Бен падає. Всесвітньо відомий символ британської столиці – вежа з годинником – валиться на бік сильніше, ніж вважали. Такого висновку дійшли інженери, які вивчили цю архітектурну споруду. Вершина Біг-Бена зараз відхиляється від вертикалі приблизно на півметра. Утім, за словами учених, такими темпами рівня нахилу знаменитої Пізанської вежі Біг-Бен досягне тільки за 4 тисячі років (Новини, телеканал UBR. 11.10.2011).

УКТ₂. 1. Головний міський годинник. Будь-яке місто має свою візитівку, за якою городяни та туристи впізнають його. У Лондоні – Біг-Бен, у Римі – Колізей, у Києві – Андріївська церква. У Львові це – кам'яні леви, а ще – найголовніший дзигар міста, за биттям якого звіряють годинники пересічні громадяни. Познайомитися із львівським “Біг-Беном” я мріяв давно, але завжди щось ставало на перешкоді (Коцький-Боб’як М. Львівський “Біг-Бен”). Хмельницький Біг-Бен знову тішитиме городян музикою. Після тривалої перерви, годинник на старій пожежній вежі, а нині кінотеатрі «Планета», сповіщає про нову годинну мелодію «Проскурівського вальсу». (www.mobus.com). Біг-Бен відтепер є і в українській Вінниці. Його встановили перед місцевим педуніверситетом (Подробности-ТВ. 27.06.2012). Наш київський “Біг-Бен” має голос. Звучать і “Знову цвітуть каштани”, і “Як тебе не любити, Києве мій” (Флот України, № 2, 06.01.2011 р.). Головний годинник Полтави вже давно не показує точного часу. Його дзвони також вже давно не працюють, а на

БІЛИЙ ДІМ

циферблаті повсюди містяться трицифрові. Коли запрацює полтавський «бігбен»? (www.poltava.pl.ua).

2. Відлік часу. Гігантський онтологічний, а відтак і термінологічний **"бігбен"** – потужний відблиск **"бігбену"** соціального, технологічного, філософського, мистецького, – почався, як відомо, вже в часи модернізму. І в ту ж саму добу "класичного" модернізму набула і полемічна до нього концепція "постмодернізму" (Оксана Пахльовська, Ситуація постмодернізму в Україні).

□ **Бігбенівський.** Та все ж, як і будь-який інший механізм, годинник на башті Святого Стефана може відставати або поспішати. А спосіб, за допомогою якого становиться виправляють, як на мене, цікавіший за всі «бігбенівські» легенди (Новини, телеканал 1+1. 15.01.2011).

БІЛИЙ ДІМ, -ого -у. Топ.1. Англ. The White House. Резиденція президента США у Вашингтоні. Являє собою маєток в неокласичному стилі (архітектор Джеймс Хобан). Будівництво почалося у 1792 році, закінчилося 1 листопада 1800. Спочатку іменувався як «Президентський палац» або «Президентський особняк». Перше розмовне вживання терміна «Білий дім» стосується 1811 р. Офіційною назва стала лише у 1901 р. за розпорядженням Теодора Рузвельта. У журналістській мові термін «Білий дім» вживається як синонім адміністрації президента (аналогічно «Кремль», «Єлисейський палац», «Банкова» тощо). Білий дім чекає на чорношкірого президента (Львівська газета, 06.11.2008).

УКТ₂. 1. Головна адміністративна будівля міста чи району. Спалахнув «Білий дім» (Ужгород, 31.01.2003). Не встигли як слід висохнути чорнила з підписами під рішенням щодо посилення боротьби з бродячими тваринами, як винуватці даного вироку самі прийшли під «білий дім» і акурат навпроти парадного входу ... вмостилися спати (Світловодськ, 09.06.2008). Щоправда, деякі міськдепи запитували на сесії у заступника міського голови з питань ЖКГ Володимира Дем'янюка, мовляв, чому заклали під заставу головну адміністративну будівлю Світловодська на вулиці Леніна, 14 – «білий дім», а не майно того ж водоканалу? (Асауленко В. «Білий дім» під заставу). Лучани пікітували «білий дім» (Волинські новини, 17.12.2009). «Білий дім» – чи не найсуворіша з усіх будівель у місті. У восьмиповерховій споруді на вул. Грушевського, 8 розташоване приміщення обласної ради та обласної державної адміністрації (Газета «Вгору», Тернопіль, 01.07.2008). Зі словами «У Домі Всеукраїнським ми – камінь нарізний. Прийшов вас вітати наш Центр Молодіжний» юнаки у святкових українських строях проходять коридорами «Білого Дому» нашого району (Чортківська районна рада – Г. Л.) (і-плюс, 24.01.2007).

Підписи під численними фотографіями любительських сайтів міст: Білий дім (Івано-Франківськ. Photo.Ua); «Білий дім» міста Нетішина Хмельницької обл. (zaxid.net). Білий дім. Андрушівка (Офіційний сайт); Білий дім, тут сидять добрі вуйка з усього Тернопілля і тільки й думають за то, жиби ми жили якнайліпше (Могилянська галерея. Місто тернової квітки). Наш Білий

дім, Велика Багачка (Фотоальбом Івано-Франківська).

2. Уряд Російської Федерації. Синонім до «Кремль». *Про існування в Російській Федерації конкуренції між президентом Медведевим і прем'єр-міністром Путіним у московському білому домі* (Українська правда, Юрій Шеляженко, 01.06.2010).

□ «Білий дім». У Старосамбірському районі рішенням сесії створено комунальне підприємство «Білий дім», яке обслуговує адміністративний будинок районної влади (zaxid.net, 05.11.2008).

БО́БИК, -а, ч. З₁. Поширена кличка собаки-дворняжки.

УКЗ₁. 1. Зневажл. Про негативно налаштованих осіб. *Ми гадали, що зарубіжні „бобики”, як завжди, трохи погавкають і вмовкнуть* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

2. Зневажливе звертання до особи. *Щойно прибула в лікарню „пікова дама” від Прищепи, котрій наказано будь-що „замочити” тебе, бобику!* (Там само).

3. Автомобіль моделі УАЗ, який використовувався в радянські часи для службових потреб органами внутрішніх справ та районною адміністрацією. *А Голова Ваш на „бобику” ганяє і не знає, як вам, старенькій, живеться!* (Гримич М. Варфоломієва ніч). *Міліцейський „бобик” різко загальмував* (Корчинський Д.). *На вулиці ж не підступив до нього, бо пішки ніколи не ходив, усе їздив на „бобику” – так попростому називали УАЗ, обтягнутий брезентом.* (Іванина В. Любов і смерть узурпатора).

УКЗ₄. Чоловічий статевий орган (Ставицька Л. Українська мова без табу).

ОКЛЗ₁. Відпоетонімне позначення особи незначного статусу. *Я увійшла до кабінету із заштриком сумління і підступним відчуттям того, що коли „Бобик” потрапляє в гості до „Барбоса”, він завжди має виляти хвостом. А з рота пускати слину* (Роздобудько І. Амулет Паскаля).

◇ 1. Тут Бобик закопаний – трансформована приказка „тут собака закопаний”, тобто „тут міститься істина”. *Серцем чую: „Бобик” закопаний десь тут, між ними* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

2. Бобик здох. Стан морального і фізичного виснаження; кінець. *Все, бобик здох – більше не можу* (ССУС).

БОГДА́Н, -а, ч. Антр₁. Чоловіче ім'я, калька з грецького імені *Teodotos* – букв. 'даний богами'.

УКА₃. Позашлюбна (незаконнонароджена) дитина. <...> загальнозживані евфемізми літературної мови. *Наприклад: позашлюбна (незаконнонароджена) дитина, що заступають народні богдан, найда, а також байстрик, байстрия, безбатченко* (Жайворонок В. Українська етнолінгвістика).

БОГУ́Н, -а, ч. Антр₁. Український козацький полковник. Активний учасник Хмельниччини, відзначився в багатьох боях, в основному в Берестецькій битві 1651 р.; учасник повстання 1659 р. проти І. Виговського; противник польського панування в Україні та промосковської орієнтації. Під час облоги Глухова звинувачений у зносінах з оборонцями міста і розстріляний поляками.

УКА₂. Сміливий воїн, козацький лицар, патріот. *Благоговіймо, водограймо –*

вже й ми близьенько до трибун... В задусі жалуваних грамот не скоро вироста Богун (Поклад Н. Обереги надії). Не підкоряв чужих народів. Пошану шаблею здобув... Свободи прагнув, честі і ума... Умру в багні, воскресну в Богуні! (Костенко Л. Берестечко). Контотнім нерідко вживається у множині. Там ходить Довбуш, лісовий владар, З ним – Богуні, Залізняка, Чорноти! В іменах собою ми були, Тепер ми – українці чи хохли? (Павличко Д. Ностальгія). Пошли нам,Боже, нині Богунів... Пошли Нечайів через триста літ, Які б за волю стали б до загину, Щоб мужністю знов потрясали світ (Лещук Є.).

БОНАПАРТ, -а, ч., Антр.1. Французький правитель і державний діяч Наполеон I (Наполеон Бонапарт, Наполеон Бонапарте, 1769–1821 рр.). Імператор Франції 1804–1814 і 1815, король Італії 1805–1814. *Не посміхайсь мені, Джокондо! – так, повертаючись з боїв назад, гукав щораз Наполеон Джоконді гордо, – моя імперія покриє світ, всі пензлі світу слугуватимуть у мене! (Косматенко А.). (Див. **Наполеон**).*

УКА₂. Активна, енергійна, людина. Я писав про Дмитра Павличка, і написав, що він зроблений з того тіста, з якого роблять Бонапартів (Драч І. Противні строфи).

□ **Бонапартізм**. Чи вдасться ліде-рам помаранчевої революції уникнути синдрому бонапартизму? (Політика, „Україна плюс”, № 2, 2004).

БОНЯК (Буняк), -а, ч. Антр.1. Половецький хан, що згодом зробився міфічною постаттю, яка уособлювала жорстокість, підступність; літописний „безбожний”, „шулудивий”, „хижак”;

за переказами, ворожбит, віщун, вовкулака (останнє переповідає й Іпатіївський літопис), демон смерті, кістяк-людодід (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). *Кажуть: кров людську гарячу Любить пити хан Баняк. Кажуть: тіла він не має, А один лише кістяк (Олесь О. Половці і отрок).*

УКА₁. Демонічний образ. В українському фольклорі пам’ять про Боняка збереглася у демонізованому образі шулудивого Буняка (Буйняка, Буняка), що в точності відповідає літописній характеристиці («безбожний, шулудивий, хищник»), який став прообразом гоголівського Вія (Українська демонологія).

БОРАХ, -а, ч. Антр.1. Чоловіче ім’я Барух, Борух (євр. “благословенний”).

УКА₁. 1. Джигун, полюбовник (ЕСУМ, т. 1, с. 229).

2. Єврей, нечупара (там само). І перше, і друге значення ЕСУМ пов’язує з наслідками сплутування імені із фонетично близьким бахур – волоцюга; розпусник; байстрюк; єврейська дитина (Там само, с. 153).

БОРЁЙ, -ю, ч. МА₁. У грецькій міфології бог північних вітрів.

УКМА₁. (↓) Поривчастий холодний північно-східний або північний вітер. Варіант – **Ворей** (ПЦСС протоіер. Г. Дьяченка). Дме з Гіперборейських гір, тобто гір за Бореєм. Розгулялися вітри, пронісся ураган, відчувся подих Антарктиди, і якщо Борей дме з льодового континенту, він дошкульно холодний (Урядовий кур’єр, 12 вересня 2000). Гіперборей – в грецькій міфології народ, який жив далеко на Півночі, тобто там, куди ще й як проникає хо-

лодний північний вітер Борей (Федотюк П. Добродії та лихочвори). Подув могутній Борея його не лякає ніколи, Також і Евр від Аврори туманом окутаним сивим Хмар грозових не приносить, а Африк всі грізнії бурі Стримує (Покалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових).

БОРОДІНО́, -а, с. Топ.₁. Село в Можайському районі Московської області. У 1812 р. поблизу села відбулась Бородінська битва – найбільша битва Франко-російської війни 1812 р. між російською і французькою арміями. Відомий ужгородець Павло Чучка переклав поему М. Лермонтова «Бородино» русинською мовою: *Повіджте, вуйку, ци не задарь була Москва спалена, а пак французум зухаблена. Вас не забуде Руська зимля, як билисьте французькой плимня, прославилисьте руськой имня коло Бородіна* (Чучка П. Бородіно).

УКТ₁. Поразка. *Дебальцеве – українське «Бородіно»?* (Укрінформ, 17.02.2015).

БОСФОР, -у, ч. Топ.₁. Одна з проток між Балканським півостровом і Малою Азією.

ОКТ. Прірва, роздільна лінія. *Іще Босфор не виник поміж нами, не розділивши хвилі і хвилини, а вже хрести шишуваться з хрестами, і замість серця – тільки половина...* (Багряна А. Інші лінії).

БОЯ́Н, (Боя́н Віщий), -а, ч. Антр.₁. Міфічний поет-співець, син Сонця і Місяця, бог співу. Згадка про нього міститься в „Слові о полку Ігоревім”, але як ім'я славетного співця другої половини XI–XII ст. Тут він названий ону-

ком Велеса чи Волоса. Волос – спочатку бог скота, потім – загалом достатку, багатства, пізніше – податель духовних благ, напр. поетичного дару. *Колись Боян, співець потужний, Дзвонив у струни золоті, Мов соколів десяток дружний Пускав з-під хмар на лебеді* (Куліш П. Поезії).

УКА₁. Співець. *Не всяк Боян, хто піс під баян* (Сом М.). *Спить, може, Святогір в нім, Боян дріма з колись...* / *А він плугами гордо / У вічність пише лист* (Коломієць В. Орій). *Не поцураються ж народи / своїх першопочатків? / не втраять першоджерел духовних? / не викинуть на брухт Гомерів своїх, Боянів?* (Коломієць В. Бурлескна ніч).

БРІДЖІ́Т, **БОРДО́** (**БАРДО́** **БРИДЖІ́Т**), нзм., ж. Антр.₁. французька актриса. Справжнє ім'я – Каміль Жаваль. Нар. 1934 р. Фільм режисера Роже Вадима «...І Бог створив жінку» зробив її зіркою (1956). Вона стала секс-символом, міфом, у якому сплелися реалії таланту й незвичайна (тоді) сміливість поведінки на екрані. Старіючи, пориває з кіно й усю силу віддає захистові тварин.

УКА₁. Красуня. *Така собі місцева Бріджит Бордо, недоторкана провінційна красуня, яка тамадувала на весіллях* (Ульяненко О. Син тіні). *Наталію Кустинську називали радянською Бріджит Бордо* (Зіркове життя, СТБ, 30.04.2009).

БРІГІ́ДА, -и, ж. Топ.₁. Львівська тюрма, (від жіночого монастиря св. Бригіді, будівля якого була перетворена на тюрму).

УКТ₄. В'язниця (лєв. злуд.). (Горбач, с. 277).

БРОВКО, -а, ч. З₁. Кличка собаки-дворняжки.

УКЗ₂. Собака. *Лежав у бур'яні бровко муругий* (Котляревський І.). Україна – одна з небагатьох країн, де відсутня законодавча база щодо ставлення до тварин. Додайте до цього всього і далеке від ідеалу людське існування, що часто виливається в озлоблення супроти ближнього свого, – і стане зрозуміло, чому життя вітчизняного Бровка, Шарика чи Цигана справді собаче (За вільну Україну, 21.10.2003). Саме тому можна наткнутися на могилку Бровка чи Мурчика будь-де: у парку, скверіку, а то й на кладьбі під будинком (Доба, 14.09.2001. Назва статті – «Де поховати Бровка?»). ...І впускаючи до кімнати голодного Бровка, пильнували: чий балабух собака візьме до зубів першим, та дівчина і заміж найшвидше вийде (Хромейчук О. Українські вечорниці у Кембріджі).

БРОДВЕЙ, -я, ч. Топ₁. (Broadway – «широка вулиця») назва найдовшої вулиці Нью-Йорка (25 км).

УКТ₂. Центральна вулиця будь-якого населеного пункту. *Варто вийти на вулицю, тим паче, якщо йдеться про Проспект Свободи у Львові чи Хрещатик. Думаю, що будь-який Бродвей теж не підведе у цьому плані* (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу). Відпочинок – це гроші, витрачені із задоволенням. *Ось і я встигаю одержати по десятку дрібних задоволень щодня. То сам собі салат із свіжих овочів з місцевого риночку зроблю. То пивця з кальмарами візьму й присяду на місцевому Бродвеї* («Поступ», № 12, жовтень 2007 р.). Станіславський Бродвей – крайова спартакіада запрошує до участі у мюзиклі

«Спартакіада-2008» (Пластовий портал, 28.10.2008). *Визначення «Міс Бродвею» розпочалося у День міста о 18.00 на бульварі Незалежності, який звично називають рівненським Бродвеєм* (Рівненська газета, 02.09.2008 р.). *Вулиця Артема – Донецький Бродвей («Фото України»). Це, звичайно, була вулиця Леніна, а ми її називали Бродвей, – згадає провідник, він також свого часу жив у Прип'яті* (<http://20mi-nut.ua/news/120992>). Як і в Києві, колишній «Бродвей», вулицю Леніна, перейменовано на вулицю Богдана Хмельницького (Зотиков О. Болотня). Велика частина місцевого Бродвею просто знесена. *Причому почали знищувати пам'ятки архітектури в 70-і роки минулого століття, коли вулицю Суворова перетворили на пішохідну зону* (Херсон і область, Охоронна зона без охорони, 25.09.2008). *Про те, що луцький Бродвей – вулиця Лесі Українки – пішохідна зона, знають, напевно, всі* (Волинь, 02.07.2005). *«Луцький Бродвей буде суто пішохідним» – назва статті у «Волинській правді» від 14.12.2006. Готель знаходиться в центрі Закопане на центральній вулиці Кропувки (відомий Закопанський бродвей)* (Відпочинок з ТА «Клуб Мандрівників», Львів). *У суботу, в неділю ввечері на головній вулиці села – «Бродвей», як ми її ще називали, гуляла молодь і так весілувала, що любо було слухати* (Великий Любінь. Неофіційний сайт міста).

УКТ₂. 1. Міська вулиця. *І щойно коли професор запросив його вийти на сусідній Бродвей повечеряти й вони спустились на вулицю, з'ясувалося, що цілий той час, від 11 до 7-ї, машина, якою привезли трубадура трудящих,*

чекала під під'їздом... (Забужко О. Репортаж із 2000-го року).

2. Головна вулиця району. *Не відстають від районних доріг і львівські – у деяких районах міста складається враження, що ти у глухому селі. Наприклад, Левандівка. Левандівський «Бродвей», вулиця Широка, – у непоганому стані... (Високий замок, 02.03.2010). Це досить значний спальний район, через який тягнеться місцевий Хрещатик – проспект Перемоги, котрий жартома називають «Бродвеем» (Місто Лозова. Історія і сучасність. Центр громадських ініціатив „Народна дія”, 10.06.2008).*

ОКТ. Уособлення всього Нью-Йорка й Америки. *Ходжу до клозету, Ходжу до театру. / Палю сигарети. Здебільшого – “Ватру”. / Оскільки ні “Кемелу”, ні “Галуазу”/ Ніхто не приїде із Бродвею й Монмартру (Андрухович Ю. Короткий вірш про кінець світу).*

□ **«Бродвей».** Назва вуличної прибиральної машини. Білоцерківська шляхово-експлуатаційне управління (ШЕУ) придбало прибиральний комплекс «Бродвей» для обслуговування доріг міста. В Україні їх всього три – у Вінниці, Харкові. А тепер й у Білій Церкві (назва статті – «Бродвей» на вулицях Білої Церкви, газета «Партія зелених», 22.09.2006).

◇ **Канати по Бро.** Безцільно блукати містом. Без прикл. (Тлумачний словник. <http://invivo.net.ua/dict/1066>).

БРУСЛІ, нзм., ч. (**Брюс Лі, Лі Брюс**). Антр.1. Справжнє ім'я – Лі Сяолун (1940–1973). Відомий майстер бойових мистецтв, американський актор китайського походження, режисер, сценарист, продюсер. Журнал „Таймс”

включив Бруса Лі до списку „100 найвпливовіших у світі кінозірок і знаменитостей XX ст.”, в якому він виявився єдиним представником з країн Азії.

УКА₁. Спритний боєць. *Це ж треба – бруслі якимось бути! (Кононович Л. Кайдани для олігарха). Та-ак, де головні герої, не бачу? Де наші шварцнегери, ван-дами, брюси-сігали, джекі-чани, га? Куди вони, к бісу, поділися? (ЛУ, 20.01.2000 р.).*

БУТІРКА, -и, ж. Топ.1. Бутирська в'язниця в Москві. Походить від назви типографської слободи в Москві. (Бутирки – спотвор. від батырь, батырщик – друкар, який набирає шрифт), ПЦСС, 907.

УКТ₁. Місце ув'язнення. *Мене вчать: найменша сльоза дитяти важить більше, аніж усі Бутирки, взяті разом з Луб'янкою (Андрухович Ю. Листи в Україну).*

БУРАТІНО, (БУРАТІНО), часто нзм., ч. ЛА.1. Ім'я дерев'яної ляльки, персонажа повісті О. М. Толстого „Золотий ключик, або пригоди Буратіно”. Український подібний літературний персонаж – Дем'яно Дерев'яно (Бережний В. Дем'яно Дерев'яно, або Пригоди електронного хлопчика. Повість-казка).

УКЛА₄. 1. Людина із загальмованою реакцією; тупа. (Ставицька Л. КСЖЛУМ, 59). *Через місяць, як буратіно, чекала на перший врозай; Ех ти, Буратіно. Це раніше модифікації однієї моделі відрізнялися тільки кількістю...; менеджери тупий, як буратіно; так і релігійні, знайшли парочку «буратин» й розповідають, що житло дорожчас (за блогами Інтернету).*

2. Довгоноса людина. За зовнішньою асоціацією часом може позначати цікаву, занадто допитливу людину, людину із синдромом цікавості. *Вічно сюди сунуть свого носа Буратіно* (Із телепередачі, перший канал, 20.09.2007).

3. Беземоційна або негнучка людина, «дерев'яна». *Журналіст – це не Буратіно з дерева, мусить у статті живі людські симпатії виявити...* (Трибуна, 24.01.2005). *Серед гарненьких іноді трапляються дерев'яні Буратіно* (Баскетбольний клуб «Черкаські мавпи». Офіційний сайт). На основі ознак «матеріалу» – дерева розвинулось ще одне значення імені – здатність не тонути у воді, «непотоплюваність». Так, газети прозвали Буратіно Ю. Луценка (див. ще *ТЕРМІНАТОР*). Значення матеріалу, дерева, вдало обігрується в анекдоті: *Із заднього сидіння один буратіно вилітає, летить через весь салон, ломить собі носа, встає і говорить до шофера: «Слышь, вадила, полегче можно? Не дрова везешь!»* (anekdot/meta/ua/10May 2008).

4. Розтринькувач державних коштів, який «закопує» їх у землю. *Отже, 60 млн повноцінних радянських карбованців, завдяки вмілим діям львівської влади виявились фактично закопаними у землю. Хтось скаже «Ідіоти», хтось скаже «Корупціонери». Ми ж говоримо: «Буратіни»* (Назва статті про протиправдовкові системи на Закарпатті – «Повна влада Буратін», Вголос про політику, 18.09.2008). «Синдром Буратіно» – назва статті О. Шарова про те, що в Україні ще багато «полів чудес», на яких держава з радісним хихотінням марнотратно закопує бюджетні кошти (Дзеркало тижня, 21–27.07.2001). Ну, і вже остання справа закопувати

його (золото – Г. Л.) біля клуні в наївній надії стати новим українським Буратіно (назва статті про роль золота в державі – «Привіт від Буратіно, або „Золоті” проблеми», Рівненський тижневик. 28.08.2003).

◇ **Довгий ніс а ля Буратіно.** Красунчика Олександра Домогарова (Сірано) зовсім не псував довгий ніс а ля Буратіно (www.Ukraine-Poland.com). Подовжений ніс у пластичній хірургії названо «ефект буратіно».

◇ **1. Багатенький (багатий) Буратіно (Буратино).** Заможна, багата людина (зневажл.) (ФСССГД, 32). Слова з репліки Лисиці Аліси у телефільмі „Пригоди Буратіно” (1975, сценарій І. Веткіної, режисер Леонід Нечасєв). *Або візьмемо галасливі виборні обіцянки „багатеньких Буратіно”. Кажуть, щоб здобути мандат народного депутата, треба мати сотні тисяч доларів, а їх мають хіба що олігархи-мільйонери* (ЛУ, 20.06.2002). *Цей арештований хлоп – багатенький і небезпеченький Буратіно* (Мечнікова М. Терористка). *Та вони буратіни – у них завжди водяться гроші* (ССУС). *Дякуйте Богу, що ваше чадо не потрапило у клас «багатеньких буратіно», бо тоді біднякові хоч вішайся* (Кириченко А. Випробування батьків випускним балом). *Банк пропонує позичальникові знайти якогонебудь «багатого Буратіно», що обіцяє повернути гріш «у разі чого»* (ZemCapital, 2008, грудень). *Як гриби після дощу ростуть розквітні вілли багатеньких Буратіно, які будуються прямо на березі, біля води* (Волинська правда, 04.10.2008). *...Тігіпко пропонує поповнити бюджет за рахунок багатеньких Буратіно* (Рівненська правда, 26.09.2008). *Чарівне створіння із золо-*

тавим волоссям, простодушною наполегливістю і грізною метою знайти багатого Буратіно, зіграла екс-модель і директор конкурсу «Міс Україна» Лілія Кузнєцова (Форум клубу 2108). ...наша вторинна залежність від багатеньких «буратін». Допоки вони не стануть свідомі і не почнуть давати гроші на українську продукцію, доти ми приречені на вторинність (Богдан Бенюк, Тернопільська газета, 10–16.12.2003 р.). Вислів настільки усталився, що легко сприймається в усіченому вигляді: А. Кожемікін заявляє, що більшість соціологічних фірм, серед яких усі без винятку авторитетні, куплені якимось міфічним буратіно (Новини Закарпаття, 16.07.2009).

2. **Багатенькі папи Карли і Буратіни.** На основі попереднього вислову відбулось розширення фрази і коло можливих осіб у ній – батьки та їх діти. Багатенькі папи Карли хочуть, щоб їхні Буратіни зростали здоровими, грошей не шкодують (Мечникова М. Терористка).

3. Ключ **«Буратіно».** В цих замках всі операції з блокуючим ригелем проводяться за допомогою простого борідкового ключа, що зветься в народі «Буратіно» (3 реклами). Майстри ключем «Буратіно» називають «дворідковий, або пелюстковий» ключ.

4. Вид зброї. «Буратіно» – це вогнеметна установка з термобаричними

боеголовками. Пекельна машина з казковою назвою діє, як локальна зброя масового знищення. Батарея російських «Буратін» випалює все живе і мертве в радіусі трьох кілометрів. Діє за принципом вакуумної бомби (ТСН, 12.03.2015).

ОКЛА. Дерев'яний автомобіль. Василь Лазаренко, житель Чернівців, створив дерев'яний автомобіль: салон з дерева, кермо, обтягнуте шкірою, з дерева. З одного боку автомобіль виглядає як ретро, з другого – як сучасний. Такий собі автомобіль-буратіно. А Василь – тато Карло (Наше радіо, 12.08.2010).

БУЦЕФАЛ, -а, ч. 3.1. Улюблений кінь Александра Македонського.

УКЗ₁ **Буцифал**. Дурень, недотепа, фізично недорозвинена людина [Горбач 2006: 130] О. Єременко пов'язує появу значення з іменем коня Олександра Македонського, що мало б вказувати на силу чи норовливість людини: приборкати Буцефала зміг лише малий Олександр. Зазначену семантику, на думку дослідника, засвідчує загально-вживане буцефал 'необ'їжджений, норовливий кінь', що уможливорює висновки про можливу реалізацію в аналізованому арготизмі народного уявлення про несумісність фізичної сили та розуму в одній людині.

В

БАВИЛОН, (БАВИЛОН), („змішування”) -у, ч. Топ.¹. Місто в Месопотамії, столиця Вавилонського царства у XIX–VI ст. до н. е. За Біблією, його мешканці будували вежу, що мала дістати неба; за це святотатство Ягве зробив так, що вони перестали розуміти один одного й не завершили будівництва. У Священному Писанні слово „Вавилон” інколи вживається в переносному значенні і означає царство антихриста (БЭ, 103).

УКТ₁. Місце з різноплемянним населенням. *А вже з Вітчизняної війни Україна виходить такою, якою ще не була ніколи: з повними кордонами, з Академією наук, з літературною мовою, необхідною для всього цього нашого Вавилону* (ЛЮ, 09.10.2003 р.). *Одеса зараз становить вселенський Вавилон – надзвичайно великий приплив трудових мігрантів, як легальних, так і нелегальних* (З радіопередачі, р/к „Ера”, 1 серпня 2006 р.). *Нью-Йорк – місто інтернаціональне. У ньому мирно уживаються, толерантно ставляться один до одного представники стонадцяти націй і народностей. Особливо це помітно у найбільшому з п’яти районів міста – Манхеттені. На цьому острові – своєрідному Вавілоні – мешкають чи працюють вихідці або їхні нащадки практично з усіх країн світу* (Сорока М. Манхеттенський Вавілон, „Урядовий кур’єр”, 31.10.2001). *“Європарламент” часто називають “європейський Вавилон” – він складається з 27 країн* (ТСН, 04.06.2009).

2. Місто, позначення історичного простору. *Але як я сюди повернуся, Де ніхто мені більше не рад? Ти простягнеш долоні На моє скам’яніле чоло... Де й коли, у яким Вавілоні, У яким це столітті було?* (Кремінь Д. Менцет).

3. Палаюче місто, руйнація. *„Оккультний Месія”, Ставрогін, пише філософ* (Андре Ілюкеманн у книзі «Достоевський в Мангеттені» – Г. Л.) *ховається в тінь, посилаючи своїх емісарів – самогубць по планеті з метою перетворити її на палаючий „Вавилон”* („Сучасність”, 2003, № 10).

4. Місто, населене різними за заняттям, статусом, характером людьми.

– *Я про це не задумуюся. Нічого цікавого. Туристи, бізнесмени, науковці, божевільні пірнальники... Вавилон!* (Роздобудько І. Він: ранковий прибиральник).

УКТ₂. Сукупність, нагромадження чогось. *Мені колискою притвор був книгозбору, Там Вавилон казок, романів, мудрих книг* (Гординський С. Колір і ритми). *Дрейф окремих текстів, як Вавилон окремих крижин, урухомлює теперішні сенси, і, якщо по дорозі не стоїть якийсь авангардний Гольфшторм, мова їхня вже тепер належить прийдешньому* (Зв’язкорозрив. Україна).

◇ **Новітній Вавилон** – безладдя сучасного життя. *Україна сьогодні – новітній Вавилон. Різномовний „вокзальний” гармидер, біблійне стовпотворіння, базарний шарварок виповнюють її вулиці, оселі, театри, стадіони. Розкошують мас-медіа: нарішті все дозволено* (ЛЮ, 27.06.2002). *Ні, відсахнуться смерті*

хижий сон, Розвалиться новітній Вавилон! Возрадуйся! – ти не помер за дарма! (Павличко Д. Реквієм).

□ **Вавилонський** – належний Вавилону-безладдю. *Софія Марківна примудрилася у тому пеклі, в тій вавилонській мішанині не стеряти з ока коханого. У 1944 році вони побралися (Гужва В. Спроба жити).*

ВАВИЛОНЬСЬКА ВЕЖА, -ої, -і. Топ.₁. Легендарна архітектурна пам'ятка давньої Месопотамії, була побудована нащадками Ноя у долині Сеннаарській (БЭ, 101).

УКТ.₁. 1. Сучасне безладдя, розз'єднаність. *Вавилонська вежа наших днів демонструє безглуздість сізифової праці розз'єднаних духовно і комунікативно людей (Галина Логвиненко).*

2. Нагромадження чогось. *Довкола ж нас триває інформаційна війна, влаштовуються провокаційні атаки, оточують різноманітними структурами, які продовжують побудову Вавилонської вежі, триває „перебудова” інвестиції, співпраця впроваджується під тим же облудним гаслом до єднання пролетарів і під гомін того ж советського гімну (Кирилюк В. Дивімось у прийдешнє з вірою, ЛУ, 30.06.2001 р.). Хочете почати руйнування якоїсь суспільної визначеності? Спочатку зруйнують історичний міф, на якому вона, ця визначеність, збудована. Почніть зі шкільного підручника або історичної книжки. Поставте під сумнів дати і мотивації. Перетворіть героїв на клоунів і клоунів на героїв. І через певний час та Вавилонська вежа, яку ви ненавидите, впаде сама (Поступ, № 12, жовтень 2007 р.).*

ВАЛААМ, -а, ч. Бібл.₁. У П'ятикнижжі – чаклун-віщун, з м. Птор (на Верхньому Євфраті).

◇ **Острів Валаам**. У 1993 році ми відвідали острів Валаам, який називають другим Афоном (Волинські новини, 29.04.2007 р.). Валаам – архіпелаг на Ладозькому озері, в перекладі означає «висока земля» (Otherside, 26.06.2010 р.).

ВАЛААМОВА ОСЛІЦЯ, ж. БЗ₁. Біблійна легенда розповідає про завжди смиренну й покірну ослицю, яка після того, як її тричі побив Валаам, несподівано заговорила людським голосом, викриваючи його згубне безумство.

УКБЗ₁. Про тиху, покірливу, мовчазну людину, що несподівано висловлює протест, обурення, сміливо захищає свою думку і впевнено боронить свої права, тому вираз символізує крайній протест, обурення (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Там, унизу, хворі, мовляв, показували їй язика і казали у вічі, що вона „почвара” і „валаамова ослиця” (Гашек Я. Пригоди бравого вояка Швейка, переклад С. Масляка).

ВАЛЛЕНРÓД (ВАЛЕНРÓД), -а, ч. Антр.₁. **Конрад фон Валленрод** – походив з давнього франконського роду, обраний 12 березня 1391 року grosмейстером Тевтонського ордена в той момент, коли, внаслідок невдалої облоги Вільно, орден опинився в дуже скрутному становищі. Валленрод спочатку продовжував хрестовий похід проти Литви, в союзі з князем Вітовтом; коли ж, у 1392 р., останній відпав від Ордену і з'єднався з польським королем Владиславом II, Валленрод зробив нову війну проти обох союзників, завдав

багато шкоди Польщі та Литві, але 25 липня 1393 р. помер у припадку сказу. 24-й великий магістр Тевтонського ордена з 1391 по 1393 год. Хроністиченці, ненавидячи Валленрода за те, що він був недостатньо щедрий до церкви, зображували його єретиком і ворогом Ордену, що зазнав справедливую кару небес.

УКА₂. Зрадник. Тут йому теж не зрівнятися за привабливістю з місцевими валенродами, штірліцями й роксоланами, котрі водночас і в гаремі з султаном забавлялися, і, виявляється, дулю в кишені при тому тримали та про долю далекої неньки-України по тайки дбали (Рябчук М. «Небіж Рільке» і «син Тараса»). Було! І таке було!... Згадаймо хоча б п'ятирічної давності дискусію на сторінках деяких наших демократичних видань про витоки і сутність такого поширеного в Галичині явища, яке було визначено як 'валленродизм'. Нагадаймо, що Конрад Валленрод – співак зради і головний герой однойменної поеми польського поета і діяча національно-визвольного руху Адама Міцкевича. Його ім'я стало прозивним для тих українських націонал-патріотів, які свідомо проникали на роботу в партійні структури КПУ-КПРС та державні структури УРСР, зовні співали їм «алілуя», а насправді все життя тримали дулю в кишені! Зараз вони доводять, що насправді, начебто будучи свідомими патріотами, руйнували зсередини названі структури, тобто виконували функції «п'ятої колони». Тепер ці «валленроди» намагаються натягнути на своє обличчя маску «героїв нації», а дехто з них насправді виявився в пошані і при владі... Схоже, що феномен українських «ко-

лишніх» і «валленродів» – це не випадкове явище, воно має загальнолюдське значення. Його потрібно всебічно науково дослідити і пояснити. Цікавий крок у цьому напрямку зроблений у роботі М. К. Григор'єва, в якій феномен зрадництва простежується від початку минулого століття (<http://www.otechestvo.org.ua/>). Пор. у білоруській мові: *Што значыць быць Конрадам Валенродам? У «Конрадзе Валенродзе» ўслаўляюцца гераічныя дзеі і патрыятычны абавязак перад радзімай. Цікава, што эпіграф пэмы паказвае на «два роды барацьбы... трэба таму быць лісіцай і львом». Гэта азначае: ўмець хітрыць, чакаць, асцярожнічаць, як ліса, калі трэба – ашукваць і ўмець змагацца, як леў, – сумленна, прама, адважна.* (<http://www.allbest.ru/>).

□ **Валенродизм** – вкорінення у ворожій лаві (організацію, військо тощо) з метою їхнього розвалу і знищення. Стаття Франка викликала дискусію, в якій набув популярності термін «валленродизм»: для позначення патріотичної підступності, тобто вкорінення у ворожий стан, аби знищувати його зсередини (Мар'ян Мудрий, Зрада). Доба «валленродизму» поволи ламала людей, роблячи з колишніх активістів-хлопоманів за десятки років подвійного життя "самоотверженных малороссиян", які цуралися будь-якої політичної акції. (М. Грушевський і Д. Антонович. Державницька й народницька школа в Україні). Моторнюк Ігор, Заголовок статті: *Новітній валленродизм: Що це таке?* Степан Кость: *«Концепція валленродизму: від І. Франка до Д. Донцова тема боротьби, а відповідно й тема зради, підступності – одна із вічних як у літературі... Чи шлях*

Безбородька – своєрідний Валенродизм? Чи можлива світова українська змова? (Безбородько О. Очима культури).

ВАЛЯ, -і, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від **Валентина**.

УКА¹. Дурнувата жінка.

◇ **Валя з хозтовару**. Неакуратно одягнена жінка (ФСССГД, 98).

◇ **Прикидатися Валею (Вальою)**. Корчити з себе дурника (Там само).

ВАНДЕЯ, -ї, ж. Топ.¹. Область на крайньому заході Франції, символ контрреволюції. Після революції 1789 р. була оплотом роялістів.

УКХрон.¹. 1. Вогнище протистояння, контрреволюції. Цікаво, що із позначенням 'вогнище контрреволюції' ця власна назва зазначена у «Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української лексики» як загальна назва (с. 66). ...*тбіліський квартал Ваке – це наша Вандея* (Латиніна Ю. Грузія). *Абхазія-1992: посткомуністична Вандея; Крістіада – мексиканська Вандея* (за матеріалами інтернетівської Вікіпедії). ...*вандеєю не стань, сум'ятнице* (Стус В. Палімпсести). *Саме олігархи є найвпертішою «Вандеєю», центром опору будь-якій українзації (а отже, і деколонізації, і дерадянзації) України»* (У. т. – № 6 (274). – 2013. – С. 10).

УКТ². Галичина як вогнище протистояння усій Україні, повстанський край, який воював за свободу. *Словаччина нагадує Галичину – „іншу Галичину”, про яку писав Валентин Мороз, містичну паралельну Галичину опришків та мольфарів, завжди Вандею, територію героїв та народних месників* (Подорожні нотатки – європейський вимір). *Невипадково великий україн-*

ський письменник і мислитель І. Франко з гіркотою відзначав, що Галичина для України є не П'ємонт, а Вандеєю (Комуніст, 27.07.2007). *З другого боку, Волинь і Галичина були „Вандеєю”, що значною мірою „завалила” державний організм II Речі Посполитої* (День, 18.02.2003). *Сталін ретельно збирав у чорний ящик власної пам'яті компромат на ненависний народ, щоб у зручний момент раз і назавжди поквитатися з новоявленою вандеєю* (Мусієнко Олекса, Чому Сталін ненавидів українців?). *Біг з Вандеї до П'ємонта* (Де-дін О. Р.). *Від П'ємонта – до Вандеї?* – назва статті Окс. Теленчі (Високий замок).

УКХрон.². 1. Повстання, протистояння, бунт. *Чекісти готують Вандею Україні* (Українське слово, 15.01.2005). *Це була неминуха поступка національній стихії, яка..., спираючись на невдоволення селянської маси, могла перетворитися в найсерйознішу Вандею* (Сербин Р. За яку спадщину). – *Та про що мова! Ви, людина з таким досвідом, не згірш від мене повинні знати, на що вона здатна, ця до краю нині розбурхана, підступна, ненавистю налита хутирська Вандея* (Гончар О. Твоя зоря). *Самі більшовики називали його „кулацькою вандеєю”*. *Повстанський рух не припинявся тут й у 1922 р. Нідє українська й есерівська агітація не вкорінилася так сильно, як в селах навколо Сіверська, Ямполья, Бахмута, Лисичанська («Наша хата»), Українське відродження на Донеччині і Луганщині в 1917–22 рр.).*

2. **Московська (більшовицька, комуністична) вандея** – революція 1917 року. *«Матушку Юлію, – згадувала Анастасія Петрівна Вербицька, родом із*

села Нелич, – врятували під час червоної московської вандей місцеві селяни» (Волинська правда, 03.05.2010). ...варто вчитатися в скрижалі «Велесової книги» чи проаналізувати... більшовицьку вандею (Планинча С. Відродження української особистості). В селах Кухчі, Кутин, Рокниця, Морочно вирости їх кошитом (князів Пінських – Г. Л.) і працею поліщуків перші храми Божі, які oprіч церкви Св. Параскеви Мучениці в Морочині, безповоротно загинули під час більшовицької вандей 60–70-х років (Рожко В. Є. Православні монастирі глибокого Полісся (XV–XVI ст.) – важливі духовні осередки краю).

УКТ₂. 1. Схід та Південь України як нібито реакційно налаштовані центри антиукраїнства. Значення утворилось крізь призму оцінки і мовного простору Західної України перед і після виборів-2004. У конотонімному просторі на позначення політичного протистояння Заходу і Сходу утворюється кореляційна пара **П'ємонт** / **Вандея**. Різко і досить дивно змінюється попереднє позитивне значення конотоніма **Вандея** (див. 1а), і Галичина через конотонім **П'ємонт** – символ революції (див. **П'ємонт**) усвідомлює себе у новій місії: бути центром об'єднання патріотичних сил. У такому разі слід було шукати антисимвол – уособлення контрреволюції. Таку роль і було надано конотоніму **Вандея**. На жаль, держава за понад 15 років свого існування через невиразність і малоросійську ментальну налаштованість правлячих еліт зробила дуже мало для розгортання сталих процесів націєтворення в південно-східних регіонах України. Цим і скористалися певні політичні сили, які вирішили перетворити ці регіони у своєрідну

„Вандею” антиукраїнства (Баган О. Регіони України: загроза чи стимул?). ...створилася ситуація, за якої абстрактний вибір Майдану на користь „Європи” протистояв кожному конкретному українському виборцю, особливо, якщо цей виборець мешкає на Півдні або Сході, які відразу ж були проголошені реакційними „Вандеями” (Толстоухов А. В. Філософія демократії).

2. Донбас. У повній відповідності з логікою історичного процесу „помаранчевої революції” фактично породила свого контрреволюційного антагоніста, таку собі „українську Вандею”, що зветься Донбас (Острів, 24.06.2005. Назва статті: «З „донецькими” по-донецьки, або Що робити з „українською Вандеєю”?»). «Кушнарівщина» з її Сіверськодонецьком стала складовою частиною Помаранчевої революції, аналогом французької Вандей XVIII ст. Гучно сказавши «а», „кушнарівцям” у їхній Вандей не вистачило духу сказати «б» (Україна молода, 14.12.2006). – У разі Вашої перемоги чи не стане Донбас українською Вандеєю зі всіма наслідками, що випливають із цього? – Ні Вандей, ні наслідків, про які Ви кажете, не буде (Інтерв'ю В. Юшенка газеті «Дзеркало тижня», 15.10.2003 р.). Україна і її Вандея: що далі? – назва статті М. Стріхи в «Українській правді», 11.05.2014. Особлива «ментальність Донбасу», що сягає корінням часів хаотичного заселення цього індустриального регіону, зробила його своєрідною «українською Вандеєю», електральною опорою спершу комуністів, потім «регіоналів» (Там само).

3. Крим. ...ці усякі „фронти” та „союзи” змогли перетворити Крим на

своєрідну українську Вандею (Вісті, 06.05.2010).

ВАНЬКА, -и, ч. Антр.1. Твірна форма від імені **Ваня** (див. **Іван**).

УКА₃. Дурень (ПСУМС, 11; КСЖЛУМ, 64). *Ладно, Толян, іди, пошманий закурить. – Ну да, найшов ваньку* (Ірванець О. П'ять п'єс). У В. Ужченка подано такі фразеологізми на позначення дурня, недоумкуватої, дивакуватої людини: **Ванька з Бугайвки, Ванька з гори, Ванька пітерський, Ванька третій син, Ванька шарапівський** (ФСССГД, 83).

(↓) **Ванько́, ванька**. Візник, дорожкар (Горбач, с. 277). *Ваньки – місцева назва візників* (Кур'єр Кривбасу, № 146, 01.02.2002). *Майстерно виконане епічне полотно передреволюційного Харкова з широким спектром соціального зрізу: від господарів міст до журавлівських бабів та буденних „ваньків”, – максимально концентрується у часі і дії* (Мельников В. Людина з химерним іменем).

◇ **1. Валять Ваньку (Ванька валяти)** – клеїти дурня. *Версій було багато, і ми вирішили „зваляти Ваньку”*. Порівнявшись із мурашиком, я ніби ненароком впустив за вікно свою вітрівку (Капелюшний Л. Візантійський синдром). *“Цікаво, щиро це він чи “Ваньку валяє”, – подумав, посміхаючись про себе, Максим* (Багрянний І. Людина біжить над прірвою). На думку Є. С. Отіна, фразеологізм виник у зв'язку із ігращкою-неваляшкою *ванька-встанька*, повалити яку – даремна справа і робити її може лише дурень (Є. Отін, с. 103).

2. Ваньку ганяти; Ваньку-Дуньку ганяти – прикидатися таким, що нічого не знає, не розуміє (ФСССГД, 90).

3. Ванька Ветров (Ваня Ветров, від Ветра Ветрового). Очевидно, запозичене з російської мови. У цьому антропонічному сполученні з іменем *Ванька* пов'язується каламбурне обігрування лексично зумовленого значення слова *вітер*. Тому значення сполучення варіюється навколо семантики твірної основи прізвищного компонента: 1. Легковажний, несерйозний (пор.: *вітер в голіві*). 2. Бабій. 3. Незаконнонароджений (пор.: *вітром нав'яне* – про дитину в незаміжньої дівчини). 4. Невідомо хто. – *А посуду мить хто буде? Ваня Ветров?* (ФСССГД, 83). – *А від кого ж дитина?* – *Та від кого. Від Ваньки Ветрова* (І. В. Мілева).

4. У Ветрова маховик крутити. Перебувати невідомо де. – *Петра не бачили?* – *У Ветрова маховик круте* (ФСССГД).

ВАНЯ, -і, ч. Антр.1. Твірна форма від імені **Іван**.

УКА₂. Часто називає росіянина. *Вонно, напевно, йде на те, В країні, де так тяжко з вами, В краю, де походжає Ваня, А не Іван коня веде...* (Доценко Ю. Чужа Україна). *Поляки! Слухайте Ярузельського й Каню! Бо прийдуть московські вані – буде те, що в Афгані* (Ніна Юрик «Тільки Сталін на стіні!»). Фольклор епохи соціалізму та будівництва комунізму).

□ **Ванічка**. Дурень. *Як не сумно, свій “ванічка” знайшовся й серед авторів “Свистка” – обсвистався на філософському ґрунті з приводу етичного вчення П. Юркевича* (“Слово Просвіти”, 5–11 квітня 2007 р.).

◇ **Ваня вітрогón (Ваня Ветров)**. Бабій, легковажний, несерйозний чоловік.

2. На позначення дурнуватого, пришепелюватого хлопця вживаються, за В. Ужченком, такі сполучення: **Ваня з мильного заводу, Ваня з терикона, Ваня, морозом придавлений.**

3. **Ваня Розпилів.** Ледар. *Розпилів* – персоніфікована назва апелюватива розпил “широка дерев’яна дошка, на яку шахтарі лягають спати в 3–4 змінах” (ФСССГД, с. 84).

ВАРШАВА, -и, ж. Топ.₁. Столиця Польщі з 1596 року, порт на річці Вісла, адміністративний центр Мазовецького воєводства.

УКТ₁. У мікротопонімії багатьох міст – місто поселення поляків. Це засвідчує й І. Потапчук: «Певний науковий інтерес становлять мікротопоніми, що містять аналогію із загальновідомими географічними назвами материків, країн, столиць країн світу: Америка, Фінляндія, Камчатка (назви частин села за віддаленістю від центру), Варшава (місця колишніх володінь польських феодалів), Китай (за густотою заселення території)» (Потапчук І. М. Наджванчицька мікротопонімія). Підтверджуючи цю думку, наводимо назву *Варшава* як мікротопонім Вінниці. За поширеним урбанонімом виникає і назва мережі магазинів у місті. 19 червня у Вінниці стартував конкурс на краший проект мурал – арту «VIN-ART-CITY». До дня міста у Вінниці п’ять будівель будуть розмальовані кращими художниками. Картини будуть розмальовані за тематикою: Народні назви районів міста: *Варшава, Корея, Вишенька, Ієрусалімка, Ліверпуль*. Організатори планують залучити художників з усього світу. П’ять будівель у центрі Вінниці розмалюють (Новини

Вінниці, 19.06.2015). *Частину колишніх Кримських казарм у мікрорайоні вулиці 50-річчя Перемоги вінничани називають Варшавою. Звідки пішла назва, існує дві версії. Перша пов’язана з архітектурою будівель і оздобленням деяких цегляних фасадів. Сіль, за яким збудовані будинки, в певній мірі пасував західному, що й, можливо, викликало появу назви. Друга версія – скорочено-перекручена від назви колишньої вулиці – Ворошилова (Новини Вінниці, 29.06.2015).*

ВАСЬКА, -и, ч. Антр.₁. Твірна форма від імені **Вася** (див. далі).

УКА₁. Безталанна, невезуча людина. (ПСУМС, 11; КСЖЛУМ, 64).

◇ 1. **Васька з дураковки.** Дурний (ФСССГД, с. 85).

2. **Ваською звати.** Безслідно пропасти (Там само).

ВАСЯ, -і, ч. Антр.₁. Твірна форма від імені **Василь**.

УКА₁. 1. Хлопець. (КСЖЛУМ, 64). *Бляха, де подівся той вася, якому я ганджу пробил?* (Карпа І. Знес паленого (чтиво ідіотів)). *Якийсь уйобок, назвемо його по-дебільному Ваня Іванов чи Сидір Сидоров, чи просто Вася, так от, цей бевзь, який тинявся між автобусами, раптом підійшов до дримаючої жінки (Любка Андрій, Карта пам’яті. Зіграємо в прозу).*

УКА₄. 1. Людина, яка не користується авторитетом у своєму оточенні; чоловік, якого не поважають; простуватий, наївний. *Одного разу зізнався, що моє місце не серед цих тупорилих наркоманів, циркулів і вась (Дністровий А. Місто уповільненої дії).*

2. Непрактичний, часом недоумкуватий. «Вася – пейоративно-конотативний антропонім, часто уживаний у просторіччі чи жаргоні із значенням *дивакуватий, децю наївний, довірливий. Непрактичний, часом недоумкуватий; узагалі чоловік, якого не поважають*» (ФСССГД). Без прикл. *Вася* – загальна, просторічна, панібратська назва чоловіків, також звертання. щось типу чувака. *Чуєш, вася, не бикуй!* (<http://myslovo.com/?dictionary>).

3. Чоловічий статевий орган (Ставицька Л. Українська мова без табу).

□ 1. **Вась-вась**. Просторіч., аргі і діал. Запанібрата. *Тут би міг Президент втрутитися, тим більше, що мер Гурвіц з ним вась-вась* (“Поступ”, № 12, жовтень 2007 р.).

◇ В. Ужченко наводить такі фразеологізми із конотонімом *Вася*:

Вася з водокачки. Дивакувата людина, недоумкуватий.

Вася з трудовнями. **Вася пітерський**. **Вася приморожений**. **Вася сватівський**. **Вася з Фенівки**. Те саме.

Вася з Коноплянівки. 1. Простуватий, наївний. 2. Наркоман, обкурена людина. 3. П’яниця.

Голий Вася в босих туфлях. Кумедна людина.

Носитися, як Вася з трудовнями. Приділяти надмірну увагу чомусь незначному.

Прикидатися Васьою. Удавати з себе простодушного чи дурнуватою. – *Прикинувшись Васьою, можна не мати багатьох проблем*.

Робити на Васю, робити на дядю Васю (варіант: **робити на Федю**). Трудитися на чужого; працювати без користі для себе.

Розказувати Васі, почом руберойд. Говорити нісенітницю.

Васька з дураковки. Дурний.

Ваською звати. Безслідно пропасти. (Усі приклади з ФСССГД, с. 85–86).

Галімий Вася. Нісенітниця. Відповідь Анонім: *по панятіях чисто пацан мас забазарити дівчонці, а то це галімий вася. Лох, а не пацан* (ССУС).

Голий Вася – крах, кінець (КСЖЛУМ). Кінець чомусь; от і все; нічого немає; про повну відсутність чого-небудь (ФСССГД, с. 86).

Гуляй, Вася – іди геть. *Антоне, зараза, простишь, а завтра приходить. Гуляй, Вася!* (“Файна Юкрайна”, Новий канал, 09.11.2008 р.).

ВАСЮКІВКА, -и, ж. Топ.1. ЛТ1. Провінційне містечко з роману Вс. Не-стайка “Тореадори з Васюківки”. Відчувається певна аналогія до *Васюків* – провінційного містечка з роману І. Ільфа та Є. Петрова.

УКТ2. Удавання боротьби за шляхетні цілі. „*Тореадорам з Верховної Васюківки*” – назва рубайв Д. Пилипчука: *В туманах слів і цілей каламуті Тріщать від гріву ваші шуті... Як жаль, що в реві битви ви не годні Почути крик зівалтованої сумі!* (Пилипчук Д. Мої рубаї).

ВАСЮКІЙ, Нью-Васюки, мн. Топ.1. Іронічне позначення нездійснених, фантастичних планів. Вираз із частини «Міжнародний шаховий конгрес» роману І. Ільфа та Є. Петрова «12 стільців».

УКЛА1. *Шахова лексика почала швидко поширюватися в українському словникарстві після “шахової гарячки” 1920–30-х років, що пробудила майже в кожному куточку СРСР дух Васюків*.

Віктор (Капуста В., гросмейстер України з шахової композиції, віце-чемпіон світу Шахова термінологія в українських словниках).

ВЕДЕЛЬ, -я, ч. Антр.¹. Артемій Лук'янович Ведель (Ведельський) (1767?–1808) – український композитор, співак (тенор), хоровий диригент; капельмейстер хору Києво-Могилянської академії (1793–1794), хору генерала Леванідова (1794–1796).

ОКА Композитор. Бачити ... сплюндоровані слова і онімилх веделів (І. Калинець).

ВЕЗУВІЙ, -і, ч. Топ.¹. Вулкан в Італії, один із діючих на території Європи.

УКТ₄. Стан сильного збудження. *Мовляв, перевелася справжня жіноча порода, здатна збуриати в чоловікові Везувій, магма з якого розлилася б на іншому кінці планети (Матіос М. Щоденник страченої). І жоден космос не дорівнюється нуртом своїх протуберанців із вулканами, причаєними за брамою людського тіла, отими до часу приспанними Везувіями, які за першої ж нагоди рвуть узвичаєний ритм життя на клоччя і пускають стрімголов найтихіших, найпередбачуваніших (Там само).*

ВЕЛІКИЙ ЛУГ, -ого, -у, ч. Топ.¹. Малодоступна лугова і степова смуга в нижній течії Дніпра, куди стікались численні вітакри від польського гніту. Згодом тут утворилась Запорізька Січ і господарські угіддя 38 запорізьких куренів (УСЕ, 224). *Ой повій, повій, вітре, через море Та з Великого Лугу, Суши наші сльози, заглуши кайдани, Розвій нашу тузу (Шевченко Т. Гамалія).*

УКТ₂. 1. Символ свободи, боротьби і безпеки. *«Не треба нам Кремля, не хочемо нічого завойовувати, верніть нам Великий Луг вольностей»*, – Ці слова сказані Олесем Гончаром після кинутої на черговому з'їзді СП РСР фрази «Ох, ці хохли: ми їм розгромили Січ, а вони тепер завойовують Кремль».

2. Збурена Україна. *Сенатор Лугар допоможе Моєму козацькому Лугу (Драч І. Листопадове питання).*

ВЕЛІКДЕНЬ, Великодня, ч. Хрон.¹. Релігійне свято, найшанованіше в Україні. *А сьогодні – Великдень. Вихідний. Свято. Я не люблю свят. Ніколи не любила. Хіба що в дитинстві. Але тоді не святкували Великдень. Принаймні так показово, як це робиться зараз. Те, що настає Великдень, я відчувала, як звір відчуває наближення стихії. Зазвичай мене нудить протягом усього тижня. Те, чого інші чекають з неофітським захватом, я ніби відчуваю на власній шкірі. Молитву в нічному саду, зраду, допит, дорогу на гору, стукіт молотка... Понеділок-вівторок-середа-четвер-п'ятниця-субота... Шість діб. Після яких людство смажить м'ясо, п'є вино... Супермаркети лускають від натовпу з візками – натовпу, який буде їсти тіло Його й пити кров Його. А потім знову кривдитимуть одне одного (Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя).*

УКХрон.¹. Найбільше свято, задоволення для душі. *Але бо й файно є, як стешуть її домашні мисливці оленеві роги та ще молодого м'яся на вудження принесуть із полювання! Тоді Василю Великдень! Що вже вона вміє й насолити, й наквасити... (Матіос М.*

Майже ніколи не навпаки). *Чужа ласка – сироті великдень* (Нар. тв.). *А правда, тепер їх великдень; тепер вони опівночі так і грають!* (М. Старицький).

◇ **Великодній.** Належний Великодню. Святковий, красивий. *Андрійчик – Василене коко. Писанка великодня. Він – дитя дурної крові Василининої* (Матіос М. *Майже ніколи не навпаки*). *Як сонячно сьогодні – Під дзвони Великодні Прийшла моя пророчиця* (Бровченко В. *Перед Покровою*).

◇ **Як (мов, ніби) на Великдень.** Дуже пишно, по-святковому. – *Дідуню, а чого це ви нарядились як на Великдень? – Зуба піду рвать* (Драч І.). (Словник фразеологізмів української мови).

ВЕНЕРА, -и, ж. МА₁. У римській міфології богиня краси і любові.

УКМА₁. Красуня. *Венера! Афродіта! Богиня! – говорив він, поцмакуючи губами* (Соколов О. *Погоня*).

2. **Палеолітичні венери** – жіночі статуетки доби палеоліту, втілення материнства, ідеї продовження життя і роду. Один із видів палеолітичної венери – **Вілендорфська венера** (названа за місцем знайдення). *Шкарубка од сівби і полоття рука юної матері – вічної „Вілендорфської Венери” ляже на округлий всесвіт лона, де вже б’ється нове життя...* (Майданська С. *Мова, настояна на євшан-зіллі*).

3. **Пасинки Венери** – люди, байдужі до любовних занять. *Промела його поглядом: жодної жінки, одні бізнесюки – завжди заклопотані пасинки Венери й служки Мамони. Салоном, всміхаючись, дефілює зграбна, бадьора брюнеточка в білосніжному брючному костюмі, а їм це – що мертвому фокстрот...* (Шейко-Медведева Н. *Альфонтс*).

◇ 1. **Венéра.** Скорочено від „венеричне захворювання”. У новогрецькій мові з таким значенням розвинулось сполучення „хвороби Афродіти” (*Аφροδίτο νοσήματα*) (див. **Афродіта**), а для позначення жінок легкої поведінки – сполучення *всенародна Афродіта* (*Πανδηνη Αφροδίτη*). *Усе менше стає жінок, які хочуть почуватися щасливими саме з чоловіками, і хочуть народити ще одну дитину... але їм траплялися або ж недоріки з театральнo-кінoшних кишел, або лікарі, що якось підсовують, задля „профілактики” надто діючі таблетки, не з’знаючись, що нагородили „венерою”* (Медвідь В. *Льви*). *Адже ми більше винуваті, аніж носії „венери”, бо ми є свідки* (Там само).

ВЕНЕРА МІЛОСЬКА, -и, -ої, ж. Хрemat.₁. Найвідоміша статуя Афродіти (мармур, вис. 2.04 м) невідомого автора (бл. 150 до н. е.), знайдена у 1820 р. на о-ві Мілос; тепер у Луврі.

УКХрemat.₁. Красуня. – *Ні, зовні ти, звичайно, Венера Мілоська, – поспішиш він виправити прикру помилку. – Але... – Не згадуй мені цих мертвих калік! – перебила я. – Але нерви твої похитнулися* (Шкляр В. *Кров кажана*). *Це тебе треба голу поставити на стілець перед сантехніками! От була б Венера Мілоська!* (Кононенко Є. *Поцілунок у сідницю*).

ОКТ. Ономастичний каламбур. *І Венера Мілоська відбилася від рук* (Україна сміється).

ВЕНЕЦІЯ, -ії, ж. Топ.₁. Місто в північній Італії, складається з двох частин, сполучених дамбою, – давнішої, розташованої у Венеціанській затоці на 118 островах, поділених каналами, та

новішої – на суші. Осередок мистецтв, злет могутності у XV ст.

УКТ₁. Місцевість, на яку часто виплескується вода під час повеней, залишаючи невеликі острівці. *Я виросла у Київській Венеції* (Ліна Костенко). *Венеції, всюди венеції в буйних зелених садах* (О. Гончар). *Красноармійськ – не Венеція* (Донеччина, 20.04.1999 р.). *Венеція... Де вона, її Венеція? Розмірений переплеск під покірними веслами, що ледь-ледь, аби не надцербити зірки, черкають глибоку темінь води, місячні серенади закоханих, і якась неземна, довірливо-щемка тиша, і ти в ній – легка, летюча, криласта, а довкола – міради вогнів – теплих і знадливих...* (Тарнашинська Л. Квиток до Венеції). *Вилкове називають українською Венецією, бо там половина вулиць затоплені* (POST-Поступ, № 1, 2006).

ВЕРБНА НЕДІЛЯ, -ої, ж. Хрон.₁. Свято за тиждень перед Великоднем. Останній тиждень Святої Чотиридесятниці завершується великим святом – Входом Господнім в Єрусалим. Це свято називається ще Неділею Ваїї (гілок), або Квітною Неділею, а також Вербною Неділею – від звичаю освячувати в цей день пальмові гілки, які у нас замінюють вербою. Це освячене віття знаменує собою пальмове листя, яке стелили люди вздовж тієї дороги, по якій їхав на осляті Ісус Христос, йдучи в Єрусалим. Інші назви: *Квітна, Шуткова, Баськова, Цвітоносна, Пальмова неділя* (баскі, шутки – вербні котики). (Київські єпархіальні відомості). Усі назви пов'язані із звичаєм благословляти і роздавати того дня в церкві пальмові чи оливкові галузки. У нашій країні маємо прадавній звичай викори-

стовувати гілки лози чи верби, бо вони найшвидше розвиваються.

УКХрон.₂. Весна. *Відгуляли, відшуміли замітілі, Дочекалися ми Вербної неділі* (Іванина В.). *Вербна неділя! Нарешті свято весни! Кислий вираз зимових облич змився на радісний* (Карпатська вежа).

□ **Вербич, Вербій, Вербена, Вербниця, Вербіє, Вербляниця.** *Прийшов Вербич, два кожухи тербич. Прийди, Вербниця, назад земля вернеться* (Жайворонок В.). *Ти прийшла у вербляницю: «Здрастуй! Про мене – хай верби цвітуть: не топтатиму синього рясту, у глуху виїжджаючи путь»* (Драй-Хмара М. Шехерезада).

ВЕРСАЛЬ, -я, ч. Топ.₁. (домонім) Версальський палац або Версаль – палац у Версалі, колишня резиденція французьких королів.

УКТ₁. Розкішна будівля, палац. *Такот він, палац Мертенса! От він, новітній Версаль фінансового самодержця* (В. Винниченко)

БЕРТЕР, -а, ч. ЛА₁. Ім'я героя роману Й. В. Гете «Страждання молодого Вертера» (1774). Уособлення трагічної долі безнадійно закоханої людини. Вертер пристрасно закохався у наречену свого друга Шарлотту. Коли вона виходить заміж, він кінчає життя самогубством.

УКЛА₁. Той, хто переживає страждання в коханні. *І Вертером страждав я у коханні, і гордим Чайльд-Гарольдом я блукав* (Коломієць В.).

◇ **1. Рóбот Бérтер.** Персонаж телефільму «Гостя з майбутнього» (режисер Павло Арсенов, 1985 р.), зіграний актором Є. Герасимовим. Це втілення

образу робота-страждальця, позбавленого зовнішніх емоцій. *Я працюю, я робот Вертер, Я ненавиджу телик і владу, я – простий український фермер* (Смирнов Ю. Паперова сутінь).

2. **Фенóмен Вёртера.** Закономірність, винайдена американським психологом Девідом Філіпсом, пояснена тим, що сам Йоганн фон Гете написав свій роман, рятуючись від прагнення до самогубства. Закономірність полягає в тому, що після газетного повідомлення про чиєсь самогубство різко збільшується кількість авто- та авіакатастроф.

ВІДРОДЖЕННЯ, -я, с. Хрон.₁. Див. Ренесáнс.

УКХрон.₂. 1. **Розстріляне Відродження.** Літературно-мистецьке покоління 20-х – початку 30-х років в Україні, яке дало високохудожні твори в галузі літератури, живопису, музики, театру і яке було знищене правлячим режимом. Термін «розстріляне Відродження» вперше запропонував діаспорний літературознавець Юрій Лавріненко, вживши його як назву збірника найкращих текстів поезії та прози 1920–30 рр. *Як відродження 1920-х рр. справедливо називають розстріляним, так відродження 1960-х – задушеним. Хто хотів вижити – мусив принизливо каятися* (Зіновія Франко).

2. Термін набув другого життя і став вживатися із значенням 'трагічна подія в історії народу'. *Кримські татари вшанували своє «розстріляне відродження».* У Сімферополі пройшли пам'ятні заходи, приурочені до однієї з трагічних дат в історії кримсько-татарського народу – розстрілу великої групи кримських татар у в'язниці НКВС

17 квітня 1938 року (Мета – Україна. Новини. 28.04.2008 р.).

ВІЙ, -я, ч. МА₁. Персонаж слов'янської міфології. Жив під землею. Мав довгі, до самої землі вії, які сам підняти не міг, звичайно це йому робили кажани. Цей образ використав М. Гоголь в однойменній повісті.

ОКА. Потвора, страшидло. *Атомний Вій опустив бетонні повіки* (Костенко Л. Летючі катрени).

ВІЗАНТІЯ, -ії, ж. Топ.₁. Імперія, що утворилась у 395 р. внаслідок поділу Римської держави імператором Теодозієм I Великим. Проіснувала до 1453 р., коли турки-османи здобули Константинополь.

УКТ₁. Політика зради, хитрощів, інтриганства. *Зрада. Зрада. І ще раз зрада. Ах,суцільна Візантія з її придворними інтригами...* (ХайВей, 10.07.2006).

□ 1. **Візантії́ство, візантії́щина.** Спочатку – термін, що означав сукупність церковно-державницьких особливостей, що розвинулись у Візантійській імперії. Пізніше цей термін став вживатись із значенням „чиновництво, бюрократія”. *Візантійську імперію, одну з найбагатших та наймогутніших, здолали не зовнішні сили – войовничі готи, походи Атіли, навали хрестоносців, напади слов'ян чи й навіть експансія ісламу. Її зруйнувало візантійство, суттю якого були подвійні стандарти в політиці й моралі, віроломство, заздрощі, захланність, казнокрадство, зрадливість, підступність, надзвичайна жорстокість, вседозволеність у боротьбі за владу, відсутність будь-яких застережень для можновладців* (Капелюшний Л. Візантійський синдром). *А пан-*

ство буде колахать, Храми, палати муровать, Любить царя свого п'яного Та візантійство прославлять (Шевченко Т.). Певно, саме тут – ключ до назви самого твору: “візантійщина” – як загальноприйняте прикриття фальшу, показне, облудливе. “Візантійщина” – те, що про людське око (Київська Русь. Книга IX). Цей проект Конституції наскрізь просякнутий духом “візантійщини”. І прорахувати всі наступні ходи головних фігур влади просто неможливо (Яценюк А. У країні готувався путч).

2. Візантійський – великодержавний, бюрократичний. О скільки візантійського лицемірства назбиралося за тисячу років, щоб тепер вихлюпнутися в усіх оцих “слугах” (слугах народу – Г. Л.). Формально нічого не маючи, вони фактично мали все (Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай).

ВІЛЮЙ, -я, ч. Топ.₁. Ріка в Росії, переважно в Якутії. Найдовша притока Лени; довжина 2 650 км; на Середньосибірській висоті. У минулому – місце заслання в'язнів, переважно політичних. Сиджу я в неволі та марю тишенько: Чи знов тебе вбачу, Україно-ненько, чи знов рідну землю в сльозах поцілую, чи вік протиняюсь отут по Вілюю? (П. Грабовський).

УКТ₂. Вілюй, Вілюйськ – місце заслань. Твій дух не став приниженим і плюсклим, Хоч слала доля чорні килими – то од Вілюйська до Холуйська, то з Києва до Колими (Л. Костенко).

ВІМБЛДОН, -у, ч. (УІМБЛДОН). Топ.₁. Тенісний турнір, найстаріший і найпрестижніший турнір Великого Шолому.

ОКТ. Тенісна гра. Гра взагалі, будь-яка. Інструктор бентежиться, як пацан: словесна гра – то вже мій Вімблдон, моя подача з крутим підрізом, яку він годен хіба що провести очима, – таких м'ячів ловити явно не звик, і не варто вганяти хлопа в краску ні за що ні про що... (Забужко О. Інструктор з тенісу).

ВІСКАС, -у, ч. Хрем.₁. Назва консервів для котів.

УКХрем.₄. Їжа. Сам жри цей віскас (ССУС).

ВІФЛЕЄМ, -а, ч. Топ.₁. Місто у Палестині, південь від Єрусалима. Центр християнського культу. За Біблією, місце народження Ісуса Христа, мета паломництва. Христос во ВіфлеємѢ от дѣвы рожденный, от пастирей во яслах лежащ обрѣтенный (Українська поезія середини XVII століття).

УКТ₁. Святе місце.

◇ Віфлеємно – свято, світло. Мені з Тобою так приємно, так високо, так віфлеємно, – Але чому мовчиш Ти, Сонце: Чи грію я Тебе взаємно? (Пилипчук Д. Мої рубаї). І прийде до нас з малям погрітися Матір Божя, і в хаті не буде темно, а стане радісно, аж віфлеємно (Бровченко В. Спомин про вогонь).

ВОЛОДІМИР, -а, ч. Антр.₁. Володимир Великий – київський князь від 978 року.

УКА₂. Гривня. Стежте за рекламою, готуючи без малого „штуку” (тисячу) володимирів, хто має можливість стежити за новинкам науки (КСЖЛУМ, 76).

Г

ГАДЕС (ХАДЕС), -а, ч. МА₁. За старогрецькими міфами, володар підземного світу і царства мертвих; вважався божеством земних надр і родючості.

УКМА₁. Пекло. *Мавка спускається в український Ад–Аїд–Гадес наслідком власного вільного вибору, укладеної з дияволом угоди* (Жарких М. Помилкові погляди Оксани Забужко на Лесю Українку). *Шеоль – жидівський Гадес* (Франко І. Мозаїка).

◇ **Гадесові поля** – царство мертвих. Місце розташування Гадесових полів – десть на заході, на краю світу або під землею. *Родина, слава, молодість, кохання Зосталися далеко за морями, А я сама на цій чужій чужині, Неначе тінь забутої людини, що по Гадесових полях блукає, Сумна, бліда, безсила, марна тінь!* (Леся Українка, Іфігенія в Тавриді).

ГАВРІЛО, -а, ч. 1. Антр₁. Чоловіче ім'я. 2. Агіонім. Форма імені архангела Гавриїла. *У всіх народів Гавриїл, У нас він – пан Гаврило. У всіх – Архангел він святий, У нас – собаче рило* (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

УКА₂. У народі символізує вайлувату, неповоротку, невправну, простакувату, не зовсім розумну людину, тому кажуть: „На тобі, Гаврило, що мені не мило!”, „Такий Гаврило, як у баби Насті мотовило”, „Вже по ниці знати, що Гаврилом звати”, „Бери, Гаврило, що другі не з'їли” (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Ім'я виступає об'єктом насміху: „Гаврило з

Богом говорило”; кпинів, жарту: „Вибрав дівчину Гаврило, червона, як ружа, оженився, придивився, а вона нездужа”... (Жайворонок В. Українська етнолінгвістика). *П'яні водили і піші гаврили волячі хвости недавно крутили* (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

УКА₄. Двірник. Без прикл. (Тлумачний словник. <http://invivo.net.ua/dict/1066>).

УКХрон.₂, утворене від агіоніма. Релігійне свято архангела Гавриїла. *Святували Благовісника –щоб Гаврило хати не спалив* (За В. Жайворонком).

□ **Гаврілка**. Краватка, галстук. Без прикл. (Тлумачний словник. <http://invivo.net.ua/dict/1066>)...*запійний Папуля часом вимагав грошей, і однораз Сергій, за власним прізвиськом Серий, намотав на кулак вишневу краватку, підтягнув бідаку до лампочки: нівжелі ти, змій невдячний, виліпивши оцю гаврилку, слинитимеш отуто?... нівжелі порожніх пляшок мало, признайся, упир?...* (Пешковський Є. Безодня).

ГАВРОШ, -а, ч. ЛА₁. Ім'я персонажа в романі В. Гюго «Знедолені» (1862 р.).

(↓) УКЛА₁. Підліток, революційно налаштований. *Хай ці наші юні Гавроші наяву бачать роз'ярлу хижість власництва, перекошеного злобою обличчя* (Гончар О. Твоя зоря).

□ **Гаврош**. Назва стрижки.

ОКЛ. **Гаврошник**. Перенесення за зовнішнім виглядом. *Диригує дівчина, такий маленький Гаврошик у вязаній шапочці, в оранжевому светрі – як іскор*

ка на снігу (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

ГАЗЕТА «ПРАВДА», -и, ж. Гемер.¹. Назва газети радянських часів.

УКГемер.². Правдива людина. Коно- тема розвинулася на основі іронічного перенесення назви далеко не правдиво- го періодичного видання на людину. *Та то це та газета «Правда»* (3 розмов, Київ–Вінниця, 2017).

ГАЛІЛІЙ, -я, ч. Антр.¹. Італійський фізик, астроном та філософ (1564–1642). Сформулював закон вільного падіння тіл, застосував зорову трубу для астро- номічних спостережень, відкрив супу- тники Юпітера та сонячні плями (УСЕ, 371).

УКА¹. Людина, що зрікається своїх переконань. *Та ні, не оскверняймо ті літа, Як ми ховали визвольні ідеї І на- тяки і, певно, неспроста Зрікалися се- бе, як Галілеї* (Павличко Д. Ностальгія).

ГАЛІІНА (Галіна), ГАЛІІНКА (Га- лінка), -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я.

УКА². Стрічкова композиція з гіло- чок, листків і троянд (Селівачов М. Лек- сикон української орнаментики).

2. Мотиви візерунків, де ритмічно чергуються листочки, плоди, квітки на пагоні прямої, вигнутої, хвилястої, зиг- загової форми. Поширені в різних ви- дах народного мистецтва всіх регіонів (Там само).

ГАЛІЯ, -і, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від **Галііна**. *Серед особових жі- ночих імен на роль позначення „серед- ньої“, або „простої“ (скоріше все-таки „простої“) українки висувається зо- всім не найчастотніше тепер ім'я Га-*

ля (раніше це була б, очевидно, Маруся) (Тараненко О.).

УКА⁴. Простакувата дівчина; часті- ше так називають дівчат, які всіляко намагаються сподобатись особам про- тилежної статі. *Заспокойся: знайдеш собі якусь галю, буде вона біля тебе крутитись і вдень і вночі* (ССУС).

УКА³. 1. Проводова радіоточка. *Служ- бовий джип. В приймальні – ляля. Зв'я- зок наверх – мобілка. Зв'язок з народом – галя* (Чучка П. Еліта. Із «Українсько- українського словника незрозумілих слів»). *На Перечинщині нараховується понад п'ять тисяч радіоточок. За їх прослуховування щомісяця належить сплатити по 50 копійок. Та, на жаль, за „Галю“ розраховуються хіба що одиниці* (Срібна земля – Фест, Ужго- род, 16.10.1997).

2. Великий зал (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

УКА². «Жартівлива назва скульпту- ри молодій жінки як символу України на вершині колони й водночас назва всього цього монумента Незалежності України на майдані Незалежності в центрі Києва, відкритого до 10-річчя незалежності в серпні 2001 р.» (О. Та- раненко): *К рядам „оранжевих“ при- мкнула и самая недоступная, казалось бы, девушка города, называемая в на- роде „Галей“*. *У подножия женской фи- гуры, на высоте нескольких десятков метров, теперь развевается оранжевый флаг* (Газета по-киевски, 26.11.2004). *На Майдані коло Галі* (Рубрика новин, СТБ, Вікна, 13.08.2010).

□ **Галка**. Нижня спідниця (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

ГАМАЛІЄЛЬ (Гамалиїл, Гамаліїль, Гамалія), -я, ч.

Антр.₁. У Новому Завіті: відомий фарисей, який знав Юдейський закон і навчав йому. Апостол Павло був одним з його учнів (Діян. 22: 3). Він був дуже впливовим у раді (Діян. 5: 34–40). Чудовий вчений, автор багатьох юридичних встановлень, Гамалііл постійно прагнув до вдосконалення вже існуючих законоположень, першим удостоївся титулу «Раббана» («вчитель»), дарованого йому в силу його високого становища.

ОКА. Священний вчитель, духовник. *Я – священик, який виховувався в побожній родині, виріс при монастирі, маю достатньо непогану духовну освіту й впродовж 16 років проходив становлення як особистість і священнослужитель біля ніг мого Гамалііла – Блаженнішого Митрополита Володимира.* (Ганус А. Великі таємниці УПЦ МП).

ГАМАЇОН, -а, ч. МА₁. 1) (перське) у східній міфології священний птах, що символізує щастя, багатство, владу (якщо на людину впаде тінь Гамаюна, то людину очікують багатство, успіх тощо); 2) віщий птах, посланець богів, їх глашатай, який співає людям божественні гімни і провіщає майбутнє тим, хто уміє чути таємне (пор. українське *гомін* – тихий звук; *гомоніти* – вести тиху розмову).

УКМА₂. Балакучий. Без прикл. (Лозко Г. С. Рідні імена. Слов'янський іменослов).

ГАМЛЕТ, -а, ч. ЛА₁. Напівлегендарний принц Ютландії, головний герой трагедії В. Шекспіра „Гамлет, принц данський”. Доля Гамлета – це трагедія благородної людини, що стикається з

торжеством зла в житті. Основа трагізму Гамлета в його самотності, самозаглибленні. (УСЕ, 304). *Минуле все – і Цезарі, і Брути, Шекспіру що? Він Гамлетом живий. І це єдина відповідь нам: бути!* (Костенко Л. Кромішня Вічність, страшно граєш ти).

УКЛА₁. Людина, яка в усьому сумнівається і не здатна діяти сміливо і рішуче. *А все-таки я в комп'ютерленді дожив, Де український Гамлет гомілетики Знов посипає попелом главу* (Кремінь Д. Попіл Самовидця, ЛУ, 29.03.2001 р.). *Може, й через те, що й самому не дали до кінця зосередитись, і сам був наївний, часом до такої межі, що куди тому Дон Кіхотові, й вагався, й хилитався – куди тому Гамлету* (Мушкетик Ю. У пастці).

□ **Гамлетик**. Не дайте бідому Гамлету сховати між фраз і між поз Двоязику його гомілетуку Його роздвоєний психоз. (Бажан М. Смерть Гамлета).

◇ **Гамлетівське питання**. Тому споконвічне гамлетівське питання, котре особисто для вождя на той час означало лише одноосібне людське „жити чи не жити”, для Сталіна перетворювалось на проблему існування задуманої ним нової системи порядку (Вовк Ю. Гра у безкінечність).

ГАННІБАЛ, -а, ч. Антр.₁ Карфагенський воєначальник і політик (247–183 до н. е.) Один з найбільших полководців стародавнього світу, тактика якого стала зразком для багатьох військових командирів і теоретиків. Був непримиренним ворогом Риму. Йому протистояв Марк Порцій Катон Старший, видатний політичний діяч, письменник й оратор Стародавнього Риму. Катон Старший кожну свою промову в сенаті

закінчував фразою: „А втім, я думаю, що Карфаген мусить бути зруйнований!” У Другій Північній війні (218–202 до н. е.), попри перемоги, Ганнібал зазнав поразки (202 до н. е); 195 був змушений покинути країну; вчинив самогубство (УСЕ, 305).

УКА₁. Полководець. *Не бути Ганнібалу в безвольних карфагенах: Рим по-тура Катону* (Базилевський В.).

ГАНСЬКА ЕВЕЛІНА, -ої, -и, ж. Антр.₁. Польська графиня, дружина французького письменника Оноре де Бальзака. Оноре де Бальзак 1847–1850 мешкав у маєтку дружини, в с. Верхівні на Житомирщині. *Свого часу, прочитавши Бальзакові „Сцени приватного життя”, Евеліна Ганська анонімно, за підписом „Іноземка”, пише авторові лист* (Подільський Е. Романтикою почуття покликааний).

ОКА. Сучасна жінка, горда, незалежна, як графиня. *В крані не горілка і не брага, Хто вже біля нього, той в раю, Безкінечно довга черга спрага Підставляє посудину свою. Аква віта ле артезіанська, прохолодна й чиста, мов сльоза. Тут сучасна Евеліна Ганська Підставляє бутилів рюкзак* (Шупта Д.).

ГАПКА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від **Агафія**.

УКА₂. 1. Ледача жінка, неохайна, неповоротка. *Видно, що Гапка млинці пекла, бо й ворота в тісті* (Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше).

2. Плоскодонний човен (ЕСУМ, I, 468).

УКА₄. Зад, сідниці. Можливо, утворено і не від імені, а за фонетичною співзвучністю від „гепа” – гепатися, падати. *Обережно, не впади, побережи*

свою гапку від синців (3 розмови, м. Гребінка Полтавської обл., 22.07.2004 р.; «Скарбослов», 73; Грінченко, I, 271, Ставицька).

П **Гапка**. 1. Мотоцикл з коляскою. Можна припустити, що назва виникла через зв'язок із дієсловом „гепатись”, тобто „підсакувати на дорозі”. *Подбайте, щоб він не фуркнув кудись разом з своїми капіталами, бо на знижці, яку мені подарували сироти, татко чомусь скидається не на олігарха, а на мене, бідного мента, що має завжди голодну „Гапку” на трьох колесах* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

2. Міліціонер. Без прикл. (Глумачний словник. <http://invivo.net.ua/dict/1066>).

ГАУДІ, невідм., ч. Антр.₁. Антоні Гауді-і-Курнёт (повне прізвище та ім'я – Антоні-Пласід-Гільєм Гауді-і-Курнёт (1852–1926) – каталонський архітектор, новатор та модерніст в архітектурному мистецтві.

ОКА. Владислав Городецький (Лешек Дезидерій Владислав Городецький) (1863–1930) – український і польський архітектор, підприємець, меценат, поляк за походженням. Автор будинку з химерами та Собору святого Миколая у Києві. Прозваний «київським Гауді». *За деяку схожість елементів стилю з прославленим італійським архітектором Антоніо Гауді, в наш час Городецького прозвали «київським Гауді»* (Голос столиці, 06.04.2013). *Київський «Гауді» Владислав Городецький народився 150 років тому...* (<http://www.interesniy.kiev.ua/>). *Його називають «київським Гауді».* *Нестандартний підхід до архітектурних рішень, спроба відійти від типових форм і випередити свій час. Ось що відрізняє двох талано-*

витих архітекторів, які творили в один і той же час, але в різних країнах – Антоніо Гауді і Владислава Городецького – від безлічі інших (turbina.ru). Це і краєзнавча мандрівка «Київ милий, Київ славний, ти – любов моя!», під час якої діти побачать будинки архітектора доби модерну, підприємця, мецената, якого в Україні називали «київським Гауді» (<http://cbsdarniza.com.ua/>). Особливо завдячує йому Київ, який Городецький прикрасив неповторними будівлями в стилі модерн... І, як не дивно, цей київський Парфенон напрочуд органічно вписався в мальовничий рельєф міста... В шкільній бібліотеці організовано виставку, присвячену 150-річчю з дня народження Владислава Владиславовича Городецького (Ляшек Дезидерій Владислав Городецький) – українського і польського архітектора, підприємця, мецената, автора «Будинку з химерами» та Собору святого Миколая у Києві, “ київського Гауді” (tsn.ua).

ГЕЇННА, -и, ч. Топ.₁. (↓). Вузька долина Гіном була розташована на південно-західному боці стародавнього Єрусалима. Згодом завдяки грекам стала відома за назвою Геєнна. Отримала горезвісну репутацію через ідолопоклонство і служіння чужим богам, в тому числі і через жертвне спалювання немовлят богам Молоху та Тофету, як також через людські жертво-приношення богу Ваалу. У Новому Завіті про Геєнну згадується 12 разів. Дослідники вважають, що Геєнна в Біблії є одним із позначень пекла, а також символом цілковитого знищення без надії на воскресіння. Як доказ звертається увага на те, що туди скидали тіла страчених злочинців, які не були гідні поховання. Бук-

вально це сміттєзвалище на околиці Єрусалима, там постійно горів вогонь. Звідси вислів *геєнна огненна*. *Да угаснет геєнна через кров и воду, вЪрныя от нея вЪчну кров дай свободу* (Димитрій Туптало, Стихи предословныя к господу нашему Ісусу Христу. Отрок 11-й. Українська поезія середини XVII ст.).

Є. С. Отін називає цей топонім біблійського походження «генетичним біблійським відконотонічним апелятивом», або деконотативом, який давно усталився у християнському культурному і мовному просторі (Отін Е. С. Словарь коннотативных имён собственных).

(↓) 1. Пекло. *То якась геєнна, з якої авторський теній своєю волею усунув „плач і скрегіт зубів”, а полишив лише гидоту. Саму гидоту, що викладає по-невільний нестримний сміх* (Єфименко О. Національне роздвоєння в творчості Гоголя). *Це виправа для тебе воєнна, за поли плаща і за плечі хапає геєнна* (Андрухович Ю. Індія).

2. Пекельний вогонь. *Аби ж вас люта геєнна навіки пожерла! – спересердя побажав їм Стецько* (Авдієвська Емма. Роман про добро людину).

3. Вогонь. *Словом, не піч – геєнна! Місцева хвілія, не інак* (Струк Д. Вогонь та Лід, або Не боги горшкі обжигают).

ГЕРАКЛ (ГЕРКУЛЕС), -а, ч. МА₁. У грецькій міфології герой, наділений надзвичайною силою; відомий 12 подвигами.

УКМА₁. 1. Силач, могутній чоловік. *Котигорошко – один з головних героїв казкового фольклору XVIII ст., якого дослідники назвали „українським Геркулесом”* (Войнович В. Українська міфологія). *Жоден геракл не звалтає на-*

віть дюймовочку, якщо вона сама того не захоче (Шкляр В. Кров кажана). Не вийшов з Павлуші Геракл, Добриня чи ще якийсь народний герой-велет (Іваніна В. Любов і смерть узурпатора). Прокляття! На кого вона мене проміняла? Мене! Самсона! Геркулеса! На оту зманіжену здохлятину! На холодного бридкого змія!.. Тьху! (Малик В. Таємний посол). Чоловік був приблизно мого росту, а може, на дюйм вищий. Але значно більшого об'єму – за рахунок м'язової маси. Справжній Геракл (Антипович Т. Тіло і доля). У центрі уваги, безумовно, був український Геракл Дмитро Халаджи (Україна молода, 01.03.2006). З трьох інвалідів Геракл не вийде (О. Тягнибок про опозицію із трьох партій, березень 2010 р.).

2. Людина, здатна виконати брудну роботу, щось почистити. «Потрібен Геракл» – назва статті в «Урядовому кур'єрі», 24.04.2002 року. І далі: *Це підштовхне адміністрації міст на впровадження новітніх технологій утилізації сміття... Авгієві стайні переповернені. Чи знайдеться новітній Геракл?*

□ **Геркулес.** Словесний товарний знак, що позначає концентрат для приготування в'язкої вівсяної каші, а також саму кашу. За кілька днів безпросвітної паніки з його розуму утворився розварений геркулес, і ота каша в голові надто повільно стигла навіть у пронизуючому до кісток надвечір'ї (Хома А. Репетитор).

□ **Геракл** – хлюпик, дрібненький чоловічок (діал., південь України). Форма імені могла виникнути внаслідок фонетичного засвоєння грецизму із важким для вимови звукосполученням -кл-.

◇ 1. **Геркулесове тіло** – міцне м'язисте тіло.

2. **Дійти до геркулесових стовпів** – дійти до краю. На думку Є. С. Отіна, в основі вислову лежить назва двох скель на протилежних берегах Гібралтарської протоки, за переказами поставлених Геркулесом на згадку про його мандри.

3. **Геркулесова праця** – тяжка праця.

4. **Геракл засушений.** Дуже худий (ФСССГД).

5. **Комплекс Геракла.** Страх чоловіків перед необхідністю виконувати жіночу роботу, як це трапилось з Гераклом, який потрапив у полон до цариці Омфали і був вимушений прислужувати їй одягнутим у жіночий одяг. Це приклад символічної епонімізації поняття “комплекс” на основі персонажів міфології та творів художньої літератури (пор. комплекс Попелюшки, комплекс Едіпа, комплекс Котовського тощо).

ГЕРОСТРАТ, -а, ч. Антр.₁. Швець з Ефесу. Прагнучи здобути безсмертну славу, підпалив у 356 до н. е. славетний храм Артеміди в Ефесі – одне з семи чудес світу; був засуджений на смерть (УСЕ, 322). У «Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української мови» віднесено до загальних назв.

УКА₁. 1 Людина, яка здобуває славу злочинном. Понад дві тисячі років тому греки затаврували вічною славою ганебного руйнівника храму Артеміди – Герострата. А кого ми сьогодні затавруємо? Кого назвемо Геростратом ХХ століття, що зруйнував Успенський собор? (Краснощок Ю. Хто ж все-таки „Герострат ХХ століття?”, ЛУ, 17.05.2001). *Може, ви хочете стати для України новітнім Геростратом?* (Сіверський Б. Земляки).

2. Злодій, палій. *Іч, зайшовся Герострат з хутора Голопутиного... Йому хоч спалить і собор... А ти його будував?* (Гончар О. Собор). В 70-х роках місцеві комуністичні герострати запалили храм (Святу Преображенську церкву у Небелі на Поліссі – Г. Л.) з середини і все загинуло у пожежі (Історична Волинь, 28.07.2008).

3. Легендарний злодій, печально відомий усім. Кумира вчорашнього публіка лає, і вічного справді нічого немає, А як же тоді невмирущі догмати, У кожному столітті – свої герострати?.. (Луків М. Міняється все...)

◇ 1. **Брат Герострата.** Злодій. Кому ісламський камікадзе – водночас брат Герострата, брат „сталевого більшовика” і так само брат „героя” – фашиста, чийм гаслом є „Хай живе смерть!” („Сучасність”, 2003, № 10).

2. **Слава Герострата.** Сумнівна слава, слава руйнача. В долині Тигра і Євфрата, котру заносить жовтий мул, поблякне слава Герострата перед твоєю, місто Ур (Костенко Л. Місто Ур).

□ 1. **Геростратики.** Дрібні самолюбці. Цілі віки наші предки дивилися на свої храми ясным поглядом, тихо радувалися, берегли їх, прикрашали іконами, штудерно різьбленими розкішними іконостасами..., плацаниями, корогвами. Не всі були яснооки, знаходилися й такі, що зирили на Божий світ тяжким зловісним поглядом руйника й нищителя. Та нікчемні ці геростратики – лиш миттєва тінь у безкінечній низці благородних поколінь, які змогли хранити божественну красу навіть після своєї смерті (Загребельний П. За межами часу).

2. **Геростратизм.** Прагнення увічнити себе будь-якою ціною. ... що погано-

го в геростратизмі, – ішли слова від господаря, – коли бажання вічності – природна річ... Тільки геростратизм – це гіперболізація природної речі, чи, якщо хочете, стану. Це не просто собі бажання вічності, а за всяку ціну прагнення вхопити вічність за роги (Авдієвська Е. Герострати).

ГЕРІШКО, -а, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я. *Герику, Герику, не барися – Хутко з крамом повернися* (УНТ).

УКА₃. Вайлуватий, недолугий, незграбний чоловік або хлопець *Ну й герико! Тільки-тільки ноги переставляє!* (Чабаненко-І, 226).

ГЕФСІМАНСЬКИЙ (ГЕТСИМАНСЬКИЙ) САД, („оливковий сад”) -ого, -у, ч. МТ₁. Місце в Єрусалимі, де Ісус провів свою останню ніч перед арештом; сад, що став свідком молитви та душевних страждань Ісуса перед його хресною смертю.

УКМТ₁. Пам'ятне, священне місце. *Ми зреклися нашої любові – згубили стежку в Гетсиманський сад* (Гужва В. Цей проминальний світ).

□ **Гетсиманія, Гефсиманія.**

ГІТЛЕР, -а, ч. Антр.₁. Адольф Гітлер (пс. А. Шикльгубера) (1889–1945). Вождь німецького націонал-соціалізму (нацизму). Нападом на Польщу 1939 розпочав II Світову війну; відповідальний за злочини геноциду. Автор *Mein Kampf* – нацистської програми німецького завоювання Європи (УСЕ, с. 331).

УКА₁. 1. Жорстокий загарбник. *Свою недавню соратницю Юлію Тимошенко Віктор Андрійович записав у Гітлери* (Центр міських новин, 22.05.2008). На основі цього значення розвивається

новий конотонім для позначення лише російського президента: *Путин* – «*Гітлер*» 21 века (Високий замок, 23.10.2014). І якщо в Україні у нього все пройде гладко, то він піде далі в Польщу, країни балтії, Молдову. Тому що *Путін* = *Гітлер* (Українська правда, 21.03.2014). Надалі у ЗМІ цей конотонім міцно закріпився: Відомий журналіст Савік Шустер заявив, що між Україною та Росією вже йде війна, при цьому назвав російського президента Володимира Путіна Гітлером. Про це заявив у прямому ефірі Першого українського телеканалу (25.04.2014). І я не боюсь прозносити це ім'я, тому що Владимир Путин сегодня в Европе – это Адольф Гитлер», – сказав Шустер, сорвав аплодисменти студентів на трибунах (dusia.telekritika.ua) Фоторепортажи). Закріпившись, конотонім *Гітлер* розвиває своє словотвірне гніздо: *Порушника норм співжиття на планеті – нового Гітлера – треба знешкодити раз і назавжди. Це не може зробити один ЕС чи одні США. Тут треба діяти спільно усім світом. І поки існує Україна, яка веде бій з Гітлером, треба надати Україні зброю, що нею вона може захистити свою незалежність і разом якоюсь мірою послабити Гітлера, якого дальші європейсько-американські санкції доведуть до цілковитого краху. Гітлера знешкодити самі росіяни і на землі запанує справжній, а не “солом'яний” мир. З Гітлером світ не позбудеться воєн. Гітлера треба знешкодити. Це треба зробити для науки усім світовим Гітлерчукам. З поразкою Гітлера притхнуть і Гітлерчуки* (Караванський С. Поміч чи зрада?).

Гітлерчуки – уже новий конотонім, в якому конотема «жорстокий загарбник» набуває співконотему «послідовник жорстокого загарбника».

2. Тиран. І в одному поколінні всі наполеони і гітлери, цезарі і муссоліні, сталіни і всі інші тирані (Наша віра, № 4–5, 2003: цит. за СОУММ). І не потрібно розповідати про якусь культурну цінність і ЮНЕСКО, адже лєніни, гітлери і сталіни однієї масті (Україна молода, 16.07.2009).

3. Часто стає основою сільських прізвиськ на позначення злого, лайливого односельця. Там жив дід на прізвисько *Гітлер*, то й балку біля його хати називали *Гітлеровою балкою* (3 розмови, 1995 р., м. Макіївка, селище шахти ім. Бажанова).

□ **Путлер. Путдам. Путлер чи Путдам?** (*Путин-Гитлер/Путин-Саддам Хусейн*) (<http://sochi2014.t30p.ru/post/>).

ГЕВАЛ, -а, ч. Топ.¹. Гора в Ханаані (БЕ¹). Топ. Місто у Фінікії. Греки називали його Біблосом.

УКБібл. 1. Гевал, гевал. Велика неповоротка, незграбна людина (заст). Груба некультурна людина (Український тлумачний словник). Здоровань (Горбач, 15). На думку О. Горбача, є можлива пов'язаність цього слова з історичною особою – Гевалом, онуком Хама [Горбач, с. 15], що спричиняє появу негативно забарвлених конотем у семантичній структурі назви. *Все сушив голову, чому дніпропетровський гевал попхався на вибори аж у Чернігів. Не сват, не брат, не меценат. За місцем зберігання обрізаних родимих останків (маю на увазі, звісно ж, пуповизну) – теж нібито не з тих країв*

(Ясиновський В. За шмат гнилої ковбаси).

2. Мужик, хам. *З виду він і по одежі не гевал, не бурлака, а щось не просте* (Грінченко, 1, с. 128).

ГЛИТАЇЙ, (ПАВУК), -я (-а), ч. ЛА₂. «Глитай, або ж Павук» – назва драми М. Кропивницького, головний персонаж якої – жадібний, жорстокий пан.

(↓) УКЛА₂. Пан, поміщик, багач. *Давно життя минуло старосвітське, І зник з землі Глитай, або ж Павук, Та знов, мов крила, міліони рук Стрічають плеском ім'я – Кропивницький* (Рильський-2, 118). *А дома вважають, що вони (заробітчани – Г. Л.) вже давно новітні глитаї та мільярдерки* (Килинич В. Наші в Елладі: палітра вдах та фіаско). *Так, одного зі своїх персонажів, Калитку із п'єси Карпенка-Карого «Сто тисяч» (Б. Бенюк – Г. Л.) зовсім не вважає «глитаєм і експлуататором»* (газета «Вгору»; інтерв'ю «Зупинити руйнацію душі» з Богданом Бенюком).

□ 1. **Глитаївна** – донька багатії людини. *Туся сиділа у фотелі, підібгавши під себе ноги, – бліда, сплакана, і, відповідаючи на запитання майора, то заплітала, то розплітала пасемце рудуватого кучерявого волосся. Не красуня, не глитаївна, не донька знаного „авторитета”* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

2. **Глитайчук** – нащадок багатія, сучасний олігарх. *Вони й у Верховній Раді гидують сидіти через дрібну метушню пігмеїв, котрим здається, що від них щось залежить, окрім власного шлунка, – ви тільки вслухайтеся в ці прізвища: Переїденко, Борщевський,*

Глитайчук, Маслов, Олійник, Жир... (Шкляр В. Кров кажана).

(↓) ◇ **Глитайський дух** – в радянські часи – настрої, пов'язувані з буржуазною ідеологією. *Червневий (1926) пленум ЦК КП(б)У розцінив „ідеологічну роботу української інтелігенції типу неокласиків” як спрямовану на задоволення потреб української буржуазії, а самих неокласиків – як „реакціонерів”. Переклади римських поетів розглядалися не як культурний здобуток українського народу, а як вияв „глитайського духу”* (Історія укр. і заруб. культури, 217).

ГНАТ, -а, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я.

УКА₂. **Гнат безп'ятый, Гнат-безп'ятко** – біс, чорт, нечиста сила. *Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздорижжя. Повірте, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого. Й так що ж – не вийшов, тільки налякав* (І. Карпенко-Карий. Цит. за “Словником фразеологізмів української мови”). – *Ой, мовчи, старий гріховоднику. Чого навчати дитину проти Святої неділі? – докірливо говорить бабуся, яка ніколи чорта не називала своїм ім'ям, а тільки – Гнатом-безп'ятком або тим, хто в греблі сидить* (М. Стельмах. Цит. за “Словником фразеологізмів української мови”).

ГНУЧКОШІЄНКО, КІРПА-ГНУЧКОШІЄНКО-В, -а, ч. ЛА₁. На обкладинці першого видання поеми «Гайдамаки» Тарас Шевченко писав: „Єсть ще і такі паничі, що соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиєнко-в) і надрукувать в мужицькій книжці”. *Сатирико-викриваль-*

на функція словосполучення „Кирпа-Гнучкошиєнко” визначається тим, що в ньому Т. Шевченко відобразив об’єктивно існуючі типові риси українського панства: його дворянську зарозумілість перед народом і низькопоклонство перед владою (Івакін Ю. О.).

УКЛА₂. Облудна, зарозуміла людина, лакей, холуй. Шевченко і Україна крокуватимуть поруч довіку. Скрізь вони зустрічатимуть визнання і любов народів, в тому числі і американського народу, який повірить Шевченкові і Україні, а не прибудам-гнучкошиєнкам (Мельничук Ю. Слава Шевченка лунає в Америці).

ГОБСЕК, -а, ч. ЛА₁. Персонаж однойменного роману Оноре де Бальзака.

УКЛА₁. Бережлива людина. ...старий, досвідчений антиквар (із числа тих провінційних “гобсеків”, що пережили всі зими й відлиги радянщини в теплих музейних шпаринах) попередив мене... (Єшклєв В. ПРОза). Я не Гобсек, спитайте долю строгу, коштовностей багатих не припас (Д. Луценко).

ГОВЕРЛА, -и, ж. Топ.₁. Найвища вершина Українських Карпат і всієї України; розташована на хребті Чорногора, на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей, у межах охоронної зони Карпатського заповідника: висота 2061 м; біля підніжжя Говерли один з витоків р. Прут, водоспад (УСЕ, 335). Нарешті ми видряпуємося на Малу Говерлу, або, як це її звуть, Говерляну („Українське слово”, 22–29 вересня 2004 р.).

УКТ₂. 1. Висота, Не вистачає йому скромності! Кричало круг мене голодне кодло Скромних графоманів і чесних

заробітчан. – Так, трохи не вистачає йому скромності! – Великодушно погодились поважні дяді, поблажливо дивлячись з критичних Говерл (Драч І. Протівні строфи). Я з Рахова їду, впізнаєш ти мене По космосах говерл... по третотах скрижалей... (Кухта В. Гуцульський Париж).

2. Гора. – Це найвища в Берліні гора – 120 метрів над рівнем моря. – просто Говерла якась! Як називається ця ваша Говерла? – Тойфельсберг (Андрухович Ю. І. Таємниця. Замість роману).

ОКТ. Найвища якість. Якби був зерном – те зерно б не роздерли, ярилася б нива камінна врожаєм. Якби був горою, то тільки Говерлою, якби був рікою, то тільки Дунаєм (Павличко Д. Поетія).

ГОГ і МАГОГ, -а, -а, ч. МА₁. У біблійних пророцтвах Єзекіїля – князь і народ, що мав з півночі вдертися до Палестини і знищити Ізраїль. В Апокаліпсисі – народи, що мають повстати проти Христа у час його другого пришествя. Де ж наш Масляк?.. Чи не у тій купці, що ген у куточку зібралися круг пана Симейона, нашого таки дяка, та слухають, як він таки шепчучи розкажує, яке то лихо людям буде, як народиться антихрист та буде православних людей мучити... як набіжать гоги та магоги, мов кримська татари, ... та будуть усю худобу одбирати... (Г. Квітка-Оснів’яненко).

УКМА₁. Уособлення ворожості Божій силі, втілення диявола і його війська. Колись молився ти до пана Бога, Тепер – возніс в кіоті Демагога. Не бачиш ти, що бісова личина – не Бог, а виплід Гога і Магога (Пилипчук Д. Мої рубаї).

ГОЛГÓФА (ГОЛГÓТА, ГОЛГОФА), („череп, лоб”), -и, ж. Топ.1. Пагорб на околицях Єрусалима; місце страт у давній Іудеї, де, за переказами, був розп’ятий Ісус Христос. *Жени благочестны Господа плакаху, в слезах на Голгофу во слід его идяху* (Українська поезія середини XVII століття).

УКТ₁. 1. Випробування, муки. *Мені здається, людство у біді, земля напередодні катастрофи і мучеників ждуть нові голгофи, – коли нема лелеки у гнізді* (Бенедишин Л.). „Голгофа XX століття” назва статті про остарбайтерство („Українське слово”, 22–29 вересня 2004 р.). *Доля – „Богом послана Голгофа”* (Стус В.). *Леді Ю, перша скрипка революційного оркестру, пішла на цю Голгофу зі свіжотесаним хрестом на плечах.. Ми можемо спостерігати, як вона самотужки тягне на Голгофу свій хрест. Можемо підставити й своє плече. Зрештою, пам’ятаймо, що Спасителя розп’яли не тому, що в нього було багато ворогів, і тим більше не тому, що Пілат мав велику силу. Натопи був не просто байдужий до долі праведника, а ще й кричав – розіпни його, розіпни...* (Капелюшний Л. Візантійський синдром). *Нікому тут не Евєрест – обом Голгофа* (Гуменюк Н. Шляхи хрестились, як шаблі...).

2. Місце страждань, мук. *Посеред ста сізифових голгоф знайде одну із коренем чи пупом. Щоб відкотити камінь знов і знов І не знайти ні ангела, ні трупа* (Павлюк І. Кипить цей холодний, неніжний до серця час...). *Попереду зивалися сходи нагору. – Торований шлях на Голготу, Цеце? – Годі шукати ганьбу там, де її нема, – роздратовано кинув Цезаріон* (Ігіна З. Обличчя). „Соловки – друга Голгофа” – назва книги

блаженного Іоанна – вчителя слов’янохристиянської езотерики. *Сина Божія во плоті На тій Голгофі розп’яла* (Іудея) *Межи злодіями* (Т. Шевченко). *Сміється й плаче хмільна босота І рве кашиці дзвінком мостам. А ти шукаєш свою Голготу І ноги миєш своїм катом* (Кухта В. Гуцульський Париж). *Твоя голгофа і нетрудне* (діал. ’невідоме місце’), *ридання днів, ночей виття* (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). *Сам Ісус прийди під сурму кличну – / Бога не помітить з вас ніхто. / Є йому Голгофа електрична, / Є простіша смерть / – надійна, звична: / Під залізним черевом авто* (Руденко М.).

ОКТ. Ступінь, міра страждань. *Зійде, як ранок, над всіми неправдами Любов свята, що на Голгофу вища Від фарисея із блудливим поглядом* (Гуменюк Н. Із вірою, що день настане праведний).

◇ **Сходити на Голгофу (Голготу).** Іти на муки, на страту. *Але ти вже цього не бачиш. Сходиш на свою Голготу, ступаючи вперед важко й обачно, вбачаючи навколо юрбу голодну* (Жадан С. Той, котрий тікає по шпалах). *Подібно до Ісуса Христа він* (Т. Шевченко – Г. Л.) *виявився єдиним, хто свого часу зійшов на українську Голгофу, щоб бути розп’ятим за любов до Бога і народу* (Україна, № 2, 2005).

2. **Шлях на Голгофу.** <...> шлях на муки задля якоїсь ідеї називають „шляхом на Голгофу”. (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). *Трудний він і тернистий, шлях на Голгофу слави. Нести – якби є хоруви! – нести ж могильний хрест!* (Світличний І. Курбас).

3. **Торувати шлях на Голгофу.** Готувати себе на муки. *І знову світ на грані катастрофи, І торжествує під-*

лий сатана, *Торує людство шлях свій до Голгофи, Гряде остання світова війна* (Луків М. І знову світ на грані катастрофи).

ГОЛІАФ, -а, ч. МА₁. За Біблією – філістимлянський велетень, що був переможений Давидом.

УКМА₁. Людина високого зросту і значної фізичної сили. *Служили у Тро-яна два брати, із них був всякий Голіаф; широкоплечий і мордатий, і по вівці цілком глнтав* (Котляревський І. Енеїда).

2. Щось велетенське, громаддя. *Україна скидалась на велетенського Голіафа, якого неможливо подолати силою, але можна убити спритним ударом дрібного камінця <...>. Український Голіаф помирав довго і болісно* (Україна, № 5, 2004 р.).

ГОЛОХВАСТОВ, -а, ч. ЛА₁. Персонаж комедії М. Старицького «За двома зайцями». *І далі, замість скорботно відзначати пам'ять мільйонів ЖЕРТВ тої війни, співаємо, з гордо випнутими грудьми, про „священну Перемогу”*. Не кліпнувши оком. І, як Свирид Петрович Голохвастов, – „не шареяє” (Забужко О. Репортаж з 2000-го року).

УКЛА₂. Людина-„мавпувальник”, яка принизливо, по-дурному наслідує когось чи щось. Доволі поширений тип. Люди такого типу називають себе політиками і парламентаристами, часто вживають ініціомовні поняття й терміни, їздять у дорогих автомобілях, будують фешенебельні будинки, відпочивають на Кіпрі чи Багамах... Своїх клерків одягають у білісінькі сорочки й чорні костюми. Себто, вдають з себе європейців і американців, але внутріш-

ньо залишаються тими ж голохвастовими (Савчук М. Нові типи сучасної України).

2. Торгаш, що не має нічого святого. *За вечерею розповів жінці сон. Вона відреагувала на мій веселий настрій невеселим зітханням: – То ж не смішний... – та й чи сон? Якби менше в нас було стецьків з дипломатами, якби не верховодили дурноверхі гендлярі голохвості і не доривались до влади проніпрокопівни та марнословили шельменки, ми б жили по-людськи. Хіба ні?* (Шиян Г. Класичні гості, ЛУ, 31.05.2001). – *Я вам таке розкажу і за себе, і за життя, і за кіношників, і за всіх цих перекупок і голохвастових!* (День, 06.10.2000).

ГОЛЬФСТРІМ, ГОЛЬФШТОРМ, -у, ч. Топ.₁. Система теплих течій в Атлантичному океані; найдовший і найбільший потік теплої води у світовому океані.

УКТ₁. Теплий струмінь. *Так солодко у венах чути міць П'янку, немов вино, і невидиму, що в серце наплив, кружляє день і ніч Прибоями кипучого гольфшторму* (Гординський С. Колір і ритми).

2. Плин, течія. *О, цей міхновський харк, і харч, і мальдельштрім! Гольфшторм усіх надій, що впливли з Європи, приніс у пляшці лист. А не буденний дрінк...* (Бондар-Терещенко І. Пушкін). *Гольфстрим духовності – реальна сила, але не панацея від бід. Якщо це й рятунок, то тільки від знеособлення* («Кур'єр Кривбасу», № 142, вересень 2001 р.). *Дрейф окремих текстів, як Вавилон окремих крижин, урохомлює теперішні сенси, і, якщо по дорозі не стопить якийсь авангардний Гольф-*

шторм, мова їхня вже тепер належить прийдешньому (Зв'язкорозрив. Україна).

□ **«Гольфстрим»** – назва приватної фірми, що ставить індивідуальне опалення в квартирах.

ГОМЕР, -а, ч. Антр₁. Перший грецький поет; вважається автором «Іліади» та «Одісеї» – епосів, які започаткували європейську літературу.

УКА₁. Поет, що звертається до високого стилю, співець. *Ну й дурна настала ера! Треба нам знайти Гомера, щоб усе вернув назад, Щоб історії дав лад* (Драч І. Одісей і Пенелопа). *Не поцуруються ж народи своїх першопочатків? Не втраять першоджерел духовних? Не викинуть на брукт Гомерів своїх, Боянів?* (Коломієць В. Бурлескна ніч). *Проповідуйте всім своє З екранів Од мікрофонів Ви що позбулись кордонів Ви котрим не страшні химери Ви Глобальної ери Гомери* (Лубківський Р. Поети без кордонів). *Босоногий дід із «Звенигори», робітник Тимош з «Арсеналу», дніпрогесівець Іван були ніби продовженням відомих билинних героїв знаменитого київського циклу, про яких розповідалося подум'яною мовою Довженка – цього збільшовиченого Гомера* (Костенко М. Лірик жорстокої епохи).

2. Давній поет. *Самі ж знаєте, неокласиком бути – силу треба терпіння. Читай Горація, Вергілія, Овідія та інших Гомерів* (Остап Вишня). *З часів прапрадіда Гомера / аж до сьогоднішнього дня / немає кращого гримера, ніж добросовісна брехня* (Костенко Л. В. Вибране / Ліна Костенко. – Київ: Дніпро, 1989. – 559 с.

УКА₂. Виконавець поезій під музичний супровід, кобзар. *Не краща доля спіткала наших гомерів і за комуністи-*

чного терору – в 30-ті роки власті, скликавши на республіканський з'їзд, усіх кобзарів вивезли до Волги, звідки вже ніхто не вернувся (Скуратівський В. Чумаки).

◇ **За часів Гомера** – давно. *Гай-гай, як за часів Гомера – буйнують луки... Еру мружить ера... В майбутньому одлунює тутешнє* (Коломієць В. Бурлескна ніч).

ГОМОРРА, -и, ж. МТоп₁. Див. **Содом і Гоморра**.

ГОНДУРАС, -у, ч. Топ₁. Держава у Центральній Америці на узбережжі Карибського моря та Тихого океану.

УКТ₂. Відстала країна. Найчастіше у значенні 'Україна як відстала країна'. <...> у своїй новій історії ще ніколи Україна не була так близько до того, щоб на багато хресному роздоріжжі історії обрати собі шлях найгірший і знову на многі віки стати європейським Гондурасом (Капелюшний Л. Візантійський синдром). Назва країни Гондурас має потужну конотацію завдяки своїй звуковій оболонці, негативні асоціації викликають сполучення [гон-] і [-дур]. Фонетичні асоціації додають приховану конотему до наведеного сполучення: *Європейський Гондурас* – не просто відстала країна, а ще й країна дурнуватих. Цю назву вдало обіграв Є. Дудар у своїй збірці сатиричних оповідань «Штани з Гондурасу».

◇ **Краще колимити у Гондурасі, чим гондурасити на Колимі** (<http://olegrebryk.blox.ua/2009/07/V>).

ГОРАЦІЙ, -ія, ч. Антр₁. Відомий римський поет. Придворний поет імпе-

ратора Августа. У «Науці поезії» ви-
клав теорію поетичного мистецтва.

УКА₁. Розумна людина, мудрець, фі-
лософ. *І хай тоді якийсь Горацій, послы-
нивши олівчик, пише: „Кімнатами гуля-
ли миші, На пару з ними п'яні паці <...>”*
(Охрімівич А. Замкнутий простір).

ГОРПІНА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче
ім'я. Хрон.₁. Релігійне свято Агрипини
Римлянки 23 червня (Горпина-купаль-
ниця). *На Горпину трави мають силу*
(Нар. тв.).

УКА₃. **Горпина** – велика жінка (Ко-
роткий словник львівської гвари). Без
прикл.

□ **Горпинка**. Банкнота української
гривні 1918 р. *Георгієм Нарбутом були*
виконані ескізи банкнот номіналами в
10, 100 та 500 гривень. В ескізі 10-грив-
невої купюри він використав орнамен-
ти українських книжкових гравюр XVII
століття, 100-гривневої – зображення
робітника з молотом та селянки з
серпом на тлі вінка з квітів і плодів,
500-гривневої – алегорію «Молода Укра-
їна» у вигляді опроміненої дівочої голів-
ки у вінку (завдяки їй купюра отримала
іронічну народну назву «Горпинка»
(Україна, № 6, 2004).

□ **«А la Горпина»**. Так перукарі на-
звали укладку волосся у косу – зачіску
Юлії Тимошенко.

◇ **Семидівка Горпина. Семиділуха**
Горпина. Жінка, що встигає все робити
(ФСССГД, с. 451).

ГРІНЯ, -і, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я,
твірне від **Григорій**.

УКА₄. **Гриня**, варіанти: **Гриць, Гри-**
шик, Гришка – дурень (КСЖЛУМ,
90). Без прикл. **Гринь** – дурень (Корот-
кий словник львівської гвари). Без прикл.

ГРІША, -і, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я,
твірне від **Григорій**.

УКА₄. Людина, яку не поважають
(ССУС). Без прикл.

ГРІНПІС, -у, ч. Ерг.₁. (Greenpeace).
Міжнародна організація, що виступає
за охорону природи

УКЕрг.₄. Палкий охоронець приро-
ди. *Грінпіс обізвався: думаєш, від од-
ного папірця природа стане чистіше?*
(ССУС).

ГРУШЕВСЬКИЙ, -ого, ч. Антр.₁.
Михайло Сергійович Грушевський
(1866–1914) – історик, політичний і дер-
жавний діяч, президент УНР, створив
наукову схему історії України. *Оперу-*
вав Грушевського спеціально призначе-
ний медик. Отже, цілком логічне запи-
тання: смерть Грушевського – законо-
мірність чи випадковість? („Радянська
жінка”, № 9, 1991 р.).

УКА₂. Купюра в 50 гривень з порт-
ретом М. Грушевського. *Гань дістав*
гаманця, знайшов „грушевського” і по-
прямував до даїшника, який саме при-
курював, припериши спиною до дерева
(Яворівський В. Вовча ферма – за
КСЖЛУМ, 92).

ГРУШЕВСЬКОГО, ч. Топ.₁. Одна з
вулиць Києва, розташована в історич-
ній місцевості Липки у Печерському
районі. Виникла вздовж давнього, ві-
домого від часів Київської Русі, Іванів-
ського шляху. Сучасну назву отримала
у 1991 році на честь українського істо-
рика і політика Михайла Грушевського
(див. вище). На вулиці Грушевського
розташована Верховна Рада (буд. № 5),
Кабінет Міністрів (№ 12/2), Будинок
уряду України, зведений у 1936–38 рр.

УКТ₂. Уряд, Верховна Рада. Яценюк: *Я не буду на підтанцюваннях у Банкової та Грушевського (ForUm).*

□ **Груша.** *Я тоді стояла на Груші, розмовляла з товаришем, Олександром Лабецьким. Все гупає, в стіну за стіною вдаряється гумова куля, горять шини – все класично. Поряд човгає дідусь, схожий на безпритульного (Імена Революції. Українська правда, 21.11.2014).*

ГҮДЗЬ ХОМЇ, -я, -и, ч. ЛА₁. Персонаж повісті М. М. Коцюбинського „Fata morgana”, який через ненависть до поміщиків усе їх добро хотів спалити, все зруйнувати. *Але Гудзя годі було спинити. Він гнав, землю, щоб і пам'ять пропала на віки вічні!*” (М. Коцюбинський).

(↓) УКЛА₂. Руйнач, бунтівник. *Арсен Петрович продовжує свою мову: – Так само діди Гудзеви палили в 17 столітті бернардинські кляштори й шляхетські замки рівняли з землею. Так Гудзенки 17-го палили економії, розбирали кам'яниці, нищили міста, потяги пускали під укіс, тягли рейки з колій в багно, щоб усе – кам'яниці, економії, міста, залізниці з землею зрівняти, щоб була земля тільки і на землі хата і щоб нічого не було, окрім землі, яку орати можна і на ораній землі сіяти... Він малював апокаліптичні картини нищення... поширював перспективи катастроф... (Домонтович В. Без ґрунту).*

ГУЛАГ (ГУЛАГ), -у, ч. Топ.₁. Абревіатура російської назви “Главное управление исправительно-трудовых лагерей”. Із 30-х років – назва управління радянських органів безпеки, що відали комплексом таборів примусової праці в СРСР. Назва стала широко званою за-

вдяки книжці О. І. Солженіцина “Архіпелаг ГУЛАГ 1918–56” (УСЕ, с. 381).

УКТ.₁. Табір, місце покарання. *Гулаги і Освенціми... У печах / палала брость, яка й не процвіла. / Світ сивий – очі спалені малечі, / в зиницях попів од печей, зола... (Коломієць В. Диптих жіночості).*

ГУЛЛІВЕР (ГУЛІВЕР), -а, ч. ЛА₁. Персонаж сатирико-фантастичної фантастичної книги Джонатана Свіфта «Подорожі Гуллівера».

УКЛА₁. 1. Людина, велика на зріст. *Дівчина-Гулівер: Батьки Діани в шоці – їхня маленька донька росте величезними темпами. Їй всього 13 років, а ростом вона – вже 180 см (Українська правда, 08.08.2007). Гулівер з Тлумача: 26-річний уродженець Тлумача Роман Гуменюк – найвищий мешканець Прикарпаття. Роман також вважається найвищим баскетболістом України і Європи. Після багаторічних мандрів командами України та зарубіжжя прикарпатський гулівер, який має зріст 2 метри 20 сантиметрів, вирішив повернутися додому і підписав контракт з «Говерлою» (Неділя, 22.03.2015). Помер український Гулівер – Леонід Стадник, якому в Калуші шили взуття 61-го розміру (Галицький комерсант, 26.08.2014).*

2. Баскетболіст. *Битва українських гуліверів: фінал чотирьох на Першому! – про баскетболістів (Новини, 04.03.2015).*

□ 1. «Гулівер-тур». Туристична агенція, Тернопіль.

2. «Гуллівер». Багатофункціональний торгово-розважальний центр, хмарочос «бізнес-класу» в Києві. Із висотою 148,1 м він посідає друге місце як найвищий будинок України. Замовник

ГУЛЯЙПÓЛЕ

ТзОВ «ТРИ О» віддав наказ найменувати комплекс звучним ім'ям «Continental», але назва остаточно не затвердилась, пізніше проводився конкурс на визначення назви хмарочоса і в серпні 2011 року будинок нарекли «Gulliver».

3. «Гуллівер». Сорт чорної смородини з великими ягодами.

ГУЛЯЙПÓЛЕ, -я, ч. Топ.1. Місто в Запорізькій обл. України. Велику популярність Гуляйполе отримало в роки Громадянської війни як центр Вільної території – унікальної історичної спроби «країни анархістів»... Саме тут у 1917–1921 роках розташовувався центр повстанського руху махновців. Тут народився і виріс Нестор Іванович Мах-

но, головно-командувач Револьюційною повстанською армією України.

УКТ₁. Безлад, анархія. *Немає сумніву, що будь-яка нормальна держава не потерпіла б сьогодні (у 21-му столітті) такого дикого Гуляйполя, яке ми розвели на нашому Поліссі з цим бурштиновим Клондайком, який ніхто не контролює, але з якого усі мають гецефт* (<http://radiotrek.rv.ua>, 24 березня 2016). *Гуляйполе в зоні АТО створила політична сила, яку вважали демократичною* (Порошенко П: <https://tsn.ua/politika>). *Гуляй поле головного пенсіонера України пана Зарудного* (Назва статті про розстрати у Пенсійному фонді, ord-ua.info).

Д

ДАНИЛО, -а, ч. Антр₁. Чоловіче ім'я.

УКА₂. Неповоротка, неперебірлива людина. У народній творчості виступає об'єктом гумору („Не всім Данило, комусь попаде й Гаврило”), іронії („Скачи, Данило, хоч тобі не мило”), насміху („Був би Данило, якби болячка не задавила”, „Данило, щоб тебе галушкою вдавило!”); наведені вище вислови – в основному продукт кепкування на молодіжних вулицях, вечорницях з хлопців не дуже поворотких („Данило, хапай точило!”), неперебірливих („Бери, Даниле, що тобі не мило”), безвідмовних („Тягне Данило, хоч йому й не мило”) (Жайворонок В. Знаки української етнології).

ДАНТЕС, -а, ч. Антр₁. Жорж Шарм Дантес (барон Теккерн) – син французького промисловця з м. Сулиць. Геніального російського Олександра Пушкіна смертельно поранив на дуелі Дантес. Це знають усі. Але істинним вбивцею Пушкіна був не Дантес... (Подільська радниця, 15.06.2007).

УКА₁. 1. Убивця поета. Щоб заслужить Дантеса, спочатку, певне, треба бути поетом (Олійник Б. Спасибі серцю. Хай болить). Подібне значення трапляється в російській мові: *Где есть поэт, есть свой Дантес* (www.sirena.kiev.ua/gbook/index.php=74). *На каждого Пушкина есть свой Дантес* (Там само).

2. Вбивця. Мені набридло жити, Знайди мені Дантеса чи хоча б Сальєрі (gazeta/univ.kiev.ua).

ОКА. Бешкетник, що руйнує пам'ятник О. Пушкіну. У Львові затриманий

місцевий Дантес. Співробітники львівської міліції у середу 24 серпня затримали чоловіка, який підозрюється в тому, що у червні розбив бюст Олександра Пушкіна на фасаді Російського культурного центру (Кореспондент, 25.08.2005).

□ **Дантесик**. Вони були у чомусь бенкендорфи, дантеси чи дантесики хоча б (М. Пшеничний).

Д'АРТАНЬЯН, -а, ч. ЛА₁. Персонаж романів А. Дюма про трьох мушкетерів.

УКЛА₁. Шляхетний чоловік, лицар. Де ж їхні Д'Артаньяни? Перевелись, чи що? – гадав собі Максим (Покальчук Ю. Час прекрасний). Гриценко – один Д'Артаньян, який готовий пожертвувати своїм депутатським статусом (У. т. – № 6 (274). – 2013. – С. 15).

ДАФНІС і ХЛОЯ, -а і -ї. ЛА₁. Персонажі пастушого роману давньогрецького письменника Лонга (бл. III ст.). Минуло кілька днів, виноград був зібраний, сусло вже було в бочках і в зайвих руках не було потреби, а Дафніс і Хлоя знов погнали свої отари в поле (Лонг. Пастуша повість про Дафніса і Хлою).

ОКЛА. **Дафніс і Хлоя** – молоді закохані сільські хлопець та дівчина. Невже і справді вітру злого Ще в цих місцинах не було? Тутешні Дафніс, юна Хлоя вертають череду в село (Письменков О. Ідилія, ЛУ 22.02.2001).

ДЕМОСФЕН, -а, ч. Антр₁. Грецький оратор і політик (384–322 до н. е.). Демосфен, перебуваючи одного разу в благородного чоловіка на банкеті, коли

хоть там многоглаголанієм своїм рисувався, показуючи себе при скляницях і напоях філософом добрим і оратором, взявши того за руку, мовив до нього: „Брате, якби так багато розумів, ніколи б так багато не говорив” (Радивилівський А. Оповідання // Українська література XI–XVIII ст.).

УКА₁. Оратор. Особливо колоритною і рельєфною фігурою всієї латино-польською літератури середини XVI ст. був талановитий прозаїк-публицист, перший від часів Київської Русі український письменник-полеміст Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566), якого сучасники з повагою називали „руським Демосфеном” (Історія світової і укр. культури). Адвокат, братіку, адвокат, Демосфен, Софокл, і все, що хочеш (Винниченко В. Божки). О ціцерон районного масштабу! О демосфен в кольчугі із цитат! (М. Пшеничний).

ДЕРЖИМОРДА, -и, ч. ЛА₁. Прізвище дійової особи з комедії М. Гоголя „Ревізор”.

УКЛА₁. Жорстокий, обмежений, брутальний адміністратор, чиновник. *Десь далеко єсть країна пишина, вільна, щастям горда, кожний там живе щасливо – держиморда, держиморда* (Самійленко В. Ельдорадо). Батечко того, хто розіп'яв Україну, клятвовідступник Олексій „Тихий”, попри договірні статті Переяславської ради, наказував своїм опричникам – держимордам, які засіли підступно в містах України, на території священної Печерської лаври... виловлювати всіх кобзарів, садити в тюрми, а їх кобзи, бандури, сопілки „нещадно жечь окаянных” (Історія заруб. і укр. культури). Для них (учасників Майдану – Г. Л.) важливо, щоб не

лишилися старих, вічних держиморд, які стоять над ними в регіонах і селах ще з часів Щербицького та Брежнєва (Капелюшний Л. Візантійський синдром). Були й одверті держиморди, ніщо не спиняло їх в досягненні мети. Своєї мети (Іванина В. Любов і смерть узурпатора). Узурпатору і держиморді (Лазарю Кагановичу – Г. Л.) тієї ночі не спалося, бо ще вчора йому висловив недовіру батько всіх народів, геній людства Сталін (Сом М. Жарти Максима Рильського). Шахраї, злодюги, антисеміти, хабарники, пофігісти і матюгальники, держиморди і політики, бюрократи і нуворіші, затхлий спадок імперії, потолок зужитих ідеологій – все це приписується цьому народові, який вже і не знає, що з ним діється і в які Бермуди попав (Костенко Л. Записки українського самашедшого). Одні слугують Держиморді, Що в «православному» Кремлі, другі – ікони «Матки Боски» розволокли по всій землі (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

ДЖЕЙМС БОНД, -а -а, ч. ЛА₁. Сер Джеймс Бонд командер ВМФ Великобританії, також відомий як «агент 007» – головний персонаж романів британського письменника Яна Флемінга про вигаданого агента МІ6. Здобув широку популярність після початку екранізації романів Флемінга. Серія фільмів про Джеймса Бонда іменується «бондіані» і є однією з найбільш тривалих серій фільмів в історії. З 1962 по 2012 роки вийшли 23 фільми (в середньому один фільм на два роки). Серія принесла її творцям понад 6 млрд дол. США, ставши третім за успішності кіносеріалом в історії. А знаменита фраза «Бонд.

Джеймс Бонд» увійшла в список 100 найвідоміших фраз Голлівуду, закріпившись на 22-й позиції.

УКЛА₂. Супергерой, шпигун. *Польща зазнала потужного удару інформаційної бомби, отримавши можливість долучитись до таємниць військової розвідки – Військових інформаційних служб (WSI). Минулої п'ятниці президент Лех Качинський своїм указом оприлюднив рапорт з усебічним аналізом діяльності польських «джеймсів бондів» комуністичного розливу (Україна молода, 22.02.2007).*

ДЖОКОНДА, ДЖІОКОНДА (МОНА ЛІЗА – див.) , -и, ж. Антр.₁. Мона Ліза ді Джоконда – жінка із загадковою усмішкою. Арт.₁ – її знаменитий портрет роботи титана епохи Відродження Леонардо да Вінчі; зберігається тепер у Луврі в Парижі.

УКА₁. Гарна жінка. *Хай не Джоконда ти, не Клеопатра – Проста жінка на землі: Під історичним вітром – ватра – Не загасає у млі (Маланюк Є.). То білі лебідки чи наші дівчата виходять, / Живі **Джіоконди** з десятого класу, либонь... (Забашта Л.).*

ДЖУЛЬЄТТА, -и, ж. ЛА₁. Героїня драми В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» (1595 р.). (Див. **Ромео і Джульєтта**).

УКЛА₁. Закохана дівчина. Часто вживається з конотонімом **Ромео**. ...– виїшла Анна, поправляючи пальцем розкуйовджену зачіску; притулилась плечем до Андрія і цьомкнула в небриту щоку, посміхаючись до вогню. – Джульєтта й Ромео, – зітхнув Едик, розминаючи нагріті пальці (Пешковський Є. Безодня).

ДИКЕ ПОЛЕ, -ого, -я, с. Топ.₁. Історична назва в XVI–XVII ст. незаселених степів Південної України, які межували з володіннями Кримського ханства. *Де був еси, як шляхта з Конецьпольським німі стени народом осадила і рицарством хоробрим русько-польським все Дике поле перегородила? (Куліш П. Поезія). Саме тут, у колишньому Дикому Полі, спочиває слава кошів, куренів і полків козацького війська Низового, Запорозького, прославлених гетьманів наших та полковників славних, які трясли Польщею...Видиуміло, відгуло... (Сизоненко О. Білі хмари).*

УКТ₂. 1. Часи волі і вільного простору... а через те, що лється до легень нащадків наших чистий кисень волі. *Вже нудить од плачів і од легенд – Ми знову Січ, ми знову Дике поле (Гужва В. Цей проминальний світ). Слід Поля Дикого щосили шукаю в скошеній стерні (Хижняк А. На велику землю). А Дике Поле, Дике Поле! – по груді коням деревій. А мати свій городець поле, – все це у нам'яті твоїй (Костенко Л. Вибрані поезії). Нежданний час усе перемолов – І горе, і ненависть, і любов... Знов перед тобою Дике поле, діду (Бровченко В. Перед Покровою).*

2. Сучасна країна. *А в нашій Дикім полі – суховії, І сушить губи, сушить душі нам (Кремінь Д. Пізанська вежа). Твій простір знову безборонно-голий і Дике поле – дике й нічне, А в кармазинах варвар низькочолоий Ген цезаря незграбно удає (Маланюк Є. Невичерпальність).*

□ **Дикопільський**. *І звірі прокидаються у людях, І дума їх – не в маршах і салютах, А в крові цій, спожитій на швидку. Цей манускрипт – із дикопільських прерій... О, як я Самовидцем тут*

живу! (Кремінь Д. Попіл Самовидця, ЛУ, 20.03.2001).

ДІОР, -а, ч. Антр.¹. Діор Крістіан (1905–1957) – французький модельєр, дизайнер, один із законодавців моди середини ХХ ст.

УКА¹. 1. Визнаний модельєр. *Свого часу його (В. Зайцева – Г. Л.) називали «радянським Карденом», «червоним Діором»* (Зайцев-zaxid.net).

2. Вишукані парфуми. *«Валентинка-2010» пахне «діором», або де шукати подарунки у Луцьку* (Волинські новини, 09.02.2010).

3. Неякісний одяг, що видається за «фірмовий» (ірон.). *Франківськ – місто суцільних базарів та бізнесменів-Бендерів. Там все від турецько-китайських карденів, діорів із сусіднього базару (Сім'я і Дім).*

□ **Діорно**. Од парфумів діорно і п'янко (Драч І Противні строфи).

ДІД МАЗАЙ, -я, ч. ЛА¹. персонаж поеми Миколи Некрасова «Дід Мазай і зайці».

УКЛА¹. Рятівник. *Але поки що бачимо, що щира допомога сучасних «дідів Мазайів», готових рятувати звірину у свій вільний час і часто-густо за свої ж гроші, нікому не потрібна* (ДТ, № 37 (716), 4–10.10.08). *«Як “дід Мазай” з Алчевська врятував 20 стареньких з Донбасу»* – назва статті про волонтера Олега Горбачова (<https://dn.depo.ua/ukr/dn/hospis-dlya-litnih-lyudey>).

ДІД ПАНАС, -а, -а, ч. Антр.¹. Популярний ведучий дитячої телепередачі “На добраніч, діти”, заслужений артист України Петро Юхимович Вескляров (1911–1994). Знімався у фільмах «Іван-

на», «Народжені жити», «Гадюка», «Вій». За переказами, його було звільнено за нецензурні вислови на одній із передач. Утім, немає жодного свідчення про той випадок. П. Вескляров ніколи не пив перед ефіром. *Діда Панаса звинувачували у націоналізмі, а в 70-х роках кілька разів навіть пробували звільнити з роботи. Але народ бив на сполох: «Куди зник Дід Панас? Поверніть його негайно! Без нього діти не можуть спати!»* Після Діда Панаса було ще 5 дідів, і жодного не було харизматичного... (за матеріалами Інтернету). Про популярність Діда Панаса свідчать анекдоти, численні „правдиві” розповіді. Наприклад: *Дід Панас виступає у «Вечірній казці»: «Діточки! Я захворів. Тому попросіть ваших батьків, хай почитають вам казочки дідуся Брежньєва «Мала Земля», «Відродження» і «Цілина». А якщо батьки не захочуть читати вам казочки, ви напишіть мені на адресу: Київ, КДБдейка»* (Українські анекдоти).

УКА². 1. Оповідач. *Як який-небудь дід Панас, він часом дозволяв собі інколи і міцне слівце* (Соколов М. Мрії старого теслі). *Ось і в нас уже свій Дід Панас є! (Як кашкайчик на Вінниччину їздив). Дід Панас про БЮТ, Сірожу Терьохіна і Інтернет* (Інформпорн, 07.08.2009).

2. Казкар, вигадник, брехун. *І знову на екранах „байкар-казкар” Дід Панас-Садовий, у якого все вже побудовано і зроблено!* (відгук на фразу міського голови Львова Андрія Садового про готовність міста до Євро-2012, Stadion.lviv.ua). *Литовченко Тимур, Політичні казки Діда Панаса* (назва літературного твору). *Казки фентезі діда Панаса «Звіздяні війни», епізод другий* (Gory-

nuch. Nome). *Політбайки діда Панаса* (Главред, 06.08.2009). *Новий дід Панас* – підпис під карикатурою – стилізованим до Діда Панаса портретом В. Ющенко і текстом його „казки”: «Я бачу Україну справедливою і замочною європейською державою...».

◇ 1. **А-ля Дід Панас.** Подібний до Діда Панаса. (**Казочка а-ля Дід Панас. Байки а-ля Дід Панас. Бриль солом'яний а-ля Дід Панас** тощо). *Врятувати ситуацію можна буде хіба що появою на наших екранах пари-трійки українських державних мужів „а-ля Дід Панас”* (Галицькі контракти, № 40, жовтень 2000). *На ньому був солом'яний бриль а-ля дід Панас. То все казочки (байки) а-ля дід Панас* (з інтернетівського матеріалу).

2. **Байки Діда Панаса.** Казка, неправдоподібна розповідь. *То все казки діда Панаса* (Сторожинецький портал).

3. **Хрещений Юлі Дід Панас** (Finsty.mediona.com/ua). Натяк на облудність і «казкові» обіцянки Ю. Тимошенко.

4. **«Гонуки діда Панаса».** Назва музичної групи з м. Сокаль.

5. **Дід Панас відпочиває.** Сайт Борисполя такі казки розповідає, що дід Панас відпочиває. Там і Дніпроавіа двічі на день у Львів літає... (Корум українського Спотгерського сайту).

ДМИТРО, -а, Антр.¹. Чоловіче ім'я. Хрон.². Релігійне свято. *Я вже зовсім подала слово Максимові, казав, що після Дмитра приїде з старостами* (Кропивницький М. Глитай, або ж Павук).

УКА². Хитра людина. *Дмитро-хитро; Дмитрун-хитрун* (Жайворонок В. Українська етнологістика).

ДОБЧИНСЬКИЙ, -ого, ч. ЛА¹. Персонаж комедії М. Гоголя „Ревізор”.

УКЛА¹. Людина, що прагне бути на видноті. *Гнітюча анонімність Великого Міста – проти маленького індивіда, який в усі часи, в усі епохи завжди волатиме з глибини душі: будете в столиці – перекажіть, що живе в городі Н. Петро Іванович Добчинський! Пафос Добчинського не лише комічний – він, в істоті, вельми людяний і по-своєму вартий поваги, але, розуміється, доти, доки Добчинський не робиться атресивним супроти всіх, кому, даруйте, наххати на те, що він живе в городі Н.* (Забужко О. Репортаж із 2000-го року).

ДОВБУШ Олекс, -а, ч. Антр.¹. (1700–1745), провідник руху карпатських опришків; загони Довбуша налічували 30–40 осіб. У 1738–1745рр. діяли у Прикарпатті, Закарпатті, на Буковині. Загинув у с. Космачі, тепер Івано-Франківська обл. Герой багатьох народних пісень і переказів, художніх та музичних творів.

УКА³. 1. Герой, мрія жінок. *Чекаю свого Довбуша. Чекаю. Ми всі такі: чекаємо когось. Чеканням, як віками, обростаю. Але чекаю. Довбуша. Свого. – Та він диявол! – Але він розбійник. – Ти, жінко, свою примху всупокій. А я уперта. І мені не бійно! (не страшно – Г. Л.) Хай би розбійник. Але Довбуш. Мій (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). Господи, прости, Що сміюся голосно і дзвінко, І що не Олекса Довбуш ти, І що я сучасна жінка Дзвінка (Там само).*

2. Захисник скривджених. *Чи стане наш український воїн Довбушем або Кармелюком?* (Молодий буковинець, 13.08.2003).

ДОДІК, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я, твірне від **Додя** (←**Давид**, **Додон** та ін.).

УКА₄. Телепень. *Кликали його з дитинства Одіком (від Одиссей – Г. Л.), в чужомовному середовищі це легко змінювалось на Додіка, що від певного часу означало такого собі придуркуватого чи пришепелюватого маминого сінка (Покальчук Ю. Кінець).*

2. Будь-яка людина, про яку мовиться із зневагою. *Та плювати мені врешті на якихось там Камю чи Маркесів. Я взагалі на таких додіків завжди плювати хотіла. Що з нього за чоловік – того й тільки, що штани носить. Досліди, лекції, засідання – на чорта мені такий кавалер (Покальчук Ю. Час прекрасний). Завжди гадав, що там нуднувало, дощ іде, і ці додіки-англійці повзають, як в «Олівері Твісті», пам'ятаєш... (Там само).*

3. Пасивний гомосексуаліст. *Можже, додік, а може, це вигадки про його голубизну (ССУС).*

ДОН ЖУА́Н, ДОН ХУА́Н, -а, ч. ЛА₁. Персонаж багатьох творів літератури і мистецтва. Образ порушника моральних і релігійних норм, шукача чуттєвих насолод, створений за середньовічними іспанськими легендами.

УКЛА₁. Спокусник жінок, ловелас. *Я б хотів, аби ви якнайшвидше розлучилися зі своїм голомозим донжуаном і вийшли заміж, скажімо, за льотчика (Шейко-Медведева Н. Альфонс). Де результати експертизи, донжуане? – змірявши його нищівним поглядом, запитав Калинович (Там само). Був лицарем і вбивцею, донжуаном і Папою Римським. Він знову жив і творив (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря). ...боїться, щоб*

любий дон жуан-2 не завів і не зник за межу свого коротасарства хмільного (Богдан-Терещенко І. Гуан). – Мій юний Дон Жуане, ви вже прокинулись? Як вам цей чудовий ранок після не менш чудової ночі? (Роздобудько І. Екскорт у смерть). Але головним було й інше – як він, двадцятирічний відмінник бойової та політичної підготовки, кучерявий красень міцної статури та відомий донжуан місцевого масштабу, міг потрапити в обійми ... Мірри (Там само). – Крутий! Нахаба! Донжуан! Хвалько! Зануда! Грубіян! (Січовик І. Азбука для дорослих). Перш ніж фліртувати з жінками, донжуани посіяли гречку (Забара Л. Афоризми).

□ 1. **Донжуанізм** – бажання завоювати усіх жінок. Він проповідував своєрідний донжуанізм навпаки. – *Як Дон Жуан. Дон Жуан прагнув мати всіх жінок усього світу. Його спалило це бажання, Може, воно спалить і мене – це бажання мати всіх і зректися будь-якої... (Домонтович В. Доктор Серафікус).*

2. **Донжуанство** – легковажність у стосунках з жінками. *У мене кілька жінок, хоч я не мусульманин і не бігамет і донжуанство перечить моїй вдачі (Андієвська Е. Жонатий чоловік).*

3. **Донжуанка** – дівчина-спокусниця. *Поради Донжуанки. Як спокусити хлопця (Реклама системи телефонних sms-ок. «Панна», № 10, 2009 р.).*

4. **Донжуаністий** – легковажний. *...плейбой у червоній куртіці здався надто донжуаністим... (Роздобудько І. Гра в пацюрки).*

ДОН-КІХО́Т (ДОН КИХО́Т, дон-кіхот), -а, ч. ЛА₁. Герой роману Мігеля де Сервантеса, один з найпопулярніших образів світової літератури; сим-

вол шляхетного ідеаліста, який вступає у протиріччя з дійсністю: б'ється з віряками, приймаючи їх за велетнів; заступається за злочинців, вважаючи їх скривдженими і т. ін. Дон-Кіхоту протиставляється його зброєносець Санчо Панса (див. **Санчо Панса**) – хитрий товстун, для якого на першому місці – матеріальні інтереси. *Дон-Кіхот – дрібний ідальго, який начитавшись лицарських романів, вирішив стати мандрівним лицарем. Сервантес засуджує не самого Дон-Кіхота – людину благородну, чуйну, добру, а безпорадну утопію лицарства свого героя... Це трагедія розумної людини (Історія світової і укр. культури).*

УКЛА₁. 1. Герой-романтик. *Трагедія нашої еміграції в тому, що вона має в собі певну кількість Дон-Кіхотів, має гнітючу масу Санчо Панс і майже не має людей розуму. (Юрій Шерех). Кожен з нас там ставав Дон-Кіхотом (В. Забаштанський). Дон-Кіхоти без Росінантів, лицарі сумного образу в обципаних обмотках, – жартував він (Духнович – Г. Л.) по дорозі до вокзалу (Гончар О. Людина і зброя). О Дон-Кіхоте крелевецький! Де ти нині, Наш доміношнику, спілчанський бомже наш (Драч І. Удар Миколи Лукаша). Мовчить Дон Кіхот, не достукавшись в замкнені двері, і скрушно замислився нами не впізнаний Реріх (Диб'як Н.). Хотілося б разом з ним вірити в блакитну перспективу і не бути при цьому Дон Кіхотом (ЛЮ, 20.06.2002). Чи в шані й почесі добро, Святі людські чесноти? Чи спис не рано на перо Міняють донкіхоти? (Луків М. Пани новітні й жебраки). Хто більше, хто менше – ми всі Дон-Кіхоти, самі собі створим своїх Дульціней, Хоч це нас вганяє*

в сердечні сухоти, Зате піднімас над рівнем свиней (Лукаш М. Дон-Кіхот). А скільки світлих ідеалістів та зворушливих донкіхотів лежать у землі, байдуужі майже усім і забуті майже всіма (Процюк С. Тотем).

2. Борець за справедливість, зусилля якого завідомо марні. *Виступи окремих донкіхотів у небагатій тиражами україно-мовній пресі – це голос волаючого в пустелі, але що ж, не робити й цього? (Федотюк П. Добродії та лихочвори). Дон Кіхот ХХ століття (назва статті про вшанування 80-річчя з дня народження Олекси Тихого – педагога, правозахисника, члена-засновника гельсінської групи. Україна молода, 27.01.2007).*

За словами Рєзниковича, «Справжній художник завжди в опозиції до влади. Тож виходить, що всі ми трошки Дон Кіхоти» (Хрещатик, № 158, 26.10.2006: цит. за СОУММ).

3. Альтруїст. *І жили б ми так, поживали, споглядаючи цей гастрольний «калейдоскоп», що механічно складає однотипні картинки, коли б не поодинокі Дон Кіхоти від театру, які між мистецтвом та зароблянням грошей не ставлять знак «=» (Україна молода, 15.11.2008).*

□ **Донкіхотський.** Шляхетний, лицарський. *Борозна важко дихав, він зупинив той свій донкіхотський порив. Він бив, троцив щось неувяне, аморфне, його думка не підказувала жодного конкретного обличчя... (Мушкетик Ю. Біла тінь).*

□ **Донкіхотівський.** Худий. *Напевно, він давно тут (у лікарні – Г. Л.) застряв, бо в матраці, наче в саркофагу, встиг відбитися його донкіхотівський зад і гострі лопатки (Дочинець М. Митро з хірургії).*

□ **Донкіхотство.** Благородство. Микола (про Миколу Лукаша – Г. Л.) своїм донкіхотством, як дехто це називає, дав взірєць високої порядности й громадянської мужности, на який не спромігся ніхто з нас, тих, що лишилися по цей бік колючого дроту (Попович Є. Це ім'я мене зачарувало – поліглот, та ще й блискучий перекладач).

ДУЛЬЦІНІЯ ТОБОЇСЬКА, -ї, -ої, ж. ЛА₁. Героїня роману Мігеля де Сервантеса «Дон-Кіхот», „незрівнянна Дульціня з Тобоса”, як називав її головний герой роману. Насправді „дама його серця” була простою, неосвіченою селянською дівчиною Альдонсою.

УКЛА₁. Обоженувана жінка. *Хто більше, хто менше – ми всі Дон-Кіхоти, самі собі створим своїх Дульціней, Хоч це нас вганяє в сердечні сухоти, Зате піднімас над рівнем свиней* (Лукаш М. Дон-Кіхот). *Невже ця ... тілиста Дунька з Тобольська – його Дульціня Тобо-ська? Але ... чого це вона так ... розпаслася?* (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря).

ДУНАЙ, -ю, ч. Топ.₁. Друга за довжиною після Волги ріка в Європі, впадає у Чорне море.

(↓) УКМТ₁. 1. Міфічний образ головної річки; розлив, повінь, великий потік. «Море, озеро, річка, джерело, колодязь, криничка тощо звалися в давнину „дунаєм”» (В. Войтович, В. Жайворонко). У Б. Грінченка: «розлив води, взагалі велике накопичення води. „Ой за горами вода дунаями, ой там козаченько коня напуває. Понад дунаями вода стоянами, ой там козаченько коня напуває. Течуть річеньки, течуть бистренькі із тихого Дунаєньку. Текла вода

з Дунаєчка, а друга з моря (Грінченко-І, с. 456). *Твого [С. Крушельницької] співу краса була, ачей, / Дунаєм любові до людей ...* (Коломієць В.). *Дай блакиту своїх Дунаїв і дніпрову зелену вроду, / Поведи їх поміж народи, – солов'їв од свого народу* (Малишко А.).

2. Міфічний образ богатиря у билинах. (Войтович В. Українська міфологія). Пор. в російській мові: «*Дунаєм смотреть* – (застар.) 'про похмурий, суворий погляд'. Дунай – символ билинного персонажу в народній поезії, який характеризує сильну і жорстоку людину» (Ікономиди І. Фразеологические единицы, пословицы и поговорки с национально-специфичным компонентом значения в русском и новогреческом языках).

3. Міфологічна істота як уособлення річки, потоку. Припущення В. Жайворонка: якщо слово подане з великої літери, то це «судячи з веснянок, можливо, міфологічна істота як уособлення річки, потоку (мати дочку застерігає: „Не становись край Дунаю! Дунай звезде з ума: за рученьку іздавне, золот перстень іздійме”); у деяких піснях чesання дівчиною волосся (коси) безпосередньо пов'язується з уособленим Дунаєм: „Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше” (можливо, Дунай, символізуючи звабника, віщує нещасливу дівочу долю); Дунай не лише уособлення річки, але й моря: „Як піду я до Дунаю, Гукну-крикну не помалу, – озветься моя доля По тім боці синього моря”, а також криниці: „Було мене утопити, де Дунай-криниця”» (Жайворонко В. Знаки української етнокультури).

◇ **Дунавки.** Водяні діви (за В. Войтовичем).

УКТ₂. Річка, швидка вода. *А ти десь за тихим Дунаєм І за дунаями розлук, за небом, за морем холодним, За синім, за чорним, що крук. Чи ти переплисти не годин Дунай тих пекельних розлук?* (Матіос М. Жіночий аркан у саду не-терпіння). *Наче вниз головою пірнаю до Дунаю твого і не знаю, чи на берег той допливу, чи збагну твою душу живу?* (Коломієць В. Горицвіт). *Твого (С. Крушельницької – Г. Л.) співу краса була, ачей, Дунаєм любові до людей (В. Коломієць). А нині (серця човен – Г. Л.) шумкими водами біжить, буремними дунаями бистрить у безвісті, в безкрає (М. Драй-Хмара).*

ДУНЬКА, -и, ж. (ДУНЯ). Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від Євдокія.

УКА₄. 1. Дурепа. *Воістину, пустіть Дуньку в Європу...* (Писарчук М. «Українські Попелюшки» рахують у Європі знаки уваги).

◇ **Дунька з Тобольська**. *Невже ця ... тілиста Дунька з Тобольська – його Дульцінея Тобоська? Але .. чого це вона так ... розпалася?* (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря). *Хто написав – оця дуня? Та вона двох слів не зв'яже!* (ССУС).

2. Дівчина для задоволення сексуальних потреб (КСЖЛУМ, 105). Без прикл.

◇ **1. Дунька (Дуня) з кінзаводу, Дунька з переулку, Дунька з-під зема-газу** (Так подає В. Ужченко. Точніше було б **Дунька з Підземгазу**. *Підземгаз* – зниклий ергонім, назва установи, що займалася підземною газифікацією вугілля – Г. Л.), як **Дунька в сливах**, як **Дунька з-за бугра, Дунька (Дуня) з шляхопроводу** (В. Ужченко пояснює появу цього фразеологізму тим, що при

будівництві шляхопроводу там нібито час від часу з'являлася дуренька дівчина Дуня). Дурна дівчина (ФСССГД).

2. **Дунька (Дуня) з-під заводу, Дунька (Дуня) з пивзаводу, Дунька з мильного заводу, Дунька з маслобойні**. Неакуратно одягнена дівчина. *Прийшла – мара світова. Справжня Дунька з маслобойні (ФСССГД). „Неохайна” – як Дуня; „одягнена без смаку” – [як] Дуня Кулакова, як Дунька, Дунька (Дуня) з Гарбузівки, Дунька (Дуня) з села.*

3. **Дунька Кулакова**. Онанізм. БСРЖ, 171; СЖЗ, 38; ЯБМ, 1, 296.

4. **Дуньку ганяти**. Займатися онанізмом (Там само).

5. **Дуньку валяти**. Байдикувати (ФСССГД).

6. **Дунька-Ванька**. Дурень. (ФСССГД).

7. **Розказувати Дуньчину (Дунькину) грамоту**. Говорити дурниці (ФСССГД).

◇ **Наукова дунька**, жарт. Книгарня та видавництво «Наукова думка» у м. Києві (<http://slovopedia.org.ua/>).

ДУСЯ, -і, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від Євдокія.

УКА₄. 1. Простувата дівчина, провінціалка. *Сільська дуся (ССУС).*

2. Подруга (ірон.). *Моя дуся порадила мені придбати цю спідницю (ССУС).*

Дуся. Жартівлива назва електровоза ДСЗ, який випускав Дніпропетровський електровозобудівельний завод (ДЕВЗ) за участі концерну «Сименс». Якщо у цьому випадку маємо справу із квазіонімом, то **ДУСЯ** – Державне управління справами – становить просто випадковий, але цікавий збіг із іменем, пропустити який ми не можемо: *ДУСЯ кинула 20 млн на ремонт своєї житло-*

вої *нерухомості* (<http://comments.ua/>, 08.05.2014).

◇ **Дуся Педалькіна з пивзаводу.**

1. Дурнувата жінка. 2. Неохайно одягнена жінка (ФСССГД).

ДЮКА (ДЮК, ДУКА СТЕПАНОВИЧ), -а. ч. МА₂. Легендарний богатир, засвідчений у галицькому епосі. *«З-за моря, моря синього, з славного Волинця, красного Галича, з Корелі багатої не ясний сокіл геть вилітав, не білий кречет геть випурхнув – виїздив удача – добрий молодець, молодий Дюка син Степанович»*. Бурий кінь богатиря славний був своїми крилами (Войтович В. Українська міфологія).

УКМА₂. Богатир, силач. *Ти правдивий Дюка* (3 розмови, Чернівці, 2008).

ДЯДЬКО СЕМ, -а, ч. Антр.₁. Персоніфікований образ Сполучених Штатів Америки, виник як уособлення США в час британо-американської війни 1812 р. Стверджують, що прообразом Дядька Сема був м'ясник Семюель Вілсон, який постачав провізію на нью-йоркську військову базу Трой. Вілсон маркував діжки з м'ясом літерами U. S., маючи на увазі Сполучені Штати (англ. United States), а солдати жартома говорили, що м'ясо прибуло від Дядька Сема (англ. Uncle Sam). За іншою версією вважається, що 7 вересня 1813 р. охоронець-ірландець на запитання, що означають літери U. S. на діжках, розтлумачив їх за ім'ям виробника – дядько Сем. Саме цю версію закріпила резолюція Конгресу США від 15 вересня 1961 року, в якій офіційно проголошено Семюеля Вілсона прабатьком національного символу Америки – виразу

«Дядько Сем». Дядька Сема часто зображують високою літньою людиною з тонкими рисами обличчя, із старомодною борідкою, в циліндрі кольорів прапора США, у синьому фракі і смугатих панталонах. Цей стиль був спочатку спопуляризований художником Томасом Настом. 13 березня 1852 р. нью-йоркська газета NY *Lantem Wekly* опублікувала, як вважається, перше зображення дядька Сема.

У місті Арлінгтон (штат Массачусетс) навіть встановлено пам'ятний монумент – «Дядечків надгробок». Щорічно восени відзначають день народження Дядька Сема.

УКА₁. 1. Американець. *Міфодизайн негативного іміджу В. Юценка як “дядечка Сема” був спрямований на мобілізацію почуттів громадянина, вихованого у радянських традиціях ксенофобії та ідеологічної солідарності* (Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації). *Дехто на півночі зловтішино потирає руки з надією, що „навіженого” Саакашвілі не оберуть і „дядько Сем” дістане по зубах!* (Народна правда, 04.01.2008). *З другого боку, а давайте поміркуємо, а чим „Сем” гірший від „Івана”? Як на мене, то це дуже дискусійне питання. Досвід з „Іванами” і в нас з вами вже є, і як то кажуть – „бородатий”. То чому б не спробувати з „Семами”?* (Там само).

Історія одного штату: як дядько Сем російського ведмедя надував (Назва статті про історію штату Аляска. У цьому прикладі своєрідно поєднуються два стереотипи: американця і росіянина.

2. ‘Хтось’; може, американець, а може, просто абстрактна особа. Очевидно, у цих випадках спрацьовує підсвідоме значення лексеми «дядько». Краї-

ну не влаштовувала продуктивність худоби? Так який-такий дядько Сем заважав скористатися розробками учених того ж Інституту тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова «Асканія-Нова»? (Піддубняк В. Майбутнє без ... майбутнього?). Найвражаюче те, що мало хто хоче змінити ситуацію: всі чекають, що прийде хтось (дядько Сем чи «старший брат») (Українська правда, 29.04.2009).

УКА₄. Самогон (квазіонім за фонетичними асоціаціями): Коли немає грошей, то залишається один вибір – дядько сем (ССУС). ... він брав усю суму і

купував дві банки самогону, шість літрів вбухонебезпечного сему, які він відкривав і який ми випивали просто в автобусі (Жадан С. Anarchy in the UKR).

ДЯДЯ СТЬОПА, -і -и, ч. ЛА₁. Персонаж віршів С. Михалкова «Дядя Стьопа» і «Дядя Стьопа-мільйонер».

УКЛА₁. Високий чоловік. ...з висоти свого зросту цей чолов'яга бачить, скільки й чого налито у кожного в забігайлівці. "Дядя Стьопа михалковський, відкіль таке взялося, ще й нишпорить поглядом, як мільйонер" (Гужва В. Спроба жити).

Е

ЕВЕРЕСТ, -у, ч. (Джомолунгма).
Топ.1. Найвища вершина на землі, в
Гімалаях, на кордоні Непалу й Китаю.

УКТ₁. Нагромадження чогось. *Не по-
ступитись правдою І вірою священною
Перед злобою лютою І кривою мер-
зенною І витримати з гідністю Підло-
ти Еверести Задля добра та істини не
поганьбивши честі* (Луків М. В. Балада
про брата). *За Еверестом клопотів і
бід Завваж весни невизнаний прихід:
Від холоду ще крекчуть дідугани, Та в
душах юних вже розтанув лід!* (Пилип-
чук Д. Мої рубаї). *Я б хотіла колись
прочитати спокійну, розумну, не-над-
ривну, не-істеричну книжку про печаль.
Про найбільшу печаль у світі. Про еве-
рести печалі* (Матіос М. Щоденник
страченої).

2. Найвище досягнення. *Це Мета,
Висота, Еверест... Обрубати! По колі-
на обрізати, запхати в понурий канон*
(Охрімівич А. Замкнутий простір). *І
при цьому „Берестечко” все одно Еве-
рестом вивищується над більшістю
інших спроб українських авторів літе-
ратурно використати сумні події віт-
чизняної історії, з їхньою нестерпною
шароварищиною* (Національний альянс,
12.05.2010).

ОКТ. Покарання. *Нікому тут не
Еверест – обом Голгофа* (Гуменюк Н.
Шляхи схрестились, як шаблі).

ЕВР, -у, ч. МТ₁. Бог східного (вра-
нішнього) вітру, брат вітрів Борея, Зе-
фіра і Нота. Пізніше став вважатись
південно-східним вітром. У римлян на-
зивався Волтурном.

(↓) УКМТ₁. Південно-східний вітер.
*Зникне лиш сніг – аквілони тікають і
єври приходять* (Покалід С. Про Ост-
розьку війну під П'яткою проти низо-
вих, XVI ст.). *Подув могутній Борея
його не лякає ніколи, Також і Евр від
Аврори туманом окутаним сивим Хмар
грозових не приносить, а Африк всі гріз-
нії бурі Стримує* (Там само). *Був пре-
красний сонячний день, євр ніжно пере-
бирав розпущені коси чергової Овідієвої
коханки, яка із задоволенням слухала
поета, уявляючи, що то не вітерець, а
поет пестить її, обігріває своєю лю-
бов'ю* (Ройченко А. А. Одісея Овідія).

ЕДЕМ („приємність, солодкість”), -у,
ч. МТ₁. За Біблією, назва країни, де ро-
зташований рай – місцеперебування
перших людей Адама і Єви до їх ви-
гнання звідти за непослух Богові. У
біблейській книзі Буття рай описано у
вигляді насадженого Богом едемського
саду, зрошуваного великою рікою, яка
потім ділилася на 4 річки: Фісон, Гі-
бон, Хіддекель (Тігр) і Євфрат. Згадка
про дві останні наводить на думку, що,
за уявленням стародавніх євреїв, зем-
ний рай був у Месопотамії деś біля
витоків цих річок (РС, 104). З давніх
часів вживається для позначення будь-
якого місця, що вражає красою і родю-
чістю (БЭ, т. 1. с. 211).

УКМТ₁. Рай, щасливе життя. *Вечірнє
сонце, дякую за день! Вечірнє сонце,
дякую за втому. За тих лісів просвіт-
лений Едем і за волошку в житті золо-
тому* (Ліна Костенко). *Нехай у тій ха-
ті життя – не Едем І пекла в ній*

більше, ніж раю, В контексті великих всесвітніх проблем вона не стоїть межі краю (Луків М. Моя Україна). „Полунічний Едем у страшних снах” назва статті про закордонні заробітки (Україна, № 5, 2004 р.). І всі вони мріяли потрапити між колішат кіноіндустрії. Хто б міг подумати, що цей едем зароджувався майже по-біблейному, коли 1781 року іспанський губернатор Феліпе де Нові спрямував на дикі каліфорнійські землі 11 чоловіків, стільки само жінок (очевидно, їхніх дружин) і 22 їхніх нащадки (Роздобуджук І. Вона: шості двері). Старі гріхи епоха душить і людство душиться, в Едем даремно прагнучи (Стус В. Веселий цвинтар). Подільська земля – це квітучий Едем (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

♦ **Загублений Едем** – втрачений рай. Народ мій – велетень в кайданах, Мій край – загублений Едем (Черкасенко, 145). Довго грав він і плакав.. Романи з горла п'яного хрипко лились, що живе він неначе у трансі, що не буде уже як колись. Про любов, що пішла за водою, про загублений щастя Едем, що дитиною більше малою він не гратиметься над Дінцем (Сосюра В. Поет).

ЕЙНШТЕЙН Альберт, -а, -а, ч. Антр.¹. Видатний німецький і американський фізик (1879–1955).

УКА¹. Вчений, мудра людина. Де ж та зоря, що зорю породила? Де ж той Ейнштейн, що візьме за вудила Сферу буття... (Драч-2, 108). Ми повинні йти в ногу з часом. А ну якийсь Ейнштейн придумав щось таке, чого ми не очікуємо? (Вовк Ю. Гра у безкілечність). Киянин Едуард Яковлев зробив методику пошуку ейнштейнів.

З 1983 року він намагається торувати дорогу своєму відкриттю. Щоправда, подібними речами цікавився Зигмунд Фрейд... (Урядовий кур'єр, 09.12.2000).

♦ «Малі ейнштейни». Рубрика журналу «Дошкілля».

ЕЙФЕЛЕВА ВЕЖА, -ої -і, ж. Топ.¹. Архітектурна пам'ятка Парижа, символ сучасної Франції. Вежу збудував у 1887–1889 рр. на Марселевому полі конструктор Густав Ейфель. Висота вежі більше 300 м; загальна маса – 10 тис. тонн. На Львівщині з'явилася Ейфелева вежа. У райцентрі Містечко Львівської області встановили зменшену копію Ейфелевої вежі заввишки 4 м. Головний символ Франції викував з металу і встановив біля продуктового магазинчика місцевий умілець Василь Попко (radioera.com.ua/eranews).

УКТ¹. 1. Висока споруда. Цей готель – довгобуд. Стримить тут Ейфеловою вежею, маячить. От його і назвали – готель «Маяк» (Із розмови, Золотоноша, 2013).

2. Віддалене місце. Автор цих рядків так само далекий від медицини, як Ейфелева вежа від Бессарабки (Колотуца.com.ua.).

УКТ⁴. Чоловічий статевий орган (Ставицька Л. Українська мова без табу).

ЕЛЛАДА, -и, ж. Топ.¹. В античну добу назва області в Південній Фессалії; у VII ст. до н. е. назва Центральної Греції, а згодом усієї території, населеної греками.

♦ **Степова Еллада** – так названа Є. Маланюком Україна, його самого стали називати співцем степової Еллади. Куди ж ти поділа, Степова Еллада, Варязьку сталь і візантійську мідь?

(Маланюк Є. Невичерпальність). Вислів став крилатим. *Ось так і ця азовська "степова Еллада" хай зостанеться в душі поетичним прекрасним видінням, чимось фантастичним, де і небо, і люди, і птахи – все було не таке, як скрізь...* (О. Гончар. З листа до Демерджі Д. Л.). *Зоряні співучі вечори азовської Еллади, і роздолля просторів, ще тоді молодих, і дніпрова блакить, острови і човни – все ж то було прекрасно!* (О. Гончар. З листа Завгородньому С. О.).

ЕЛЬБРЇС, -у, ч. Топ.₁. Згаслий вулкан з двома вершинами, найвищий на Кавказі. Висота західної вершини 5642 м, сх. – 5621 м.

УКТ₁. Найвище місце. *Втопився я у пору колотнечі світить сліпцям Ельбрусом голови* (Базилевський В.).

ЕЛЬДОРАДО, нзм., с. Топ.₁. Неіснуюча країна, начебто багата золотом і дорогоцінними мінералами, яку шукали на території Латинської Америки перші іспанські завойовники (XVI ст.).

УКТ₁. Країна багатства, щастя, казкових див. *Найменший острівець, при-*

виджений сторожі, – Це Ельдорадо нам, завітний долі дар! (Гординський, 388). *Ти їдеши в своє Ельдорадо, що ж, з Богом, Парасю! Я в Ельдорадо не хочу* (Базилевський В.). „Аборигени і забродили у пошуках Ельдорадо” – назва статті про українських безробітних (Україна, № 5, 2004).

ЕСФІР, нзм. ж. Антр.₁. Перська цариця, головний персонаж однойменної книги Старого заповіту і подій, пов'язаних з іудейським святом Пурім. За легендою, врятувала своїм мужнім вчинком іудейський народ.

УКА₁. 1. Заступниця. *І коли б не допомогла своєю участю й проханням Чаплинська, ця розсудлива невинних людей жалібниця-Есфір, то не знаю, що б сталося від ворожого наклепу Чаплинського з моєю головою далі?* (Самійло Величко, Літопис).

2. Єврейка, що йде на самопожертву. *Щоб надійніше прив'язати Сталіна до жидівської колісниці, після загибелі Алілуєвої 1932 вони підсовують йому Розу Каганович, сестру Лазаря, сучасну Есфір* (Голодомор).

Є

ЄВА, („життя”), -и, ж. МА₁. Згідно з Біблією, перша жінка на землі, створена Богом на шостий день його творіння з ребра Адама і приведена йому як дружина. За непослух Бог вигнав Єву разом з Адамом із раю і засудив їх. Єва за свій гріх мала „в болях народжувати дітей, а чоловік буде панувати над нею” (РЗС, 11). Їм’я одержала після гріхопадіння.

УКМА₁. Давня людина, жінка. У Південно-Африканській республіці археолог Д. Робертс у 1995 році знайшов найдавніші відбитки ніг, залишені людиною Землі. За твердженням вчених, їм уже більше 117 тис. років. Через кілька років вони були доставлені вертольотом у кейптаунський музей для більш детального вивчення. Вчені, після завершення досліджень, заявили, що ноги, ймовірно, належать молодій жінці. Саме тому вони названі „слідами Єви” (“Календар селянина”, 2000 р., 26 листопада)

2. Сучасна жінка. Він недооцінив сучасну Єву. З її християнським мотлохом у так званій душі. Останнім часом його більше цікавили тіла земних Єв, аніж їхні душі (Дрозд В. Злий дух. Із життям). Це веління Бога Господа твого, це в писанні перша заповідь його. Чи ти Ванька, чи Гаврило, чи Абрам, – ти для Господа однаково – Адам. Всі ми – Єви і Адами на землі (П. Глазовий). У цьому Едемі Єви не роздають Адамам заборонених плодів, а луляють кросівками по кадиках (Молчанов Г. Готель “Ковток незалежності”).

3. Оголена жінка. Я... зняла з себе все. – Ось тепер ти справжнісінька Єва (Шкляр В. Кров кажана).

◇ **Євині дочки** – жінки. При бажанні Юрко залюбки міг би послухати, що думають про нього, а також про інших нащадків Адама під час короткого відпочинку Євині дочки... (Шейко-Медведева Н. Альфонс). О Преславна Мати Божжа! Змилуйся наді мною, бідною рабою Твоею, і прийди мені на допомогу в час моїх недуг і небезпек, з якими народжують дітей всі бідні Євині дочки (Матіос М. Щоденник страченої).

2. **В костюмі Єви** – оголена жінка. Натомість приклад американки Патріс Хітон, спадкоємиці величезного статку, успішної в бізнесі та позуванні перед камерами в „костюмі Єви”, переконує у зворотному (TV-газета, 8–14 серпня 2005 р.).

ЄВАНГЕЛІЄ (Ев́ангеліс, Ев́ангелі́я) („блага, добра звістка”,), -ії, с. Б₁. Євангеліє складають чотири книги Нового Завіту (Євангеліє від Матфея, Марка, Луки, Іоанна), що виникли як запис історичної традиції про Ісуса, поданої у світлі християнської віри. Написані між 70 і 100 рр. н. е. (УСЕ, 485). Поки донесли (покійника) до церкви, то аж дванадцять разів зостановлялися читати Євангелія (Г. Квітка-Оснот’яненко). Видите ли, яко Євангелію Христову не веруєте, понеж на тело церковное судом зависти и неправды хулите! (Іван Вишенський, Послание к утекшим от православной веры епископам).

УКБ₁. Священна кнага. Книга. Є кни-
ги, що їм ніколи не бути прочитаними.
Вони заживають в тобі велетенським
обсягом, нагадом про подвижницьку
працю, мало не похвальбою самого ав-
тора, що він "написав євангеліє наших
днів (з листа до Германа Торо)" (Вед-
мідь В. Лóви). Євангеліє любові до сво-
го народу – назва статті М. Ільків про
презентацію книжки Оксани Джус
«Шевченкіана Софії Русової» (Галичи-
на, 26.04.2014).

ЄВРÓПА (Варіант: **Європа**, діал.
Евуропа), -и, ж. Топ.₁. Частина світу
на північній півкулі; з Азією утворює
континент Євразію.

УКТ₁. Велика територія (частіше – у
мн.). Косар свічки кладе в копи, Вже в
тих копах пів-Європи. Притомився.
Став (Драч-2, 161). Але ж вони нас за-
певняють, що в інших країнах по Євро-
пах, чи навіть в Америці, трудящі жи-
вуть під страшним тягарем капіталі-
стів, що там і злидні, і голод, і неволя...
А ми тепер, після цієї війни, добре зна-
ємо, яка це брехня (Винниченко В. Сло-
во за тобою, Сталіне!). І тепер в стар-
цівських шопях Танець наш іще не вмер:
По нью-йорках, по європах Колінкуємо
й тепер (Бровченко В. Повзунець).

2. Прогресивність, у протиставленні з
Азією – дикунством. Але ж тут, як ти
кажеш, Європою пахне. Значить, тре-
ба відповідний камуфляж мати (Вин-
ниченко В. Слово за тобою, Сталіне!).

3. Цивілізація. Що ж до двох попе-
редніх сформульованих Тетяною Жур-
женко, то як особа, котра зовсім не-
давно доводила кільком польським ко-
легам, що Росія – це теж „Європа”
(тобто частина європейської цивіліза-
ції), я мусив би з нею беззастережно

погодитися... (Сучасність, 2003, № 5).
Один мій приятель-бізнесмен купив со-
бі невеличкий старий готель у Криму.
Відремонтував, зробив там майже Єв-
ропу, ціни виставив максимально по-
мірні (Кокотюха А. Темна вода). Диви,
“європи” забагли – певно, решту все
маєте. Гроші людям заплатіть, як у
Європі... А ви раз приїхали і хочете
сметану на гімні збирати! (Волков О.
Лікарня на відлюдді). У 18 років, після
закінчення коледжу, я поїхав у Європи
(Post-Поступ, № 6, 2007). «Моя жєна в
Евуропі жиє» – назва емігрантської піс-
ні (<http://nashe.com/ua/cong/htm?d=12496>).

4. Удавана прогресивність. Ніколи не
збагнуть Європ Вам у годинному готе-
лі, Куди заходите Ви, щоб Дівчатка
втішувать веселі... Удоскональте умиг
Свої шляхетні нерви, Йї не диво, що
тоді впадуть Від Вас слова Європам
гострі (Гординський С., 54–55). Невже
коли ти європа то вже не еси чолові-
ком / якого хріна продався за тридцять
гнилих ескудо (Андрухович Ю. Козак
Ямайка).

□ 1. **Європеїзувати** – „окультурити”,
надати ознак „культурної” Європи.
Треба діяти негайно і рішуче. (На зра-
зок того, як діяв Петро I, коли він євро-
пеїзував Московське царство (Ішук В.
Україна: проблема престижності та не-
залежності).

2. **Заєвропеїтися** – увійти в культур-
ний простір Європи, окультуритись са-
мому, освоїтись емігранту з СРСР в
Європі. Таке йому подобалося, отже,
не має він на собі знаку „совка” чи яко-
гось такого типу прибульця, котрий
аж ніяк не буде схильний і купувати, і
вживати зілля, таки заєвропеївся...
Десь у глибині душі, щоправда, ширяла
думка, що він і далі грається сам із со-

бою у „європейця” (Покальчук Ю. Час прекрасний).

3. Європейці, європейки – жителі „культурної Європи”. Жінки тут, на Заході, Максима децю розчарували. Гарні, охайні, чудово вбрані європейки, при близькому контакті часто виявляють більше чоловічих рис, аніж жіночих (Покальчук Ю. Час прекрасний).

4. Європеїзаторські – такі, що передають прагнення зробити Україну „європейською” державою. Мимохідь дістається галичанам, які у своїх європеїзаторських потугах навіть Берестейську унію оцінюють як „благословенне возз'єднання з рідним Заходом” („Сучасність”, 2003. № 10).

5. Європейськість, європейність – належність до Європи як цивілізації. І це тоді, як для молодших поколінь української культури проблема Європи, „європейськості” невинувато перетворилася на концепційну дилему співвідношення модерну з минулим. „Модерне”, отже, є однозначно „європейське” (Там само). А європейність проявляється на в тому, щоб запхнути магазини під землю (День, 14.07.2007).

6. Європоорієнтація. Євроорієнтація. Відтак і в самій Україні „європоорієнтація” увійшла у стан кризи. Поняття „Європи”, „європейського”, „європейськості” як безумовного критерію якості та гарантії свободи і правового суспільства зі свого однозначного положення в під режимні радянські часи перетворилося на конгломерат несумісних міфологем (Пахльовська О.).

7. Євро- (євро-) – морф-носії інформації про якісну сферу послуг: **євро-ремонт, євроцентр, євротаксі, євро-стадіон, євродім, євро-послуги**, навіть **євросмітник** тощо. У публіцистиці ча-

сто вживається з іронією. Там розташовані **євротрущобки** – хрущівки з євро-ремонтм (Україна, № 1, 2005). Мабуть, ніхто сьогодні не заперечуватиме, що <...> чи не щодня святкують нову перемогу, втішаючись помилками й невдачами, яких зазнає на шляху свого розвитку Європейський Союз (“Віче”, 2009, № 1–2). З боргами до Європи не пускають. Ісландію не приймуть до ЄС, доки не розрахується з європейськими вкладниками (“Україна молода”, 23.07.2009 р.). Збанкрутіли. Жебракуєм. Бідують мільйони. Ми ж завзято будуюмо євростадіони (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

Із гуморески «Єврозамашки»: Євроціни вводяться у нас... І чиновним душам наплювати, Коли прийде той жаданий час, Що одержимо єврозарплати. Євровікна є і євроскло, Євросвині, навіть євробджоли. Ще б і Євробачення було, Якби не тягли туди «Гринджоли». ...Ось такі єврозамашки в нас! Хоча, переважно, голі й босі. З єврохліба та на євроквас Ще перебиваємось й досі. Жаль, звичайно, втрачені голи! Та були б тому безмежно раді, Якби євроголови були На всіх рівнях в українській владі! (Савчук М. Український гумористично-сатиричний календар-альманах).

8. Гейропа. У цих radoцax є чималий елемент зловтіхи: перемога Кончити – це своєрідна помста російським гомофобам за всю їхню балаканину і репресивні закони про «гей-пропаганди». Хотіли «гейропу»? Нате, їсте (Критика, 10.05.2014).

9. Європа. Престижний мікрорайон. Якщо ще недавно новобудови йменували “Черемушками”, то зараз – Царськими Селами чи Європоєю, престижні мікрорайони чи вулиці – Заснами

Кончами, наприклад, м-р Василиця над Дніпром або Банківськими – вул. Дашикевича, на якій багато банків (м. Черкаси). (Словник мікротопонімії Черкащини [укладачі: Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко]. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с.)

◇ **Галопом по Європах.** Поверхово, нашивку з чимось ознайомитись. Є. С. Отін пояснює походження цього фразеологізму із заголовка дорожніх нотаток поета А. Жарова, надрукованих у “Комсомольській правді” 1928 р. про поїздку до Західної Європи. Вислів виник через те, що свою подорож поєтові та його колегам на вимогу поліції довелося скоротити. *Зараз, після майже дворічних галопів по Європах, я знову повернувся на Україну (Гончар О. Листи). Тим, хто цілковито виснажений, більше підуть на користь шезлонг та книжка, ніж тур “галопом по європах” (“Вечірні Черкаси”, 21.05.2008 р.). Спершу галопом по європах. Звісно, по західних (УП, 22.02.2013).*

ЄГІПЕТ, -у, ч. Топ.1. Рабовласницька держава на Південному Сході Африки, країна із давньою цивілізацією.

(↓) УКТ₁. У православних текстах – землі, що перебувають під владою диявола (Словарь переносных, образных и символических употреблений слов в Псалтири). На основі цього значення, на нашу думку, розвинулось значення “грішний”.

УКТ₁. Далека країна. *Що тобі вигадається, парсуно, / поміж мальовидел та ікон? / <...> Де ведмежий закуток, / куди б ти не офірувала мир і лад? / Де було шукать оті Єгипти / матерям колят і немовлят?! (Римарук І.).*

□ **1. Єгипетський** – щось погане, грішне. Значення поширилося у багатьох словосполученнях, наприклад: **Єгипетська баба** ...*єгипетська баба – дуже зла баба (муза); єгипетський полон – дуже тяжка неволя; єгипетська праця – тяжка, виснажлива праця; єгипетська тьма – непроглядна темрява (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Єгипетська тьма. Баба сидить у кутку й лиш очима світить, а ми в одно ворота дозираємо. Лиш би хто намкнувся – бабу під піл, у тьму єгипетську (Портяк В. Гуцульський рік). Єгипетська ніч. Де? Та хоч на цьому дивані, що стоїть на розі вулиці. Його викинули дбайливі господарі, й тепер Жорж може справити на ньому чергову Єгипетську ніч (Кимличенко І. Сьогодні сонячно). Єгипетська кара (книж.) – неймовірно тяжка невольницька праця. Пор. єгипетська робота. Хто живий зоставався з того люду, той гине на єгипетській роботі (Леся Українка). Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають (О. Гончар). (Фразеологічний словник української мови, т. 1, с. 184).*

Єгипетський полон; єгипетська неволя – важке, нужденне, підневільне життя. *І знов настав єгипетський полон, та не в чужій землі, а в нашій власній (Леся Українка). – Роз’єднаність і хатокрайство тримають нас, Іване, в єгипетському полоні шляхти та єзуїтів (В. Шевчук); (Словник фразеологізмів української мови).*

2. Єгипетський – давній. *До єгипетських ран зарано, до своїх так близько (Багряна А. Інші лінії).*

◇ **Вернутися до єгипетських горщиків** – почати спочатку; повернутися

до початкового стану. *Але вимагати від нас, щоб ми знов до єгипетських горищків вернулись, тобто взяли на себе кайдани й пішли до Тобоса – це все одно, що просити печеного льоду або запевняти, що вже ніч надворі, коли ще тільки десята ранку* (Фразеологія перекладів Миколи Лукаша).

♦ **Вийти зі свого Єгипту** – звільнення з неволі, з рабського життя. *Я розумію, що все було не дарма. Що Майдан був не дарма. Що жертви не даремні. Тому що народ України нарешті виїшов зі свого Єгипту. Що ми рухаємось в правильному напрямку.* (Ройтбурд О. Майдан чотирьох революцій. Українська правда, 24.08.2016). *Україна вже витратила 25 років з сорока, намагаючись вийти зі свого «Єгипту», ще 15 років залишилося. Слава Богу, є бажання вийти з цього совкового рабства, тому зберігається шанс все-таки його покинути. Навіть якщо не знайдеться достойного провідника...* (Укрінформ, 25.04.2016 р.).

ЄГОР, -а, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я. Хрон.₁. Релігійне свято.

□ **Об'єґорити** – обдурити. Від назви дня осіннього Єгорія, покровителя хліборобства – 26 листопада. Усі сільсько-господарські угоди між господарем та робітником укладались до дня Єгорія, в який відбувались розрахунки за роботу. Хазяїн міг обдурити робітника, а відбувалось це у день Єгорія, отже, він його об'єґорював. До цього дієслова наближається за значенням дієслово **підкузьмити** – від назви свята Кузьми і Дем'яна 1 листопада, що означає не тільки 'обдурити', а й 'підвести, не виконати обіцянку'. – *Об'єґорив, наобіцяв золоті гори. Виманив нашу серти-*

фікати, а ми повірили. Такі ми є... (Іванна В. Любов і смерть узурпатора).

ЄРАЛІШ, -у, ч. Арт.₁. Назва гумористичного дитячого тележурналу.

УКАрт₄. Порнографічний фільм. *Сам дивись свій ералаш: мені і так фантазії у ліжку вистачить* (ССУМ).

ЄРЕМІЯ (Іеремія), -ї, ч. МА₁. Біблейський пророк. Можливо, часте згадування імені саме цього з так зв. Великих пророків пов'язане з тим, що його пророцьке служіння охоплювало період іудейської історії. Він провіщав загибель Іерусалима. Своїми пророцтвами прагнув запобігти прокляттям.

УКМА₁. Пророк. *Єрусалим мав свою Єремію, що голосив серед поля; чом же свою Єремію не має наша зруйнована воля?* (Леся Українка-1, 179). *Потрібний племін Єремії, Та, ненароджений, він згас* (Маланюк Є. Друге посланіє).

ЄРМАК, -а, ч. Антр.₁. Чоловіче особове ім'я, твірне від **Єрмолай**.

УКА₁. Заплічний мішок. *На наше обопільне щастя, у Дзвінки був „єрмак” – як і в мене... Мій тато, живучи ще в Новому Саді, купив крутий чеський наплічник із десятьма тисячами різноманітних ремінців, кишеньок, стяжок* (Дереш Любо. Поклоніння ящірці). *Хоча у „єрмаку” лежали всього кілька книжок, пара загальних зошитів...* (Дереш Л. Культ).

ЄРУСАЛІМ (Ієрусалім, Ієрусалим, Яросулим, Русалим), -а, ч. Топ.₁. Місто у Центральній Палестині, в Юдеї; місце перебування органів влади Ізраїлю; головний центр релігійного культу християн, юдеїв та мусульман; мета

численних паломництв; святі місця трьох релігій. Одне з найстаріших міст Ханаану (III тис. до н. е.). За Біблією, у Єрусалимі був засуджений і розп'ятий на хресті засновник християнства Ісус Христос (УСЕ). У святому письмі означало Церкву Божу – Християнську, старозавітну і новозавітну.

УКТ₁. Святе місце. Але в них (євреїв) – в них усе-таки випалені до вохряної жовтизни пагорби, на яких триває історія: хто скаже мені, де наш Єрусалим, де його шукати? (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу). *Почаїв – ДІМ БОЖОЇ МАТЕРІ. ДРУГИЙ В СВІТІ ЄРУСАЛІМ* (виділ. автором) (Листопад А. Почаїв). Бердичев недарма називали «Ієрусалимом Волини» (Електронная еврейская энциклопедия). *Києво-Печерська Лавра як «Єрусалим землі руської», другий Афон, протягом своєї історії забезпечувала безпрецедентний авторитет у всьому східно-християнському світі та всеохоплюючий вплив її традицій* (Болгарський Д. *Києво-Печерський розспів як церковно-співочий феномен української культури*).

2. Небесний Єрусалим. Царство небесне, царство святих на земля. Образ описаного в Апокаліпсисі „святого міста”, в якому після страшного суду разом з Богом житимуть праведники. Ніде нема для мене місця. Хоч світ цей мій. То йду я ним, ночуючи в чужих обійстях, В небесний мій Єрусалим. (Серeda А. В кімнаті, де холонуть пальці).

♦ **Поруйнування, зруйнування Єрусалима** – знищення чогось святого, чо-

му варто поклонятись. *Коли Єрусалим зруйновано, то трагедія не в тому, що лицарям стає непотрібен військовий обладунок, а в тому, що немає куди ходити на прощу* (Березовчук Л. Поруйнування Єрусалима). *Розбито наш Єрусалим, Сіонські святощі в руїнах, Але над попелом святим Замає знов наш стяг на стінах... Ганьбу московської труни Колись скрашали тільки мрії, – Тепер ми вільні сини І не підхилим більше виї. Зміцніться наш Єрусалим, – його життям своїм обстоїм...* (Черкасенко, с. 136).

□ **Єрусалимка.** Урбанонім Вінниці. Називає місцину, де жили євреї. *На кінець 80-х років 18 ст. у Вінниці налічувалося 3 700 мешканців. На початку ХХ ст. половину населення Вінниці становили євреї. Економічне життя зосереджувалося довкола ринку. Поряд стояла ратуша та єврейські крамниці. До міста в'їжджали із західної частини – через Летичівську браму. Єрусалимка тягнулася від ринку до Бугу. Тут діяла синагога. Єрусалимка створювалася за типовою для подільського містечка схемою: посередині – базар, навколо – крамниці й «заїзди» (так на Поділлі звалися заїжджі двори), далі – так звані «тильні будинки» – халупки, де мешкали ремісники, візники, дрібні торгівці, різна містечкова голота. Старі люди розповідали, що у Вінниці була ще одна Єрусалимка. Так називали територію від вулиці Острівського до кондитерської фабрики і від Бугу до сучасної вулиці 50-річчя Перемоги* (Купецька І. Цілий світ на карті одного міста).

Ж

ЖАБОТІНСЬКИЙ, -ого, ч. Антр.¹. Леонід Іванович Жаботинський – український спортсмен (важка атлетика), чемпіон Олімпійських ігор у важкій вазі 1964 і 1968 рр., чемпіон світу 1964, 1965, 1966, 1968 рр.; встановив 17 світових рекордів (УСЕ, 499).

УКА¹. Силач. *Справжній Жаботинський..., крутоплечий громило з біцепсами Леоніда Жаботинського і татуйованим на всю ширину грудей синім орлом...* (Дмитренко О. Земля небесна).

ЖАННА Д'АРК, -и, незм., ж. Антр.¹. Зв. Орлеанською Дівою (бл. 1412–1431 рр.) – французька національна героїня періоду Столітньої війни. Видана англійцям і спалена. Канонізована Римом-Католицькою Церквою.

УКА¹. Героїня, патріотка. – *Боже, – розвів руки Урусський, – новоявлена Жанна д'Арк! Неофітка, нова людина!* (Іваничук Р. Вода з каменю). *Річ зрозуміла: керувати ними (жінками – Г. Л.) буває легше – звичайно, якщо вчасно додивитися, аби не трапилася якась істеричка чи – що гірше – затаята правдошукачка. Новітня Жанна д'Арк (Тарнашинська Л. Знак місячного затемнення). Мадонною соціопитувань, новітньою Жанною Д'Арк називають нині президента регіону Пуату-Шарант чарівну Сеголен Руаяль ((Post-Поступ, № 2, 2006). Особливий ажіотаж навколо себе уміє створити Юлія Тимошенко. З ким її тільки не порівнювали! Захисницею народу Жанною Д'Арк вона була, загальновідомою леді Олбрайт – теж. Дехто любить проводити анало-*

гії між Тимошенко і Маргарет Тетчер (Шестопарова В. Україна-2007: Баба-Яга проти Кашея). Також японський депутат повідомив, що в Токіо давно чекали на візит Юлії Тимошенко. “В Японії вас називають “українською Жанною д'Арк”. Ми поважаємо вас за патріотичну діяльність”, – зазначив Хакуо Янагісава (“Свобода слова”, 09.04.2009).

ЖЕРМІНАЛЬ, -я, ж. ЛА¹. Назва роману Еміля Золя, дія якого розгортається на одній з вугільних шахт, а центральним сюжетним вузлом стає страйк вуглекопів.

ОКЛА¹. Шахта. *Українські шахти – це ще той Жерміналь. У старій техніки ревматизм, не працюють суглоби...* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

ЖМЕРИНКА, -и, ж. Топ.¹. Місто (з 1903 р.) у Вінницькій обл. Відоме з XII ст.

УКТ². Провінційно віддалене місце, захолустя. *Київ складається з понаєхів з Хацапетівки, Кіслодріщенків, Тмута-раканів, Бердичевів, Жмеринок, Крижополів (Київ – Файна Меморія). Скільки галасу про нові електронні технології, але спробуй додзвонитися, приміром, до якої-небудь там Хацапетівки чи Жмеринки (Хрещатик, 12.11.2002).* (Див. також **Хацапетівка, Бердичев, Кобеляки, Зачепилівка** та ін.).

ЖОВТІ ВОДИ, -их Вод, мн. Топ.¹. Болотяні верхів'я р. Жовтої, притоки

Інгульця. Бат.₂. 29 квітня – 16 травня 1648 поблизу Жовтих Вод – перша перемога козацького війська Б. Хмельницького за підтримки татарів над польськими військами, що сприяло розгортанню Хмельниччини (УСЕ, 504). *Поміж балок Жовті Води кров'ю червоніють; по городах обгорілі дворища чорніють* (Куліш П. Поезія). *Висипався хміль із міха і наробив ляхам лиха, показав їм розуму, вивернув дідьчу думу, до Жовтої Водиці наклав їм дуже хмельниці – не могла на ногах стояти, воліли утікати* (Некрасевич І. Віршовані листи).

УКБат.₂. Перемога. *Було всього – і звад, і згод, І перша слава Жовтих Вод, І Корсуня звияжний клич, І Берестечка чорна ніч, І сонце Золотих воріт, – Всього було за плином літ* (Бажан М. Вірші й поеми. Вибране).

ЖОРЖ, -а, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Георгій**.

УКА₄. Шахрай. Без прикл. (Горбач, с. 502), (Тлумачний словник. <http://invivo.net.ua/dict/1066>).

3

ЗАПОРІЗЬКА СІЧ, -ої -і, ч. Топ.₁. У XVI–XVIII ст. козацьке місто-фортеця за Дніпровими порогами, військовий та адміністративний центр запорозьких козаків. Ерг.₁ (у ширшому значенні) – політична і військова організація (Військо Запорозьке Низове), центром якої була Запорозька Січ. Ліквідована за наказом Катерини II у 1775 році. *Є і нам про що згадати.. Пісне, душу возвелич! Ой, була в нас ненька-мати Запорозька славна Січ* (В. Крищенко. Поезії).

ОКТ. Святе місце. ... а через те, що ллеться до легень нащадків наших чистий кисень волі. Вже нудить од плачів і од легенд – Ми знову Січ, ми знову Дике поле (Гужва В. Цей проминальний світ). Ба та піч – не чужа, українська то піч. І думки надиха мені рідні; То мій Луг дорогий, Запорозька то Січ, Тільки в форми прибрались вигідні (Самійленко В. На печі. Українська патріотична дума).

ЗАЧЕПІЛІВКА, -и, ж. Топ.₁. 1. Селище міського типу, центр Зачепилівського району Харківської обл. У цьому селі народився Василь Вірастюк, найсильніша людина світу 2005 і 2010 рр. (Галицький кореспондент, 27.05.2010). 2. Селище Новосанжарського району Полтавської обл. У цьому селі народився український поет Борис Олійник. Тут зустрічаються відразу три області України: Харківська, Полтавська і Дніпропетровська. Саме про це місце студенти колись жартували: «Будеш погано вчитися, отримаєш направлення до Зачепилівки». Цікаво, що у 70-х рр.

минулого століття це невеличке селище було центром французької кулінарії. Місцевих Зачепилівських жаб подавали у найкращих ресторанах Парижа (Малевська М. Зачепилівська легенда, або Як українці французів жабами годували).

УКТ₂. Віддалене місце, провінція. Може, когось і шокує там на периферії, у якій-небудь Зачепилівці, але багато столичних мешканців нізащо такого б не слухали (відгук на альбом Ірени Карпи «Фактично Самі. Kurva Sit Vask»). Але це ж Київ, а не якась там Зачепилівка! (Волинь, 28.06.2008). У першому списку – прізвища народних депутатів цього скликання, які навряд чи повернуться до своїх рідних Зачепилівок (Рівне вечірнє, 17.03.2007). Анекдот в темі: До кабіни літака вдирається терорист з пістолетом в руці: «Командир, летимо в Швецію!» Пілот: «Ні, ми летимо в Зачепилівку». Терорист (демонструючи пістолет): «Я ж сказав, у Швецію!» Пілот (незворушно): «Та ні, в Зачепилівку». Терорист (збентежено): «А чому в Зачепилівку?» Пілот: «Не знаю, спитай у бабусі з гранатометом в кінці салону» (Вежа, 30.01.2009, Хроніка повітряних піратів). (Див. також Хацапетівка, Бердичев, Кобеляки, Жмеринка та ін.).

У переліку назв міст, що вказують на віддаленість та периферійність, трапляються, як їх називає Є. С. Отін, пейоративні квазітопоніми: Кіслодрищенськ, Задупинськ (Задупінськ), Зажопинськ (Зажопінськ), Мухосранськ, Засранськ. Наприклад: За допомогою якогось там

задупинського суду, який за день до того відмовив Піскуну в розгляді справи (Могилянський форум). Створимо ми регіон «Зажопінськ», що буде без ресурсів, без нічого. Як він буде розвиватись? Знелюдніє (www.tereveni.org.ua/Forum). Замість того, щоб відпустити мене додому прямим шляхом і зарплатнею та їжею, послали мене знову у недалекий Зажопінськ (www.goid.stein.priva.tablog.com.ua). В регіонах і навіть в маленьких «Зажопінських» є свої адвокати (www.inform.org.ua/forums). Гаман, як мінімум, не повинен працювати на державній посаді. Якщо ми, звичайно, прагнемо жити в цивілізованій державі, а не в чиновному «Мухосранську» (Провінція, 08.11.2006 р.). Може, варто було б за ці гроші якусь дорогу в Мухосранськ побудувати. Кількома роками раніше звертали увагу на їхніх дружин, які в більшості своїй були малограмотними вихідцями з усяких кацапетовок та мухосранськів (Korrespondent.Net/showbiz). Молодих людей мені шкода – тих, які «понаїхали» у великі міста зі своїх депресивних недокапіталізованих зажопінськів (з відгуків «Української правди» за 23.04.2010). Назва міста ніби повинна відповідати місту, так? Найбільш підходяща назва – Засранськ; Швидше я повірю, що жителі Сіднею охоче переселяються в який-небудь австралійський мухосранськ; Спробую ще на Фулбрайта податися, але там невідомо, в який американський Мухосранськ тебе пошлють (З відгуків Могилянського форуму).

ЗАХІД, Заходу, ч. Топ.1. 1. Частина світу. 2. Країни Західної Європи. 3 часів Геродота стверджується глибоко вкорінена тріада смислового визначен-

ня Європи як Заходу, що протиставляється чужому її сутності, «іншому», «відмінному» Сходу. Цей образ зберігається до наших часів, відтворюючи уявлення, породжені античною легендою про викрадення Європи, про рух від неєвропейського Сходу до Європи як Заходу. Йдеться, передусім, про «Захід» як осереддя цивілізації та культури та «Схід», де панує варварство й темрява. Такий «Схід» міг бути розташований на сході, і заході, і півдні, і півночі (Горський В. С. Україна – Європа: погляд з обох боків). 3. Західна Україна.

УКТ₂. Цивілізація. Можливо, на Заході й схильні перебільшувати, однак скидається на те, що дослідження Керол Джин-Свон про нові виклики американському суспільству справді реалістичні (Віче, 2006, № 12). Виглядає, що ми ніби все більше й більше відчуваємо переваги цивілізації і повертаємося обличчям на Захід (Мудрий І. З ніг до голови Європа, Поступ, 07.03.2000).

УКТ₃. Західна частина України. Так історично склалося, що в Україні Схід і Південь індустріальні, з високою концентрацією кваліфікованих робітників, тим часом на Півночі та Заході фактично відсутні заводи-гіганти, а промисловість розпорошена. На щастя, політичні розбіжності між Заходом і Сходом тоді (22 січня 1918 р. – Г. Л.) не стали на заваді щирому бажанню возз'єднатися (Віче, 2009, № 1–2). Вибори до Верховної Ради активізують політичне життя в країні, але вони так очевидно не розколюють її на Схід і Захід (Віче, 2009, № 6).

ЗБРУЧ, -а, ч. Топ.2. Річка, по якій проходив державний кордон між Ро-

сійською імперією і Австро-Угорщиною, а в 1921–39 рр. – між СРСР і Польщею, річка, яка «поділяла українців на „підросійських” і „під-австрійських”, „підрадянських” і „підпольських”, яка розділяє українців „Заходу” (з розвиненішим почуттям „українськості” – це насамперед галичани) і „Сходу” (звичайно, не тільки Донбасу з Кримом) та взагалі „більших” і „менших” (або узагалі не патріотів) патріотів (бачення цієї лінії Збруча йде насамперед із „Заходу”)» (О. Тараненко).

УКТ₃. Лінія поділу України. ...в до-сладному комплексі „східняки – західняки” відчутно виявляються... критерії не генетичного (нація ж одна), але якогось набутого в минулому ментального коду, що становить „психологічний Збруч”, керує світосприйманням і (де)формує світогляд людей (Процик С. США. – Універсум, Л., 1996, № 5–6, с. 33). Отже, слід визнати, що в сучасній Україні відсутній духовно-культурний обруч. Точніше, нам заважають його сформувати, а залишають політичний Збруч як релігійний, мовно-культурний, соціально-психологічний штучно створений вододіл, якому не дають пересохнути в нашій свідомості (Вовканич С. Українська ідея та її інтелектуальне забезпечення). Вибіркове та упереджене ставлення до фактів із біографії Романа Шухевича призвело по один бік Збруча до ідеалізації його особи, а по інший – до демонізації. (Барташевська К. Правда про Шухевича здолає Збруч). Тому після кульбіту Олександра Мороза та обрання Віктора Януковича не просто остаточно затерлася різниця поміж помаранчевими й синьо-білими – за цим я особи-

сто не шкодуватиму, бо нам справді треба засипати будь-які політичні „збручі” (Маринович М. Була б колиска – будуть діти!). ...і подолати в свідомості українця Збруч, який постійно ділить Україну на Західну і Східну (День, 09.06.2001).

◇ **Синдром Збруча** – так Л. Кучма висловився про хибність і шкідливість культурно-історичного поділу України з боку деяких політиків (т/к «Студія 1+1», ТСН, 17.10.2003) – цит. За: О. Тараненко.

ЗЕВС (ЗЕВЭС), -а, ч. МА₁. Головне божество грецького пантеону; бог всяких атмосферних явищ; батько богів і людей; опікун сім'ї і держави. Атрибутом Зевса була блискавка. *Зевес їй (Церері) побожився, Вписав на пам'ять в полу устав, Да так уже розвеселився, що з ней обнявшись, реготав* (Білецький-Носенко П. Горпинина, чи вхоплена Прозерпина).

УКМА₁. Начальник. В образній мові Зевс – велична людина, визнаний глава. „Зевс-громовежерсець” – іронічне визначення грізного начальника (З народного календаря, 21.06.2000 р.).

□ „Зевс” – назва приватного підприємства у Рівненській обл., продукція якого – ковбасні вироби, копченості. Справді, назва підходяща і навіть у певному сенсі символічна. Адже Зевсу були притаманні не лише нестримні царські бажання, а й справді божественна мудрість. І він також спускався на землю (Назва статті – „Зевс спускається на землю” – Урядовий кур'єр, 11.07.2002).

ЗІТА, -и, ж. ЛА₁. Героїня індійського кінофільму «Зіта і Гіта», який ви-

йшов у прокат 1972 року. Це історія про двох сестер-близнюків, розлучених в ранньому дитинстві.

УКЛ₁. Романтична возлюблена. *«і ви прощайте, Сари і Тамари, – щаслива путь! Мене міські пригорнуть тротуари і дні – ковтнуть. Прославить інших Зіту і Розіту новий пеан!»* (М. Зеров).

ЗОЇЛ, -а, ч. Антр.₁. Давньогрецький філософ і ритор IV ст. до н. е., автор «Осудження Гомера», в якому критикує гомерівський текст.

УКА₁. Дріб'язковий, уїдлиний критик; заздрісна і прискіплива людина. *Чом ти, Зоїле, усіх так зубами кусючими раниши, Мова злостива чому плыве лише з твоїх вуст?* (Георгій Тичинський Рутенець, Елегіакон Георгія Тичинського Рутенця, магістра вільних мистецтв, до превелебного Миколая, пресула найславнішого Того самого Зоїла, XVI ст.). *Не шарпай, злий Зоїле, псім зубом...* Зоїлові невдячному вдячність (Софроній Почаський, Ізборник, XVII ст. ΕΥΧΡΙΣΤΗ, альбо вдячність ...Петру Могилі...). *...ні в чом слави людської, бо на то ж взаємне Ієремія Войсяцький опочистий єст Олімп слави цних Могилов, Не боїться шарпання зубатих Зоїлов* (Там само). *Богдан-Ігор Антонич на сторінках преси, під псевдонімом Зоїл, сперечався про політичні та громадські справи, публікував сатиричні фейлетони та пародії* (Історія укр. Літ.). *Тобто будуть творці «Ілюзії страху» змагатися за Оскара в номінації «Крацій іноземний фільм».* Так що на балконі курить і необачний Зоїл

Бриних (про літературного критика Михайла Бриниха – Г. Л.), (Павло Вольвач, Оскароносні (віще) прем'єри). *Часом здається: тією метою, що її ставили перед собою як укладачі антології, так і його харківський Зоїл, було зіштовхнути полюси* (Бондар-Терещенко І. Гурток і округа. Рец. На антологію віршів «Цех поетів»). *«Зоїлові терни»* – назва твору І. Андрусяка. *Поетів сяєво Зоїли мороком зайли, У них же влада, зброя є в них, тримає шаблюбритву євнух. Отут і вродиться Зоїл, отут йому лахва* (Сен-Поль Ру. Соло на тромбоні. Перекл. М. Лукаша). *Ці дивовижні, ці зоїли, ці блюдолизи монстра з'їли* (Негода С. Чи так собі жив Заратустра).

ЗОЙКА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від **Зоя**.

УКА₄. Невибаглива, проста жінка.

◇ **Зойка з мильного заводу**. Дурнувата жінка (ФСССГД).

ЗОЯ КОСМОДЕМ'ЯНСЬКА, -ї, -ої, ж. Антр.₁. Героїня-партизанка часів Великої Вітчизняної війни.

УКА₁. Вперта людина, яка не видає таємниць. *Я, звісна річ, не Зоя Космодем'янська і не піаністка Кет. Пошоркаюся хвилин п'ять і здамся, а далі – нітьма* (Шейко-Медведева Н. Альфонс). *Збоку підійшов Урилов. – Мовчить, бугайна? – поспитався він, з цікавістю розглядаючи Лося. – Зою Космодем'янську корчить, еге?* (Кононович Л. Феміністка).

ІВАН, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА₂. 1. Проста людина, чоловік з народу. У *“мерседесах”* часу, дії – чужими бути перестали. Цілком сучасні Івани, але все ж ніці до нестями (Шостак М. Не вішайте в конторах портрети Кобзаря). На вулиці ж не підступиш до нього, бо пішки ніколи не ходив, усе їздив на *“бобику”* – так попростому називали УАЗ, обтягнутий брезентом. Словом, запанів. Відомо ж, який з Івана пан (Іванина В. Любов і смерть узурпатора). Виступає у поєднанні з іменем *“Марія”*. Ми – світлотворці, вороги п'їми, і, доки сонце живить наші мрії, на рідній ниві будемо людьми – ми – хліборобський рід. Івани і Марії (В. Корж // В. Жайворонок. Українська етнолінгвістика). Якщо колись в Америці Джон ставав багатим на один долар, то на податок з того долара ставала багатшою вся Америка. Коли ж в Україні іван ставав багатшим на мільйон – вся Україна на той мільйон бідніла (*“Галичина”*, 28.07.2009 р.). До речі, загальне слово *„Іван“* (в західному написанні *iuan*) має відношення до слов'янського чоловічого імені. В Західній Європі цим словом нарікають людину недалеко, обмежену (Закутько В. І. Звідки колыт з макінтошем?). В. Жайворонок зазначає: «Особливо показовими є прислів'я і приказки, згруповані навколо імені Іван, що найчастіше уособлює соціальні поняття «проста людина», «трудівник», «бідняк»: Як не буде Івана, то не буде і пана; Що вільно панові, то не вільно Іванові; Що можна пану, то не можна

Йвану; Пан з паном, а Іван з Іваном; Пан з паном погодиться, а Іван у спину дістане; Не дай, Боже, з Івана пана, а з Марини – господині; Не буде з Івана пана; Пани б'ються – Іванова чуприна болить» (Українська етнолігвістика, с. 226). А також: *Терпи, Іване, бо ти звик* (Там само, с. 172). – *А все'дно, івани сидять і дивляться, як у панів чуби тріщать* (Могилянський форум). Цікаве поєднання різних конотем засвідчено у І. Драча: *Коли вродився ти Іваном* (про І. Франка – Г. Л.) *Ти бід і лх ковтнеш в сто крот. А станеш вічним, нездоланим, Бо ти – Іван, Бо ти – народ.*

2. Людина, сповнена почуття власної та національної гідності. Повна форма імені, поширеного у всіх слов'ян, може зіставлятися зі скороченою формою. Воно, напевне, йде на те, В країні, де так тяжко з вами, В краю, де походить Ваня, А не Іван коня веде (Доценко Ю. Чужа Україна).

УКА₃. Вочевидь, ім'я Іван виступає в народній свідомості передусім символом добра і справедливості (*“накрив він [Іван – мужичий син] шкурами її [бідної бабусі] хату, щоб вона не протікала, бабуся йому подякувала, він і пішов собі*), хоробрості і кмітливості (*“– Зажмур очі, бо я як свистатиму, то тобі можуть очі повилазити. Змій зажмурих, а Іван-Побиван як огріє змія залізякою, то той аж здригнувся”*), тямущості і винахідливості (*“Іванко взяв із рук царя оту палицю, розкрутив гвинта – а з палиці розтяглися, як гармонійка, дванадцять стільців і тринадцятий зверх того”*), а найчастіше сим-

волом талану, хоч саме ним часто і обділяє цього казкового персонажа... (В. Жайворонок. Українська етнолінгвістика). В. Даль, «Пословицы русско-го народа» у 2 томах (М., 1984): *Иван Марье обычный друг* [Даль В., т. 2, с. 173]; *Не всяк Иван Иванович, а кому бог дает* (дразнят калмыков) [Даль В., 1, с. 39]; *Нагуляется Иван – достанется и нам* [Даль В., 1, с. 85]; *На Ваньке далеко не уедешь* [Даль В., II, с. 173]; *С именем Иван, без имени – болван* [Даль В., II, с. 173]; *Емеля дурачок, Иванушка дурачок. Мотря дура* [Даль В., II, с. 173]; *Иванов, как грибов поганых* [Даль В., II, с. 173]; *Один Иван – должно; два Иван – можно; три Иван – никак не возможно* (сказал немец про Ивана Ивановича Иванова) [Даль В., II, с. 173].

УКА₄. Злодій. Тоді це називалось “кримінальний Іван”. Він (Дмитрій Полежаєв – Г. Л.) був Іваном – відомим злодієм (ТСН, 08.04.2007 р.). Кримінальне вживання цього імені засвідчує Я. Колас: “Кожная камера ўгалоўных мела свайго «Івана», а то і некалькі такіх «Іванаў»: «Іван» — гэта начальнік, заправіла камеры, біч і страх арыштантаў. І званне сваё, і сваю пасаду яны набывалі самі. Але дзеля гэтага трэба было мець свайго роду «цэнз». Гэты «цэнз» складаўся з самае натуре «Івана»: здаровых кулакоў, добрага гарладзёрства, цвёрдасці і рашучасці характару... Угневаны «Іван» мог загнаць пад нары сваю ахвяру і аставіць там яе на ўсю ноч... Ніякія жалабы на чыннасць «Іванаў» не памагалі, бо «Іваны» жылі ў добрай згодзе з адміністрацыяй астрага і дзяліліся з ёю сваімі здабыткамі” [Якуб Коласа «Цені мінулага», с. 12]. Люби

Івана, да береги карманы [Даль В., II, с. 145].

□ 1. **Заіванити** – вкрати, привласнити. Таке саме тлумачення підтверджує і Короткий словник львівської гвари (без прикл.). ...а потім суд визнав бухгалтера злодієм за те, що той привласнив кришталеву люстру, яку фабрика придбала для свого Будинку культури, і „заіванив” три мільйони інфляційних карбованців шляхом „підчистки” фінансової документації (Шейко-Медведева Н. Альфонс). Я думаю, що він спершу мріяв лише про відсоток, а коли довідався, що дівчина чекає дитину, вирішив „заіванити” всі гроші і втекти (Там само). Пане Іванбо! Треба було заіванити щось у Німеччині, хоч би на папіроси! (ЛУ, 03.05.2002). **Заіванити кобіту** – здійснити статевий акт. На думку Л. Ставицької, цей вираз відбиває процес порівняння сексу з грабежем (Ставицька Л. Українська мова без табу).

2. **Іван-Горох (Цар Горох, Коти-горошко)**. Богатир, захисник від легендарного чудовиська-змія.

3. **Іван-чай**. Висока багаторічна трав'яниста рослина з пурпуровими квітками, з листя якої колись виготовляли сурогат чаю; використовується в народній медицині (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

4. **Іван-і-марія** (перестріч). Однорічна трав'яниста напівпаразитична рослина родини ранникових, верхнє листя (прищівники) якої мають лиловий або синій колір, а квіти, розташовані нижче листя – жовтий (Там само). Досить поширене ім'я для називання рослин: *іванок, іванок-провірник, іванова голова, іванів цвіт, іванове зілля, іванець, іван-трава, іван-зілля, Іван, іван-марія,*

іван-і-марія (фіалка триколірна) *іван-і-мар'я* (картопля), *іван-та-ганна* (льоннок звичайний), *іванчик* (Смик Г. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв).

5. **Іван.** Навантажувальна машина у шахті С-153. *Загрібати, як Іван.* Багато, дуже, сильно (ФСССГД).

6. **Іванець-киванець, іван-покиван.** Хрон.¹. Народна дитяча забавка, лялька, що внаслідок прикріпленого до її низу свинцю завжди встає, коли її покласти (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Пор. в рос. Мові «ванька-встанька».

УКХрон.¹. **Іван-покиван** – хитра особа. „Іван-покиван “української політики 63-річний ветеран спецслужб Євген Марчук втратив свою колишню посаду (Україна молода, 23.09.2009). Політичний Іван-покиван, зробивши обманний рух, став назад на своє місце (Коментар тижня від Василя Кожелянка, 10.06.2006).

◇ 1. **Іванова хата** – в'язниця (Жайворонок В. Українська етнолінгвістика). «Словник фразеологізмів української мови» подає це сполучення із позначенням *заст., ірон.*(с. 741). *А най-но би той чоловік обернувся та хоть раз ударив будівничого в потилицю. Сейчас би його і на поліцію, і в суд, і в Іванову хату* (І. Франко). **Іванова хижа** – те саме (ужг.) (Горбач, с. 277).

2. **Іван пізній** – про того, хто запізнюється (Жайворонок В. Українська етнолінгвістика). Без прикл.

3. **Іван безрідний (убогий Івашко, безрідний Петрунька).** Лише один нюанс характеру, але такий нюанс, який є далеко не вбогим Івашкою чи безродним Петрунькою поміж інших нюансів (Гуцало Є. Ментальність Орди).

4. **Швидкий Іван.** Пронос (Ставицька Л. Українська мова без табу).

◇ 1. **Іван, що не пам'ятає свого коріння.** За свідченням Л. Успенського, вислів пішов від каторжан: втікачі з каторги, потрапляючи без документів в руки поліції і бажаючи приховати своє минуле, називали себе “Іванами”, а на питання про прізвище відповідали, що “коріння свого не пам'ятають”. Так їх і записували у поліцейських протоколах (Успенський Л. Слово о словах). *Виявляється, важливо, щоб ми (особливо наші діти) не росли Іванами, які не пам'ятають свого коріння* (ЛУ, 20.03.2003).

2. **Віднести до Івана Могильного.** Поховати кого-небудь; хто-небудь помер (ФСССГД). Інші наведені ним фразеологізми: **два Івани (Івана), півтора Івана разом; два Івани (Івана) в кучі, як півтораівана.** Дуже висока людина. **Два Івани, два болвани.** Однакові. **Іван Ветров.** Невідомо хто. (Див. **Ванька Ветров**). **Проутюжений Іван.** Побита горем людина (ФСССДГ, с. 226).

3. (Як) **Іванів стовп** (вимахати, вирости). Дуже високий (ФСССДГ, с. 476).

ІВАН ІВАНОВИЧ, -а -а. Антр.¹. Поширене антропонімне сполучення.

УКА². **ІВАН ІВАНОВИЧ, ВАН ВАНИЧ, ФАН ФАНИЧ.** Умове позначення будь-якого чоловіка, часом – важливої особи. *Адже немає нічого прикрішого, коли твоєю працю, твій вистір мистецтва зжирять під вульгарні тости, присвячені якомусь “Івану Івановичу”* (Роздобудько І. Амулет Паскаля). *«Де ж той Ван Ванич?»* – назва статті Веле Штильверда (Леоніда Нефедова) (Українська правда, 27.02.2009). *Там усе розплановано, а у звичайному*

житті може статися що завгодно. Саме несподіванок Іван Іванович зазвичай намагається уникати всіма силами (Освіта.ua. Досьє на трудоголика). Фан Фанич – впливова особа (Глумачний словник. <http://invivo.net.ua/dict/1066>).

УКА₄. Дурнуватий (ФСССГД, с. 226). Без прикл.

◇ 1. **Загинати Івана Івановича.** Перебільшувати в мові, обманювати (ФСССГД, с. 227). Без прикл.

2. **Піти на прийом до Івана Івановича.** Відправитися в туалет. (ФСССГД, с. 227).

ІВАН І МАРІЧКА, -а і -и. ЛА₁. Персонажі повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

УКЛА₂. Закохані. *Карпатські Ромео і Джульєтта. Чому ж ніхто не описує такого кохання? Стрічалися – розлучалися. Іван і Марічка. Ромео і Джульєтта. Ізіда й Озіріс (chtyvo.org.ua). Сюжет повісті «Тіні забутих предків» перегукується з трагедією Шекспіра. У них можна знайти чимало спільних рис. Як Монтеккі і Капулетті ворогують роди Палійчуків і Гутенюків. Як і в трагедії «Ромео і Джульєтта» в обох родах є діти, які кохають один одного. Іван і Марічка. Ромео і Джульєтта (ukrtvory.ru).*

◇ **«Іван тай Марічка».** «Інтернетова світличка», популярний сайт-спогади та статті про Івана Миколайчука та його дружину Марію Миколайчук. Іван Миколайчук – знаменитий актор, символ українського поетичного кіно, зіграв роль Івана у кінофільмі С. Параджанова «Тіні забутих предків». Його дружина – відома співачка. *Інтернет-світличка несе в собі позитивні настрій – це Любов (Від її засновників).*

ІВАНОВ, -а, ч. Антр.₁. Поширене прізвище. Як і в російській мові, часто вживане у переліку пересічних громадян: Іванов, Петров, Сидоров. Можливе у зіставленні „Іванов / Іваненко” – „росіянин / українець”. Див. **Іваненко**.

УКА₁. Узагальнений образ пересічного громадянина. *Шеф своєму підлеглому: «Іванов, вас звільнено». Підлеглий: «А я думав, рабів продають, а не звільняють» (Українські анекдоти. «Smile.ua»).*

УКА₂. Росіянин. *Перевірка документів! Куди це ви, громадянине Іванов (Петров, Сидоров) прямуєте? (обговорення теми про повернення графі "національність" на сайті kievforum.jrg/showthread.php?t=9993). Якого діявола мною, Степаненком, має керувати якийсь Іванов? Закинуло його батькаматір після війни сюди, то хоч би три слова нашого вивчили б! (Гужва В. Спроба жити).*

◇ У поєднанні із прізвищами **Петров** і **Сидоров** (або у протиставленні їм) виступає як умовне позначення групи людей [Е. С. Отин, Словарь коннотативных собственных имен, с. 184]. Так само, як і в російській мові, антропонімне сполучення **Іванов, Петров, Сидоров** може бути повним – трикомпонентним і неповним – двокомпонентним (як у варіанті **Іванов, Петров**, так і у варіанті **Іванов, Сидоров**) із контактним і дистантним розташуванням складників. Наприклад, контактне розташування: *Є держава. Сьогодні Дубина, Тулуб, а завтра Іванов, Петров, Сидоров. Хто прийде до влади завтра, ми не знаємо (Новини України. poroUA.com). Але тут обрано інший шлях. Місце Березовського та Гусинського займуть Потанін, а за ним й*

інші – можливо, якісь Іванов, Петров чи Сидоров (Час, 30.03.2008). Зціляє не Іванов, Петров або Сидоров, а Господь, який створив людину по образу своєму (<http://www.christusimperat.org/uk/node19270>). І знов-таки, це не стосується конкретно Куликова. Такої ж думки я дотримувався б, якщо б на його місці був Іванов, Петров чи Сидоров (<http://www.mournkockey.com.ua/page-id-20.html>). Хто там мешкає? Іванов, Петров, Сидоров? Я фінансую дачі, а не працівників (Ведерникова І. Пільги: хто менше?). У нас не тільки з фізкультур, але й з інших предметів дітей "приписують під одну гребінку". Є Іванов, Петров, Сидоров – ось вони повинні знати одне й те ж, пробігати однакову відстань (Кремень І. Проблема школи в тому, що всіх дітей "приписують під одну гребінку"). Річ не у тому, що в центрі скандалу опинилися О. Омельченко і В. Ющенко, а в тому, що на цьому місці можуть бути Іванов, Сидоров, Петров – будь-хто з громадян України (з виступу міського голови м. Києва О. О. Омельченка, 18.01.2002).

«Іванов, Петров, Сидоров» – назва програми цифрового телебачення компанії «Воля Преміум ТВ».

Як правило, ці власні назви часто вживаються у задачах, зразках документів чи їх коментаріях як прості етикетки, вказівка на те, що тут у тексті має бути справжнє прізвище. У такому разі до прізвища можуть додаватись ініціали, які для зручності дублюють першу букву прізвища, а також може змінюватись порядок розташування елементів або навіть їх роз'єднання, наприклад: *Студенти Іванов І.І., Сидоров С.С., Петров П.П. протягом семестру здали*

всі лабораторні роботи та РГР. Кожному студенту нараховують 45+15=60 балів ([Forum.mlan.chk.ua/viewtopic.php?..](http://forum.mlan.chk.ua/viewtopic.php?..)). Засновується ТОВ. До статутного фонду Іванов і Петров вносять гроші, а Сидоров – майно (<http://www.dtk.com.ua/show/3cid01896.html>). Скажіть конкретно: справа така – це політичне загравання: замовником є Іванов, організатором Петров, виконавцем Сидоров – і ми поговоримо про роль прокуратури (Кузьмін Р. «Не було жодного прокурора, на якого не тиснули б»). В англійській мові за подібних умов розвинувся конотонім Tommy Atkins – у військовому статуті солдата умовно називали Томасом Аткінсоном, коли потрібно було дати зразок заповнення офіційного документа.

Цікаве поєднання "протокольних" і фразеологічних **Іванов, Петров, Сидоров** відбулось у такому прикладі: У нас майже всі іноземні інвестори з Кіпру або США мають прізвища Іванов, Петров, Сидоров. Ми знаємо всіх інвесторів поіменно (<http://www.kont-rakty.com.ua/.../article/3/>). Тріада прізвищ легко обігрується в анекдотах. На плацу зупиняє прапорищик трьох солдатів. – Фамілії? – Іванов, Петров, Сидоров. – Ви що, брати? – Ні, ми одної фамільї (Українські анекдоти, <http://www.usde.ru/.../102306-zbirnik-anekdot-ro-ukrayinski.phtml>). "Результати навчальних стрільб": Іванов – промазав; Петров – промазав; Сидоров – Петров (Там само). Одним із персонажів може бути жінка: А недавно Сидоров бачив, як Іванова за гаражами подобалась Петрову (Там само).

Контактне положення частин неповного – двокомпонентного антре-понімного поєднання трапляється рідко. Най-

частіше третій компонент замінюється іншим антропонімом залежно від мети висловлювання: *Якийсь уйобок, назвемо його по-дебільному Ваня Іванов чи Сидір Сидоров, чи просто Вася, так от, цей бевзь, який тинявся між автобусами, раптом підійшов до дрімаючої жінки (Любка Андрій, Карта пам'яті. Зіграємо в прозу). Якби був політиком такого рівня, то, напевно, міг би заявляти таке. Звідки він узяв, що хтось причетний до цієї справи? Марчук, Іванов чи Петров – не відомо. (Про можливість причетності Євгена Марчука до справи загибелі В'ячеслава Чорновола). (Львівська газета, 17.06.2005). Незалежно від того, чи з'являться в парламенті Іванов, Сидоров чи Петренко, за цю ширму все одно буде все сховане* (<http://www.2000.net.ua/img/static/82/~45-54.pdf>).

Ще одне значення тріади прізвищ – 'рецидивіст із трьома судимостями', що розвинулось у російському злочинському жаргоні, – знаходимо у повісті білоруського письменника, колишнього в'язня ГУЛАГу, В. Шидловського: *Пад час вечаровых наверак лагернікаў перад адбоем можна было, да прыкладу, пачуць: «Петров, он же Іванов, он же Сидоров». Астатнія ведалі, што носьбіт гэтых прозвішчаў блатны, рэцыдывіст. Мае тры судзімасці* (Шыдлоўскі В. Рысы майго пакалення).

ІВАНЕНКО, -а, ч. Антр.¹. Поширене українське прізвище. (Див. **Іванов**).

УКА₂. Українець. Ошукані, обідрані, сліпі Вчорашнього обману сліпотою, втираючи з чола і кров, і піт, ми станемо народом, не юрбою не через те, що гаслами ізнов новий пройдисвіт шлях до щастя стелить. І що за Іванен-

ком Іванов косим імперським оком марно стежить (Гужва В. Цей проминальний світ). *Хоче навіть змінити прізвище: не Іваненко, а Іванов буде* (Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне!).

УКА₂. Громадянин України. Можливе у зіставленні з Іванов, Петров, Сидоров в українському варіанті Іваненко, Петренко, Сидоренко для підкреслення національної приналежності: *Що таке сучасний російський імперіалізм, що він спроможний коїти, а що неспроможний? Вороги України – це люди, конкретно: Іванов, Петров, Сидоров. Вони можуть бути розумніші чи дурніші від Іваненка, Петренка, Сидоренка* (http://www.library.khpg.org./.../dosk/ne_dam_zagonu.pdf). Редакція газети «Вісник Ч» (газета м. Чернігова – Г. Л.) не несе відповідальності за надруковані оголошення. *Хіба ми винні, що Іванов (Іваненко), Петров (Петренко), Сидоров (Сидоренко) були неуважні, недочитали договір, у них пропали гроші?* (www.gorod.tn.ua/news_9388.htm).

Найслабшою ланкою у тріаді прізвищ є прізвище Сидоренко: *Письменицька популярність... є все-таки явищем об'єктивним, адже передбачає масове захоплення читачів творчістю Іваненка чи Петренка. Навіть коли той Іваненко-Петренко, м'яко кажучи, на класика не тягне* (ЛЮ, 25.03.1999).

Інколи обігрування прізвищ в анекдотах підлягає певній трансформації: *Урок англійської в українській спецшколі.*

– Іваненко! – Я. – Ду ю спік інгліш? – Шо? – Сідай! – Петренко! – Я. – Ду ю спік інгліш? – Шо? – Сідай! – Татаренко. – І ат. – Ду ю спік інгліш? – Yes, I do. – Шо? (monitor.chernigov.net/.../ukrayinskiy-anekdot.html).

Усі українці завдяки Чорнобилю стали аристократами: фон-Іваненко, фон-Петренко... (Грибочки з-під Чорнобиля. Анекдоти часів ядерної катастрофи записано з народних вуст Богданом Жолдаком).

В українських анекдотах так само, як і в російських, тріада *Іваненко, Петренко, Сидоренко* часто задіюється для конкретизації дійових осіб, навіть для позначення осіб жіночої статі, що не розвинулось в російській мові, як зазначив Є. С. Отін. Наприклад: *Колгоспні збори. Голова колгоспу оголошує: – За третє місце у соціалістичному змаганні доярка Петренко нагороджується цінним подарунком – телевізором. Шквал аплодисментів, привітання. – За друге місце у соцмаганні свинарці Сидоренко вручаємо самаркандський килим. Усі плещуть в долоні. – На третьому місці телятниця Іваненко. Їй вручаємо повне зібрання творів Маркса, Енгельса і Леніна. Мертва тиша. І хтось зловтішино каже: «Так їй, заразі, й треба»* (Українські анекдоти, <http://www.usde.ru/.../102306-zbirnik-anekdot-po-ukrayinski.phtml>).

ІВАНОВИЧ, -а, ч. Антр.1. Поширене ім'я по батькові.

УКА₂. Умовний заміник будь-якому імені по батькові у поєднанні з повним іменем. Рівнозначний квазіотецтву *Батькович*. В усному мовленні досить продуктивним є утворення квазіонімів, до складу яких входять загальні назви, що на основі онімних моделей і за допомогою онімних формантів набули вигляду власних назв, але разом з тим їхнє апелятивне значення залишилося прозорим для мовців. Процес утворення подібних лексем названо словотвором

за аналогією, або словотвором за моделлю власної назви: *Кобра Іванівна* (*Кобра Львівна, Тигра Львівна, Пантера Львівна*), *Змія Батьківна* (*Іванівна*) – ‘зла, лайлива жінка’; *Мороз Іванович* – ‘дурний’; *Розтапша Іванівна* – ‘незібрана людина’, *Латша Іванівна* – ‘людина, яку легко обдурити’; *Кульома Іванівна* – ‘забудько’; *Мегера Іванівна* – ‘зла людина’, *Балда Іванівна* – ‘дурна людина’ [ФСССГД].

◇ **Розтапша Іванівна**. Забудько, незібрана людина (ФСССГД, с. 429).

ІЄРИХОН (Єрихон, Ерихон), -а, ч. Топ.1. Місто в Палестині в VII–II тис. до н. е. За переказами, його міцні мурі були зруйновані від гучних звуків труб завойовників (**єрихонські труби**).

УКТ₁. Давнє місто. ...*Бог со небеси призирает со яростию своею на преступники и потрясает землю и место, идеже недостойнии стояху, абие стены градские со прочими, иже в них, распадошася, яко же древле Ерихон при Иусе, сыне Наввина* (Іван Вишенський. Послание к утекшимъ от православной веры епископам).

◇ **Єрихонська труба**. 1. Глашатай, гучний проголошувач якихось ідей, агітатор. *Це та рівні йому* (Стусу – Г. Л.) *за не фальшивістю звучання прізвища бережуть честь і гідність спілки (письменників), яка, хотілося б це визнавати чи ні, а таки ж було офіційно єрихонською трубою комуністичної пропаганди* (Урядовий кур'єр, 16.10.2001).

2. Крикун, пліткар, дурень, телепень (розм.). У польській мові *truba jerychonska* теж має таке значення (А. Кравчук).

3. Гучні звуки. Останні звуки. *Але Марину не могла б підняти з ліжка на-*

віт ієрихонська труба. Короткий сон – рівно до шостої години ранку – охопив її, наче смерть (Роздобудько І. Ескорт у смерть). *Коли заплачуть єрихонські труби, Чи встигнемо і попрощатись ми* (Кремінь Д. Попіл Самовидця).

◇ **Єрихонське чудо.** – *А це що за чудо ієрихонське? – поцікавився Вернер. – Нерозпізнаний об'єкт, – розреготався один із охоронців* (Чорногуз О. Ремезове болото).

ІЗЯ, -і, ж. Антр.¹. Твірна форма від єврейського чоловічого власного імені **Ісаак**.

УКА₂. Єврей. *Дід Мороз Ізя ходить вулицями і говорить: “Здастуйте! Купуйте подагуночки!”* (Наше радіо, 25.12.07). *А що це за ізя стоїть біля входу? Типова ізя* (ССУС).

ІЛІЯ М҃УРОМЕЦЬ, -і -я, ч. МА₁. Герой народного епосу східних слов'ян, билинний богатир, паралізований до 33 року життя, за переказами вилікуваний молитвою; ушанований оборонець Русі від нападів кочовиків; історичний Ілля Муромець похований у Києво-Печерський Лаврі. *Богатир Ілля Муромець не злякався Солов'я Розбійника, їде просто на нього, стріляє зі свого лука стрілою гартованою, поціляє розбійника в око і здобуває право на переїзд і на всі скарби Солов'я* (Самчук У., 339).

УКМА₂. Богатир, великий воїн. *А коли успіх бою вирішують літаки, танки, складні системи озброєння, тобто кваліфікація кадрів, то ненавчені хай навіть іллі муромці чи альоші поповичі, – всі вони лише напівфабрикат гарматного м'яса третьої категорії* (Пеунов В. Усі ми ходимо під Богом).

ІЛІЯ, -і, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я. Агіонім. Ім'я святого.

УКХрононім. *О порі Львовій, як темнішає роса в гладіолусах – чиста і холодна* (Мідянка П. Із зб. «Джинсове покоління»).

□ **Ільовець.** *Добігає кінця золотий ільовець, як хвиля на річці, блага і ласкава* (Там само).

ІОРДАНЬ (варіанти: **Іордан**, **Йордань**, **Йорданка**, **Ордан**, **Ордань**, **Йордань**, **Йордань**, **Вйордан(ь)**, **Ардань**, **Гордан**, **Юрдан**, **Йордань**, **Ярдань**, **Йорданець**, **Йорданок**) („течія, спадання”), -у, ч. Топ.¹. Священна для всіх християн річка на Близькому Сході, впадає у Мертве море, протікає уздовж всієї Палестини. Довжина 252 км. *Тридесят лѣтъ имѣя, Христос-Бог крестися, и на Иордани Троица святая явися* (Українська поезія середини XVII століття).

УКТ₂. Обряд освячення води та купання на річці під час християнського свята Водохрещі 19 січня. *А промезж такої пропасті товару що то народу було! Крий Мати Божя! Ще трохи не більш, ніж на воскресеніє у вутрені, як Христа дочитуються, або на Йордані; так що і протопитись не можна* (Квітка-Основ'яненко Г. Салдацький патрет).

2. Назва самого свята Водохрещі. *Свято Водохреще (Йордань) в тюрмі більш урочисте* (Газета «Наша віра», січень 2002 р.). *Після Водохрещі, тобто Йордану, нотатками Гармаша зацікавилися знову. І цього разу – рідні українські бандити* (Кокотюха А. Шукачі скарбів).

УКХрон. *Під час карнавалу, що шумів галицькими містами від Йордана до Великого посту, до його брами* (На-

родного дому у Львові – Г. Л.) *тричі на тиждень під їжджали фіакри з ошатними пасажирками (CYTU LIFE. За давнім «рецептом щастя»). Та вже не Паска, а Йордањь* (Бровченко В. Василеві Сичевському).

◇ **Відорщі** (діал.) – Водохреща. *Нові музики тнуть гопак на площі, Старих зівак новітній вабить фарс... А ми... чи ми воскресемо? Відорщі Водицею святою скроплять нас* (Кухта В. Гуцульський Париж).

3. Свята річка. Тільки Йордан – в українському світосприйманні – ідеальна річка, в якій не лише Христос хрестився, а й Пречиста „ризил прала, свого сина вповивала, на ялині колисала” („На йордані тиха вода стояла, там Пречиста свого сина купала”); у величальних піснях іноді заступає також ідеальну для українства річку Дунай: „Ой на річці, на Йордані, Там Мариня біль білила”; назва трапляється також у замовляннях (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Нема Дунаю і Дніпра Немає Ворскли і Стоходу Йордан лиш крила постира Йордан від заходу до сходу (Драч І. Йордан).

▽ 1. Місце на річці, де святять воду в день Богоявлення Господня. Вийшли попи й дяки на Йордањь води святити (Грінченко, II, 201).

2. Свята вода. *На сивім плесі – сіль благань. Ще в цукрові нема потреби... І раптом – Золота Йордањь! Із Найвищого Неба* (Листопад А. Почаїв). *Вода змиває тривоги й очищає од суетного бруду. Вранішня вода. “Вода-йордана, Богом дана...” Змиває чужі позирки, заздроти, нещирість і лукавство...* (Тарнашинська Л. Перепустка до раю).

□ **Йорданський** – належний Йордану – освяченню води. *Достав йордан-*

ської води та й звелів Насті, щоб нею натирала Марусі бік, де болить (Г. Квітка-Основ’яненко; Грінченко, II, 201). *Горить, немов йорданська свічка, немов обличчя без чадри* (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). *Навіть лютий, як справжня йорданська студінь, Варварчуччин бик вже майже довірливо терся об Дмитрикове плече...* (Матіос М. Майже ніколи не навпаки).

ІРОД, -а, ч. Антр.¹. Ірод I – Іудейський цар із 37 р. до н. е. Іудея завдячувала Іроду I Великому своїм політичним і економічним розквітом (він розбудував Єрусалим і його храм), але як прихильника Риму та покровителя поганських культів його ненавиділи багато гебреїв; відомий своєю жорстокістю: в Євангелії від Матвія його постать виступає у зв’язку з народженням Ісуса Христа і так званім побиттям немовлят. Ірод вбив навіть свою дружину і двох синів. Сам загинув жахливою смертю: у Іерихоні був заживо з’їдений червами. *Що ти, Іроде неситий! Почто се бовтаєш і мене убити воям повеліваєш? Із пропасти Ада будеш ти знати, не повинні чада як убивати* (Давня українська література).

УКА². Мучитель, негідник. *І знов вискакує з води проклятий ірод і що розженеться проти Кожум’яки, – він його булавой тільки луп...* (Героїчний епос українського народу. Кирило Кожум’яка).

2. Зневажливе чи обурливе звертання. *Та хіба ж я тобі Никихвора Крутоноженка казав кликати? Га? – знов накидається Самоцвіт на прикажчика. – Хіба ж я тобі, іроде, Никихвора казав кликати?* (Винниченко В. Суд).

Що ж ви за люди?! Що ж ви за люди такі, що ж ви за іроди?! Як ця гребля не провалиться під вами, як земля не западеться?! (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря). І чого він мовчав, як знав, Ірод поклятий? Може, сам сказав брати, а тепер лице собі робить. Знав! Певно, що знав, але знущується, Ірод-Іскаріот! (Матіос М. Нація).

□ 1. **Іродів (син), іродова (душа)** Лайка. *Що ж ти наробив, іродів сину! (Тисяча усмішок). Взяла вона відро, шелепасться до криниці по кропиві та таки й мене не забула: “Це, мабуть, каже вона голосно, – ота іродова душа, Параска, закинула моє відро в кропиву!” (Нечуй-Левицький І. Баба Параска та баба Палажка).*

ІРОДІАДА, -и, ж. Антр.1. Прийомна донька царя Ірода, яка в нагороду за свій танець зажадала від нього голову Іоанна Хрестителя.

УКА₂. Жорстокість. *Особливо вражає число: мільйон ненароджених україн-*

ських немовлят! Воістину – сталінська Іродіада! (ЛІУ, 46/06 – СЛУ, 3. 2003).

ІТАЛІЯ, -ії, ж. Топ.1. Держава в Європі, складається з 20 автономних областей.

УКТ₁. 1. Місцевість, що славиться музичними традиціями. *Якось Італія – усі співають! (Винниченко В. Хочу!).*

2. Кримінальний район. *Міліцію так засандалили, що ГАЗика свого ледве витягли. Треба думати, і стрілянина з цим була пов'язана. Ні, ну це абзац! Італія! Палермо! Як у кіно про комісара Катані! (Волков О. Лікарня на відлюдді).*

3. Країна, куди їдуть заробітчани. *Брати Клічко, Андрій Шевченко завойовують континент своїми руками і ногами, інші, менш талановиті, заповнили італії, греції, польщі дешевою робочою силою (Поступ, 07–03.2000).*

ІЇДА (Юда), -и, ч. БА₁. („Хваліте Бога”) – див. **Юда**.

К

КАЇН (євр. „надбання”), -а, ч. МА₁. Старший син Адама і Єви. Став першим убивцею (і братовбивцею) на землі. До цього злочину його спонукали заздрощі, оскільки його жертву Господь не прийняв, а прийняв жертву його брата Авеля (БЗ, 374).

УКМА₁. Злочинець. *На кого завзявся, Кайн? Боже, покарай! – Понад все вони любили Свій коханий край (Тичина П. Пам'яті тридцяти). Осінній вітер – хитрий Кайн – У лісі шастає, мов лис (І. Світличний). Від прищельця й до-машнього Кайна За смугасті стовпи утікаємо (Бровченко В. Перед Покровою). За спиною ворухнеться Кайн / З каменем у втомленій руці (В. Коротич). А коли в плачах перебував / коли у зітханню і ранах млів / і голосом, коли стограв, / то Кайном не був, / а в Треносі перебував... (Сапеляк С. З гіркотою в камені).*

КАЗАНОВА, -и, ч. Антр.₁. Італійський письменник (1725–1798 рр.), який у своїх творах розповідав про власні любовні та авантурні пригоди. *Одне слово, коханки у нього були. Ясна річ, не стільки, скільки плескають язиками, і не стільки, як у Казанови, у нього, здається, було їх близько сотні? – Сто двадцять дві, якщо не помиляюся (Сергієнко А. Десять тисяч баксів).*

УКА₁. Невгамовний коханець. *Короткі перерви він використовував для історій зі свого життя, загальний зміст яких зводився до одного: в ліжку він – Казанова (Баграт Л. Зло). І з того моменту це зовсім інший Гете, якийсь*

такий Гете-2. Чи то пак Казанова-1. Це чувак, який до самої смерті – себто ще цілих 43 роки – не пропускав жодної принагідної спідниці... (Андрухович Ю.І. Таємниця. Замість роману). Всім однолюбам однолюб, Всім казановим Казанова (А. Криловець).

2. Любитель жінок, спокусник. *Жінки, будьте поблажливішими до старих казанов і донжуанів!.. (Процюк С. Топтем). “Що він у мені знайшов? Сірі очі, сіре волосся, сірий одяг. Галицька сіра миша. Сіра церковна миша. Хто він такий? Казанова? Супермен? Мандрівний звабник?” (Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають). Ти заповзеш. Нечутний, ніби вуж, / у золоті дзеркала установи, / поправив ружу й усміх Казанови / і сам собі накажеш: кроком руш (Андрухович Ю. Кримінальні сонети).*

КАЙДАШІ, КАЙДАШЕВА СІМ'Я, ЛА₁. Персонажі повісті І. Нечужа-Левицького «Кайдашева сім'я».

УКЛА₂. 1. Рідні люди, що чубляться між собою через дрібниці. *«Чи ми не Кайдаші?»* – назва статті в «Українському слові» (25 вересня – 1 жовтня 2003 р.) про політику української влади.

2. Сім'я, де відбуваються постійні сварки. *Чи не здурів світ? Чи не спіткала нас фатальна година всесвітнього Апокаліпсису? Як так виходить, що за кілька років спільного життя Ромео та Джульєтта раптом перетворюються на Отелло та Дездемону, а благочинна родина – на Кайдашеву сім'ю? (Пасховер О. Кайдашева сім'я, ПіК, № 47, грудень 2001 р.).*

□ **Кайдашізм.** 1. Ситуація, коли усім заправляють жінки. *А матриархат, матриархальна сім'я – це кайдашизм, для анархічної України – шлях смертельний* („Кур'єр Кривбасу”, № 175, червень 2004 р.).

2. Постійні сварки, прагнення розібратись в ситуації. *«Кайдашизм, або Доки ж ми будемо самоїдами?»* – назва книги В. Лупейка (1998).

◇ **Дух Кайдашевої сім'ї.** Бажання постійно сваритися. Коли українець не воює – він відчуває екзистенційний вакуум. „Я воюю – отже, я є”. І тут, з цієї точки зору, вже не важить, чи це „повстанський” козацький дух, чи дух Кайдашевої сім'ї. Хоча в першому випадку йдеться про нібито „благородні” цілі, а в другому про „низькі” – все ж і там, і там, лиш затишне війна, – наступає задуха. Як точно фіксує Д. Донцов, козацька еліта завжди з неприхованим презирством ставилася до філософії мирного життя „гречкосіїв”. До тих же Кайдашів. (Мельник Я. Яким є типовий українець? ЛУ, 01.11.2001).

◇ **Спіймати кайдаша** (укр. Сленг) – занепасти духом, раптово зажуритися, поринути у декадентський настрій, похмуро при*уїти від життя (Абакумова В. Молодіжний сленг: варто чи ні?).

КАЛІОСТРО ОЛЕКСАНДРО, нзм., ч. Антр¹. Лікар з Італії (1743–1795). Удаваний чудотворець та авантюрист; мандрував Європою, зазнав переслідувань за шахрайство та фальсифікації, персонаж літературних та музичних творів (УСЕ, 594).

УКА₁. Ясновидець, звабник жінок. Вона сміється у відповідь і простягає мені для поцілунку руку: – Ні, я не зроблю цього, мій Каліостро! Ви чарівник,

хитрун, ясновидець, фантаст! З якої кишені ви витягнете зараз свою Зелену папугу? (Домонтович В. Без ґрунту, 279).

2. Чаклун. *Пешиковський в іпостасі Каліостро викликає тіні Тургенєва й Достоевського, Камо й Фолкнера, великомученика Шламова і власного прадіда* (ЛУ, 7 грудня 2000 р.). Магнетизм цього колишнього ченця, котрий, з'явившись нізвідки, якимсь відразу наблизився до царської сім'ї; ... його внутрішня дика сила... швидко принесли Распутіну в середовищі петербурзького вищого світу сумнозвісну славу нового Каліостро (Вовк Ю. Гра у безкінечність). А той старий, достоту Каліостро, щось прецизійне маючи в руці, дивився в шкельце, наче кібець, гостро, і поціляв у гвинтики й зубці (Костенко Л. Старий годинникар).

ОКА. Добрий чарівник. *Несе хлопчик оранжевий сифон. Проходить дощ – зелений Каліостро, І квітка – велетенський грамофон – з гудінням розкриває синій розтруб* (Жиленко І. Ранкова пісня).

КАЛНИШІВСЬКИЙ Петро, (КАЛНИШ). Антр.¹. (1690–1803) – останній кошовий отаман Запорізької Січі. Після зруйнування 1775 царськими військами нової Січі заарештований і засланий до Соловецького монастиря, де перебував у в'язничній ямі. 1801 указом Олександра І звільнений з монастирської тюрми у віці 111 років. Похований на подвір'ї Соловецького монастиря, де залишився після тюрми. *Я всіх запитую, – й істориків, і письменників: „За що Катерина II посадила Калнишевського, 85-річного кошового, отамана, генерала російської армії, нагородженого орденом Андрія Первоздан-*

ного, в яму? За що? І у 85 років” (Драч І. Противні строфи). *Далеко, далеко, далеко Покутує в ямі Калниш* (Драч І. Козацькі хрести).

УКА₂. Останній ватажок. *Він став останнім Калнишевським у нашої бригаді* (Бондаренко С. Суперечка).

КАМЕНЯРІ, -ів, мн. Артїонім. Назва поезії І. Франка.

(↓) ОКАрт. Революціонери, будівники майбутнього. *На цоколі було зображено червону зірку і написано дивний текст – “Вічна слава героям революції – каменярям нового світу”... Ну і ще ця ваза, під якою, очевидно, закопана полкова казна, золоті коронки і конфісковані керенки, старанно надбані в походах і погромах триметровими гіпсовими бійцями – каменярями нового світу, масонами періоду раннього непу...* (Жадан С. Anarchy in the UKR).

КАМЧАТКА, -и, ж. Топ.₁. Назва річки, перенесена на півострів у Північно-Східній Азії.

(↓) УКТ₁. 1. Віддалене місце. Назви спальних частин багатьох містечок.

2. Остання парта в класі (Горбач, 275).

3. Холодна квартира, що її не вдається нагріти (Львів. Студ). (Горбач, с. 275).

КАНАРИ (Канарські острови), мн. Топ.₁. Автономна область Іспанії, в Атлантичному океані, на північний захід від Африки. Туристичний регіон світової слави.

УКТ₁. Місце відпочинку. *«Канари – під Києвом»* – назва статті в „Урядовому кур’єрі” (24.10.2000 р.) про санаторний комплекс в Пущі-Водиці під Києвом.

КАНІВ, -а, ч. Топ.₁. Місто Черкаської області, райцентр. Старовинне місто Київської Русі. Відоме з XI ст. Тут поховали Тараса Шевченка, на високій кручі над Дніпром, на Чернечій горі. З того часу Чернечу гору народ назвав Тарасовою.

ОКТ. Історична пам’ять. *Тече вода – із кранів Лети Каневом і мертвий світ нагадує живий...* (Багряна А. Де ж ви, горді герої). *Полум’яніють Канів, Київ... І не загасить їх Москва!* (Ромен Я. Тарасові). *Брати мої із заходу і сходу, До Канева нас кличе дужий дзвін, Ніхто не подарує нам свободу* (Бровченко В. Перед Покровою).

КАРМЕЛЮК, -а, ч. Антр.₁. Устим Кармелюк (в історичній традиції Кармалюк Устим Якимович), 1787–1835 – керівник українського селянського руху на Поділлі. Виступи проти рос. адміністрації та дворянства тривали упродовж 23 років. Захоплені у поміщиків гроші та майно роздавав селянам.

УКА₂. Бунтар, протестант. *Та не перевелися бунтарі. Скільки он сидить по буцегарнях Кармалюків – протестантів проти безправ’я і гноблення* (ЛЮ, 16.05.2002)

КАРФАГЕН, -а, ч. Топ.₁. Карфаген був столицею рабовласницької республіки. Зіткнувшись з Римом на ґрунті колоніального суперництва, Карфаген вів довготривалу війну з Римом в III–II ст. до н. е. і зрештою був переможений римлянами. *Еней, попливши синім морем, На Карфагену оглядався; Боровсь з своїм, сердега, горем, Слізьми, бідняжка, обливався* (Котляревський І. Енеїда).

УКТ₁. 1. Твердиня, оплот чогось. *Не-навість до Карфагена малоросійства не дарує коштів для проживання (Прощук С. Тотем). Я шукатиму ... не яфетичних зір на українському хуторі, не шароварницької філософії раба, не просвітянської дидактичної тоги... Карфаген новітнього малоросійства повинен бути зруйнованим! (Там само). – див. Ганнібал. ...лише то і не вдалось, що ти вже переміг, бо смак перемоги перебувала оскомна гіркавість дрібних й неважливих, як бої місцевого значення, буденних твалтувань та “перельотів вві сні і наяву” із Вавилону в Карфаген намислюваних снів... (Маленький І. Апологія міфу).*

2. Місто, неспроможне себе захистити. *Не бути Ганнібалу в безвольних карфагенах: Рим потура Катону (Базилевський В.).*

3. Зруйноване місто. *А Нестор, котрий літописець? Накаркав, чувирло, що Київ буде Єрусалимом Землі Руської, от і свинячить тут усякий Навуходоносор, руйнує місто разом із храмами! Так недовго і на Карфаген обернутися... (Веснич І. Душа).*

КАССА́НДРА, -и, ж. МА₁. Троянська царівна, донька Пріама і Гекуби. Закоханий у Кассандру Аполлон наділив її даром пророцтва, але, зневажений нею, зробив так, що її пророцтвам ніхто не вірив. Кассандра даремно провіщала загибель Трої, небезпеку, що була прихована у залишеному греками дерев'яному коні.

УКМ₁. Пророчиця. *Адже жодне похмура пророцтво ніколи не є ви роком, оскільки майбутнє завжди багатоваріантне й може бути не таким, як його напропорчила чергова, в нашому*

випадку – київська – Кассандра (Кононенко Є. Київська Русь, Книга VIII). Не треба бути Касандрою, щоб побачити нині в Україні „старі” почини (Сербін Р. За яку спадщину).

КАСІЯ́Н (КАСЬЯ́Н¹), -а, ч. Агіонім₁. Ім'я святого. У народі цей святий (помер у 435 р.) мав не надто добру славу. За переказом, що побутує в Україні, одного разу святі Іван та Касіян, рибаливши на озері, побачили рибалку, який тонув. Святий Іван одразу ж поспішив на допомогу, а Касіян залишився осторонь. Дивлячись на все це з небес, Бог постановив: «Іван велику шану від людей матиме, і святкуватимуть його тричі на рік, Касьяна ж – раз на чотири роки». Отож, коли приходить рік Касьянового свята, він гнівається на людей і навіть на Бога, чинить усе їм назло.

УКХрон₁. Похмура людина. **Дивитися Касіяном**. Кидати косі погляди, виявляючи невдоволення. *Після того, як Івана пожарили, він дивився на своїх батьків Касіяном (ФСССГД). Приказка «Чого це ти Касіяном дивишся» дає чітке уявлення про те, яким народ бачив цього святого: понурим, недобрим. Не дуже добрим знаком вважалося раніше, якщо дитина (теля, лоша) народжувалася на день Касіяна – «не буде із цього народженого добра» (Українські традиції).*

♦ **Як Касьян гляне**. Кому як пощастить. *Та це, дочко, як Касьян гляне (ФСССГД).*

♦ **Касьян Немилостливий, Касьян Заздрісник, Кривий Касьян**. Народна назва дня пам'яті Святого Касіяна Римлянина – 29 лютого. У цей день наші предки не працювали, намагались не виходити з дому, особливо до сходу

сонця, боячись «ока Касьяна». Загалом в народі 29 лютого вважалося нещасливим днем, як власне, і весь високосний рік у який він випадав. А з цього приводу були примічені прикмети та створені приповідки: «Худий приплід на Касьянів рік», «Касьян на траву гляне – трава в'яне, на худобу – худоба дохне, на дерево – дерево сохне», «У високосний Касьянів рік і кінський біб росте на бік». Тож в Україні із значною пересторогою ставилися до високосного року та Касьянового дня, який його й визначав. *Безперечно, ми не схильні до забобонів, але нехай Кривий Касьян йде геть, не змушуючи нарікати на «опального» святого всує.* (Опалько В. Вечір в Карпатах).

КАСЬЯН², -а, ч. Антр₁. Микола Андрійович Касьян (1937–2009) – український лікар, академік Української академії наук, Заслужений лікар України, Народний лікар СРСР, родоначальник мануальної терапії в СРСР та Україні, підполковник медичної служби запасу, меценат. Його ім'я занесено до Книги рекордів Гіннеса: тільки протягом 1990 року він вправив хребетні диски 41 251 хворому, серед яких були 21 892 дорослих і 19 359 дітей. У такому неймовірному ритмі лікар відпрацював до 74 років. *«Слава про нього лунала по всьому світу. Легше перелічити тих людей, які не бували у Касьяна, аніж тих, хто пройшов через його руки», – наголосив голова районної ради Василь Мирошеченко* (Новини Полтавщини, 11.04.2014). *Коли в Кобеляках у черговий раз приземлився вертоліт, а з нього вийшов космонавт Гречко, той, випереджаючи запитання гурту людей, сказав: «У*

нас космонавтів – до біса, а Касьян – один» (Нова година, 13.11.2011).

УКА₁. Лікар-мануальник. *І жодних таких заслуг у розвитку тячівської медицини цього нашого «лжеКасьяна» нема.* (Новини Закарпаття, 07.11.2013, назва статті: Який він насправді, наш «тячівський Касьян»?). Вживається і в російській мові. *И вот я иду, чтобы встретиться с магаданским Касьяном, узнать подробнее о его методе... Очень часто люди отправляются в путешествие за тридевять земель, чтобы избавиться от недуга у всесоюзно известного лекаря. Но можно и не ездить так далеко, если в каждой области будет свой Касьян. Такой, как доктор Бартош* (Магаданская правда, 7.03.1991).

КАТЕРІНА¹, -и, ж. ЛА₁. Героїня однойменної поеми Тараса Шевченка.

УКЛА₂. Покритка; мати-одиначка. *Миколаївське розмноження по цілому краю московських гарнізонів потягло за собою масову «катеринізацію», отже, вихована в душі архаїко-патріархальної (і – етнокультурно цементуючої!) етики жіноцтва, багатотисячна «армія» «Катерин», тобто покриток «з любові», по тодішніх українських селах – найповніший індикатор радикальної переміни в структурі національного «інь»* (Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоби до української гендерної міфології).

КАТЕРІНА². Антр.₁. Російська імператриця (1762–1796).

УКА₁. Владна жінка. *Прийшла до нас нова Катерина. Командувать дуже любить* (3 розмови, Вінниця, 2017).

□ **Катеринізація** – політика Катерини II, спрямована на нищення національних українських тенденцій. Внаслідок трьохсотрічної „катеринизації” ми маємо народ, для якого дух важить менше хліба з салом (Капелюшний Л. Візантійський синдром).

2. **Нова катеринізація** – подібна політика Радянського Союзу. ...не випадково той самий Григорій Тютюнник, чи не єдиний наш „підрадянський” прозаїк, що спромігся без солодкової сентиментальності, жорстко і безжально показати руїну традиційної селянської етнокультури як процесу саморозпаду, „нової катеринизації”, починав із „Сутінків”... (Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоби до української гендерної міфології).

КАТЕРІНКА, -и, ж. Антр.1. Жіноче ім'я, твірне від **Катерина**.

УКА₁. Шарманка, невеликий механічний орган. З'явився в Росії у XVII ст. За однією версією, назва музичного інструменту походить від німецької назви ляльки „прекрасна Катерина”, яка виконувала головну роль у популярній виставі лялькового театру, супроводжуваний грою на шарманці (ЕСУМ, Т. 2, 404). За іншою версією, у перекладі із французької (звучав він так: «По всей деревне Катеринка красавицей слыла») пісня мала назву «Шарман Катрін». Вважається, що від першого слова виникла російська назва „шарманка”, від другого слова – українська „катеринка”. Я стужився. О подайте катеринку! Про гризоту вам заграю, про утому... (Андрухович Ю. Романс Мартопляса).

◇ **Закрутити катеринку** – почати довго й одноманітно повторювати одне

й те саме. *Ти пісню написав собі на славу І закрутив хрипливу катеринку – До нуду що не день усе те саме Тобі земля співає з небесами* (Фразеологія перекладів Миколи Лукаша).

УКА₂. 1. Танець. Музиканти закінчували зорьку й одразу переходили до катеринки, від катеринки до закаблуків, від закаблуків до жидівського триндика, якого танцювали з вихлясами, жартівливо (Мушкетик Ю.М. Гетьманський скарб).

2. Писанка. (Див. **настуська**, **наталка** та ін.). Назва, поширена у Прикарпатті (Замагорів) (Селівачов М. Лексикон української орнаментики).

КАЯЛА, -и, ж. Топ.1. Літописна річка, згадана у «Літописі Руському за Іпатським списком» у зв'язку з походом у 1185 році чернігівського і новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича, а також у «Слові о полку Ігоревім». Біля Каяли, згідно із «Словом», відбулася битва князя Ігоря Святославча з половцями у 1185 р. Питання про локалізацію р. Каяли досі не розв'язане, хоча існує багато гіпотез про місце її розташування, найвірогідніша з них – р. Каяла належить до басейну р. Дон.

УКЛТ₁. О Дант. О псалм. О псалм на самоті. / О вал. Твого заогненного пекла. / Омийсь, омийсь в Йордановій воді, / Моя каяло, вольним словом зєка». (Сапеляк С. З гіркою в камені).

То долітали хмари соколині І гинули у битві й воскресали Над хвилями цілющою Каяли – Ріки, яка текла у давнині. Той спів ішов зі мною по війні, 158 ПЛАТОН ВОРОНЬКО І соколині хмари пролітали, В слідах копит жила вода Каяли.

КЕША, -и, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Інокентій**.

УКА₄. Дурень (ССУС). Без прикл.

КВАЗІМОДО, нзм, ч. ЛА₁. Персонаж роману В. Гюго «Собор Паризької Богоматері», дзвонар і ключар при храмі.

УКЛА₁. Негарна, некрасива людина. Клуб квазімодів існує в італійському селі Піобіччіо вже більше як сто років. У 1879 році правління общини встановило, що 128 мешканців села не можуть одружитися, оскільки вони негарні. Зневірені утворили клуб. На сьогодні у ньому налічується понад 300 чоловік. Є тут і жінки. За неписаними правилами чоловік – член клубу може одружитися лише з жінкою – членом клубу („Квазімодо, об'єднуйтесь!“, „Урядовий кур'єр“, 13.05.2000 р.). „І чим він мене так привабив? Я ж не люблю красунчиків... Мені б швидше підійшов Квазімодо. Це як риба “з душком” – огидно й смачно...“ (Роздобудько І. Пастка для жар-птиці). В Італії встановлять пам'ятник усім негарним людям. Сама ж статуя матиме вигляд зовсім не якогось там Квазімодо, а пересічної людини із дзеркалом в руці. В ньому зможе побачити себе кожен бажаний (Україна молода, 31.08.2005. Назва статті – «Кожному Квазімодо – свій монумент»). Цього разу за титул “Містер непривабливість” боролися 15 місцевих квазімодо. Переможцем став молодий колумбієць Педро Пуентес (curier.ua/.../konkurs_nekrasi).

2. Горбань. Колись у парках відпочинку були „Кімнати сміху“. Там стояли криві дзеркала. Одне робило з людини коротконогого пузана, друге витягувало її в жердину, третє перетворю-

вало в такого горбаня, що куди тому Квазімодо („Українське слово“, 21–27.07.2004 р.).

3. Некрасива через старість людина. Старий дурний, немолодий Квазімодо, оберігаю дзвони та ключі (Лубківський Р. Квазімодо, ЛУ, 26.04.2001).

4. Некрасива, потворна річ чи явище. Долю вітчизняного Квазімодо визначає наш кореспондент (Новини, ISTV, 23.11.07 – про автомобіль “Запорожець”). Квазімодо Балого – символ Ющенковізму. Ганебне явище в природі і в суспільстві – Балого гавкнув на Президента. Мовляв – ми там з Тобою брали і все продавали, а нас ще й взяли та й звинуватили у розпродажі орденів і медалей (www.ratushnyak.org./2009/11/blog-post/8209html).

Унаслідок метонімічного перенесення трапляється так, що іменами літературних або театральних персонажів починають іменувати самих артистів. Так, прославився завдяки ролі Квазімодо у паризькій постановці мюзиклу Notre Dame de Paris режисера Коччанте-Пламодона французький актор П'єр Гаран. Його прізвисько за виконаною роллю набуло протилежного значення – 'красень, симпатяга': П'єр Гаран, відомий більше як співак Гару або – в народі Квазімодо довів до шалу українських фанаток. Симпатяга Квазімодо-Гару підкорив серця киян (tabloid.pravda.com.ua/).

КИТАЙ, -ю, ч. Топ.₁. Держава у центральній та східній Азії. Офіційна назва – Китайська Народна Республіка. Найбільша за чисельністю держава.

УКТ₁. Часто слугує урбанонімом, позначаючи щільно зеселені райони.

КЛА́ВА, -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від **Кла́вдія**.

УКА₄. 1. Легковажна жінка. *Зняти на Кільцевій якусь клаву* (ССУС).

2. Дурепа. Без прикладів (Там само). *Боже, ну і клава! Елементарного не може зрозуміти!* (3 розмови, Полтава, 2000 р.).

◇ 1. **Клава з балончиком**. **Клава з дурдому**. **Клава руберойд**. Дещо наївна, недалека, а то й дурнувата жінка (ФСССГД).

2. **Клава (Клавдія) Шифер**. Некрасива, погано одягнена жінка (ФСССГД). Відомо, що Клавдія Шифер – німецька супермодель, актриса. Отже, мав би розвинутися позитивно забарвлений конотонім із значенням ‘красуня’, як це сталося з іменами актрис Бріджит Бордо, Марлін Монро тощо. Але семантично сильнішим виявилось ім'я *Клава*.

2. Жінка-водій тролейбуса, рідше – трамвая. *Обережно, зараз ця клава буде розвертатись* (3 розмови водіїв таксі, Черкаси, 1997 р.).

3. Сам тролейбус чи трамвай. *Чекаю клаву*. (3 розмов, 2009).

□ **Кла́ви**. Зуби (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

КЛЕОПА́ТРА, -и, ж. Антр.¹. Клеопатра VII, (69–30 pp. до н. е.) – з династії Птоломеїв, цариця з 51 р. Остання з царських правителів стародавнього Єгипту. Славилася красою, розумом, освіченістю. У 47 р. позбавлена влади. Повернула собі трон з допомогою Цезаря. Після смерті Цезаря одружилася з Марком Антонієм. Після його поразки покінчила життя самогубством. У Берлінському музеї єгипетських старожитностей виставлено недавно знайдений у фондах музею фрагмент дав-

ньогрецького папірусу з єдиним відомим автографом цариці Клеопатри (Урядовий кур'єр, 28.10.2000).

УКА₁. Красуня; пристрасна жінка. *Хай не Джоконда ти, не Клеопатра – Проста жінка на землі: Під історичним вітром – ватра – Не загасає у млі* (Маланюк Є., 185). *Але вона була й Клеопатрою, за ніч із якою можна було без вагання віддати життя* (Кимличенко І. Сьогодні сонячно).

КЛИЧКО́, Віталій Володимирович (нар. 19 липня 1971 р.) і Володимир Володимирович (нар. 25 березня 1976 р.) – українські спортсмени, боксери. Антр.¹.

УКА₂. Боксер, драчун. *Щоб зараз не претендували на те, хто кращий Кличко, пропоную мирно почати роботу Верховної Ради* (ТСН, 23.10.2008 р., А. Яценюк про розблокування ВР БЮТом).

КЛОНДА́ЙК, -а, ч. Топ.¹. Річка в Канаді, притока Юкона, де на початку XX ст. було відкрито золотоносний район, що здобув таку саму назву.

УКТ₁. Джерело збагачення. *Тепер кримчани чудово розуміють, що гаманці відпочивальників – то їхні Клондайк і Самотлор* (Львівська газета, 08.08.2005). *«Незадіяний клондайк»* – назва статті про незаконну купівлю квартир під магазини (Донеччина, 14.02.2002). *Він дивився на мої кишені, як на Клондайк* (Дудар Є.). *„Марєво столичних клондайків”* – назва статті про заробітчани Києва (Україна, № 5, 2004 р.). *Два роки тому на Андрія вже працювали 250 осіб, а лєвова частка замовлень надходила і далі надходитиме від Карпатського туристичного клондайку «Буко-*

веля» (Український тиждень, № 39 (48) за 26.09.2008 р.).

2. Місце, чимось багате, на чому можна пожитись. *Область Кушнарьову не сподобалась. З різних причин. Насамперед – тут не було ніяких сировинних і технологічних „клондайків”, які б дали змогу збити „чималий статок”* (Українське слово, 15–21 грудня 2004 р.). Житомир часто називають *буриштиновим Клондайком* (ТСН, 27.07.2017).

3. Скарби. *А я так собі міркую, там не якісь скарби Полуботка, невідомо де закопані, а реальний Клондайк (Коко-тюха А. Шукачі скарбів). Артур постукав по найбільшій діжці. Вона була чимось заповнена. Помацав отвір краника, облизав і відчув смак духмяного десертного вина. “Так ось який цей загадковий Клондайк”, – він мимоволі зітхнув* (Молчанов Г. Готель “Ковток незалежності”).

□ **КЛОНда́йк**. Онімний каламбур, створений шляхом схрещення конотоніма *Клондайк* зі словами клонування, клонувати. „Вибори-2002 – **КЛОНда́йк** чорних політтехнологій” – назва статті (Донецчина, 21.02.2002) про технологію створення двійників – „кандидатів-двійників з одним прізвиськом у одному окрузі”, своєрідних клонів.

КОБЕЛЯКИ, -к, мн. Топ.₁. Місто, районний центр Кобеляцького району в Полтавській обл. У *Кобеляках* Полтавської області вулиця Леніна перейменована в честь лікаря Миколи Касьяна (Кременчуцька панорама, 10.11.2009). Назва міста через омонімічне звучання з лексемою *кобила* часто обігрується: *На в'їзді у місто нас зустрічає бігборд із зображеними усміхненими дебелими*

дівчатами і надписом: «Вас вітають Кобеляки» (Із розмови, Полтава, 2010).

УКТ₂. Захолустя, віддалене місце. Але конотема віддаленого міста виражена не настільки яскраво, як у подібних конотонімах та квазіконотонімах. Уявляєте собі, пан голова ГА ООН відсутній на її засіданні, бо виборює депутатський мандат *десь у Кобеляках чи Хацапетівці* (Кіпіані В. Рух презентує свій список, Україна молода, 1998). *Кобеляки, Жмеринка і Бердичів теж далекі від європейських стандартів, проте тамтешні виборці не претендують на справедливість* (Шкуро І. Але це наш «сучий син»). (Див. також **Хацапетівка, Бердичев, Жмеринка, Зацепилівка, Чорторий** та ін.).

◇ **Кобиляцькі старці**. Дуже бідні люди. *Та ви не дивіться, що там усе накидано, усе ганчір'я валяється. Ми не кобиляцькі старці, ні* (З розмови, Обухів, 20.08.2014).

КОЛИМА́, -и, ж. Топ.₁. Річка в Росії, головним чином в Якутії; довжина 2 129 км, витоки у Колимський гір; впадає у Східно-Сибірське море. У колишньому СРСР у басейні Колими була система концтаборів.

УКТ₁. Місце заслання. *Язик до Києва доведе – і до Колими* (Приказка). ...ніхто більше не ризикує загриміти на Колиму („брежнєвський „варіант: втратити працю), назвавши лауреата державної – Сталінської, Ленінської (в українській інкарнації – простіть нас, Тарасе Григоровичу! – гай-гай, і досі Шевченківської...) премії – малописьменним графоманом... (Забужко О. Репортаж із 2000-го року). *Ще заганяли на каторгу за непослух, за шкоду колгоспу. Усіх чисто підряд – загриміли по*

сибірах та по колимах за одне слово супроти влади (Іванина В. Любов і смерть узурпатора).

◇ **Пізнати Колиму** – пройти тюремні випробування. *Спізнав гуцул Колиму Знав висилки й тюрму* (Драч І. Президенція).

КОЛІЗЕЙ, -ю, ч. Топ.₁. Найбільший амфітеатр стародавнього світу, споруджений у 70–82 рр. н. е. у Римі імператорами з династії Флавіїв. Збереглися руїни Колізею.

УКТ₁. Духовні руїни ... і тебе знову переможено у колізеї глупоти й зашморгнуто в ясир пустельного полону вавилонського (Маленький І. Апологія міфу). Без мови ти, без книги, без музеїв, Без Орликів й Мазеп, без Прометев, Без імені, без пам'яті й любові... – Яких тобі ще треба Колісесів? (Пилипчук Д. Мої рубаї). А Магда ганчірками протирає музей, це її Колізей. Тут уся її боротьба, вся ганьба... Тут буде бутік, а не музей, а ти програла свій Колізей... Твій Класик подох давно... (Антипович Т. Тіло і доля). Життя, мабуть, це завжди Колізеї (Л. Костенко).

КОЛОБОК, -а, -ів, ч. ЛА₁. Персонаж дитячої казки.

УКЛА₁. 1. Огрядна людина – кругла, ніби однакова ушир і у довжину. Поширене прізвисько. *Попробуй на такого коlobка знайти одяг!* (ССУС).

2. Перекотиполе, людина, що перекочується з місця на місце. «Класичний політичний «коlobок» (про Ігоря Насалика – нардепа, який побував у «Нашій України», «Регіонах України», УНП, «Батьківщині», НДП, «ЕКО +25». – Г. Л.) (У. т. – № 6 (274). – 2013. – С. 15),

КОЛОБКІЙ, -ів, мн. ЛА₂. Герої дитячих оповідань Е. Успенського «Слідство ведуть коlobки» – працівники детективного агентства.

УКЛА₂. Представники органів правопорядку. *Повірте: совкові „коlobки” були розроблені п'ятим відділом Ка-Ге-Бе для придушення вільнодумства і вільнолюбства поміж туристів* (Дереш Любо, Поклоніння ящірці).

КОЛҀМБ, -а, ч. Антр.₁. Іспанський мореплавець, який у 1492 р. відкрив Америку.

УКА₁. 1. Першовідкривач. *Галілея називають Колумбом неба. Зробивши телескоп, Галілей першим спрямував його до зірок* (Вікіпедія). *Гей, нові Колумби й Магеллани, Напнемо вітрила наших мрій! Кличуть нас у мандри океани, Бухту спокою облизує прибій* (Симоненко В. Гей, нові Колумби й Магеллани...). *Збираємось Колумбами рости. І раптом виростаємо кортесами* (Віргуш Н.)

КОЛЯ, -і, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Микола**.

УКА₄. Людина, якій не довіряють. *Коля хренов: завалив нам усю справу* (СУСС).

КОНОТОП, -а, ч. Топ.₁. (Конотіп). Місто в Сумській обл. *Конотоп – місто хоч і невеличке, але ушавлене. Насамперед – завдяки Григорію Квітци-Основ'яненку, якому саме там заманулося поселити свою знамениту вільму* (Україна молода, 20.07.2005).

УКТ₂. Віддалене місце. На відміну від російської мови, в українській це значення слабко розвинулося. Значення спирається, вочевидь, на фонетичну

огласовку, поєднання приголосних звуків *к, т, п*. Крім розмовного *А* вчилася вона в якихось далеких конотопах (з розмови у маршрутці, Київ, 2012) прикладів не траплялося.

«КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА», ж. Б.₁. Назва гумористично-сатиричної повісті Г. Квітки-Основ'яненка.

УКБ₂. 1. Запальна на вдачу. *Десна, здається, плохенька з виду, а вдачею – конотопська відьма* (Є. Гуцало).

2. Відьма. *Конотопська відьма живе – говорить настоятель конотопського храму отець Георгій* (назва ст. О. Головатенка про сучасних відьом, Високий вал, 12.07.2009). *З цієї відьмою конотопською ніхто не хоче і балакати* (ФСССГД).

3. Наталя Вітренко, український політик. *Адже саме Конотопський виборчий округ, тоді ще № 346, у 1994 році дав путівку в парламентське життя (а у 1998 – продовжив її дію ще на одну каденцію ВР) нинішній лідерці ПСПУ Наталі Вітренко, яка своєю бурхливою діяльністю змусила Основ'яненкову Явдоху Зубиху десь у пеклі кусати лікті від заздротів. У 2005 «Конотопська відьма» з партквитком ПСПУ займається піаром уже на вищому рівні* (Зоряна Кріт, Мукачів-2. Майже за Основ'яненком, Стаття в «Україні молодій», 20.07.2005). *У наш час слоган «конотопська відьма» застосовували до лідери однієї з політичних партій. Але ця партія давно вже не входить до ВР, тому і про слоган почали забувати* (Forpost.com/ua, 17.09.2009, назва статті Ю. Корогодського «Віктор Ющенко, конотопський відьмак»). *Конотопська відьма Наталя Вітренко віддала наказ*

бити мирних демонстрантів у Миколаєві (Херсон-конгрес, 08.07.2007).

КОППЕРФІЛЬД, ДЕВІД КОППЕРФІЛЬД, -а -а, ч. Антр.₁. Девід Копперфільд – відомий американський ілюзіоніст. Нар. У 1956 р. Справжнє прізвище – Коткін Девід Сет.

УКА₁. 1. Маг і чарівник, який дивує усіх несподіваними вдалими вчинками. *„Ну і ну! – подумав Варфоломійович. – Пашика – просто Девід Коперфільд!”* (Гримич М. Варфоломієва ніч).

2. Ілюзіоніст. *Російські Копперфільди намірилися виконати подібний трюк із Останкінською вежею* (т/п “Диволюди”, ISTV, 14.12.2008 р.) *То не шукай його* (дива – Г. Л.), *вже всі дива копперфільдами викриті. Або іншими чарівниками скомпрометовані* (Дзеркало тижня, 29.12–11.01.2008).

КОРЄЙКО, -а, ч. ЛА₁. Персонаж роману І. А. Ільфа і Є. П. Петрова „Золоте теля”.

УКЛА₁. Підпільний мільйонер. *Виявлено 160 „підпільних корейків”* (Урядовий кур’єр, 15.06.2002).

КОРЄЯ, -ї, ж. Топ.₁. **Корєя** – історична держава в Східній Азії, головним чином на Корейському півострові і прилеглих островах.

УКТ₃. Неофіційна назва частини м. Вінниця. 19 червня у Вінниці стартував конкурс на кращий проект мурал – арту «VIN-ART-CITY». До дня міста у Вінниці п’ять будівель будуть розмальовані кращими художниками. Картини будуть розмальовані за тематикою: *Народні назви районів міста: Варшава, Корея, Вишенька, Ієрусалімка, Ліверпуль. Організатори планують*

залучити художників з усього світу. П'ять будівель у центрі Вінниці розмалюють (Новини Вінниці, 19.06.2015). Мікрорайон «Корея» у Вінниці з'явився не випадково. На початку 1950-х років під час Корейської війни Радянський Союз відправляв до цієї країни свої війська. Після завершення воєнних дій офіцерам квартир не видавали, але давали можливість будуватися: виділяли землю, будматеріали. Місцевість, де стали жити учасники корейської війни, почали називати Кореею, пояснює Анатолій Лисий (Купецька І. Цілий світ на карті міста).

КОРТЕС, -а, ч. Антр.¹. Кортес (Cortes) Ернан (1485–1547), іспанський конкістадор. У 1519–1521 рр. підкорив імперію ацтеків, і до 1528 р. був намісником здобутих земель. Позбавлений влади іспанським королем. Організовував дослідницькі експедиції в Америці.

ОКА. Завойовник, руйнач. Збираємось Колумбами рости. І раптом виростаємо кортесами (Віргус Н.).

КРАВЧУК, -а, ч. Антр.¹. **Кравчук Леонід Макарович**. Нар. 1934, український політик, у 1991–1994 перший всенародно обраний Президент України. Після серпневого заколоту 1991 р. у Москві вийшов з комуністичної партії; сприяв утвердженню української державності, але не зумів подолати економічної та соціальної кризи; з 1994 народний депутат України; з 1998 член керівництва Соціал-демократичної партії (об'єднаної). *Поборов і я цигарку, як Редедю князь Мстислав, поборовши гнів на Кучму і любов до Кравчука* (В. Забаштанський).

УКА₂. Керівник Української держави. Але мені щиро жаль тієї менишини, ті тридцять відсотків, котрі прагнуть іншої України і готові за неї боротись, а не гибіти усе життя під щербинськими-кравчуками-кучмами та іншими персонажами нашого малоросійського паноптикуму („Українське слово”, 20–26 березня 2003 р.).

□ **Кравчучка**. 1. Саморобний візок, винайдений за часів правління Л. Кравчука, коли народ змушений був вдаватися до активного базарювання – „малого бізнесу”. На ринку жінка симпатична лаштує тачку чи візок. Погодьтеся, картина звична: малого бізнесу зразок. „Кравчучка, – хтось лукаво гляне, а жінка по прилавку – грюк: „Це – винахід мого Степана, і ні до чого тут Кравчук!” (В. Скомаровський, ЛУ). Вони переступали через валізи і сумки, протиснулися між двома запакованими „кравчучками”, які загородили прохід, і опинилися в затишному місці (В. Даниленко). У небесах від ракет вже рвучко. А на землі – креготючі діла. Шляхом „кравчучка” – два колеса й ручка – котиться витвір для рікшотягла (В. Забаштанський). Чисте небо. Зрайки голубів... Цьоці-вуйки з торбами й „кравчучками” (Шейко-Медведева Н. Альфонс). – А чому не в „Азарті”? – поцікавився майор і, зауваживши під ратушею Білого, котрий купував цигарки в діда, що торгував ними з „кравчучки”, попрохав Іванку, щоб вона загальмувала (Там само).

2. Дитячий візочок. Дорогі зараз кравчучки – до семи тисяч бачив (З розмови, Вінниця, 23.07.2015).

□ **Кравчучковіз** – утворення, подібне до попереднього, але пізнішого часу. За цією ж моделлю більш продук-

тивне творення від імені наступного президента – **Кучма** (див.). – *Ваш народ – це вічний хохол, який страждає на торбофлебіт і кравчучковоз! – одразу ж, як з місця в гречку, стрибнув Олекса Григорович* (Стусенко О. Чорні вогні).

КРЕЗ, -а, ч. Антр.¹. Цар Лідії (560–546 рр. до н. е.) – ранньорабовласницької держави в Малій Азії. Старогрецький історик Геродот розповідав, що цар Крез володів незліченним багатствами.

УКА¹. Багата людина. Облуплений кожух і чоботи порваті.. Але я крез!.. Ви розумієте, я крез!.. Моя душа на вістрях лез Днів, що незмірено багаті (Гримайло Я. Крез). Тоді наш містечковий Крез ще холостякував і повсякчас перепиняв мене (Шейко-Медведева Н. Альфонс). Невже заради того, щоб ти во-скрес На тій війні, коли тебе убили, Аби ось нині недолугий Крез Украв Талант і Слово край могили (Бровченко В. Перед Покровою).

□ **Крезівський**. З такого крезівського кроку він мав би, може, і мороку (Кухта В. Гуцульський Париж).

КРИЖОПІЛЬ, Крижополя, ч. Топ.¹. Селище міського типу, районний центр у Вінницькій обл. Ми, щиро кажучи, поїхали на Крижопіль просто через його назву, «чисто поржать». Але там виявилось цікаво (Щоденник мотоцикліста. День 4–7).

УКТ². Віддалене місце, глибока провінція. Це ж не Крижопіль тобі, де дійсно один завод на все місто і єдина альтернативна робота – торговець на ринку (Могилянський форум).

КРОМВЕЛЬ, -я, ч. Антр.¹. Кромвелл (Cromwell) Олівер (1599–1658), англійський державний діяч і полководець. *Лорд-протектор Англії, Шотландії та Ірландії Олівер Кромвель був не лише сучасником, а й своєрідним політичним двійником нашого Богдана Хмельницького* (Прес Центр, № 36 (163), 03.09.2008). Назва статті – «Англійський Богдан».

ОКА. <...> і все місто зустрічало його після гучних перемог над першим тоді військом у Європі – польським, а збентежена Європа, втративши дар мови, козацьким Кромвелем гетьмана величала (Україна, 2004, № 6). Французький історик пише про нього: «Козацький Кромвель Богдан Хмельницький є не менший політик за Кромвеля англійського» (Український південь, 22.08.2010). Конотонім Козацький Кромвель міцно закріпився як онімний перифраз для пошанного іменування Богдана Хмельницького.

КРУТИ, -ів, мн. Топ.¹. Залізнична станція між Бахмачем і Ніжином, біля якої 30 січня 1918 р. відбувся бій сотні і Військової школи ім. Б.Хмельницького та сотні Помічного Студентського куреня з більшовицькими військами (6 тис. червоногвардійців та матросів), що наступали на Київ. Бійці вночі розібрали залізничну колію і затримали на кілька днів наступ червоної гвардії. 28 студентів і гімназистів було захоплено в полон і розстріляно. Загиблих урочисто поховано у Києві на Аскольдовій горі (УСЕ, 728). Як ви від'їжджали під Крути, вагони скрипіли вночі... Хотілось навіки заснути на маминім теплім плечі (Павличко Д. Пісні печалі).

УКБат.₂. 1. Програна битва, національна трагедія. *Наче спис, безсилля в серце коле: Гуни йдуть – то Гортія полки З Гітлера кістлявої руки. І падають вкраїнські юнаки... О карпатські Крути – Красне поле!..* (Кухта В. Гуцульський Париж). *«Не допустимо нових Крут!»* (Українське слово, 28.01.1999).

У цьому значенні досить часто зазначений топонім застигає на рівні символа чи метафори. *Народилися во врем'я люте – Та для вас, здається, все дарма: Протремтіли загравою Крути, Просурмила судная сурма* (Маланюк Є. Невичерпальність). *Що там Київ? Що там Крути? Церква Десятинна?* (Кремінь Д., ЛУ, 29.03.2001 р.). *Крути, Крути! – смолоскип в майбутнє. Підіймімо наші душі ввиш!* (Б.-І. Антонич). *Печуть мені Крути, стоять мені Крути У грудях кривавим сталевим багнетом.* (Максименко О. Крути).

2. Поразка, загибель. *Рятуйся губ моїх отрутою, І падай солодко до ніг. Бо наша зустріч – наші Крути. Ми завтра згинемо, як сніг* (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння).

□ **Крутянці.** *Лихі вітри, гойдайте верховіть живого свідка бойових крутянців!* (Яр Славутич).

КРІЮГЕР, -а, ч. ЛА₁. Фредді Кріюгер (англ. Freddy Krueger) – вигаданий персонаж кіносеріалу «Жахиття на вулиці В'язів», кросовера «Фредді проти Джейсона» та численних коміксів. Втілений в образі чоловіка з обгорілим до м'язів та кості обличчям, у червоно-зеленому светрі та коричневому капелюсі. Носить перчатку з гострими металевими лезами на кінчиках пальців. Володіє здатністю вбивати людей у їх же снах. Виконавці ролі – Роберт Енгланд (кла-

сичний серіал, 1984–2003 рр.) та Джекі Ерн Хейлі (ремейк, 2010 р.).

УКЛА₁. 1. Потворна людина. *Ох і кріюгер! Йому в фільмах жахів без гриму знімались* (ССУС). *Із саморобним протезом замість правої руки, у рудій вушанці й з напіввідпалим переднім зубним містком дід Василь схожий на такого собі українського Фредді Кріюгера* (Сінкевич О. Найзатятіший холостяк України).

2. Злочинець, убивця. *Поліцейським підозрюваний заявив, що хотів довідатися, як це – побути один день Фредді Кріюгером* (Shanson.ua/Служба новин/2006/03/16).

◇ **Пазури а la Фредді Кріюгер.** *Сталеві леза на пальцях. Опецькуваті дядьки у залізних масках ведмедів, трусах з того ж матеріалу, озброєні ланцюгами і пазурами а la Фредді Кріюгер досить мирно як на суворий антураж позують у компанії не дуже охайних дівчат* (Прес-реліз до виставки «350 років по тому», 10.03.2004, про роботи Миколи Журавля).

КСЮША, -і, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від **Ксенія**.

УКА₄. Легкодоступна дівчина. *Це ксюша на один трах* (ССУС).

КУВЕЙТ, -у, ч. Топ.₁. Країна в південно-західній Азії.

УКТ₂. Нафтовий край. *Уже багато років Сумщину називають українським Кувейтом, а місто Охтирка неофіційно вважається нафтовою столицею України. І ці титули цілком заслужені, адже на території області видобувається понад 50 відсотків усієї української нафти та понад 10 відсотків газу* (Віче, 2009, № 1–2).

КУЛІБІН, -а, ч. Антр.¹. Російський механік-самоучка (1735–1818 рр.). Мав 37 винаходів.

УКА₂. Винахідник. *Вітчизняні „кулібіни” вдосконалювали винахід, за що й нам – нащадкам їхнім, не соромно* (Україна, № 5, 2004). *Донецькі кулібіни змайстрували рукомобіль, на якому планують обійти Азовське узбережжя* (ТСН, 13.03.2010). *...українороцнені „кулібіни” перемагають зарубіжні спецслужби* (Таємні ночі Шахерезади. Ч. 11-а. Інший бік. www. Otherside.com.ua). *Українські „кулібіни” зібралися сьогодні у Дніпропетровську на змаганнях керування повітряними кулями* (СТБ, Новини, 15.07.2011).

КУЧМА, -и, ч. Антр.¹. **Кучма Леонід Данилович**. Нар. 1938, український політик, президент України 1994–2004.

УКА₂. Керівник Української держави. *Але мені щиро жаль тієї менишини, ті тридцять відсотків, котрі прагнуть іншої України і готові за неї боротись, а не гибіти усе життя під щербинськими-кравчуками-кучмами та іншими персонажами нашого малоросійського паноптикуму* (Українське слово, 20–26 березня 2003 р.). Ономастична гра, побудована на прямому значенні твірної основи прізвища Л. Кучми та конотемі 'керівник держави', простежується у прикладі: *Всі кучми (в сенсі – шапки) рано чи пізно зносяться. В історичні музеї потрапляють по-справжньому рідкісні екземпляри* (Українська правда, 01.11.2002).

□ **1.Чучма**. Коли ми вибирали Президента, то все ж таки мріяли про Гавела, а не про Чучму-2 (Поступ,

28 липня–3 серпня 2005 р.). Чучма (діал.) – чужинець.

2. Кучмізм – політика Л. Кучми; час його правління. *...ген свободи, котрийдесь шамрав на самісінькому денці наших сердець, не зів'яв остаточно в радянські часи і в період кучмізму, а терпляче і вперто чекав свого часу* (Українське слово, 15–21 грудня 2004 р.).

3. Антикучмізм, неокучмізм. Основну проблему я вбачаю в тому, що цей антикучмізм може дуже швидко перерости в неокучмізм, більше того – неокунізм! („Універсум”, № 11–12, листопад–грудень 2005 р.). **Кучмісти, антикучмісти** – представники цих напрямів.

4. (1)Кучмово́з, кучмучка, кучма́зик – саморобний возик, що прийшов на зміну „кравчучці”, дещо менший за неї розміром. „Кравчучка” стала „кучмовозом”; *іде вперед наш рідний край, всупір морозам і прогнозам, він ще тримається, гай-гай, народ везе – яка різниця, народ підводиться з рабів... До біса витягла „кравчучка”, та більше мусить „кучмовоз”* (І. Драч). Від комбайнів, мати Божу, навіть коліщатка всякі повідкручували, поробили „кравчучки” та „кучмазики” та й подалися по спекуляціях, де та тобі Москва, Білорусія чи Польща... (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря).

5. Кучма́цький шлях, кучма́рики (гроші), **кучма́р, кучме́йкер, кучма́н, кучмокра́тія, кучмоні́ана, Кучмоле́нд, Кучма́к, Кучумі́ло**. Саме так трапилося із демонізацією кучмейкерими комуністичної ідеї, а конкретніше – із загрозою „червоного реваншу” (Капелюшний Л. Візантійський синдром). Хай що там кажуть, а наш президент, який вичавлював з України український зміст упродовж цілих десяти років,

увійде в історію. Він залишив по собі цілу низку похідних від його прізвища термінів: кучмагейт, кучманістан, кучмівець, кучмізм, кучмобачення, кучмовіз, кучмоекономіка, кучмократія, кучмолиз, кучмуватися, по-кучмівськи, про-кучмівський, антикучмівський тощо (Федотюк П. Добродії та лихочвори).

6. Покучманіти. Перейти на сторону Л. Кучми. *Всі колишні кравчукісти враз покучманіли* (В. Шукайло).

◇ **Епоха Кучми, Україна Кучми, Україна без Кучми, проект „Кучма-3”, Антикучма** (ПіК, № 41, 2003 р.).

Л

ЛАДА (Ладо, Лад), -и, ж. МА₁. У дохристиянських віруваннях – боги вірного подружжя, злагоди, миру, любові й веселощів, щастя та сонця, весни. *А з води зростає Лада, Рястом прибрана богиня, Між зеленого латаття Посміхається блакитно* (Яр Славутич).

УКМА₂. Лад, злагода. ...можливо, звідси маємо "лад" у значенні „мирне життя, злагода“, коли кажуть „Нащо й клад, коли в сім'ї лад“, „Коли наше не в лад, то ми з своїм назад“, „Який був лад, і той пропав“; жіноча форма слова вживається в мові як синонім до слів „вірна дружина“, „любка“, а чоловіча – „вірний чоловік“, „коханый“ (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

2. (↓) Коханий (ладо, лад). Кохана (ладо). *Вітрило, вітре мій єдиний!.. На князя, ладо моє миле, ти ханові метаєш стріл?* (Шевченко Т. Плач Ярославни).

□ **Ладкання**. Назви весільних пісень на Західній Україні. *Ладо руський* – уживається як весільний приспів давніх слов'ян; також стародавня тріумфальна пісня (можливо, звідси назви весільних пісень у Західній Україні – ладкання) (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

ЛАЗАР, („Божа допомога“), -я, ч. МА₁. У Біблії згадуються два Лазаря. Один – персонаж притчі про Лазаря і багатія, яка навчає терпимості у перенесенні страждань; другий – воскреслий Лазар, якого оживив Ісус Христос, нагородивши його сестер Марфу та Марію за їх благочестя. Після воскресіння.

За переказами, Лазар прожив ще 30 років.

УКМА₂. (↓) Жебрак. Утворене від імені біблійного персонажа Лазаря, який став символом бідняка, що переносить багато страждань (ЕСУ, IV). *Багатий пириєствує, а Лазар жєлаєт, за от крупиць трапєзы єго ся питаєт... Но по смерті в прохладѣ нищій Лазар бѣше, богатый каплѣ воды, во огни сый, моляше* (Українська поезія середини XVII століття). Обдертюх, прощак (О. Горбач).

□ **Лазарить** – випрошувати, жебракувати (ЕСУ, IV). **Лазарет** – виникло з nazareto від назви костюлу Богоматері Марії Назаретської, при якому в XV ст. була лікарня для хворих на проказу. Розвинулось під впливом імені Лазаря – хворого на проказу жебрака в євангельській притчі, покровителя хворих на проказу (Там само).

◇ 1. **Співати лазаря** – скаржитися. (Там само).

2. **Воскресити Лазаря (Лазара)** – відновити щось. *Хто спроможеться тепер воскресити оцього бляклого в сірому світанковому світлі Лазара? Тільки не я* (Москалець К. Дар безсоння). Прихований натяк на воскресіння Лазаря відчувається у рядках *Досить Розмов порожніх і розумувань, Їх безконечне до нудоти коло Петлю на шії затягло. Встань і йди, мій Лазарю, цим осоружним полем* (Охрімівич А. Замкнутий постір).

3. **На бум Лазаря**. Як-небудь, поспіхом, не знаючи (ФСССГД). Вживаний у розмовному мовленні. Російський фразеологізм *наобум лазаря* українською

мовою передається як *навмання; на щастя (на щасливу долю); на галай-балай* (Російсько-український словник фразеологізмів (сталих виразів) онлайн).

ЛАПКО́, -а, ч. З1. Кличка собаки-дворняжки.

УКЗ1. Собака. *Наївся, як лапко мух* (приказка). (Качуровський І. Собача сторінка).

ЛЁСЯ УКРАЇНКА, -і, -и. Антр.1. (Лариса Петрівна Косач) Видатна українська поетеса (1871–1913).

ОКА. У множині – українські жінки-письменниці. *Кілька років тому одна аргентинська діаспорна газета видрукувала про мене статтю під заголовком, здатним спаралізувати й найгнучкішу уяву: „Невже буде в нас четверта Леся?” (sic!!!). Трошки оклигавши від „культурного шоку”, спричиненого видивом отих вишикуваних вервечкою „Лесь” – наче клонованих копій з фантастичного фільму або множених рядами Мерілін Монро на відомому полотні Енді Ворхола, тільки з припишеними на грудях номерами, – я зважилася на власну руку провести в київських літературних колах зовсім-таки аматорське соціологічне дослідження – показуючи колегам із пишучої братії сам лише заголовок із газетної витинки й запрошуючи вгадати, хто, на їхню думку, мав би фігурувати в статті як „Леся-два” і „Леся-три”. Реакція виявилася – по-першому, чисто відрухово вибухові веселоців – настільки однастайною, що десь за десяти-одинадцятьма разом розпити довелося припиняти: наче відмінники з одного класу, колеги-літератори (всі поспіль, нота Бене, мужчини!) не змовляючись,*

в одну душу повторювали те саме: третя – то, звичайно ж, Ліна Костенко, а друга – найпевніше, що Теліга. Поцілання було стовідсоткове, без жодної „помилки” – курйози, отже, курйозами, а всі ми ходили до однієї школи (Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоби до української гендерної міфології).

УКА2. *Грошова купюра із портретом Лесі Українки. Підійшов до того що кричав зі словами «чйю ти, добазарімся, шеф», сунув йому (якщо мене не підвів мій орлиний зір) пару папірців з Леською (Волошин Б. Галицький синописис. <http://gorodok.lviv.ua/index.php?option=com>).*

ЛЁТА, -и, ж. Мтоп.1. У грецькій міфології Лета – ріка забуття в підземному царстві Аїда, з якої душі померлих пили воду і забували своє земне життя. В українській міфології – Забудь-ріка.

УКМТ1. *Небуття. Ця фраза коштувала Старичку крісла голови обласного літоб'єднання. Чорнильне „Гроно” потопло в водах чи, ліпше сказати, у болотах чорнильної Лети (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: хронопис кінця тисячоліття). Ти, совісте майстрів, тобі не страшно навігації Лети! (Ліна Костенко). Гори, гори! Слова огнисті Безслідно в Лету не пливуть, Вони, мов зорі променисті, В кривавих блискаках оживуть (Чупринка Г. Пророк).*

◇ **Канути в Лету** – забути, назавжди зникнути, піти в непам'ять. *Радянська символіка канула в Лету. У червні 2000 на фасадах будівлі Верховної Ради України встановлено другий з трьох Малих гербів України (Урядовий кур'єр, 03.06.2000). Канула в Лету держава, яка так „любила” Великого Кобзаря,*

так ревно захищала його від „ворогів” українського народу („Україна”, № 2, 2005 р.). Як витончено висловлювалися раніше, канула в Лету пам'ять про високий український спорт, пішла у небуття, щезла (Шлях перемоги, 13.04.2005).

ЛІВЕРПҮЛЬ, -я, ч. Топ.₁. Місто у Великобританії.

УКТ₃. Неофіційна назва частини Вінниці. *Це ж треба: справжня все-світня карта і все в одній Вінниці, – ділився враженнями Юрій, який приїхав у гості до родичів-вінничан. – Своя Варшава, Корея, Пентагон, Єрусалим-ка і навіть Ліверпуль...»*

Де це у Вінниці Ліверпуль? А це маленька площа на місці колишньої «Криниченьки», де зараз «МакДональдс». Ліверпулем це місце назвали на честь площі у справжньому Ліверпулі, на якій свого часу було сфотографовано легендарну четвірку «Бітлз». Вже надто наші вінницькі лавочки напівколом біля «Криниченьки» були схожі на ті, поряд з якими стояли «бітли». Хоча сьогоднішня вінницька молодь Ліверпулем називає коротеньку стометрівку, буквально два квартали по Соборній: від майдану Незалежності до... Парижа, даруйте, площі Театральної (Купецька І. Цілий світ на карті міста).

ЛІЛІТ, незм. Ж. МА₁. В єврейському фольклорі жіночий демон ночі. Вважалося, що вона насилає еротичні сновидіння. У раввіністичній літературі слово «Ліліт» пов'язувалося етимологічно з єврейським словом «лайла» («ніч»). Проте ймовірніше, що це гебреїзована форма імені Ліліту, духу бурі Дворіччя. Про походження, дії і атрибути Ліліт існувала безліч суперечних уявлень.

Згідно з однією легендою, Ліліт була дружиною Адама до створення Єви. Вона посварилася з Адамом, покинула його і відмовилася повернутися, незважаючи на веління трьох ангелів. Бажаючи помститися Адаму, вона намагалася спокусити дітей Єви.

УКМА₁. Спокусниця. *Кожен чоловік, крім своєї домашньої Єви, має в уяві свою недосяжну Ліліт* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

ЛОВЕЛАС, -а, ч. ЛА₁. Прізвище героя роману С. Річардсона „Клариса Гарлоу”, 1748.

УКЛА₁. Спокусник, залищальник, баламут. *Початкуючий ловелас Ігорчик у сонній задумі чавив тупий кінець олівця (Дереш Любко, Культ). Ви, мої дорогі читачі, напевне, думаєте: фі, який ловелас цей Павло Іванович! Ат ні! (Григорич М. Варфоломієва ніч). Ловеласи, особливо підстаркуваті, викликали у неї огиду (Сергієнко А. Десять тисяч баксів). ... через круті віражі у політичній біографії О. Мороза тональності його метафоричного представлення у національно-демократичних мас-медіа змінилися від “прямий, як багнет” до “політичний ловелас” (Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація). Усе це також виявила Лялька і привселюдно відкрила Лідці очі на ловеласа (Ліхтей Т. Лялька). Назва чотиривірша В. Бровченка «Крах старого ловеласа»: Прекрасна леді ззаду й спереду. Приходь в неділю, а чи в середу. Та ні ж, приплентавсь у четвер. Прийшов, побачив і ...помер.*

ЛОЛІТА, -и, ж. Антр.₁. Французьке ім'я. *А в слово “тіло” влито слово “літо”.* / *Це світле тіло – ледь не стиглий*

плід. / *Все солодко у дні неповноліття, / А після Спаса – кожному до ніг* (Ірванець О. Лоліта).

◇ **Готична Лоліта.** Напряма у моді, назва якого походить від імені французької ляльки. Цей образ культивований у *готів* (молодіжна субкультура – Г. Л.), з'явився в Японії в 1997–1999 рр. Зміст образу – така собі лялечка, невинна дівчинка 12–14 років, в одязі переважає Вікторіанський стиль, пишні спідниці, велика кількість рюшів, стрічок. Колір суконь, які носяться готичними Лолітами, – чорний, темно-синій з білими крапками, допускаються темні відтінки зеленого і коричневого. З аксесуарів дозволено надягати всілякі масивні прикраси у вигляді хрестів, трун та іншої потойбічної атрибутики. Зачіска – бажано кучерика з прямим чубчиком (За матеріалами Інтернету). Кікі «Готична Лоліта» позує для фотографів на виставці *Апте Ехро 2010* (ТСН, 1+1, 05.07.2009).

ЛОЛІТКА, -и, ж. ЛА₁. Твірна форма особового імені головного персонажа роману В. Набокова «Лоліта».

УКЛА₂. Легковажна дівчинка, підліток, німфетка. Віра ніколи не підходила до них близько, не знайомилась, але про себе називала сусідок „лолітками”. Одна з „лоліток” налетіла на скоюблену над черевичком Віру (Роздобудько І. Мерці). Сидить в Інтернеті. Дружина хвилюється. Хтозна, де він там візитує, ще натрапить на якусь Лоліту... Уже ж кожна шльондра може відкрити свій персональний сайт (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

ЛОХ-НЕСС, -у, с. незм. З₁. Лох-Несс (Нессі, Чудовисько озера Лох-Несс, Лох-неське, Лох-Неське, лох-неське) – нерозпізнана таємнича тварина чи група тварин, чию появу зафіксовано на шотландському озері Лох-Несс.

УКЗ₁. Таємниче чудовисько. У західній провінції КНР знайдено власних лох-неських чудовиськ, які нібито живуть на глибині китайського озера Канас протягом останніх декількох століть (Назва статті: У Китаї теж є свій Лох-Несс. <http://www.aratta-ukraine>).

УКЗ₃. Росія. Маленький сірий чоловічок Накоїв чорної бідн. Це звір огидної породи, Лох-Несс холодної Невми. Куди ж ви дивитесь, народи?! Сьогодні ми, а завтра – ви (Костенко Л.). Біля кордонів України плещеться непізнане дивне нерозгадане Лохнеське чудовисько, яке треба дуже прицільно вивчати усьому світові. На кожен його крок треба чітко казати – фальш, брехня, неправда. Зло має бути препароване під світлом громадської думки, а ще краще висміяне», – зазначила Лілія Григорівна (Огляд преси, 19.07.2014).

ЛУЇ ДЕ ФЮНЕС, -а, ч. Луї Жермен Давід де Фюнес де Галарз'я (1914–1983). Видатний французький актор, що працював переважно у комедійних французьких фільмах з 1945 по 1982 рр.

◇ **Український Луї де Фюнес.** Про Андрія Сову. І, по суті, український кінематограф втратив тоді свого Луї де Фюнеса – актора невимовної органіки, навальних комедійних реакцій, природного й неповторного в кожному комедійному епізоді (часом, до неможливого!) (ДТ, 22–28.12.2007). Назва статті – «Кілька сторінок із життя українського Луї де Фюнеса» (Там само).

М

МАГАДАН, -а, ч. Топ.1. Місто в Росії, порт на Охотському морі. Місце заслання злочинців, в т. ч. політичних в'язнів.

УКТ1. Місце заслання. *Коли батько цьому (рабству – Г. Л.) – Чорнобиль, то дід – 1933 рік, а прадід – отой рабський дух Соловків, Магадану, Колими, який століттями стояв над нашим краєм (Драч І.).* Із синонімічними УКТ на позначення місць заслання вживається досить часто. *Йї тремтячі душі боялися Вахна, мов дідько кадила, мерщій мастили п'яти й кивали подалі від біди, боронь Боже, хтось присвідчить, не оберешся гріха – залопотии без оглядь «у места не столь отдалённая», до білих ведмедів, у Мордовію, на Соловки, Магадани, на Колиму чи й ще куди* (Дмитренко О. Земля небесна).

МАГЕЛЛАН, -а, ч. Антр.1. Португальський мореплавець (бл. 1480–1521 рр.), який здійснив першу навколосвітню мандрівку.

1. УКА1. (Часто – у мн.) Першовідкривач, романтик, мандрівник. *Гей, нові Колумби й Магеллани, Наннемо вітрила наших мрій! Кличуть нас у мандри океани, Бухту спокою облизує прибій (Симоненко В. Гей, нові Колумби й Магеллани...). Колумби, Магеллани... Три-ває вічний пошук. Лише б не воєн рани, Не підлість і не ошук (Арсеніч Д. М. Розсіпаний мак. Поетичні мініатюри).*

2. Мандрівник. *Про нелегкий чумацький промисел..., про звичаї і цікаві пригоди „магелланів українських степів” і розповідається в художньо-до-*

кументальному нарисі талановитого російського та українського письменника Г. П. Данилевського (анотація до його нарису „Чумаки”).

МАГДАЛІНА, -и, ж. Бібл.1. Марія Магдаліна, Марія Магдаліна – свята, рівноапостольна, диякониса, мироносиця. Марія Магдаліна походила з містечка Магдали, що було колись на берегах Генезаретського озера. З предання довідуємося, що була вона вродливою жінкою і жила грішно. Після того, як Ісус вигнав з Марії сім бісів, вона змінила своє життя – стала Його вірною ученицею.

УКБібл.1. Так називають жінок легкої поведінки, які повернулися на шлях чесного життя (або й не повернулися). *Там, в гущавині узбічних заростей, дівчаткам зручно було ховатися від полісменів, там їх для маскуванню чекають наймані рикиші зі своїми візками, і звідти ж, із сутіні, ці юні магдаліни із щебетанням зовсім пташиним вискакують цілим з'юрмиськом на лови, тільки з'явиться на трасі бульвару якась вечірня машина* (О. Гончар).

МАЗЕПА, -и, ч. Антр.1. Мазепа-Колединський Іван Степанович, гетьман Лівобережної України з 1687 до 1708. Прагнути визволити Україну з-під рос. Влади, проводив таємні переговори з польським королем Станіславом Лещинським, а у 1708 році під час Пн. Війни перейшов на бік Карла XII; після поразки шведів у Полтавській битві 1709 подався в еміграцію до турецьких

володінь. На вимогу Петра I підданий анафемі Рос. Православною церквою. Персонаж численних творів літератури й мистецтва (Ф. Вольтер, Дж. Байрон, В. Гюго, О. Пушкін, К. Рилєєв, Ю. Словацький, Б. Залеський, Б. Лепкий, В. Сосяра, Ф. Лист, П. Чайковський, О. Верне, Т. Шевченко, І. Рєпін, О. Архипенко). Відомий меценат освіти і мистецтва. *Ім'я славетного гетьмана Івана Мазепи вічно житиме безсмертною славою в пам'яті нашого народу, бо він хотів дати йому змогу розвинути у повній свободі всі його безмежні можливості* (Пилип Орлик).

УКА₂. Борець за національну свободу. *Ви йшли за Крути, за Базар, Батурын, За кров поразок, за кров петлюр, за віру всіх Мазеп. Ви йшли – на все!* (Булах Г. Прихід). *Без мови ти, без книги, без музеїв, Без Орликів й Мазеп, без Прометєїв, Без імені, без пам'яті й любові* (Пилипчук Д. Мої рубаї).

УКА₅. (↓) 1. Образливе називання українця. *Мазепа! (...) Лайка на мугируватих і неповоротких людей. Чувать подекуди і в наших сторонах (праве теж, що й мацапура), а більше Москалі так дразнять наших за гетьмана Мазепу. В Лубеничині й тепер ще можна чувати (розказує народ), що за часів царя Петра I розсердиця було Москаль на чоловіка та й ножкою, чи чим там: „Мазепа!“ каже, або „Мазепи дух!“* (Номис, 70). *Навіть тихі й сумирні білоруси до всього того, чим нас нагородили росіяни, добавляють „хохли-мазепи“.* Тільки не зовсім зрозуміло, до чого вони це. Можливі два варіанти. Або ми послідовники Івана Мазепи, або, можливо, замизкані голодранці (Сіверський Б. Земляки). *Всі ви мазепи і бан-*

дерівці, гади! (Авдієвська Е. Роман про добру людину).

□ 1. **Мазєпа, мазєпка** – 10 гривень. – *Чуєш, Григоровичу, ти б мені одного Мазепу позичив... – Га?... – Ну, кажу, позич десять гривень до жінчиної зарплати* (Стусенко О. Чорні вогні). *До чогось присобачаться і вимордують пару мазепок „на пропой“* (Невидайло Л. Останній із проклятих – цит. За КСЖЛУМ, 168).

2. **Мазєпа (мазєпинець)** (↓). 1. Соратник і прихильник І. Мазепи, борець за незалежність України. *За І. Мазепою після Полтавської битви 1709 року до Бендер (сучасна Молдова) пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців. Ці «мазепинці», як їх часом називають історики, були першими українськими емігрантами* (http://ukrcenter.com/library/read_ask?id). *Ми можемо говорити про Мазепу як символ боротьби за незалежну державу, згодом продовжувачами справи мазепинців виступили петлюрівці та бандерівці, – зазначив у виступі перед аудиторією професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» доктор історичних наук Юрій Мицик* (gorod, 20.06.2009 р.). *Хто такі Мазепинці? Це українці, які весь час страждають? Якщо ми не будемо знати власної історії, то не будемо знати історії взагалі, – цим питанням розпочав виступ старший науковий співробітник Інституту археології Академії наук України доктор історичних наук Тарас Чухліб* (Там само). *В кінці 1708 року (С. Величко – Г. Л.) був арештований як мазепинець, бо знаємо, що в повстанні І. Мазепи брала участь уся Ге-*

неральна військова канцелярія (Шевчук В. О. Таємниці літопису Самійла Величка).

2. Зрадник. – *Мазепи, предателі*, – кричали москалі (Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб). *Гетьман Кирило Розумовський* – „изменник”-мазепинець? – назва статті в «Голосі України» (8 травня 1997 р.) про намагання Кирила Розумовського відокремити Україну від Росії.

□1. **Мазéпинство.** (↓) *Мазепинство, мазепинство...* За часів імперії так дражнили інакомислячих малоросів – від Котляревського до Грушевського (Україна, № 7–8, 2004 р.).

2. **Мазéпинський.** Український. Антиросійські погляди митрополита Андрея виявилися ще під час Великої війни 1914–1918 рр. Тоді після окупації царськими військами Галичини він був ув'язнений за «мазепинський» сепаратизм (День, 29.07.2015).

3. **Мазéпинка** – головний убір воїнів УПА. Там будуть галицькі селяни з намозоленими руками в мазепинках УПА, і такі ж селяни-східняки в червонозоряних пілотках, будуть дев'ять мільйонів блідих тіней, що вмерли в голодомор імені Леніна-Сталіна... (Капелюшний Л. Візантійський синдром).

4. **Мазепіана** – твори про І. Мазепу («Як творилася Мазепіана» – назва статті про Сергія Якутовича як художника-постановника фільму «Молитва за гетьмана Мазепу» режисера Юрія Ільєнка).

МАЙДАН, -у, ч. Топ.1. **Майдан Незалежності** – центральна площа Києва, пов'язана з “Помаранчевою революцією” – політичною ситуацією в період президентських виборів 2004 року.

УКТ₁. 1. „Помаранчева революція”. *Майдан відбувся саме заради того, щоб кожен українець зрозумів: у цій країні вже ніхто не повинен боятися влади* (О. Мороз, Поступ, 28.07.2005). *Навіть після Майдану люди не вірять у справедливість* (Високий замок, 17.12.2009). *Вулкановим викиднем Розквітнув Майдан* (Бровченко В. Перед Покровою). *Мені треба, щоб вони, ставши владою, не зрадили цей Майдан. Бо це не їхня перемога, це наша* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

2. Центр міста, де відбуваються політичні події, подібні до українських. Рос.: *Площадь перед Сорбонной – это парижский Майдан* (про студентські заворушення в Парижі) (Москва, НТВ, «Сегодня», 19.03.2006; цит. За О. Тараненком).

3. Мирний політичний переворот шляхом проведення мітингів і демонстрацій у центрі столиці країни, в яких бере участь велика кількість громадян, незадоволених з результатів виборів глави держави або парламенту. У столиці Мексики почався свій „Майдан”. На центральну площу виходять сотні тисяч громадян... Вони вимагають перерахунку голосів на президентських виборах (Україна молода, 04.08.2006). *Усі вважали, що після фіаско помаранчевих кияни вже більше ніколи не створять Майдану* (Тиждень, 26.11.2013).

УКТ₂. 1. Політичне протистояння напередодні виборів. *Скільки нам ще Майданів треба вистояти* – назва статті про передвиборчу ситуацію 2007 року.

2. Період перебігу історії. *До Майдану розбещені владним коритом партійці запобігали перед індустріальними магнатами, які перед загрозою звіль-*

нення могли примусити робітників голосувати за кого треба (“Сільські вісті”, 28.06.2007 р.). «Україна: від Мазепи до Майдану» – назва фотовиставки в Українському домі.

3. Політична ситуація. Який такий новий Майдан нахвалялась організувати в Горлівці згадувана вже паном Копилицевим Любов Бойко? Чого домагалися деякі коломийські й снятинські активісти пропрезидентського блоку..? (“Час Галичини”, 01.11.2007 р.).

4. Стан душі. Стаття про Лешко-Попела – чергове нагадування про те, де знаходиться справжній Майдан. Він зовсім не в Києві, Львові, Донецьку або Сімферополі. І все, звичайно, не в 2004, 2005, 2006, 2007 (або ще в якомусь) роках. Він – завжди виключно душевний стан і знаходиться в професійній діяльності кожної людини. Вірніше, у вірності справі, якій завжди служивши (Глушченко С. У кожного свій Майдан). Вони повезли до Росії трішечки Майдану як відчуття свободи, вільності (ТСН, 01.08.2010). Що ж робити, якщо влада ніби збожеволіла, і, прикриваючись війською, робить безглузді речі в обороні та в економіці? Відповідь проста: згадати не букву, а дух Майдану. Не барикади й намети під НБУ, а народну самоорганізацію (<http://real-vin.com/>).

□ 1. **Майданути.** Обдурити. Так, іменник “майдан”, набувши нового політичного значення, дав низку утворень: “майданити”, “майданути”, “майданник”, “майданівець”, серед яких окремі набули зниженої конотації (наприклад, “майданути” в значенні ‘кинути’, тобто ‘підвести’, ‘обдурити’) (Вакарюк А. О., Панцьо С. Є. Прийоми неологізації в сучасній українській мові).

2. **Майданити.** Мітингувати. Люди! Припиніть триндіти на форумах, майданити та дудіти! (Українська правда, 27.02.2009).

3. **Антимайдан.** Нове протистояння політичних сил, пов’язане із боротьбою двох кандидатів на пост президента – Ю. Тимошенко та В. Януковича. Антимайдан-2010 – рубрика «Часу новин» (5 канал, 18.01.2010).

4. **Всемайданний.** Якби минулого року на Майдані хтось уголос сказав, що не мине і року, як помаранчеві вожді будуть вести між собою „полеміку у форматі баби Палажки і баби Параски, його би дружно звинуватили у накликанні на Україну страшного прокляття І якщо би не затоптали, то висловили би всемайданну і всенаметну ганьбу (Молодий буковинець, 23.09.2005).

5. **Майданний.** Натхненний політичною ситуацією. Натішились, брати, майданним здвигом (Аж брязнули розірвані вериги), Тепер не граймо з монстром в піддавки (Бровченко В. Перед Покровою).

6. **Постмайданний.** Ознака того, що відбуватиметься після Майдану (Майдан Незалежності як символ, уособлення «Помаранчевої революції») (СНУ, с. 419). Постмайданна влада повинна дати країні реформи (5-ий канал: Час новин, 05.04.2006).

7. **Замайданений.** Проголошений. ...має і ностальгію за гетьмансько-козацькою добою, і катастрофізм нашого історичного нехлюїства, і збайдужіння до вчора ж замайданених істин сучасного буття (СНУ, с.178).

8. **Євромайдан.** 1) За аналогією з подіями 2004 р. в соціальних мережах та ЗМІ так названо масову багатомісячну

акцію протесту в центрі Києва, що почалася 21 листопада 2013 року у відповідь на припинення урядом Азарова підготовки до підписання угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і була підтримана виступами населення в інших містах України. Після невдоволення населення про скасування вступу в Євросоюз в Україні спалахнув масовий рух з волевиявлення на центральній площі країни – Майдані Незалежності. Пізніше це зібрання прозвали – Євромайданом. Зараз ця акція протесту перетворилася на цілу революцію в країні (<http://ontvline.net/euro-maidan.html>). Під час Євромайдану: з самого початку координувала поселення приїжджих, потім організовувала центр допомоги біля Михайлівського – після розгону студентів та під час розстрілів активістів. Зараз: координатор всеукраїнської мережі «Громадського сектору Євромайдану» (Імена Революції. Українська правда, 26.11.2014).

2) Сукупність людей-однодумців з проукраїнськими поглядами. Який сьогодні полтавський Євромайдан (Новини Полтавщини, 01.02.2014). Харківський Євромайдан скасовує віче на площі Конституції у зв'язку з дводенним трауром, оголошеним в Україні у зв'язку із загибеллю людей під час проведення антитерористичної операції на сході України (Зеркало недели, 03.05.14). Беркутівці “м'яко попросили” Євромайдан розійтись через підготовку до Нового року – Чечетов (<http://tsn.ua/politika>). На львівському Євромайдані ввечері побільшало людей (Варта, 30.11.2013).

3) Вказівка на час. Під час зборів Львівської міської ради, присвячених Дню міста, було присвоєно звання «Львів'янин року» львівській медсестрі

Марії Матвій, яка витягувала з-під кулі поранених на вулиці Інститутській у Києві під час Євромайдану (УНІАН, 05.05.2014). Що буде після Євромайданів – назва статті О. Михельсона в газеті «Тиждень», 26.11.2013.

4) Територія, місце проведення політичних акцій з підтримки євроінтеграції. Вранці від найбільшої колись барикади на Євромайдані, та що біля Будинку профспілок, майже нічого не лишилося – комунальні служби закінчують її демонтаж (<http://ostannipodii.com/>). Ветерани Афганістану переконують, що підуть з Євромайдану лише після перемоги (ТСН, 10.12.2013). У Гаазькому трибуналі почали розслідування подій на Євромайдані (УНН, 19.04.2014). А на Майдані Незалежності загони самооборони Євромайдану вже оголосили повну мобілізацію: кілька сотень людей вишикувалися в масках зі щитами і битами із зовнішнього боку барикади на перетині вул. Хрещатик та Б. Хмельницького біля ЦУМу (Преса України, 06.02.2014).

9. Антимайдан. Отже, Майдан і Антимайдан – це символи різних життєвих позицій класу дрібної буржуазії та класу закабаленого пролетаріату. Протистояння між цими майданами, хай навіть символічне, продемонструвало також, що між відповідними класами немає зв'язку (<http://ipress.ua/mainmedia/>, 21.01.2014). Після цього епіцентр подій перемістився на Куликове поле, де було встановлено наметове містечко антимайдана (<http://news.mail.ru/>, 07.05.2014). Гришко про Антимайдан: це був майже благодійний виступ (назва статті про його виступ на підтримку Антимайдану в «Українській правді», 17.12.2013).

10. **Автомайдан.** Мобільний підрозділ Євромайдану, який складався з групи самостійних колон автомобілістів. Виконували екстериторіальні завдання мирного спротиву владі під час Євромайдану: патрулювання вулиць, блокування адміністративних будівель та помешкань членів режиму, супроводження та евакуація активістів. Де-факто створений 1 грудня 2013 року. За даними «Новостей Донбасса», 7 машин донецького Автомайдану 25 січня приїхали до резиденції «Люкс» у Донецьку, де проживає Ахметов (Українська правда, 25.01.2014).

У соцмережах користувачі, що перебувають на різних позиціях, змагалися в утворенні різних образливих новотворів на базі кореня майдан-: **майданутые, майдануни, Євромайдануни, майданутість**: Появилось новое слово «Майданутые» Это по-русски или по-украински?)) – питання на блозі. Выборы 2004 года показали, что электорат Украины практически состоит из двух равных половин, пятьдесят на пятьдесят. Одна половина (майданутые), это те, кто хочет перемен. Это совершенно разнородные группы людей с разными, иногда противоположными интересами, но их объединяет активное несогласие с существующим положением вещей (<http://texty.org.ua/>). Цікаво, що другу половину автор називає зомбанутими. Назва допису Євгена Шляпіна: «"Майданутые" и "зомбанутые", или чего хочет электорат Украины». Ще одне протиставлення: відповідь на питання «Чего хотят майданутые?» на одному з чугуєвських блогів: Майданутые хотят того, чего не хотят антимайданутые (http://chuguev-forum.com/politika_istoriya_novosti_raz-

пуе). Термін «майдаун» народився ще в 2004-му і використовувався опонентами для позначення постійних жителів Майдану, чиє перебування там хтось оплачує. При цьому за останнє десятиліття він стосувався не тільки прихильників нинішньої опозиції – в 2007-му свій Майдан робила і Партія Регіонів. Однак тепер, у запалі протистояння, часом всіх прихильників Майдану називають майдаунами (Сегодня, 04.02.2014). Відповісти на питання «Это по-русски или по-украински?» можна так: якщо ти українець – себе сам себе таким згрубленим словом називати не станеш.

МАКАР, -а, ч. Антр.1. Чоловіче ім'я. *Макар Іванович був неспокійний* (ВІЛС, 78)

УКА₂. **Макар**. Голова. *У тебе ж є макар на в'язях, треба думати* (Чаба-ненко-ІІ, 269).

◇1. **Макар не робить** – розуму бракує. *Що ти з того Мишка хочеш? У його ж макар не робе, він дурний, як пробка* (Там само).

2. **Інший Макар**. Інша справа. – *А скажеш, де золото? – Скажу! – Оце інший Макар! – зрадів високий* (А. Дімаров) (Словник фразеологізмів української мови).

3. **Де Макар телят (овець) не пас, куди Макар телят не ганяв**. Там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; далеко (Словник фразеологізмів української мови). Дуже далеко (ФСССГД).

4. **Макар, Макар його знає**. Невідомо. *А макар його знає, коли це буде* (ССУС, 187).

5. **Зазнати Макара**. Замерзнути (ФСССГД).

6. **Таким Макаром.** Таким способом (ФСССГД).

□ **Замакарити.** Загубити або далеко закинути (ФСССГД).

МАКЕДОНСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДР (АЛЕКСАНДР) МАКЕДОНСЬКИЙ, -ого; -а, -ого, ч. Антр.¹. Визначний полководець і державний діяч (356–323 до н. е.). Цар Македонії 336–323 до н. е. У 334 здійснив похід проти Персії і розбив персів. У результаті завоювання перського царства Ахеменідів і проникнення в Індію створив світову монархію, що простяглася від Дунаю до Інду. Імперія Олександра Македонського розпалася після його смерті. *За переказами, Олександр Македонський, конуючи від чуми чи холери, звелів, щоб по смерті його доправили на батьківщину у труні, наповненій медом, із встромленими з неї порожніми руками. Мед для того, аби доправити тіло до місця останнього спочинку нетлінним. А порожні руки, аби всі бачили, що навіть всемогутній у смерті своїй втрачає все...* (Україна, № 6, 2004 р.).

УКА¹. Несправжній герой, людина, яка може зіпсувати всю справу неправданими амбіціями. *А люди регочуть навкруг: „Герой, Олександр Македонський! Такий, – сміються, – майстер порядку, що за тридцять копійок весь рух зупинив у місті (Козланюк П. Фейлетони). Ти є паном власного! Ти дуже сильний! Ти траурно-зірковий! Ти супермен або цезар! Ти спокійно затикаєш за пояс будь-якого македонського олександра! (Процюк С. Тотем). Доживаєш треплом замудонським Не Олександром і не Македонським, хоч він також вживав часник... (Драч І. Все частіше приходять хвороби).*

МАКСІМ, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА⁴. В'язень-жартівник (Горбач, 278).

□ **Максимка.** Представник негроїдної раси (ССУС, 187).

◇ **3 Максимом.** Недоумкуватий (За В. Жайворонком). Без прикл.

МАКСІМ ГОРЬКИЙ, -а -ого, ч. Антр.¹. Російський письменник, новеліст, який у своїх творах зображував суспільне «дно», життя бродяг, бездомних тощо.

УКА⁴. (↓) **Максім Горкий** (харк. Розм.). Найдешевший особовий поїзд третього класу, в якому їздили бідняки (Горбач, 278).

МАЛАНКА (Меланка, Миланка), -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від **Меланія**.

УКА². 1. **Маланка** – молоденька дівчина (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

Хрон.¹. Вечір напередодні Нового року (св. Василя), яке припадає на свято Меланії. У Центральній і Східній Україні Маланку називають Щедрим вечором. На Маланку щедрують, ходять з козою, водять парубочу й дівочу Маланку, ворожать. Маланкою називають також дівчину, яку обирають на провідницю в щедруванні, в піснях вона виступає як жіноча паралель до новорічного Василя. (УСЕ, 817).

□ **Маланкарі** – колядники. *Маланкарі... приходять на Щедрий вечір сповістити господарів про наступні торжества та справити гостини, які в народі так і називають – гостини Меланки (Войтович В. Українська міфологія).*

□ **Замаланюватися** – залищатися. *Його Банзай бачив у невдалих спробах замаланюватися до Дарці (Дереш Любоко, Культ). В універі мав одного знайомого. З Дамаску. Гомік, розумієш? До мене замаланювався (Там само).*

МАЛЬВІНА, -и, ж. ЛА₁. Ім'я ляльки, персонажа повісті О. М. Толстого «Золотий ключик, або пригоди Буратіно».

УКЛА₁. Гарна дівчина (За Лесею Ставицькою).

МАМАЙ, -я, ч. Антр.₁. Ім'я татарського хана, переможеного в бою з Дмитрієм Донським. ЛА₁. Збірний образ кобзаря-характерника, мандрівного запорожця, вояка і гульця, жартуна і філософа, бабія і ченця. Козак Мамай – улюблений персонаж українських народних художників минулих століть, звичайно зображувався біля вогнища з бандурою і люлькою; до списа прип'ятий кінь, неподалік – собака. На таких картинах часто вміщувались різні жартовливі сентенції. Образ цього народного улюбленця став героєм роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, Або козак Мамай і чужа молодиця». ...всміхався на покуті біля молодої молодий, дивно схожий тонковусістю на потемнілого Мамая, ціле юрмище живих усміхнених Мамаїв танцювало по стінах, вигоцьувало по хаті... (О. Гончар).

УКЛА₂. 1. Самітник. Лише увечері, аж біля Змієва, де річка Лета впадає у Сіверський Донець, збавнув Григорій, що йде на край держави у Святогорську пустинь, де десять літ на нього чеде Лаврентій – козак Мамай у ярі (В. Шевчук). Кожен дослідник має

своє трактування образу козака з легенди: як ностальгію за минулим (Платон Білецький), як думу українського народу про свою сутність (Олена Апанович), як закодований в образній формі архетип «воїна сонячного божества» (Олександр Найдено), як символ, що зберігає історичну пам'ять народу, утверджує ідеали мирного охоронця своєї землі, мужнього, зосередженого та мрійливо-задумливого (Станіслав Бушак) (Шраменко Н. Мамай, День, 15.08.2012)

2. Філософ, замислена людина. Козаком Мамаєм вичікує зустрічі з нинішнім днем. Заправлю оселедця за вухо, складу ноги по-турецькому на гуртожитиськім ліжге. Змахну шабелькою-сестричкою, бренькну струною вірної бандури, вкушу кінчик вуса (Ципердюк І. Самоіронічний портрет).

3. Невідома людина, людина без імені. Значення розвинулось через те, що на Сході Мамай – табуйоване поняття, та сила, чие ім'я не можна було вимовляти вголос. Англomовний переклад телефільму „Мамай” Українського національного телебачення – „Ніхто” („Nobody”). Не знаю, хто він є. Коли з'явився. Звідки. А, може, він Мамай. З'явився, та й усе (Костенко Л. Берестечко). І смерть, як Мамай, недалеко коня попасе (Голота Л., Поезії).

4. Воїн, останній лицар степу, приречений на самотність. А чи весь довгий вік блукатиме Мамай без жінки і сім'ї, лицарства квіт останній (Зеров М.).

У російській та білоруській мові, як зазначає Є. С. Отін, розвинулося значення ‘представник народів, що сповідують іслам (частіше – татарин)’. Хоць і Мамай не вялікає шчасце, але ўсё ж такі лепш, чым кабета (Я. Колас).

Білоруський дослідник В. Щур пояснює появу такого значення впливом імені татарського хана *Мамая*, який мав жорстокий характер. “У беларускай мове онім *Мамай* уваходзіць таксама ў склад фразеалагізмаў «*Як Мамай прайшоў*», «*Мамалева пабоішча*», апошні вираз, наприклад, має значення «бойка, спрэчка, беспарадак, разгром». Устойливы вираз узник у выніку пераасэнсавання састаўной назвы гістарычнай падзеі: у 1380 г. нашымі продкамі на Кулікавым полі былі разбіты войскі татарскага хана *Мамая* “ (Щур В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце).

◇ 1. Кам’яна статуя в степу. *Орлами оралось, а родить полин і курай На грядях у тверді, яка проковтнула народи... Камінним бовваном уперся в крайнебо Мамай – Останній в роду, але не останній із роду* (Голота Л. Опромієна часом). На думку Є. С. Отіна, цей онім зафіксовано в останній чверті XIX – поч. XX ст. відомим українським етнографом і фольклористом Я. П. Новицьким в народних переказах й оповіданнях, записаних в кол. Катеринославської губернії.

2. Кам’яна фігура на кургані. *Дослідники вважають, що це половецько-татарське ім’я (козак Мамай – Г. Л.) походить від ідолів на вершинах курганів, яких в давнину називали мамаями* (Войнович В. Українська міфологія).

□ **Мамай** – картина із зо-браженням козака-бандуриста. *Я з страхом дивлюся на другого діда..., якого ще він вступне колінця, цей бурхливий збирач люльок, килимів, вишивок, плахт, чумацьких возів, Мамаїв та анекдотів?* (Домонтович В. Без ґрунту). Він (Г. Нарбут – Г. Л.) *перший, раніше від мистецтвознавців, гідно оцінив і збагнув таємни-*

цю причарування „козаків-мамаїв”, козацьких портретів (Білецький П. Модерн в українському живописі). *Северин Гошинський увійшов до Маркіяна стрімко й важко; йдучи, потоптав барвисті картинки пісень Богдана Залеського, вони покрилилися під його ногами, мов лубочні образки з дешевими мальовидлами мамаїв, шароварних рубак, реєстрових слуг польських гетьманів...* (Іванчук Р. Вода з каменю). *Цікава ще одна риса: монолог Запорожця (у вертепній драмі – Г. Л.) не придуманий автором, а взятий з поширених у XVIII столітті народних картин, що їх називають Мамаями. Під цими картинами часто подавали віршовану розповідь козака Мамая про себе* (Шевчук В. О. Про українську вертепну драму та явище вертепного дійства).

◇ **Мов Мамай пройшов.** *Мов Мамай пройшов з ордою, Ні одной душі живої!* (Юрик Н. «Тільки Сталін на стіні!» Фольклор епохи соціалізму та будівництва комунізму). *У нас у хаті, як Мамай ходив!* (ФСССГД).

МАМОН (Мамона, Маммона), („багатство, земні блага”), -а, -и, ч. МА₁. Сірійський бог багатства. Багато разів згадується в Євангелії (напр. „Не можете служити Богу і мамоні” – Мф., 6, 24).

УКМА₁. Життя задля розкоші, задоволення пустих потреб. *Недовго жив я ще, лиш сорок літ, і сил не тратив на пусту мамону, невже ж уже минув я свій Zenit і розпочав спадистий шлях до склону?* (І. Франко). *Ви любите себе з утіхами своїми, – Куманне потайне з мамоною неправди* (П. Куліш). *Але не те карає душу, Що юним я в тюрмі не вмер, А те, що воля аж тепер Прийшла, коли згасати мушу, Коли так хочеться*

мені Сховатися на самотині, Втекти від підлої мамони І слухати церковні дзвони чи вуликів золотистий гул (Павличко Д. Ностальгія). *Ще живі адепти сталінізму, а вже нас мамона придушила* (Ковалівський М. Українська Гаврилиада).

2. Багатство. *Маємо одну владу – владу Мамони, а всі інші „влади” – це її покірливі щупи...* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

◇ 1. **Служити мамоні** – прагнути багатства, грубої насолоди, дбати про матеріальні цінності.

2. **Служки Мамони** – бізнесмени. *Промела його поглядом: жодної жінки, одні бізнесюки – завжди заклопотані пасинки Венери й служки Мамони* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

□ **Мамон** – живіт, черево (УСС).

МАНЬКА, -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від **Маня**, останнє – від **Марія**.

УКА⁴. 1. Дурнувата жінка.

◇ 1. **Манька білолучанська. Манька з водочаки. Манька з вокзалу. Манька з трудовнями.** Криклива, недалека жінка (ФСССГД, с. 317).

2. **Як Манька. Манька (Маня) в абрикосах. Манька в сливах. Манька з Мильного. Манька з Дмитрівки. Манька (Маня) з путепроводу.** Некрасиво одягнена жінка, у бруднім одязі. *Кажу Наталці: «Що ти прийшла в центр села, а одягнена як Манька з Мильного?»* (Там само).

3. **Манькою звати.** Безслідно зникнути, пропасти (ФСССГД, с. 317).

4. (Набратися, як) **Манька комбі-кормом.** Багато, у великій кількості (ФСССГД, с. 318).

МАРА́, -и, ж. МА¹. Міфічна істота, найчастіше в образі злої потворної ча-

клунки; дохристиянське уособлення нечистої сили; злий дух, чорт, що заморочує людям розум і вони роблять собі шкоду, пор. у Б. Грінченка: „А Мара його знає! Хіба вгадаєш? Туди думка і сюди думка”, „Він звівся нінащо, ходив, як Мара, блідий, з божевільними, неспокійними блискучими очима”, „І до їх у хату темрява зайшла, – по кутках чорною Марею стала” (пор. у мові: *марити, марення, марний, змарніти, марниця*). *Туди мене Мара несе, де грають музики* (Я. Головацький. Цит за: Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

УКМА¹. 1. Чорт, нечиста сила. Фразеологізми: *мара його знає* – хто його знає, чорт його знає, ніхто не знає; *напускати мару* – заворожувати когось, напускати чари на кого-небудь; *що за мара!* – що воно таке! *Що за чорт!* (Там само). *Знадвору у шибку ХТОСЬ дивиться широко розставленими очима. Хтось патлатий і страхітливий, як мара* (Хома А. Репетитор). *Відтак невістка чи то сіла, чи то приклеїлася до підлоги, проте за мить схопилася й вилетіла в сіни так нагло, що застрягну, очевидно, в горлянці трубку старий, таки більше схожий на мару, ніж на живого чоловіка, висмикував звідти довше, ніж моторошний жіночий крик розтинав порожнє вранішнє подвір'я* (Матіос М. Нація).

2. Навіювання, маячня. *Марс мари робить. Нехай Марс на мари, Як тать запеклий, сам ляже по карі!* (Баранович Л. У світі так ведеться, що лихо сміється). *А невдовзі організував свій бізнес, начеб стряхнувши з себе вічну Гаврилову мару, що досі сповивала його* (Іванина В. Любов і смерть узурпатора).

□ **Марити, марення, марний, змарніти, марниця, обмарити** – потрапи-

ти у полон Мари, відчути чиєсь навіювання. ... коли ця жінка повернулася до берега сама в човні, то його й геть обмарило (Шкляр В. Кров кажана). – Ні, мені це мариться. Ні, таки не мариться! І це мій Котючик? (Веснич І. Душа).

МАРІЯ ДЕМЧЕНКО, -ї, -о, ж. Антр.¹. Демченко Марія Софронівна – ланкова колгоспу “Комінтерн” Київської області, яка у 1935 році виступила ініціатором змагання за високий врожай цукрового буряка.

УКА⁴. (↓) 1. Самогон. Самогон у старенької гидкий, із буряка, односельці й досі звуть його „Марією Демченко” – на честь знатної колісь ланкової (Світлиця, 21.06.2002).

2. Чванлива дівчина (Центр. Укр.). За свідченням сучасників, Марія Демченко відзначалася зарозумілістю, пихатістю, про неї навіть розповідали анекдоти (Горбач, с. 278).

МАРКО ПРОКЛЯТИЙ, -а, -ого, ч. МА¹. За легендою Марко закохався в свою рідну сестру, потім убив її та свою матір і був за свої злочини засуджений на вічне блукання. Марко Проклятий – персонаж повісті Олекси Стороженька „Марко Проклятий”, образ інтерпретований Л. Костенко у вірші „Маркова скрипка” та І. Кочергою у драмі „Марко у пеклі”. На думку деяких дослідників, Марко Проклятий – український варіант міфологеми вічного блукальця **Агасвера** – Вічного Жиди (Н. Поліщук).

УКМА². Неспокійна людина. Марком тим проклятим по пеклі Гасаю світом без кінця, А з тебе, як з прабаби Теклі, Ікони вже не пишуться (Драч-2,

135). *Проклятим Марком бродить ніч* (Стус В. Веселий цвинтар).

◇ 1. **Товчеться (колотиться), як Марко по пеклу**. Марійка все товчеться між хатою і клунею, наче Марко Проклятий у пеклі (М. Стельмах). Самі до всіх прискіпуються, всім невдоволені, колотитесь, як той Марко у пеклі (В. Шевчук).

2. **Як (наче, неначе) Марко проклятий**. Стоїть у місячний кімнати, неначе Марко той проклятий (Сосюра В. Мазепа).

3. **Пекельний Марко**. Непосидючий (За В. Жайворонком). Без прикл.

МАРТИН, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА². Дурень. Бог – не дитина, слухать дурного Мартина; Мартин – голювою об тин (Жайворонки В. Українська етнолінгвістика).

◇ **Мов той дурний Мартин, що мила об'ївся**. (як Мартин до мила, як Мартин мила). Без почуття міри, жадібно (Словник фразеологізмів української мови). Вислів утворився на основі народного оповідання про Мартина, який, нічого не знаючи про мило, вирішив: якщо воно духмяне, значить, смачне. Накупивши його цілу купу, став їсти, а коли розпробував, що воно зовсім не їстівне, сказав: «Бачили, чортові очі, що купували, їжте, хоч повилазьте!»

◇ **Як Мартин до мила**. До смачного борщу допався, як Мартин до мила (Чорнобривець С.).

МАРС, -а, ч. П.¹. Четверта за віддаллю від Сонця планета Сонячної системи.

Топ.². **Марс**. Назва села на Чернігівщині. На думку Є. С. Отіна, конотатив-

не значення цього оніма розвинулось завдяки своєму референтному співзначенню “щось занадто далеко”. У складі Іванівської сільради на Чернігівщині одне з таких сіл значиться під дивним і несподіваним іменем – *Марс*. Явно ветеранське це напівсело-напівхутір. Дві патронажні медсестрички зі служби соціального захисту не лишають на одиниці з самотою два десятки одиноких „марсіан”... То на знамените і класичне запитання: „Чи є життя на Марсі? Принаймні у Селаснівському районі відповідають ствердно і впевнено: „Є і буде” (Закусило С. Тут наша основа основ). Білоруський письменник Федір Жичка, який народився в селищі *Марс*, так пояснює появу назви: “Дваццаць беззямельных сялян вярнуліся з франтоў Грамадзянскай вайны і арганізавалі ў маёнтку Асцерманск камуну “Ветэран”. Але праз некалькі гадоў камуну распусцілі, яе членаў папрасілі выселіцца з панскіх палацаў. Куды? “Хоць на *Марс*”, – адказаў нейкі адукаваны начальник. Сяляне атрымалі дозвол на пасяленне ў Мышоўскім лесе. Адсюль і назва пасёлка – *Марс*”. Ойконім *Марс* відомий як назва кількох білоруських сіл та селищ у Жлобінському, Лоевському і Рогачовському районах на Гомельщині.

□ **«Марс»** – назва крамниці (м. Луґанськ). Основа перенесення значення – рекламний вислів ‘космічно дешеві ціни’ (за мат. Н. М. Лесовець).

МА́РФА, -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім’я.

УКА₂. Пліткарка, ледарка (ЕСУМ, с. 3, 403). Без прикл.

◇ 1. **Марфа (Мархва) з Причепилівки. Марфа (Мархва) Іванівна.** Недалека, відстала жінка (ФСССГД, с. 319).

2. (Як) **Марфа (Мархва) у сливах.** (Як) **Марфа (Мархва) Пантелійовна.** Некрасиво одягнена жінка (ФСССГД, с. 320).

3. (Як) **Марфа (Мархва) з пірижка-ми.** Швидко бігати (ФСССГД, 319).

МА́Р’ЙВАНІВНА (МА́Р’Я-ЙВА́НІВНА), -ї, -и. Антр.¹. Алегорова форма двоскладової антропонімної формули **Марія Іва́нівна**.

УКА₂. Шкільна вчителька з обмеженим інтелектом. Значення розвинулось під впливом анекдотів про Вовочку. *Це наслідок того, що тести розробляли не фахівці, а різні мар’я-йванівни із задушинської середньої школи або чинуші з надр Міносвіти, які ніколи не проводили ніяких тестувань* (Результати і жахи всезагального вступного тестування). *У нас відбулася неприємна розмова, наприклад, із завучем, умовно названим Мар’єю Іванівною* (Освіта.ua. Психотехнічні вправи).

МА́СКИ-ШО́У, незм. Ерг.¹. Група артистів розважального жанру, керівник – К. Делієв.

УКЕрг.¹. Клоуни, сміхачі. *Поясни до ладу – глянув шеф на Урилова, коли ми зачаділи сигарами, – що це за маски-шоу були у фірмі „Лаванда”?* (Кононович Л. Кайдани для олігарха). *“Енергетичні маски-шоу”* – заголовок статті про маніпуляції у сфері енергетики (“Україна молода”, 23.09.2008 р.).

2. Представники загонів ОМОН (за їх зовнішній вигляд під час виконання операцій затримання злочинців). – *Там таке творилось, навіть маски-шоу викликали* (3 розмови про пожежу в Макіївському універмазі, Донецька обл., 08.12.2008). *Маски-шоу для податкової*

можуть відмінити (про передачу новому органу функцій силових структур у податкових органах. Новини. Радіо «Свобода», 01.02.2017).

МА́ТИ ТЕРЕ́ЗА, ж. Антр.¹. Агнеса Годжа Бояджіу, алб. Agnes Gonxha Bojaxhiu. (1910–1997) – католицька черниця, засновниця добродійних місій, лауреат Нобелівської премії миру за 1979 рік. Упродовж понад сорока років допомагала злидненним, хворим і сиротам в місті Колката в Індії. Засновниця ордену «Милосердя». На порозі 70-х рр. мати Тереза здобула міжнародну відомість і визнана як заступниця злиднених і безпомічних. Частково її слава завдячує фільму Малькольма Маггеріджа «Щось прекрасне для Бога». Після смерті мати Тереза була беатифікована як 'блаженна Тереза з Калькутти'.

УКА₂. Жінка, що відрізняється милосердям, заступництвом скривджених, добротою. *Мати Тереза* – 'турботлива' (ФСССГД). *На те вона шпигун-аналітик, але насамперед – всерозуміюча і всепрощаюча мати Тереза* (Матіос М. Щоденник страченої). *Про неї тут кажуть не інакше, як «наша мати Тереза»* (Ната Торська, «Мати Тереза» із ...Залижні). *Поліська мати Тереза* (назва статті Андрія Собуцького, «Сім'я і дім»). *Канівська мати Тереза* (стаття Л. Титаренко про колишню фронтовичку фельдшера М. С. Гурову, Голос України). *Дивлячись на неї, важко повірити, що перед тобою «Тарзан», «лікар Ойболить» і «мати Тереза» в одній особі. Адже так і є! Мета її життя – захист диких тварин* (ж. «Мандри», № 3, 2005 р. Рафаловський Є. Намібія. Рятувальниця левів і бушменів). *Колеги, в свою чергу, називали Катерину Григо-*

рівну не інакше, як «мати Тереза» (МВС України. Офіційний сайт). *Начальник сектора іноді навіть сварить Тетяну: «Ви що їм – Мати Тереза?»* (Резонанс. Волинь, 29.01.2010). *Я не мати Тереза і не стодоларова купюра; Я не мати Тереза і не сонце – всіх не обігрію* (3 розмов).

□ **«Мати Тереза»**. Івано-Франківський фонд допомоги невиліковним хворим.

МЕГЕ́РА, -и, ж. МА₁. У грецькій міфології одна з богинь, уособлення гніву і помсти. *Бувало справді се, що і Гомера унівець повертали, і Шекспіра. Як, з пекла вирвавшись, ревла Мегера, тоді мовчала тихострунна ліра* (П. Куліш. Поезії).

УКМА₁. Зла, сварлива жінка. *Стара мегера щоразу повчально знищувала мене своєю нищівною фразою* (Сім'я і дім, 09.06.2010). *Ця кастеляниша – язва з язв – Мегера загребущорука, з очних провалин раз у раз стрибає заздрості гадюка* (В'єнц Г. Гуртожиток). *Я не слухаю ніц, навіть „Радіо «Ера»”, не дивлюся кіно, не співаю пісні, Ще учора я думав, що ти зла мегера, А сьогодні вночі ти приснилась мені* (Гоголівська академія, 20.08.2007).

МЕГРЕ́, нзм., ч. ЛА₁. Персонаж детективних творів Ж. Сіменона, комісар поліції.

УКЛА₁. Слідчий. – *З ким ти розмовляв? – поцікавилася я. – З тутешнім комісаром Мегре, – відповів Юрко* (Шейко-Медведева Н. Альфонс). *Багач, меценат, якому служують і місцеві Мегре, і талановиті мистці* (Там само).

МЕЖИГІР'Я, -я, с. Топ.1. Колишня приватна резиденція Віктора Януковича в селі Нові Петрівці Вишгородського району Київської області, яку він займав з 2002 по 2014 роки. З 1935 до 2007 року Межигір'я було державною урядовою резиденцією, поки не було виведено в приватну власність. Журналісти та політики називають «Межигір'я» символом корупції президентського масштабу і «музеєм корупції». Тасмниці "Межигір'я". Розкiш султана – назва статті С. Лещенка в «Українській правді» від 09.11.2011.

УКТ₂. Багатий маєток, придбаний злочинним шляхом. *«Межигір'я» по-волинськи: екскурсія лісовими маєтками* (стаття про екскурсію до домівки головного лісника Волинської області Б. Колісника. ВолиньPost, 28.02.2014). *За чутками, очільник Черкащини хоче зробити з «Дачі Андрєєва» черкаське «Межигір'я»* (Середа В. «Межигір'я» для Тулуба). *Активісти знайшли ще одне «Межигір'я» Януковича на Волині* (<http://allday.in.ua/society/news>).

МЁККА, -и, ж. Топ.1. Місто на заході Саудівської Аравії; священна мечеть із розлогим двором, на якому міститься об'єкт поклоніння мусульман – Ель-Кааба. Місце народження Могаммеда, який встановив одним із обов'язків мусульманина відбути прощу до Мекки; святе місто ісламу; мета прощ (УСЕ, 844). ... не їдив би до них на поклоніння, як у Мекку мусульмани чи християни до Лаври (Процюк С. Тотем).

УКТ₁. Місце, що вабить людей, викликає підвищений інтерес. *Одна з найкоштовніших пам'яток садибно-паркового мистецтва України, Качанівка була колись культурною Меккою для*

багатьох видатних людей (Урядовий кур'єр, 25.11.2000 р.). *Вибір його фатальним чином падає на Львів – колишню столицю Балаганів, батьківщину авантюристів, скептичну міщанську Мекку, навчену усіма можливими формами і владами на відстані спостережати, смакуючи свою кавусю, різні шоу* (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: хронопис кінця тисячоліття). *Літературною „меккою” Галичини став Львівський драматичний театр імені М. Заньковецької* (Урядовий кур'єр, 14.06.2001). *Взагалі-то, пострадянський простір мав би стати Меккою для польових досліджень з Еросу й Танатосу для західних послідовників Фрейда* („Україна”, № 2, 2005 р.). *На вежі сонно хрипить дзигарик: Слов'янська Мекка, приймай прочан!* (про Прагу – Г. Л.) (Кухта В. Гуцульський Париж). *Кордова –Херсонщина: заявка на туристичну мекку* (назва статті, День, 03.10.2008).

2. Святе місце, місце поклоніння святині. *Харківська Мекка – пам'ятник Тарасу Шевченку* (Урядовий кур'єр, 21.02.2004). *Нагуєвичі стануть «українською Меккою»* (Поступ, 16.06.2005). ...*мова йде зовсім не про той Париж, де багатії п'ють коньяк, а безробітні помирають під мостами..., мова йде взагалі не про географію і політику, а про культуру, про систему конвенційних символів, серед яких «Париж» – це, безумовно, столиця, але столиця художників і поетів, своєрідна Мекка, до якої ми здійснюємо якщо й не реальне, то в кожному разі уявне культуролічне паломництво* (Римарук І. Вісімдесятники). *Несу з дитинства запах чебреців, І смак терпкий шипшини й теренців, Й Гарячинці – мою маленьку Мекку, І ко-*

согори, й стежку з кременців (Пилипчук Д. Мої рубаї). Тоді Гуляйполе дійсно може стати Меккою світового анархізму (Україна молода, 30.11.2005).

МЕНАЛЬСЬКІ ГОРИ, мн. МТ₁. Згідно з міфом, місце перебування бога лісів та худоби Пана; розташовані в північній Аркадії (Греція).

УКМТ₁. (↓) Велична гірська місцевість, гідна захоплення. *Гори Меньольські, богине, повір, є й у нашій країні. З подивом дивиться Русь наша на Альпи свої. Глянь на вершинного Лева: гора височить в піднебессі, Й там, на вершині оцій, замок піднявся увись* (Кленович С. Роксоланія, XVI ст.).

МЕНГЕЛЕ, -я, ч. Антр₁. Йозеф Менгеле – головний лікар концтабору «Освенцим».

УКА₁. Лікар, що ставить нелюдські експерименти. *Розвідка донесла про появу в ДНР «лікаря Менгеле». Нагадаємо, що нацисти під час Другої світової війни проводили злочинні експерименти над в'язнями. Найвідомішим «експериментатором» був лікар Йозеф Менгеле, який практикував анатомування живих дітей, кастрацію без анестезії і тому подібні нелюдські дослід* (Донецькі новини, 13.03.2015).

МЕНДЕЛІЄВ, -а, ч. Антр₁. Менделєєв Дмитро Іванович (1834–1907) – відомий хімік.

УКА₃. Вчитель хімії. *Я вчора нашого менделєєва бачила на базарі* (Миколенко Г. Жаргонний аспект мови школярів).

МЕСАЛІНА, -и, ж. Антр₁. Третя дружина римського імператора Клав-

дія, яка ввійшла в історія як розпусниця.

УКА₁. Жінка легковажної поведінки. *А місце продавиці овочевої ятки, дружини алкоголіка, знервованої нестатками матусі, пергідрольної блондинки, місцевої месаліни з брудом під нігтями, язикатої дворової скандалістки в халаті з квітками дістанеться іншому* (Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя; Ставицька Л. Українська мова без табу).

МЕФІСТОФЕЛЬ, -я, ч. ЛА₁. Персонаж трагедії Й.-В. Гете „Фауст”. *Фауст і Мефістофель уособлюють у трагедії боротьбу двох начал: безмежного поривання вперед і критичного сумніву... не було б Мефістофеля, не було б боротьби, і Фауст залишився б зі своєю прекрасною, але нездійсненою мрією* (Чернов В. Фауст).

УКЛА₁. 1. Нечистий дух, демон. *Все той кирпатий профіль, І скитське чоло, Й качий ніс: Малоросійський Мефістофель, Або дрібний хохлацький біс* (Маланюк Є.). «Кирпатий Мефістофель» – назва роману В. Винниченка.

2. Скептик. *Молоді люди з акуратними проділами в зігнутій позі скептичних Мефістофелів через соломинку тягли різні аперитиви* (Домонтович В. Доктор Серафікус). *Візьми Ніцше. Це Мефістофель за плечима людства. – О, знаю, знаю – „підітовхни того, хто стоїть на краю прірви...”, щось таке...* (Роздобудько І. Екскорт у смерть).

3. Цинік. *Звичайно, нині вже ніхто не надягатиме шатів Люципера чи Мефістофеля. Так само не надягатиме лицарського панцира. Нині гординя – в дешевій роботі снобізму. Мефістофель*

розледаців і опустився до циніка (Сверстюк Є. Про дурість).

4. Загадкова людина. *Петров* (письменник – Г. Л.) *залишається загадкою, ребусом, своєрідним сфінксом чи навіть Мефістофелем української культури* (Павличко С.).

МЕЦЕНАТ, -а, ч. Антр.₁. Один з наближених до римського імператора Августа (I ст. до н. е.), що був покровителем поетів. Чи знав римлянин Гай Меценат, що його згадуватимуть частіше, ніж імператора Августа? (Україна, № 2, 2005 р.).

УКА₁. Багата людина, що надає матеріальну підтримку й покровительство діячам літератури й мистецтва. *Думку, що цей благочинний акт вчинив добрий ангел-меценат, Микола відкинув одразу* (Сергієнко А. Десять тисяч баксів). У цитафонд Ліги українських меценатів увійшла геніальна фраза мецената Євгена Чикаленка, яка, сказати б, визначає суть українського меценатства. Він сказав, що легко любити Україну до глибини свого серця, але важко любити до глибини своєї кишені (Україна, № 2, 2005).

□ **Меценатство**. Меценатство – цілком український феномен (Там само).

МИЙДОДІР, -а, ч. ЛА₁. Казковий персонаж, вигаданий Корнієм Чуковським.

УКЛА₁. 1. Той, хто торгує мийними засобами. *На волинській ділянці українсько-білоруського кордону попався мийдодир-контрабандист* (Р/станція «Сім'я і дім FM» про незаконне переміщення через держкордон побутової хімії та засобів гігієни, 10.08.2009). *Битва мийдодирів* (стаття Наталі Кабірової у

тижневику «Контракти» № 42 від 18.10.2004 про подальше зростання українського ринку синтетичних мийних засобів та конкуренцію на ньому).

3. Той, хто користується мийними засобами. *ЖЕКи стали Мийдодирами* («Моя Вінниця» – сайт міста. Повідомлення про боротьбу з брудом у підвалах і сушарнях вінницьких багатоповерхівок). *Україну мало не «відмили» на кілька мільярдів доларів <...> та завадили інтерполівські «мийдодирі»* (Щотижневик «Іменем Закону», 12–19.05.2001).

4. Прилади санітарії. *Мийдодирі Середньовіччя* – назва статті Жанни Руденко у «Високому замку» про історію міської санітарії. *Умивальник Banker2 – мийдодир* (3 реклами).

◇ 1. **Мойдодир, мийдодир**. Солдат строкової служби, що має посуд в їдальні. *Дехто згадує, як доводилося мити в наряді гори посуду після бойових поворотів, а тих, кому діставався цей обов'язок, у різних частинах називали по-різному: мойдодирами або діджеями (від кругових рухів по тарілці)...* Ми побачили, як строковиків годують справжні офіціантки. Ні «мийдодирів», ні «діджеїв» (Україна молода, 03.06.2008).

2. **«Мийдодир»**. Магазин у Рівному із сантехнічним обладнанням та аксесуарами.

3. **Проект «Мийдодир»**. Мережа торгівлі мийними засобами Укрпоштою.

4. **«Мийдодир»**. Пересувна лазня. Координатор волонтерської організації «Повернись живим» Віталій Дейнега на своїй сторінці у Facebook розповів про «Мийдодир» – пересувну лазню з пральною та парою душових для бійців АТО, яку розробив волонтер Ілля

Лисенко з позивним «Хоттабич» (<http://ipress.ua>).

МИКІТА, -и, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА². Нетямуща людина (ЕСУМ, 3, 459). Без прикл.

□ 1. **Микітити, змикітити** – здогадатись, додуматися. Від **Микіта** – нетямуща людина. *Та відразу змикитила, що до чого, прикотила з пляшкою вина* (Кокотюха А. Нейтральна територія). *Жінка у нього була кмітлива і одразу змикитила, що й до чого* (Україна, № 3–4, 2004 р.). – *Микить, мотай на вус, Дорофійович* (Іванова В. Любов і смерть узурпатора).

2. **Микітити** – обдурювати, збивати з пантелику (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

◇ **Лис Микита**. Хитрун (За В. Жайворонком). Без прикл.

2. **Ні сюди Микита, ні туди Микита**. Немає виходу, нікуди. *Товариш Путишкін сказав: – Совершенно правильно, ні сюди Микита, ні туди Микита. Це участь інтелігенції* (М. Хвильовий. Цит. За «Словником фразеологізмів української мови»).

МИКО́ЛА, (Миколай, Нікола) -и, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я. Агіонім. Святий Микола Чудотворець.

УКМАгіон.¹. Весняний Микола – 9/22 травня, вважається днем конюхів. *Прийшов Миколай – коней випасай. Останні по Николах вечорниці... Вода солодша у своїй керниці За чеський рум, за руські горівки. Валують пси. Вітчизни дим гіркий* (Кухта В. Гуцульський Париж).

Зимовий Микола, Микола Зимний – 6/19 грудня – улюблене народне свято,

під час якого варили пиво та запрошували гостей. *Перші серйозні морози – на Миколая*.

□ **Наніко́литися**. Напитися, святкуючи Миколин день – свято Миколая – „пивного бога”. Пиятика у Миколин день була майже обов'язковою (Жайворонек В. Знаки української етнокультури).

ОКМ. Чудотворці. *Українські Миколи-чудотворці – Касьян і Амосов – своїми руками повертали радість життя людям* (Новини Полтавщини, 19.12.2013).

МИКУ́ЛА, -и, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА². Хитра людина (ЕСУМ, 3, 460).

□ **Микулити**. Хитрувати (Там само).

◇ 1. **Микуляти очима**. Бігати очима. *Побачивши Миколу Петровича, микулянув очима (миша в пастці), неприродно бадьорим голосом сказав: – А ось і наш пан Бас, батьку наш...* (Мушкетик Ю. У пастці). *Чиновник микуляв очима, він уже прикинув, скільки треба буде дати інженеру за відповідний акт, двом його помічникам* (Там само). *Я микуляв очима, сопів, а кроки наближались* (Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб).

МИТРОФА́Н, -а, ч. ЛА¹. Варіант **МИТРОФА́НУШКА**, -и, ч. Персонаж п'єси Д. Фонвізіна «Недоросль».

УКЛА². Недоучка. Студент-договірник, недоучений у школі. *Можливо, все буде і справді так: мало оплачувані аспіранти та викладачі ВНЗ не пошкодують ані власних сил, ані досвіду, аби якийсь багатий Митрофанушка отримав у залікові гарантовану „п'ятірку”* (Урядовий кур'єр, 10.01.2004). *Натовп студентів – такі собі митрофанушки – під придуманим для них політ-*

технологами гаслом: *“Не вырывайте нам русского языка!”* (Дзюба І. Спогади про далеке й недалеко майбутнє).

МИХАЙЛИК, -а, ч. Антр₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Михайло**.

УКЛ_{А2}. Маленький дерев'яний ківш для пиття горілки. За даними Етимологічного словника української мови – результат видозміни форми *махайлик* (пор. *махайлик* – чарка), зближеної з особовим ім'ям *Михайло* (ЕСУМ, 3, 468).

□ **Михайлики** – квіти (Смик Г. Корисні та рідкісні рослини України).

□ **Михайло, михайлик** – ведмідь. Є результатом табу на називання ритуально близької слов'янам тварини. *А ти не принаджуєш михайла на мертвечину? – без поспіху далі розпитував цісаревич... – На здохлу шкапу або молоді ярча не дуриш? Покладеш обдерту тушу зверху у голову “пук” із рушниць порохом – і нема вже михайлика?* (Матіос М. Майже ніколи не навпаки).

МІКЕЛАНЖЕЛО (БУОНАРОТТІ), незм., ч. Антр₁. Скульптор, маляр, архітектор і поет (1475–1564), один з найвизначніших митців Ренесансу. *Той, хто пізнав в мистецтві лиш ази, був Мікеланджело Буонаротті* (Костенко Л.).

УКА₁. Митець, скульптор. *Українського Мікеланджело знає світ, але не знає Україна* (про скульптора Івана Георгія Пінзеля) (Урядовий кур'єр, 24.04.2002).

МІНЕРВА, -и, ж. МА₁. У римлян богиня, покровителька наук, мистецтва, ремесел, а також війни. У греків – Афіна.

УКМА₁. Мудра жінка.

◇ **Виплід Мінерви**. Художній твір. *Ні, не даремні вони* (книги – Г. Л.) *й не для реготу писані мною; Виплід Мінерви цей труд, родом з надхмарних країв* (Дрогобич Ю. Вступ до книги «Прогностична оцінка 1483 року»)

МІЦКЕВИЧ, -а, ч. Антр₁. Міцкевич Адам (1798–1855) – найвидатніший польський поет, засновник польського романтизму.

УКА₁. Національний поет. *Якби свого Міцкевича мали українці, білоруси, казахи, татари волзькі та кримські, узбеки, туркмени, таджики, буряти, якути, евени, чеченці та дагестанці, грузини, юкагири, нівхи – словом, усі нації та народності СРСР, якби вони на своїх національних сценах надумали славити боротьбу дідів за незалежність, то у „Правди” було б достобіса роботи* (Капелюшний Л. Візантійський синдром).

МОЙСЕЙ, МОЇСЕЙ, -я, ч. МА₁. За Біблією вождь і законодавець народу Ізраїля; пророк і Боговидець; вивів предків євреїв з Єгипту; одержав Десять заповідей від Ягве і уклав з ним союз на горі Синай. Щоб врятувати сина від загального знищення, його мати, Іохаведа, поклала сина у кошик і залишила біля берега. Донька Фараона Єгипетського знайшла дитину і врятувала її життя. Мойсея називають першим богонатхненним письменником. До образу Мойсея звертались митці різних культур і часів. Мікеланджело Буонаротті створив статую Мойсея (1515–1516); І.Франко написав поему „Мойсей” (1905). *Проти великого спасіння благодаті, котру привіз я милостивий пані, що на Синай-горі Мойсею*

возвістилось, те поновив безсмертний Син Марії; йому вся істина божественна відкрилась (П. Куліш).

УКМА₁. 1. Пророк. *Не Мойсей. Не знесу я додому на граніті святі письмена, та нестиму плиту свою голу, щоб мене лиш давила вона; щоб карала за дні невеселі, за покору, за дулю – в рукав. І за те, що сховав я в пустелі всі шляхи, та Мойсеєм не став!* (Д. Павличко). – *Там Україна... – показав Максим Старозавітним голосом Мойсея... перехрестилися й без перепон Мулкий босоніж перейшли кордон (Славутич Я. Рай і пекло). А ми шукаймо серед них Мойсея...* (Павліха І. Сатиричні сонети).

2. Страдник. *Нехай чека тебе за тебе Страшна дорога Мойсея, Доноси, зрада і вигнання...* (Сосюра В. Мазепа).

3. Ватажок, поводитир. *Видно, мало водили пустелями нас лукаві Мойсеї за ніс (Шукайло В.). Воздвигне Вкраїна свого Мойсея, – не може ж так бути!* (Тичина П. І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв...). *Там Азія дика, Європа-повія, Там чорний пеан навісної зізди. Поете, устань... помирає надія – Мойсея не жди!* (Кухта В. Гуцульський Париж). *Твоїх фантазій бумазєя, Твоїх по-вій безжурний сміх, напівскалічені мойсеї Шляхів підзоряних твоїх (Кухта В. Гуцульський Париж). «Мойсей українського народу» – фотовиставка під такою назвою відкрилася у Львівському історичному музеї. Її присвячено 140 річчю від дня народження Андрея Шептицького (Поступ, 01.08.2005). Де ж наш український премудрий Мойсей, щоб вивів нас із нашого рабства?* (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

4. Визволитель. *Стоїть сторожтерзаний Київ, і двістірозп'ятий я. Там*

скрізь сонце! – співають: Мєсія! – Тумани, долини, болотяна путь... Воздвигне Вкраїна свого Мойсея, – не може ж так бути!.. Чорнозем підвівся і дивиться в вічі, і кривить обличчя в кривавий свій сміх. Поете, любити свій край не є злочин, коли це для всіх!.. (П. Тичина). *Стань на чолі, здійми повстання, Нехай чека тебе за тебе Страшна дорога Мойсея, Доноси, зрада і вигнання... Та доля страдників така (Сосюра В. Мазепа). Україна обов'язково "воздвигне свого Мойсея".* Тим самим він, можливо, хотів ще більше застерегти майбутнього українського Мойсея, спонукати його позбутись оцього «мойсейівсько-українського національного комплексу-синдрому» (День, 16.12.2005: цит. За СОУММ). *Український Мойсей – не Ющенко і не Янукович (Оглядач, 25.05.2007).*

5. Блукалець. *Я не стаціонарний професор, який сидить в кабінеті серед антикварних меблів! Я вічно безпритульний Агасфер, я Мойсей, який сорок років кружляє в пустелі, яку можна пройти за сорок днів (Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай).*

УКМА₂. 1. Мойсеєм називали Хмельницького Б. Хмельницький, як ніколи, ясно розуміє, що тільки разом з народом він герой, справжній Мойсей, як нарекли його після Піляви й Жовтих Вод (ЛІУ, 14.12.2000 р.). Коли вступив у Київ я комонно – після Піляви, після Жовтих Вод – мене ж вітали малиновим дзвоном, мене ж Мойсеєм називав народ! (Костенко Л. Берестечко). *Я ж не Мойсей. Народ – на рані рана. Мосчоло побила сивина. Куди іти? Земля обітована – вона ж під нами, наша, ось вона!* (Там само).

2. За назвою поеми Мойсеєм називають І. Франка. *Доля була трохи прихильнішою до родинного вогнища Франка – тут (у Києві) давно відкрито літературно-меморіальний музей українського Мойсея...* („Урядовий кур’єр”, 31 серпня 2000 р.). *З вознем Мойсеевого слова Ідуть за береги Дніпра Мільйонні армії Франкові З могутнім співом „Не пора!”* (Паладій Я. Франко). Вишнування імені й творчого подвигу Великого Каменяра, Мойсея українського духу, було передусім моральною підтримкою, визнанням його заслуг перед українством (День, 11.08.2006).

3. *Постать митрополита Шептицького як сучасниками, так і нащадками сприймалася дуже неоднозначно. Галичани вважали його «українським Мойсеєм», поляки називали зрадником і нацистським колаборантом, більшовики – українським націоналістом, а націоналістичне підпілля дорікало в авторитарності* (День, 29.07.2015)

□ **Мусій.** Рука Адоная пророка Мусія колись сорок літ по пустелі водила (Ладенко Й. Призначення).

МОЙША, (МОЙШЕ), -и, ч. Антр.¹. Чоловіче ім’я, твірне від **Моїсєй**, поширене у євреїв.

УКА¹. Єврей. Бердичівський *Мойше спішить на поштамт, шле телеграму в Кам’янець-Подільський* (ЛУ, 26.06.1999). *Усім Мойшам присвячується* (Інтернетівський сайт «Про Мойшу»). *Як Іван вкрав – то Іван – злодій. Як Мойша вкрав – то жиди винувати* (Нар. Тв.).

МОЛОХ, -а, ч. МА¹. Ім’я божества в міфології деяких стародавніх народів (фінікійців, карфагенян та ін.). Мідна

статуя цього чудовиська служила для принесення богів сонця, вогню та війни жертв, які гинули на палаючому біля неї вогні (Примітки в кн. Іван Манжура. Твори).

УКМА¹. Жорстока сила. *Світ... – безжальний молох* (Кухта В. Гуцульський Париж). *Молох Другої світової* – назва статті у газеті “Галичина” від 24.07.2009 р. *Зазомбованим комуністичним безжальним молохом українцям “вслено чтить память”* лише погіблим в “отчественной”... (Там само).

МОЛЬЄР, -а, ч. Антр.¹. Псевдонім Жана-Батиста Поклена, 1622–1673 – найвідомішого французького комедіографа, актора.

УКА². Драматург. „*Український Мольєр*”, як тоді його називали, зовні мало походив на свого французького прототипа. Марко Кропивницький не раз дивувався сучасників фантастичною здатністю перевертлюватися з непоказної, дещо вайлуватої, людини у пристрасних і характерних героїв (Козуля О. Український театр).

МОНА ЛІЗА, -и -и, ж. Арт.¹. Див. **Джоконда**.

ОКАрт.¹. Загадкова красуня. *І я не міг спинитися у тому спинянні, як врешит-реши спиняється годинник, аж поки не стрів її – загадкову свою Мону Лізу. Я навіть не одразу считав її ім’я – так і звав подумки Моною Лізою, а считавши, тут же її забув його – без потреби було те мені...* (Тарнашинська Л. Усмішка Мони Лізи).

МОНБЛАН, -у, ч. Топ.¹. Гірський масив і вершина в Західних Альпах, найвища у Західній Європі.

УКТ₁. Велика кількість чогось, на-
громадження. *Є святині, яких не дітк-
нути ні монбланами жовтої преси, ані
хитрим ефір-облудам політичних ер-
зац-дантесів (Забашта Л.).*

МОНТЕ-КАРЛО, нзм., с. Топ.₁. Ча-
стина Монако на південних схилах
Приморських Альп, узбережжя Серед-
земного моря. Курорт, пляж і казино
світової слави; музеї, пам'ятки архітек-
тури 2-ої половини XIX ст.

УКТ₁. Дороге місто розваг. – *Ні, це
не Монте-Карло! – весело сказала Єли-
завета, одним порухом руки програвши
перші п'ятсот доларів, і зупинила шо-
фера, що увесь час курсував між сто-
лами (Роздобудько І. Екскорт у смерть).*

МОНРО, нзм., ж. Антр.₁. Мерилін
Монро (справжнє ім'я – Норма Джин
Бейкер, 1926–1962) – американська кіно-
актриса, найпопулярніша зірка Голлі-
вуду 50-х рр. XX ст.

УКА₁. Красуня, жінка з привабливи-
ми формами. *Там така монро була
("Файна Юкрайна", Новий канал,
09.11.2008 р.) У хід іде матусина перу-
ка з жахливого штучного волосся, под-
руга з іншого кінця міста мчить до
тебе з модельними „лодочками“ стар-
шої сестри і тою блузкою, в якій ти
«ну, викапана Мерелін Монро!» (Роздо-
будько І. Гра в пацьорки).*

МОПАССАН, -а, ч. Антр.₁. Анрі-
Рене-Альбер-Гі де Мопассан, знамени-
тий французький письменник, народи-
вся в Нормандії (1850–1983).

УКА₁. Український Мопассан – Ва-
лер'ян Підмогильний. *Деструктивний
вплив на українську культуру здійснив
тоталітарний сталінський режим, що*

*знищив багатьох видатних українців.
Були розстріляні Л. Курбас, М. Куліш,
М. Яворський, Г. Хоткевич та багато
інших видатних творців. Серед них Ва-
леріан Підмогильний, талановитий пись-
менник, якого називали українським
Мопасаном (Українська культура).*

МОРДОВІЯ, -ї, ж. Топ.₁. Мордовія
(Республіка Мордовія), у європейській
частині Росії, столиця Саранськ. До
Мордовії, як і до Сибіру, висилали ба-
гато в'язнів, найбільше з України, го-
ловним чином політичних (УСЕ, 889).

УКТ₁. Місце заслання. *Я не знаю, за
що каралися в тюрмі, В снігах Мордо-
вії й Алтаю, У таборах на Колимі Мої
брати! (Павличко Д. Пісні печалі). Ти
крізь Мордовії й Сибіри нестимеш гор-
до світло віри В свою незражену лю-
бов (Світличний І.).*

МОРДОР, -у, ч. Лтоп.₁. Країна, яка
існувала у вигаданому світі Середзем'я
Джона Р.Р. Толкіна і була осередком
сили Чорного Володаря Саурона. Роз-
ташовувалася на південному сході Се-
редзем'я, на схід від Андуїна.

УКТ₁. Територія, де править чорний
кримінал. *Регіон стрімко перетворю-
ється на кримінальний Мордор, де
правлять бал убивці й мародери під ро-
сійськими триколорами й прапорами
«Донецької народної республіки» та
«Луганської народної республіки» (Укра-
їнська правда, 11.05.2014). Судячи по
ролику, Росія – це зісний Мордор, го-
ловною метою якого є поневолення су-
сідньої країни... «Мордор не прой-
де!» – відзначає автор ролика ([http://
yandex.ua/clck](http://yandex.ua/clck)).*

МОРФЕЙ, -я, ч. МА₁. У грецькій міфології – бог сновидінь, син бога сну Гіпноса.

УКМА₁. Сон. Долає поїзд ніч і переслали, Щасливий сон на вичовганій лаві, Та ось Морфей кладе надіям край (Кухта В. Гуцульський Париж).

◇ **Обійми Морфея. Хвилі Морфея. Побалакати з Морфеєм** – сон. Як тільки пляшка спорожніла, мене похилило на сон, і я запакувався на верхню полицю, поринувши у суміш хвиль Морфея і шарпанини поїздово-коняччих вібрацій (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: хронопис кінця тисячоліття). Піду побалакаю з Морфеєм (Винниченко В. Оповідання).

МОСКВА, -и, ж. Топ.₁. Столиця Росії й колишнього СРСР.

УКТ₂. 1. Росія. Метонімічне перенесення назви столиці на всю країну – універсальний традиційний спосіб синонімічного називання держави: пор. : Москва і Київ; Москва і Вашингтон; Москва і Мінськ : Київ і Москва 19 січня 2009 року підпишуть документи про умови газопостачання (ТСН, 18.01.2009 р.). Москва і Вашингтон перед шансом почати все спочатку. Москва дасть Мінську гроші за умови: Осетія + Абхазія. Офіційна Москва розробляє нову стратегію стосовно України. Москва ніколи не віддасть Київ Заходу (Із теленовін).

2. Росія. Росіяни (застар.) ... і войска великіє скуплено под Троецкий монастир на знесення оных стрелцов своевольних... Где уся Москва у великой тривозі от оних била и як на яких неприятелів чужосторонніх, усей землі войска купилися до царського боку и

промисл о оной своеволи чинили (Літопис Самовидця. Року 1682).

◇ **На Москві** (↓). У Росії. І так великіє бунти повстали на Москві от стрелцов на сенаторов всіх, обравши царем Іоанна Алексеевича того ж часу, жеби оба оба царями были: Іоан, яко старший, и Петр яко молодший: и так два цари на Москві стало, и обоім присягали на послушенство (Там само). Москва – росіяни. Московський – російський (Словник застарілих і маловживаних слів // Перлини духовності).

3. Російські полонені. Забрана в Литві москва має бути віддана до рук шведського короля, і навзаєм поляки, які лишаються в неволі, мають невзбарі бути визволені через королівське старання (Самійло Величко, Літопис).

□ **Московський**. Належний Москві, російський. Зараз навесні войска скупившиися московскіє з нашими, тоєс з гетманом Мазепою, пойшли под. городки на Низ й там укрупнювали Казикерман й Тавань и там літовали... (Літопис Самовидця, Року 1698). Де беруть щомісяця мільйони Комуністи на безплатну пресу? – Від буржуїв східних регіонів, Що московські мають інтереси (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

◇ **Московський місяць** – надовго відкладений, тривалий у часі обіцяний термін, протягом якого щось виконується (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

□ **Московщина (Москівщина, Московія)**. (↓) 1. Старі українські назви Росії. Москаль любить жартуючи, жартуючи кине, піде в свою Московщину, а дівчина гине (Шевченко Т. Каетерина).

2. Політика Московської імперії, русифікація. *Грамотії, все гребучи собі од люду, / про борг забули. Вже бездоння між них, / Московщина чужа... схоластика ота облудна, мов дерево без соків, без листків живих, і не питай в пихатих, що для них святе, Чортоплохи всякі рідну мову глушать!* (Коломієць В. Слово у вінок Івану Котляревському).

□ 1. **Московит (московіт), москвитянин, москвитянин** (↓). Російський солдат (в історичних хроніках). *Можна здогадуватися, що його перепинили московіти, коли він ніс якісь шифровані листи* (Шевчук В. О. Таємниці літопису Самійла Величка).

2. **Москвин, москвитин, московіт**. Росіянин. *Так, у XVI–XVII ст. освіта й література Києва цілковито опанувала московську. Москвини вчилися з української граматики Мелетія Смотрицького і аж до XVIII ст. Московщина жила чужим літературним скарбом Києва, Вільна, Львова (Перлини духовності, т 1). Того ж року, септеврия 14, на Воздвиженіє честного креста, у Стародубі запален двор нікотрого москвитина, з которого и церков барзо коштовная святого Николая згоріла и звониця звонами коштовними и дворов немало: а церков била вся маліованая и желізом білим покрита* (Літопис Самовидця, Року 1690). *Мешканці цих країн, «русини» та «московіти», сприймаються як дві самодостатні етністичні реальності* (Горський В. С. Україна – Європа: погляд з обох боків).

□ **Москаль**. Росіянин. *Не повинні ми воювати ні з Шведами, ні з Поляками, ні з Москалями, а повинні, зібравши наші військові сили стояти у відповідних місцях і захищати нашу власну*

Батьківщину, відбиваючи того, хто нападе на неї війною (Історія Русів).

Укр. «москаль» і білорус. «маскаль» від польськ. *Moskal* – виходець із Москви (Московії), російський солдат. У писемних джерелах трапляється з XVII ст. У XVIII ст. жителі східної Білорусії та України так називали солдатів і чиновників Російської імперії. На думку російського історика А. Міллера: «На відміну від польського *moskal*, що позначав усіх великоросів, малоруське *moskaľ* стосується тільки чиновника, офіцера чи солдата, тобто „держслужбовця”». Найтипівішою рисою москаля у малоруських приказках виступає схильність до обману і взагалі пройдисвітство. При найближчому розгляді образ москаля виявляється дуже близьким до образу солдата з великоруських казок, які, втім, на відміну від малоруських прислів'їв, симпатизують цьому персонажу, а не ошуканому ним селянину. Якщо згадати, що російська армія до другої половини XIX ст. не мала казарм і квартирувала по будинках і хатах, а вміст солдатського казанка прямо залежав від пройдисвітства його господаря, то походження малоросійського образу москаля стає досить зрозумілим. Для великоруського селянина у малоросів був цілий ряд інших назв (найпоширеніше – *кацан*), позбавлених, на відміну від москаля, інтенсивного негативного забарвлення» («Український вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.),», Спб, 2000). У «Толковом словаре живого великорусского языка» В. І. Даля наведене таке визначення: «солдат, військовослужбовець регулярних військ». Серед прикладів

живання є *москалить* (малорос.) – ‘мошеничать’, ‘обманювати в торгівлі’.

Спочатку слово мало нейтральне значення і підкреслювало лише географічну або васальну приналежність, що засвідчують численні російські, польські, українські та білоруські прізвища *Москаль, Москальчук, Москалёв, Москалов, Москаленко, Москалик, Москалько, Москалович, Москалевич, Промоскаль* та ін. За В. Жайворонком, це стара народна назва росіянина (росіянки), згодом зневажливо-іронічна (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). *Москаль* ликом в'язаний, у ликах ходє та й всіх у ликах воде (М. Номис). З часом слово „москаль” стало набувати негативного відтінку саме на територіях Польщі, а потім Білорусії, Литви та України, які були приєднані Російською імперією і надовго включені до її складу. На підтвердження цього наведено слова історика І. І. Лаппо: «Національну державу російського народу, Росію, польська націоналістична ідеологія Руссю не визнавала. Росія, за її визначенням, не Русь, а Москва, Московія, і її народ – москалі, а не росіяни...» («Происхождение украинской идеологии Новейшего времени»). Після поразки польського повстання 1863 року керівник повстання на території Литви, приречений на смерть через повішення Костянтин Калиновський перед смертю писав: «Бо я тебе з-пад шыбеніцы кажу, народзе, што тады толькі заживеш пшчасьліва, калі над табой маскала ўжо ня будзе» (З-під шибеніці говорю тобі, народе мій, що тоді тільки заживеш щасливо, коли над тобою москаля не буде).

2. У водевілі І. Котляревського «Москаль-чарівник» (1819) слово „москаль”

поєднує значення ‘росіянин’ і ‘солдат’. У текстах Є. Гребінки воно позначає російську інтелігенцію: *Хотів, було, я вам, панове, пустить свою книжку зимую, та як одніс в друкарню, як стали москалі друкарювать, так, я вам кажу, і сміх, і горе. Ти напишеш «гілля», а він видруковує «гъльл»»: «Это, стало быть, – каже – красивей». – «Та мовчи, будь ласкав, москалю, та роби те, що тобі кажуть, за що гроші береш. От він як почує «гроші», зараз і схамеється. Що ж? Трохи згодом знов уже перевертує по-своєму!...* (Примітки до альманаху «Ластівка», 1841 г.). В І. Нечужа-Левицького це слово називає рекрута, солдата. *Пан постановив оддати Миколу в москалі* (Нечужа-Левицький І. Микола Джеря).

У творах Т. Шевченка слова „московський”, „москаль” слугують єдиними еквівалентами до слів „російський”, „росіянин”, „великорос”: *Дніпро, брат мій, висихає, Мене покидає, І могили мої милі Москаль розриває... Нехай риє, розкопує, Не своє шукає, А тим часом перевертні Нехай підрастають Та допоможуть москалеві Господарювати Та з матері полатану Сорочку знімати...* (Шевченко Т. Розрита могила). *П'явки, п'явки! Може батько Останню корову Жидам продав, поки вивчив Московської мови!.. Україно, Україно! Оце твої діти, Твої квіти молодії, Чорнилом політи, Московською блекотою...* (Шевченко Т. Сон). У той же час поет вживає вислів „забрати в москалі” у значенні ‘забрати у рекрути до царської армії на 25 років’. Але рядки *«Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами. Москаль любить жартуючи, Жартуючи кине; Підє в свою Мос-*

ковщину, *А дівчина гине*) (поема «Катерина») – стосуються не солдатів, а росіян (у поемі героїню спокушає офіцер-росіянин, а не солдат-рекрут).

У поезії білоруського поета ХІХ ст. Павлюка Багрима є рядки: (білор.) «Каб я каршуном радзіўся, я бы без паноў абыўся: у паншчыну б не пагналі, у рэкруты б не забралі і ў маскалі не аддалі», в яких поняття 'рекрут' і 'москаль' розмежовано і відповідає термінам 'новобранець' і 'солдат'.

3. На думку А. І. Деникіна, під час Громадянської війни слово «москаль» було поширеним, але не через національну чи родову ознаку, а за ототожненням його з тими прийшлими людьми – комісарами, членами воєнно-революційних комітетів, «чрезвычайек» і каральних загонів, з тими «кровопивцями і паразитами народними», які зробили життя украї́н важким (Деникин А. І. Очерки русской смуты, Париж, 1921). Знайдений нами приклад на підтвердження цієї думки: *Москалики, соколики, Забрали наші волики, Як повернетесь здорові, То заберете ще й корови* (Ніна Юрик «Тільки Сталін на стіні!»). Фольклор епохи соціалізму та будівництва комунізму).

У сучасній мові слово «москаль» може мати значення від різко негативного називання росіянина у висловлюваннях деяких політиків («Ще Степан Бандера пророкував газову трубу. Це єдине, що москалі ще не вкрали у нас. Це москалі можуть робити дуже добре: брехати і красти, красти і брехати, брехати і красти!», І. Фаріон, депутат Львівської ради, «Коммерсант-Україна» від 25 травня 2009 р.; Олег Тягнибок про уряд: «москальсько-жидівська мафія») до жартівливого в анекдотах.

4. «Москалями» і «москальками» називають мешканці Західної України представників українського сходу: *Я жила на Західній Україні, де мене називали «москалька», бо моя мама з Черкащини, а в Черкасах називали «бандерівка», «западенка»* (З інтерв'ю І. Карпи «Українській правді»).

□ 1. Географічні назви, утворені від УКТ₁: *Москва* (місце, де живуть росіяни); *Москаль* (гора) – гірський хребет на Південному Уралі. *Москалівка* – історична частина м. Харкова. *Москалівка* – кілька селищ в Україні, Росії та на Казахстані. *Москаленки* – кілька селищ в Україні та Росії. *Москалька* (ріка) – ріка у Дніпропетровську. *Москальво* – порт на Сахаліні.

2. **Москалить.** Ошукувати в торгівлі (В. Даль).

3. **Москалиця.** Жінка, народжена від воїна-загарбника. «*Москалиця*» – роман М. Матіос.

4. **Московка.** Дівчина, що вийшла заміж за «москаля» (наприклад, у творах І. Нечуя-Левицького).

5. **Змосковщений.** Русифікований, підданий московщині. *Др. Щербаківський, не маючи засобів на подорожі, пішки, з торбиною на плечах, обходив цілу Україну, вишукуючи всюди пам'ятки старовини, та водночас своїм гарячим словом навертав змосковщених українську шляхту до рідного берега* (Липа Ю. Призначення України).

6. **Змоскалитися.** Зрусифікуватися. *Хтось ляхом став, хтось змоскалився* (Ковалівський М. Українська Гавриліада).

7. **Московизна.** Земля як спадок Москви (СНУ, 300) подібно до *отчизна, дідизна. Вони раділи б навздогінці, Якби той мрець тікав притьма Додо-*

му, в рідну московизну... Бо ж ми та-
кі – свою вітчизну Кохаєм потайки й
ждемо, Щоб ворог з неї зняв ярмо!
(Павличко Д. Кіровоград).

◇ 1. **Москаля везти.** Брехати (М. Го-
голь, «Вечер накануне Ивана Купалы»,
авторська примітка).

2. **Всіх москалів побачити.** Бути
кислим (ФСССГД, с. 341).

3. **З Москви пішки прийти.** Бути
худим, кістлявим (про птицю). – У нас,
коли зарубають курку і вона виявиться
кістлявою, то кажуть: з Москви, вид-
но, пішки прийшла (ФСССГД, с. 341).

МОТРЯ, -і, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я,
можливо, твірне від **Мотрона**.

УКА₂. Недалека жінка.

◇ 1. **Мотря Іванівна (Йвановна).**
Незібрана, забудькувата жінка. – Ну,
Мотря Йвановна! Як ти могла забути!
(ФСССГД, с. 342).

2. (Як) **Мотря з підворотні.** Дивний,
чудний, незвичайний (Там само).

МОТЯ, МОТЬКА, -і, -и, ж. Антр.¹.
Жіноче ім'я, твірне від **Мотро́на**,
Мотря. Що з тобою, Мотю? Невже
усе, що було між нами, так швидко
забулося? (Дрозд В. Вибрані твори).

УКА₂. Нечупара, неохайна жінка. А з
тією мотькою не валандайся більше, у
неї панчохи рвані – це для жінки не-
добре (Роздобудько І. Мерці). “Моть-
ками” вона називала усіх жінок, що ін-
коли зазирали до нього. Остання “моть-
ка” – навкололітературна панянка –
випила вранці півпляшки баби-Дусиної
наливки, і та її надовго запам'ятала
(Роздобудько І. Пастка для жар-птиці).

◇ 1. **Тьотя Мотя.** Повна жінка. Оче-
видно, відгомін давнього значення твір-
ного імені **Мотрона** – ‘прародителька’,

втілення ідеї продовження роду. *Стар-
ша медсестра – огрядна самотня тьо-
тя-мотя в окулярах, троє нянечок –
мешканок цього передмістя, Завідувач
культмасового сектору, Бібліотекарка
і її син, наш водій* (Роздобудько І.
Зів'ялі квіти викидають).

2. (Як) **Мотька. (Як) Мотька з вок-
залу.** Неохайно одягнена жінка
(ФСССГД, 342).

МОТРІЙКА, -и, ж. Антр.¹. Жіноче
ім'я, твірне від Мотрона, Мотря.

УКА₂. Дитяча іграшка, кілька де-
рев'яних ляльок, що вкладаються одна
в одну. Мені здавалося, що світ влаш-
тований, як мотрійка: менша вклада-
ється в більшу. І так – до безкінечно-
сті... ліфт відчинився, хід планет по-
рушився, найменша мотрійка впала,
розбилася, з неї вилетіла гуска, з гуски
випало яйце, з яйця – голка (Роздобудь-
ко І. Амулет Паскаля). – Чому у мот-
рійки така нескінченна кількість ді-
тей? – Бо її чоловік – іван-покиван
(Анекдоти по-українськи).

МОЦАРТ, -а, ч. Антр.¹. Моцарт Во-
льфганг Амадей (1756–1791), австрій-
ський композитор, а також піаніст і
скрипаль; один із найвизначніших твор-
ців музики, представник віденської класи-
чної школи.

УКА₁. Яскравий талант, видатна осо-
ба. І це закономірно, бо, можливо, не-
має серед українських письменників
вдячнішої постаті для персонажа адо-
ресованої широкому читачем романі-
зованої біографії, ніж ця унікальна жі-
нка (Марко Вовчок – Г. Л.), цей, за
Домонтовичем, „Моцарт любовних іс-
торій” XIX віку (Агеева В. Чоловічий
псевдонім і жіноча незалежність). Ми-

кола Лукаш – Моцарт українського перекладу (назва біографічно-бібліографічного нарису, надрукованого окремою книгою до 90-річчя з дня народження Миколи Лукаша. За Черноватий Л. М., Карабан В. І., Черняков Б. І., Новикова М. О., Некряч Т. Є., Венгренівська М. А. Савчин В.Р., Кальниченко О. А.).

Конотонім поєднується опозиційними зв'язками з іншим іменем – Сальєрі: *Немає Моцарта – ніхто не Сальєрі* (Ліна Костенко).

2. Людина, якій все дається легко. *Вона й справді багато чого вміла. Але їй подобалося бути „Моцартом життя” – це означало, що все давалося їй надто легко. Принаймні так гадали всі її родичі та знайомі* (Роздобудько І. Екскорт у смерть).

МУРАВІЙОВ, -а, ч. Антр.₁. Муравйов Михайло Артемович (1890–1918), полководець російської армії, радянський військовий діяч. У 1918 році очолив похід більшовицьких військ на Київ, організатор масового терору в місті.

УКА₂. Ворог України. *І стоїть брат навпроти брата, як воїн навпроти воїна, ворог навпроти ворога, Петлюра навпроти Муравйова, сонце навпроти місяця* (Процюк С. Інфекція). *Ющенко – друг Муравйова, зрадник Хмельницького* (Вільний молодіжний портал).

□ **Муравйовщина**. Тероризм. *Україна свого часу постраждала від кривавої муравйовщини, що на своїх багнетах принесла нам більшовицьке ярмо* (Голос України, 15.03.1992 р).

МЮНХАУЗЕН (Мюнхгаузен), -а, ч. Антр.₁. ЛА₁. Карл Фрідріх Ієронім Мюнхгаузен – німецький барон, ротмістр російської служби, історична особа і літературний персонаж. У 1781 р. у берлінському альманасі «Путівник для веселих людей» було надруковано кілька оповідань із вказівкою, що вони належать відомому своєю кмітливістю панові М-г-з-ну, *що живе у м. Г-рі* (Ганновері). Відомо, що з 1752 р. до самої смерті Мюнхгаузен живе у Боденвердері, спілкуючись переважно тільки із сусідами, яким розповідає свої мисливські походеньки і пригоди в Росії.

УКА₁, УКЛА₁. Людина, що розповідає неймовірні історії. *О, це ще той Мюнхгаузен!* (З розм., Полтава, 24.06.2007). *Новітній Мюнхгаузен придумав безхвостий вертоліт* (Сім'я і дім, 17.07.2010, розповідь про механіка-самоучку Адалет Кіпой огли Ісмаїлова, який живе у Луцьку).

УКА₂, УКЛА₂. Мисливець. *Мюнхгаузен-початківець* (рубрика, де даються поради мисливцям-початківцям, Мисливець, 12.05.2008).

□ **Мюнхгаузіада** – хвастливість, брехня.

Н

НАВУХОДОНОСОР, -а, ч. Антр.¹. Правитель Вавилону з 605 р. Його правління було періодом найвищого розквіту Нововавилонської (Халдейської) держави. Захопив Юдейське царство і в 586 р. зруйнував його столицю – Єрусалим. Опанував Фінікію, вів переможні війни з Єгиптом. Славі його царювання дорівнювала надмірна пихатість, про що написано у книзі пророка Даниїла. (БЭ, т. 2, с. 3).

УКА₁. Правитель. <...> та ознак Сізіфогового воза перти вгору серед руїн загального розоружчя і вергати люб'язності – тупак – місцевому Навуходоносору (Базилевський В.). А Нестор, котрий літописець? Накаркав, чувирло, що Київ буде Єрусалимом Землі Руської, от і свинячить тут усякий Навуходоносор, руйнує місто разом із храмами! Так недовго і на Карфаген обернутися... (Веснич І. Душа)

УКА₂. Актуалізація значення морфів лексеми: „на+вуха+доносити”. У школі – це відмінник, чистоплюй та „навуходоносор”, в інституті – комсомольський активіст, надія декана (Україна, № 2, 2004).

НАПОЛЕОН, -а, ч. Антр.¹. Імператор Франції (1769–1821).

УКА₁. 1. Видатна особистість, що виявила себе у певній сфері діяльності. К. Діора визнано Наполеоном, Александром Великим і Цезарем моди. Всього десять років він присвятив створенню одягу, але й цього вистачило, щоб стати національним героєм і символом Франції (500 знаменитих людей плане-

ти). Те, що сьогодні мордує Україну, вкладається в одну приповідку «Кожжен моститься в Наполеони, та не кожен добігає навіть його нужника» (Українська столиця, 30.05.2008: цит. За СУОММ).

2. Амбіційна людина. Наші ж домогочені «наполеони» наразі зауважили лише одну газету, щоправда, помірквану, розважливу – «Дзеркало тижня» (Львівська газета, 31.05.2005: цит. За СОУММ). А тьотя Мотя ходила Наполеоном і думала ... (Куліш М. Мина Мазайло).

□ **Наполеон**. Словесний товарний знак, назва торта, тістечок з листкового тіста.

◇ **Комплекс Наполеона** – амбіційність. Рано чи пізно, але перед кожним виникає проблема подолання комплексу Наполеона. Одні страждають на цей комплекс усе своє життя. Інші втішаються ним. Від того, як людина вирішує це питання, залежить все подальше її життя («Поступ», № 12, жовтень 2007).

НАРЦІС, -а, ч. МА₁. У давньогрецькій міфології – ім'я сина річкового бога Кефіса й наяди Ліріопи, прекрасного юнака, що був закоханий у власне зображення на воді й помер від кохання до себе. Ідея встановлення у Долині нарцисів, що в Хустському районі Закарпатської області, скульптурної композиції на основі легенди про Нарциса – самозакоханого юнака поки що залишається мрією професора Ужгород-

ського університету Василя Комендаря (Репортер, 25.05.2005).

УКМА₁. Самозакохана особа. Люди, що працюють з шефом-нарцисом, відчували менше бажання ходити на роботу, добиватися успіхів і були більш схильні до розчарування від робочої діяльності (Освітній портал, 27.08.2009 р.). Петро Порошенко – телевізійний нарцис (mail-dan.org.ua, 08.01.2010 р.).

□ **Нарцисізм.** Схильність до самозамилювання, завищена самооцінка. Не дивно, що Віктора Володимировича Медведчука застерігали від захворювання на нарцисизм – ваду, характерну для людей самозакоханих, амбітних і владолюбних, у яких відсутнє почуття самокритики. Вираз цей тісно пов'язаний із назвою квітки «нарцис», яка першою розквітає напровесні і при відсутності зелені хизується на тлі сірих клумб. Але час нарцисів швидкоплинний – їм на зміну приходять піони і троянди, набагато приємніші і корисніші людям квіти (Чобіт Дмитро, Нарцис). Надто ж неприємно вражає в цьому газетному моноглаголаній хвалюватий, самовпевнений тон, якийсь нарцисизм, криклива, раніше ніби й не властива Вам нав'язлива самозакоханість (3 листа О. Гончара до В. О. Коротича).

НАСТУНЬКА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від **Анастасія**.

УКА₃. Мотиви з хрестовими знаками, свастиками та ін. другорядними елементами у візерунках писанок. Поширено на Прикарпатті (Космач). (Селівачов М. Лексикон української орнаментики). Див. **галинка, катеринка**.

НАТА́ША, НАТА́ШКА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від **Наталія**.

УКА₅. (↓) Так називали повій з колишнього СРСР за кордоном. А вийшовшишчик-брик... Бордель для далекобійників, „партизанка” в Хорватії, стометрівка в Словаччині, кличка „Наташа”... Росіяни їй не здивувались: надивились по світах на „наших Наташек” (Тарасюк Г. Острів зимового мовчання). На відміну від нашого плейбоя, тамтешні при спілкуванні з нашими «наташами» (з «безгоспними» особливо) часто віддають перевагу дармовиціні і, замість «баксів», розплачуються або стусанамі, або викликом поліції (Україна і світ сьогодні, 07–13.05.1999).

НЕ́ЛЬСОН МАНДÉЛА, -а -и. ч. Антр.₁. **Нельсон Роліхлахла Мандела** (1918–2013) – південноафриканський політик і юрист, президент Південно-Африканської республіки (з 1994 по 1999).

ОКА. Борець за права людини. З Рокфеллера він (Ходорковський. – Г. Л.) став Нельсоном Манделою!» (У. т. – № 1–2 (270). – 2013. – С. 23).

НЕСТОР, -а, ч. Антр.₁. Давньоруський літописець і письменник. З 1073 чернець Києво-Печерського монастиря: автор житій св. Бориса і Гліба та Феодосія Печерського; вважається упорядником (за іншою версією – автором) „Повісті временних літ” (УСЕ, 933).

УКА₂. Літописець, історик. Сузір'ями скаже Бог вознести У мертвім небі пентаграму, й новий про це напише Нестор В самотній катакомбі храму (Маланюк Є. Зловісне). Жмеринці пощастило, бо має свого „літописця Нестора” в особі Йосипа Савінова (Укра-

їна, № 2, 2004). *Переписування історії для давньоруських, російських та радянських Несторів стало такою звичною справою, що вони цього не тільки не соромилися, а чинили свою справу публічно і пишалися нею. За радянських часів ми мали кілька версій історії (Капелюшний Л. Візантійський синдром). А й справді, чому я все це записую? Теж мені літописець Нестор* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

◇ **Нéсторові літа** – від іншого імені Нестора – найстарішого з героїв Троянської війни. Довголіття. *Добродетель убо мы твою величаем, Тебе Несторовых лет от Бога желаем!* (Милость Божія..., репрезентованная в школах Киевских 1728 лета).

НЕФЕРТІТІ, нзм., ж. (НІФЕРТІТІ).

Антр.¹. Арт.¹. Дружина єгипетського фараона Аменхотепа IV Ехнатона; її погруддя виявлено 1912 р. у Тель ель Амарні, належить до найзнаменитіших творів мистецтва стародавнього Єгипту (тепер у Берліні). *Золоту печатку єгипетської цариці Ніфертіті і дві унікальні книги, згадувані в безсмертній „Іліаді” Гомера, знайдено на затонулому в XIV столітті кораблі поблизу міста Кац, що на Середземноморському узбережжі Туреччини („Голос України”, 04.06.1997).*

УКА¹. 1. Красуня. Ну, кінозірка!.. *Нефертіті, й край! Йде – не йде, а творить вірші; І спереду поглянеш – просто пише, а заду – хоч читай! Усе в обтяжечку, усе цюнаймодніше, те – геть відкрито, там – іще видніше* (Косматенко А). *Тому щоб тебе не зманила Нефертіті чи інша Данайя, То треба бути Президентом І тренера мати Дуная* (Драч І. Нефертіті).

2. Байдужа красуня. *Ці холодні, мов у по-нелюдському вродливої стародавньої цариці Нефертіті, очі байдуже спостерігають за кривавим молохом із крові та кісток* (Процюк С. Тотем).

НІАГАРА, -и, ж. Топ.¹. Річка в Північній Америці, яка з'єднує озера Ері та Онтаріо та відділяє американський штат Нью-Йорк від канадської провінції Онтаріо. У її середній течії розташований Ніагарський водоспад. За свідченням Є. С. Отіна, Ніагара – скорочений варіант назви водоспаду, омонімічний назві річки.

УКТ¹. Велика кількість чогось. *Насмітило людство, обгидилось, накопичило терикони відходів, ніагари сміття* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

НОЙ, -я, ч. МА¹. Згідно з Біблією, Ной був праведником у своєму поколінні, за що був врятований Богом від Всесвітнього потопу і став продовжувачем роду людського.

УКМА¹. Праведник. *Наречи себе Ноєм і подайся уплав. Що ж такого ти скоїв, аби світу не мав?* («Поступ», № 5, 2006). *Хвилі неслави злої Рватимуть грішну плоть. Тільки нового Ноя Досі не вибрав Господь* (Кухта В. Гуцульський Париж). *І розверзньється небо й лайном та гноєм / заколотить закрутить безжальний вир / і можливо знайдеться кому називатись Ноєм / і напевно врятується знову останній звір / ти злетиш аки птах над потопом / у ковчезу уздриш свого двійника / він загинув під Берестечком? Під Котопом? / А різниця йому яка?* (Герасим'юк В.)

◇ **Ноев ковчег.** Порятунк. *Пригадуєте, що пише Книга Буття про гігантський дерев'яний корабель, куди Ной, за Божим наполяганням, зібрав обраних представників. Назва статті – «Ноев ковчег по-донецьки»* (Мета. Новини). *Знову привид Ноевого ковчега – врятувати те, що можна врятувати, вивезти його зі Всесвітнього Потопу Брежнєва, який заливає Україну... А тепер у Ноевому ковчезі – поки що тільки діти. Бо, зрештою, є й інші кораблі, «Титанік», наприклад...* (Пахльовська Оксана, Що робити сьогодні молоді, яка народжується в Україні?). *Бельгієць пропонує свій вихід – новітній Ноев ковчег* (Gazeta.ua, 28.06.2010 р.).

НІОРНБЕРГ, -а, ч. Топ.¹. Місто в Німеччині. У Нюрнберзі проведено від

20 листопада 1945 до 1 жовтня 1946 року міжнародний трибунал (Нюрнберзький процес) над головними нацистськими злочинцями.

УКТ₂. Судовий процес над злочинцями. *Буцімто від минулого можна визволитись остаточно, зцілитись як од пранцюватого духу, хай би навіть і хірургічним способом – ще одним Нюрнбергом...* (О. Забужко).

НЬЮТОН Ісаак, -а, -а, ч. Антр.¹. Англійський математик і фізик (1642–1727).

УКА₁. Вчений, мудра людина. *Треба виховувати Ньютонів, Лобачевських, Кюри! Не вистачає їх нам сьогодні!* (Освіта, 10.09.2013).

ОДАРКА І КАРАСЬ, -и і -я. ЛА₁. Персонажі опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» – першої української опери.

УКА₂. Сімейна пара, що свариться. *Коротше, благополучно добрався до рідних порогів. Звісно, зустріч – в стилі найкращих традицій «Карася і Одарки»* (Львівський форум. Сварки. 03.05.2007). *Півень і курка – достеменно Одарка і Карась із знаменитої опери* (Петриківські квіти серед київських снігів – огляд виставки петриківських майстринь).

2. Політична сварка. Асоціації виникли із появою на політичній арені жінок-політика Юлії Тимошенко. *Ніхто не почує політичних сварок по-сімейному «Одарка і Карась»* (ПерсоналПлюс, 16–22 жовтня 2008 р.). *Адже всім відомо, що українська жінка – це Одарка, якій потрібна влада як не над своїм Карасем, то хоча б над чужими чоловіками* (Грабовська І. Українська жінка й політика: реальність і проблеми). *На олімпі державному крик – «дебатують» Карась і Одарка. Як же так: всенародний порив Звівся в нас до кухонної сварки* (Стороженко П. На злобу дня; Вечірня Полтава, 01.04.2009). *Передвиборчий дует Одарки Тимошенко і Карася Януковича: сучасна версія безсмертного дуета у виконанні В. Данильця і В. Моїсєнка* (назва естрадного номера: Політика: усі новини, 05.02.2010).

♦ **Карась Карасем**. Людина, що заблукала. Значення виникло на основі тексту дуету Одарки і Карася. *Заблудився, каже, я в дорозі – Карась Карасем*

(Драч І. Український бумеранг, або Слово на смерть академіка Александрова).

ОДИСЕЙ, -я, ч. МА₁. У грецькій міфології цар Ітаки, чоловік Пенелопи, батько Телемаха, досвідчений вождь, енергійний воїн, спритний дипломат, найвинахідливіший з греків, що воювали під Троєю (хитрість з Троянським конем).

УКМА₁. Мандрівник. *Євгена Маланюка називають українським Одисеєм. Човен його зарубіжних мандрів прибивало хвилями історичних буревіїв то одного, то до другого берегів* (Шаров І. Співець степової Еллади).

ОДИСЕЙ, -ї, ж. Б₁. Епопея, яку пишуть Гомерові; пригоди Одисея під час повернення з-під Трої до Ітаки.

УКБ₁. 1. Поневіряння. *Я ще не охолював від екзамену, пам'ятаю, йшлося про творчість Сапфо. І тут, у коридорі, оповів йому, уже літній людині, яка бачила революцію, пройшла громадянську війну, ще одну драматичну Одисею. Тільки вже не з античних сюжетів, а з тих, що відтворювались трагічним нашим часом* (Чумак В. Далекі дзвони печалі). *“Одісея Овідія”* – назва роману А. Ройченка. *Одісея американського капітана* (про заручника сомалійських піратів капітана Річарда Філіпса, ПерсоналПлюс, 15–21.04.2009).

2. Мандри, сповнені пригод. *„Підводна Одисея”* – назва статті про пірнача без аквалангу (Україна, № 7–8, 2004 р.). *Можливо, це і є втішна одисея двадцятого сторіччя. Одисея любові до*

людини, спрямована в майбутнє (Віленський Ю. Мистецтво лікування). «Одісея вільного мандрівника» – назва мотопробігу.

3. Довга розповідь. *Антарктична одісея* – назва статті про перезмінку персоналу антарктичної станції “Академік Вернадський” (“Демократична Україна”, 13.04.2009 р.). *Одісея кавового дерева* (з інтернетівських мат.).

ОЙКУМЕНА, -и, ж. Топ.₁. Сукупність населених людиною частин земної кулі. За уявленням давніх греків, населена територія Землі з Елладаю в центрі. *Розширення первісної Ойкумени посприяло расовому поділу населення планети* (Гриценко В. Людина і культура). *Красунь було без міри в Ойкумені, Та світ зійшовся клином на Єлені. Скажи: чому, коли дивлюсь на Тебе, Стаю Парісом на троянській сцені?* (Пилипчук Д. Мої рубаї).

УКТ₁. 1. Окультурена територія. *Те пер кожний сучасний автор для всієї україністики, для всієї літературної Ойкумени, ба, для транснаціональних інформаційно-культурних стратегій, виступає носієм певної кількості ознак* (Критика, 2000, № 3). *Вона* (Ахматова – Г. Л.) *народилася на березі Чорного моря, на краю тої Ойкумени, що сформувала в кінцевому результаті європейську цивілізацію* (Шевченко В. Анна Ахматова. Поетична мандрівка до витоків, ЛУ, 08.03.2001). *Результати перемоги ісихазму для православної ойкумени* (Ужгородська українська богословська академія ім. св. Кирила та Мефодія. Прес-служба УУБА).

2. Рідний край. <...> *на край ойкумени – в країну мою – долину на пісні /*

м'якому крилі... (Коломієць В. Пісня для скрипки).

ОЛЕНА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я.

◇ *Олена довгопелена*. Неохайна, ледача жінка, нехлюя (за В. Жайворонком). Без прикл.

ОЛЕНКА, -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від **Олена**.

УКА₂. Божа корівка, сонечко, бедрик (ведрик). У росіян вона має назви „ванюша”, „божий барашек”... (Войнович В. Українська міфологія).

ОЛІМП, -у, ч. 1. Топ.₁. Найбільший гірський масив у Греції. 2. МТ₁. У давньогрецькій міфології – священна гора в північній Фессалії, де жили боги на чолі із Зевсом.

УКМТ₁. Товариство авторитетів, майстрів, спеціалістів найвищого рівня; місце, куди допускаються лише обрані. *...ні в чом слави людської, бо на то ж взаємне Ієремія Войсяцький опочистий ест. Олімп слави цних Могилов, Не боїться шарпання зубатих Зоїлов* (Софроній Почаський, Ізборник, XVII ст. ЕҀҀХРІСТН, альбо вдячність ...Петру Могилі...). *Щоправда, шлях на владний Олімп у Володимира Михайловича був ще складнішим* (Урядовий кур'єр, 26.07.2004). *Зворотний бік насильства влади – страх відповідальності за скоєні злочини. Цей страх тим сильніший, чим ближчий кінець легітимного перебування на владному Олімпі* (Капелюшний Л. Візантійський синдром). *Маючи унікальний хист, завдяки візантійським підступам, віроломству й неморальності, видряпуватися по службі все вище й вище, він* (Л. Кучма – Г. Л.) *таки здолав маківку Олімпу* (Там само). *Люди*

забувають про її шлях на економічний Олімп (Україна, № 1, 2005 р.). Кожен став порпатися у своїй душі, поставивши собі особисте запитання: чому саме він хоче, щоб Пашика став депутатом? Наблизитися завдяки Пашиці до бомонду, еліти, олімпу? (Гримич М. Варфоломієва ніч). Я цим цікавлюся тому, що всі, хто приходить на Київський олімп, роблять одні й ті ж політичні помилки (Сіверський Б. Земляки). А цей пан міг бути для них ким-завгодно – режисером, директором театру, кумиром, яким-небудь гуру на театральному Олімпі! (Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають). Яків був його улюбленцем, не знаю, чому він не пішов слідами свого вчителя на вчені Олімпи (Мушкетик Ю. Н. Гетьманський скарб). Заполітизовані українці звично звіряють кроки за небожителями владного Олімпу («Віче», 2009, № 1–2).

□ **Параолімп** – від **Параолімпійські ігри**. **Параолімпійські ігри** – дітище нейрохірурга Людвіга Гуттмана. 1944 року він заснував Національний центр травм спини при Сток-Мандевільському шпиталі (Велика Британія) <...> Відтоді розпочався марш українців на Параолімп (Україна, № 6–7, 2005 р.). Здобутки українських параолімпійців завжди досить високі, набагато вищі, ніж українських спортсменів-учасників Олімпійських ігор. Це дало підставу В. Бровченкові написати: *Богатирі мої й багатирші! Хай Бог простить, що я оце прорік: Ще крок чи два і станем найсильніші У всесвітнянськім змагові калік* (Бровченко В. Параолімпійські ігри).

ОНАССІС, -а, ч. Антр.1. Аристотель Онассіс (1906–1975) – грецький підп-

риємець-мільярдер, один з найбагатших людей світу.

УКА₁. Багата людина. Цілих два тижні ми з моїм німецьким приятелем-художником розкошували на ній (віллі на о. Родос) безроздільно, як Онассісі (Забужко О. Репортаж із 2000 року). За моїми спостереженнями, всі сучасні „арістотелоси онассісі” більшими пристроєні (Килинич В. Наші в Елладі: палітра вдах та фіаско). Чому ті ж самі греки, роз'їхавшись наприкінці XIX – на початку XX ст. по всьому світу, заробили гроші і вклали їх в розвиток своєї країни, народивши онассісів, що відбудували одну з найбідніших європейських країн (Там само).

2. Багатий закоханий чоловік. Колись жінка, яку звали тоді Тамарою, мріяла про свій власний острів, який подарує їй, як Жаклін Кеннеді, якийсь закоханий Онассіс (Тарасюк Г. Острів зимового мовчання).

◇ **Донька Онассіса**. Багатійка. Втім, пофігістична Марла, у своїх уже далеко не білих, запацьканих штанах, могла б запросто виявитися донькою Онассіса – мультимільярдери так і виглядають (Карпа І. Фройд би плакав).

«ОСТАННІЙ ДЕНЬ ПОМПЕЇ». Арт.1. Назва картини К. Брюллова.

УКАрт.2. 1. Хаос, безлад. *Майже всі виносили по дві-три величезних коробки різноманітної піротехніки з написом “Шалена вечірка”*. “Останній день Помпеї!” – усміхнулася Стефка (Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають). «Нова мітла» чи «Останній день Помпеї». ФОТОНарис (про останній тиждень перед реорганізацією Чернігівського футбольного клубу «Десна»;

Чернігівська загальнополітична електронна газета «Високий вал»).

2. Катастрофа. *Живи так, ніби сьогодні останній день Помпеї* (Славко О. Ностальгія). *Кому руда, а кому «останній день Помпеї»* (назва статті М. Кравченко у «Львівській газеті», 22.07.2009 р. про катастрофічну руйнацію історичних житлових будинків).

ОСТЁР, Остра, ч. Топ.1. Річка в Чернігівській області України, ліва притока Десни (басейн Дніпра). Над Остром розташовані міста Ніжин та Остер.

◇ **Сестра з Остра**. Коханка (За Ставицькою).

ОТЁЛЛО, нзм., ч. ЛА₁. Герой трагедії В. Шекспіра.

УКЛА₁. Чоловік зі своїми вадами. *Я губи цілую Отелло, а погляд ловлю Дон-Жуана... Дивлюсь тобі, доле, у вічі крізь радощів зорі тернові... Ніхто у цім світі не вічний під небом безсмертним любові* (Гергель, 60). *Із року в рік мій хоробрий Отелло годинами лежить під постарілим разом із нами “мерсом” – і не має навіть найменшої гадки поміняти залізнi руїни на простижніше авто* (Матіос М. Щоденник страченої).

2. Ревнивець. *Моя дружина знову отримала загадкову валентинку без підпису. В мені прокидається Отелло* (Костенко Л. Записки українського самашедшого). *Де живе сучасний Отелло? Виявляється, справжні ревниві перебралися з півдня Італії на північ, але найцікавіше, що ними виявилися зовсім не чоловіки, а милі італійки* (Вікіпедія).

□ 1. **Вотелло**. Зліва направо покрученими буквами було написано „Во-

телло” („Як наші діди грали п'єсу Шекспіра”) (Україна, № 2, 2004 р.).

2. Otello – інтернет-магазин ковдр, подушок і дитячих товарів, Київ.

ОРЛИК (ПИЛИП ОРЛИК), -а, ч. Антр.1. (1672–1742) – український козацький діяч, гетьман Правобережної України (1710–1714), соратник І. Мазепи, співавтор “Угод та Конституцій прав і вольностей Війська Запорозького”; з 1714 р. на еміграції, шукав підтримки європейських держав для створення самостійної України.

ОКА. Борець за національну свободу. *Без мови ти, без книги, без музеїв, Без Орликів й Мазеп, без Прометейв, Без імені, без пам'яті й любові... – Яких тобі ще треба Колізеєв?* (Пилипчук Д. Мої рубай).

ОРФЕЙ, -я, ч. МА₁. У грецькій міфології фракійський співак, музикант і поет, син царя Багра та музи Калліопи. Вважають одним із міфічних творців грецької музики. Своім мистецтвом гри на золотій арфі зачаровував навіть рослини і тварин. Розчулені його мистецтвом, боги згодились відпустити з Гадесу дружину Орфея Еврідіку, але він назавжди втратив її, озирнувшись дорогою. Убитий вакханками за те, що уникав жінок.

УКЛА₁. Співак, людина з музичним слухом. *У мене фонетично-орфоенічне вухо. Я Орфей* (Андрухович Ю. І. Таємниця. Замість роману).

ОФЕЛІЯ, -ї, ж. ЛА₁. Героїня трагедії В.Шекспіра. *Та, вочевидь, найбільше Забужко полюбляє Шекспірового „Гамлета”, а надто Офелію, чие ім'я*

зринає в назвах цілої низки її поезій (Ушкалов Л. Дзеркала Оксани Забужко).

УКЛА₁. Ніжна тендітна дівчина. Його загартоване підкилимною внутріпартійною боротьбою номенклатурне серце враз затіпалось, наче в далекі роки будівничої молодості з піддатливими таньками і зінками на кожному квадратному метрі зведеного для трудящих житла, і йому, п'ятидесятирічно-

му, так захотілось кохання цієї української Офелії, як не хотілось ніколи і не від кого (Вовк Ю. Гра у безкінечність).

2. Романтична закохана дівчина. І все ж ви повинні будете грати закохану. Натуру глибокого почуття. – Оце мене й тривожить. Грати закохану, творити нашу українську Офелію з тих не знаних мені окупаційних ночей (Гончар О.).

П

ПАВЛИК, -а, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, утворене від імені **Павло**.

УКА₂. **Павлик** – равлик, слимак. Фонетичний варіант форми *равлик*, що виник у результаті її зближення з власним ім'ям *Павлик* (ЕСУМ, 4, 248). “*Пізнай себе – пізнаєш світ*”, – казав мудрець – лукавий дід. / *А сам не равлик-павлик – звів доста...* / *Ступав землею – тасмниці вслід* (Коломієць В. Бурлескна ніч).

2. Кухоль; взуття загнutoї форми із суцільного шматка шкіри. Не зовсім прозорі позначення, які могли виникнути в результаті перенесення назви *павлик* – равлик за подібністю предметів (ЕСУМ, 4, 248).

ПАВЛІК МОРОЗОВ, -а, ч. Антр.₁. Хлопчик із села Герасимівка Свердловської області, вбитий у 1932 р. односельцями за донос в ОГПУ на свого батька. Офіційною пропагандою був оголошений народним героєм і служив зразком для наслідування. “*Школу закінчив. Ще до першої реформи. Був головою ради загону імені Павлика Морозова. Повторити його подвиг не встиг. Тато самі померли*”, – пише Є. Дудар автобіографію свого персонажа Гниди Калюжного у сатиресці “3 думою про майбутнє”.

УКА₁. Зрадник, донощик. Тільки огиду може викликати заява В. Медведчука про те, що “УПА не підлягає реабілітації”. Такі слова з уст людини, батько якої був репресований сталінським режимом, змушують згадати витворений радянською пропагандою

образ *Павліка Морозова*, з якого й досі бере приклад чільний діяч опозиційного блоку “*Не Так!*” (Слово Просвіти, 16–22 березня 2006 р. Назва статті: “*Віктор Медведчук – Павлік Морозов нашого часу?*»).

ПАЛЕСТИНА, -и, ж. Топ.₁. Історична країна на Близькому Сході, в Ізраїлі та Йорданії. Загальна назва землі євреїв, названа також землею Господнею (Осії, 3), святою землею (Ієз., 20, землею Обітованою (Євр., 9) (БЭ, т. 2, с. 50). Заселена за доби бронзи ханаанцями. У XIII–XI ст. до н. е. завойована племенами євреїв, які наприкінці XI ст. до н. е. утворили самостійну державу. Палестина посідала центр давнього світу, оскільки була близькою як до заселених країв Африки, так і до держав Європи та Азії. Тому вважалося, що звідси повинні политися світло і спасіння для всього світу (БЭ, т. 2, с. 50).

УКТ₂. Остання надія, остання святиня. *Будувати себе самотнім кретином на підмурках всеядності гріх самоти не возводить а спалює те що нести не зуміє народжена з ласки дитина я повинен забути сльозу осетина що тікає за вітром з воанням пусти меж волоками зради в щілині фєстон помирає остання моя палестина ...* (Андрусак І. Автопортрет з елементами розпачу).

2. Рідна земля. *Євреї лиху подолали годину і врешті прийшли у свою Палестину! Од Бога нам дарована доля, по світу панує руйницька сваволя, Тому нам призначено в тяжку годину Для*

всіх збудувати Нову Палестину! Хай різні народи в отій Палестині живуть і радіють в щасливій родині! (Ладенко Й. Призначення).

◇ 1. **Наші Палестини.** Вжив. у мн. Місцевість, край; краї, землі. *Треба, редагуючи статтю, зазначити, що в наших „палестинах” „гілки” влади існують лише на папері і в уяві дурманів (Шейко-Медведева Н. Альфонс). Жодна зі столичних фірм, які торгують електропобутовими товарами, не виробляла в наших палестини молоденьких братиків (Там само). Ви спроможні повірити, що таке могло коїтися в наших Палестинах усього яких-небудь чотири покоління тому?.. (Забужко О. Репортаж із 2000-го року).*

2. **Далекі палестини.** Далекі краї. *Прийдуть твої дітки з далеких палестин, зроблять усе за вищим розрядом (Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають).*

ПАЛЕРМО, нзм., с. Топ.₁. Місто в Італії, адміністративний центр і найбільше місто Сицилії.

УКТ₂. Бандитське місто, кримінальний район. *За твердженням деяких одеситів, їхнє місто поступово перетворюється у друге бандитське „Палермо”, де корумпована влада зростається із злочинністю (Українське слово, 18–24.09.2003). ... вони ані не становлять більшості населення країни (як не рахувати Донецького регіону, українського Палермо, повністю контрольованого мафією), ані не мають потенціалу до самоорганізації (Забужко О. Let my people go). Міліцію так засандалили, що ГАЗика свого ледве витягли. Треба думати, і стрілянина з цим була пов'язана. Ні, ну це абзац! Італія! Па-*

лермо! Як у кіно про комісара Катані! (Волков О. Лікарня на відлюдді).

ПАЛЬМІРА, -и, ж. Топ.₁. Пальміра (нині арабське селище Тадмор) – 'місто пальм' – столиця давньої держави, що була розташована в Сирійській пустелі. За легендою, створене джинами на вимогу царя Соломона. Місто виявилось таким прекрасним, що неможливо було повірити, ніби його збудували люди.

Топ.₂. **Пальміра** – назва селища Золотоніського району Черкаської області.

◇ **Північна Пальміра.** Санкт-Петербург. *Кажуть, що один з європейських гостей-дипломатів, захоплений новим містом Петра, сказав цареві, що його столиця подібна до дива, яке можна порівняти хіба що із Пальмірою, і Петру таке порівняння сподобалося. У часи правління Катерини II придворні лестили їй, називаючи пальмірською царицею Зенобією, і назва „Північна Пальміра” остаточно закріпилась за Петербургом (Україна, № 2, 8–15 серпня 2004).*

◇ **Південна Пальміра.** Одеса. *Справжня Пальміра, як відомо, розташована у Сирії, в оазисі Тадмор, Північною Пальмірою, як і раніше, вважається Санкт-Петербург, а от історія Пальміри Південної... Ні, не в Одесі планувала її закласти Катерина Велика. І місто, що її прославляло, шукало свого місця зовсім в інших краях, допоки не зупинилося там, де й сьогодні стоїть Катеринослав, перейменований у 1926 р. у Дніпропетровськ (Губін Д. Доля Південної Пальміри). Певна річ, я не міг не розуміти, що у самій Одесі та й в області В'ячеслав Максимович багато голосів не набере, надто незвичною, ба навіть і чужою, була для Південної*

Пальміри ідея незалежної України... (Капелюшний Л. Візантійський синдром). „Грошові мішки” і кримінальні „авторитети” облюбували тут територію під забудову та підкупом посадовців, шантажем і прямими погрозами місцевим жителям розчищають собі місце «під сонцем „Південної Пальміри”» (Українське слово, 18–24 вересня 2003 р.).

ПАНАС, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я. (Див. **Дід Панас**).

УКА¹. Гра у піжмурки. (ЕСУМ, 4, 274).

ПАН ГОСПОДАР, -а, -я, ч. МА¹. Давнє язичницьке божество, найстарший бог Світла або Неба, можливо, Сварог, батько Дажбога; у колядках він гарний, пишний, гордий і багатий; живе на горі на великому дворі, який стоїть на сімох стовпах, обгороджений золотим терном, з дорогими золоченими ворітьми; кругом нього слуги, а він сидить за понакриваними столами...; в образі Господаря вбачаємо якогось світлого бога, можливо, Білобога, старого, мудрого і поважного, явно старшого над богинею Сонцем та іншими небесними світилами... *Ішов, перейшов місяць по небі: Зірниця сестриця каже: „Ходи до мене бога шукати!” Найшли ми бога, Пана Господаря* (колядка).

УКМА². В обрядових різдвяних піснях – хазяїн, господар дому. (звичайно господар-хлібороб), до якого шанобливо звертаються колядники (щедрувальники), вітаючи родину з Новим роком і Різдом Христовим, зичачи їй усіляких гараздів. *Чи дома, дома цей пан-господар? Цей пан-господар на ім'я Михайло? (колядка). Щоб і хліб родився, Щоб*

і скот плодився, Щоб і наш пан-господар Нічим не журився (колядка) (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

ПАРАСКА, -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від Прасковія, Параскева. Див. **баба Палажка і баба Параска**.

УКА². Легковажна, невправна. *Такої ласки дістану і в Параски; В нашої Параски ні серця, ні ласки; Знати Параску, що місила паску, бо всі ворота в місті* (Жайворонок В. Українська етнолінгвістика).

□ **Парасочка**. Візерунок писанки, поверхня якої поділена навхрест, а поля заповнені трикутниками з сосновими галузками та цятками (Прикарпаття). Див. **катеринка, настунька**. (Селівачов М. Лексикон української орнаментики).

ПАРІЖ, -а, ч. Топ.¹. Столиця Франції, місто на р.Сена. *Париж офіційно подав заявку на проведення літніх Олімпійських ігор 2024 року* (Новини, 03.08.2015).

УКТ². Далекий світ, інші краї. *Багато людей на світі ще тяжко живуть, товаришу Сталін. У них, по Парижах, безробітні попід мостами живуть, діти в смітниках риються – боляче дивитись. Одначе ж і в нас не такий уже рай, як дехто, безсовісний, малює... (Гончар О. Двоє вночі). Он, мовляв, який Соловей-розбійник живе у наших нетрях. Як свисне, у ваших Парижах всі шибки поспляться* (Капелюшний Л. Візантійський синдром). *І в Парижу має чоловік грижу* (Жайворонок В. Українська етнолінгвістика).

2. Населений пункт з ознаками культури. Часто вживається у парі з топо-

німом Лондон. *Що це тобі – Париж чи Лондон?* (Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне). *Рахів – гуцульський Париж* (Степан Ключурак, газ. “Нова Свобода”, 1938 р. – посилання В. Кухти).

3. Осередок європейської культури. ... мова йде зовсім не про той Париж, де багатії п'ють коньяк, а безробітні помирають під мостами..., мова йде взагалі не про географію і політику, а про культуру, про систему конвенційних символів, серед яких “Париж” – це, безумовно, столиця, але столиця художників і поетів, своєрідна Мекка, до якої ми здійснюємо якщо й не реальне, то в кожному разі уявне культуролічне паломництво (Римарук І. Вісімдесятники). *О Рахове, ти був колись Парижем... Нехай гуцульським, але, кажуть, був!* (“Гуцульський Париж” – назва поетичної збірки В. Кухти). *Шолом-Алейхем називав Бердичев «єврейським Парижем»* (Електронная еврейская энциклопедия).

□ **Парижити.** Збиратися артистичною богемою. ... це бозна-коли парижли (Іван Драч).

◇ 1. **Пролетіти, як фанера над Парижем** – зазнати поразки, потрапити в халепу. *Ігор Сердюк на попередніх зборах пролетів, як фанера над Парижем* (Шкляр І. Ключ). *Щоб урятувати фірму, він заліз у борги, але поїзд пішов: усе полетіло за вітром, Нестор теж полетів, як фанера над Парижем...* (Шкляр В. Кров кажана). *Ось так і пролітаєш, як відома фанера над невідомим Парижем* (Хома А. Репетитор). *Пролетів він, як фанера над Парижем, а прихлібники розбіглися хто куди* (Іваніна В. Любов і смерть узурпатора).

2. **Малий Париж.** Малий Париж. 3 мережі Інтернет було цікаво дізнати-

ся, що так називали Одесу, Чернівці, Бердичев і ще з добрий десяток міст України. А от „елісаветградський Париж” знайшовся на третю добу у вигадках одного з колишніх кіровоградців (Авдєєв А. Сурма). *Львів називають маленьким Парижем, але Париж це не називають великим Львовом* (Post-Поступ, № 6, 2007).

Топ.2. **Париж.** 1. Назва села в Поставському районі на Вітебщині.

2. Урбанонім. Невелика площа з фонтаном перед Вінницьким обласним українським академічним музично-драматичним театром ім. М. К. Садовського. Очевидно, назва виникла під впливом значення “осередок культури”. *Площа Театральна. Неофіційна назва Париж.* Так площу почали називати у 1970-х роках, можливо, тому що це місце завжди було окултуреним, з фонтаном. До речі, старожили розповідають, що фонтан був створений ще й з протипожежної метою – як резервуар для води. *Поряд же був театр і в разі пожежі для рятування стратегічної будівлі потрібно було мати завжди поряд багато води* (Купецька І. Цілий світ на карті міста).

ПАРФЕНО́Н, -у, ч. Еклезіонім. Храм Афіни на Афіньському Акрополі, збудований 448–432 рр. до н. е.; у середині XIX ст. реконструйований з уцілілих фрагментів.

ОКЕкл.1. Красива, як храм, споруда. *Хата у серці світиться мусить, Погідною бути при всякій погоді. Стоять Парфенони солом'яно-русі, Синькою вмиті, джерельноводі* (Драч І.-2, 43).

ПАТ і ПАТОШО́Н (ПАТ і ПАТАШО́НОК), -а і -а. мн. Антр.1. Комічні

персонажі німого кіно, естради і цирку 10–20-х років ХХ ст.

УКА₂. Великий і малий. Суперники – «пат» і «патошонок». Але ж це вам не спорт! Здається, шансів вистояти у меншого – жодних. Проте боєць кидається на грізного супротивника (Військо України, № 2, 2006). Увечері, як тільки зникнуть Пат і Паташон, барак оживає (Гончар О. Циклон).

ПАЇЦИКІВ, -ова, ч. Топ.₁. Цю назву мають декілька сіл на Гуцульщині. В якийсь час власником цих земель був моравський господар Пацук – звідси і пішла назва села (З туристичного буклету).

УКТ₁. Віддалена місцевість. У селищі Вигода я пішла в південному напрямку, згадуючи місцеве прислів'я «Йти як до Пацикова», яке натякає на неблизький шлях (<http://ua.trip-impressions.com/2017/02>). Шатра пластунів мають свої назви кожна. Вони звучать: Тайфун, Карвен-дель, Париж, Пациків, Мева. Тайфун і Мева – данина традиційній романтиці й пригодництву. Карвен-дель – баварський льокальний кольорит... Але поруч Париж і Пациків – столиця світу і галицька діра – що це: знак високої синтези – чи символ безодні суперечності між несполучним? (Шевельов Ю. Над озером).

ПЕНЕЛОПА, -и, ж. ЛА₁. Дружина Одисея, головного міфологічного персонажа однойменної поеми Гомера. Тепер знала Пенелопа, що перед нею Одисей... Плачучи, обійняв свою вірну дружину Одисей, пригорнув її до серця (Кун, 388).

УКЛА₁. Дружина, вірна своєму чоловікові. Все проминуло ти. Все здмух-

нув, як попел, Щоб ось віддаться під тінню рідних віт себе – єдиний, вірний Пенелопі – Як пізній плід невичерпальних літ (Маланюк Є. Невичерпальність). Українська Пенелопа. Вже в ногах її Європа. Чи то в Бонні, в Лісабоні Треба якось жити бонні – Не гусят, а німченят Пасе краща із дівчат (Драч І. Одисей і Пенелопа). Прийшла до мене Ти як подарунок літа Йй гадав я, що мені Ти Пенелопа й Сіта, Та відлунали "Одісея" й "Рамаяна" – Йй урвалась рубає моїх сюїта! (Пилипчук Д. Мої рубаї).

ПЕНТАГОН, -а, ч. Ойк.₁. (Ойкодомонім). П'ятикутна споруда, в якій розміщуються керівні військові установи США, а також військове відомство США.

УКОйк.₄. Учительська. Вітьку в пентагон забрали, за те, що вікно розбив (Миколенко Г. Жаргонний аспект мови школярів).

УКОйк.₂. Неофіційна назва частини міста Вінниці. А от офіційний осередок проживання сімей військовослужбовців у новозбудованих багатопверхівках (військове містечко) вінничани прозвали Пентагоном. Масив побудований в останній чверті 20 ст., розташований між вулицями Карла Маркса й Чехова (Купецька І. Цілий світ на карті міста).

ПЕСТАЛОЇЦІ, нзм. Антр.₁. Песталоцці Йоган Генріх. Швейцарський педагог і письменник (1746–1827). Організатор шкіл і виховних закладів для сиріт; реформатор програм і методів початкового навчання; у вихованні, яке повинно приборкати первісний егоїзм людини, вбачав запоруку покращання суспільних відносин (УСЕ, 1046). Чому ми нікчеми такі, Песталоцці? Чому я

ридаю – сльоза кипить в оці, Чому до паска я тягнусь рятівного, Хоч знаю – о, як це потворно і вбого! (Драч І. Противні строфи).

УКА₁. Вчитель, вихователь. *Надсилайте свої історії про те, як вам вдалося виявити свої педагогічні здібності у школі (якщо Ви – вчитель) або вдома зі своїми власними дітьми. Найкращі „Песталоцці” одержать цінні призи, а їх історії будуть надруковані на сторінках «Товариша» ([www.tovarish.com/ua/print/Naikrashy/hime](http://www.tovarish.com.ua/print/Naikrashy/hime)).*

ПЕТРЕНКО, -а, ч. Антр.-2. Поширене українське прізвище. *На роль типового прізвища „середнього українця” висувається Петренко (прізвище, досить частотне для Наддніпрянщини, – частотніше, ніж згадуване нижче Іваненко, але рідше, ніж, наприклад, Ткаченко чи Шевченко) (Тараненко О. О.)*

УКА₂. Часто вживане в анекдотах як прізвище, необхідне для ефекту достовірності: *Входить перевіряючий – майор Петренко – в бункер управління стратегічними ракетами...* (Українські анекдоти, <http://www.usde.ru/.../102306-zbirnik-anekdot-po-ukrayinski.phtml>). *У дитинстві Петренко мріяв стати продавцем. І от в наш час мрія дитинства професора Петренка здійснилася (monitor.chernigov.net/.../ukrayinskiy-anekdot.html). Рідкісне хобі у лікаря Петренка: вже котрий рік він збирає останні слова своїх пацієнтів (<http://anekdot.meta.ua/>). Жінка перед дзеркалом чоловікові: – Твій друг, хам, Петренко, казав, що пам’ятає мене худенькою (Там само). Міжнародний чемпіонат по распитию спиртних напівков. В фінал вишли чотири спортсме-*

на: англичанин, американець, українець Петренко... (цит. за О. О. Тараненко).

Найчастіше вживається як прізвище даїшника. Як стереотип обігрується в сюжетах розважальної телепрограми «Вечірній квартал», інспектор ДАШ з таким прізвищем був одним з головних героїв гумористичної телепередачі «Повне Мамаду». *Сержант Петренко оштрафував каток за відсутність запаски. А оскільки водій заперечував, додав штраф за лису гуму (Українські анекдоти).*

Видозмінене Петренко на Петренков підкреслює ситуацію зміни національної приналежності: *На самій на середині – стояв „істинно руський” міліціонер і контролював та направляв. То, певне, був інспектор гібедеде Петренков (Українські анекдоти. «Smile.ua»). І лише від тексту цього документа (проект указу про ліквідацію ДАІ) можна відштовхуватися і казати напевне, які зміни чекають на цей «авто-клуб хабарників», члени якого неодноразово ставали героями анекдотів з обов’язковим народним улюбленцем – сержантом Петренком (Україна молоді, 20.07.2005. Стаття І. Леонова «Останній» день ДАІ. Сержанта Петренка залишать ще на тиждень?).*

Як узагальнення, зазначає О. О. Тараненко, це прізвище вживається і поза анекдотами: *Вітчизняний сержант Петренко вже не є монополістом автошляхів (УМ, 21.07.2004).* О. О. Тараненко також припускає: є підстави вважати, що прізвище Петренко у такому узагальненому значенні українця витіснятиме з мовної практики уживане досі прізвище Іваненко (див.: Іваненко). Можна припустити, що це явище пов’язане із популярністю в українському

ономастиконі імені *Петро* та його ши-рокою конотонімією.

ПЕТРÓ, -а, ч. Антр.¹. 1. Чоловіче ім'я.

УКА¹. Навісний замок, колодка (Горбач, 333).

2. Агіонім **Святий Петро**.

□ 1. **Пётрати** – розуміти (ЕСУМ, 4, 361). У 1-ому Посланні Петра містяться правила Християнської поведінки для слуг, дружин, чоловіків, пастирів. Можливо, на основі цих Правил, що є єдиними у православ'ї, розвинулось значення “розуміти, здогадатись”. – *Правду говоря, язики розпустили. Народ, знаєте, дурний. А я собі петраю.... – І про що плещуть? – Да про землю тамечки...* (Іванина В. Любов і смерть узурпатора). *Та, певно, дід в прогнозах петрав – Помер, коли його інспектор (Немов по тім'ячку обухом) Експлуататором нарик* (Кухта В. Гуцульський Париж).

2. **Допётрати** – здогадатись. *Я навіть не міг допетрати, звідкіля набігали оті сто тисяч, – власне, сама винагорода і видавалася найнебезпечнішою в цьому вояжі* (Шкляр В. Елементал). *Анна відповіла, що нині не допетраєш, де обпечешся* (Пешковський Є. Безодня). *Аж коли Остап, допетравши що до чого, збліднувши, хрипко, але авторитетно potwierджує* (Хома А. Репетитор).

3. Хрононім **Петра́. (Петра́ і Па́вля)**. Назва літнього християнського свята на честь апостолів Петра і Павла (12 липня). Варіанти: **Петра́-Па́вля, Петра́ і Па́вля, Петрів день, Петрівча́ний, Петро́вський день, Петра́ (Пётра), Петрівка**. *Іван умер на другий день після Петра-Павла* (Матіос М. Нація). *Відсвяткують родини, іменини, хрести-*

ни, Петра, Івана, Василя, а потім ходять і просять: “Вай, вай, Ромко, помози! Степан Миколі зуби вибив, Славно на тата з ножем кинувся, а Петро з рушницею за Марійкою довкола хати бігав” (Сергієнко А. Десять тисяч баксів). *Але згадай На Петра чи на Іллі, Коли сльота уміє душу стерплю, Що я – долонька рідної ріллі, Яку не віддають і перед смертю* (Матіос Марія). *Жіночий аркан у саду нетерпіння*.

УКХрон.². 1. Час посту як хронологічний відрізок (29 червня/12 липня). *На Петра двір пустий, а поле густе* (Нар. приказка). *Від Петра і Павла до кінця успенського посту часу – як кіт наплакав* (Мушкетик Ю. Гетьманський скарб). *Не завжди в середу Пётра* (Нар. приказка, яка нагадує, що середа – пісний день). Своєрідно обіграє цю приказку Марія Матіос, перехреснюючи особові імена і назви свят, додаючи присмаку гріховності порушення посту і моралі: *Купається жінка в петрівку. Вже й Петра. І вже й середа...* *І жінка вже вкотре ночує з Павлом, що минає з Петром* (Матіос Марія). *Жіночий аркан у саду нетерпіння*.

□ **Петрівка**. 1. Те саме – час посту.

2. **Петрівка, Петрівці, Петрівки, петрівочка**. Загальний народнопоетичний епітет на позначення короткої ночі в Петрівку. *Чи й у вас, як у нас, мороз у Петрівку, зморозило на печі трьох парубків і дівку. Ой малая нічка-петрівочка. Та не виспалася наша дівочка* (Жайворонок В. Знак української етнокультури).

3. **Петрівка, петрівочка**. 1) Найспекотніша пора літа. *Співало літо на покосах, Петрівка жар з горна вимітала* (Беля В. Співало літо). *Погане поросля і в Петрівку мерзне; Петрівка – маківка*

літа (Нар. присл.). *Захотілося вам як в петрівку мерзлого* (І. Нечуй-Левицький). *Питай мерзлого в петрівку* (В. Дрозд). *У петрівку, на другім тижні у вівторок, зустрілись ми на громадській греблі по той бік ставу* (Кропивницький М. Глитай, або ж Павук).

4. Петрівочка. Обрядова пісня, яку співають у Петрів піст. *Зберімося, подруженьки, заспіваймо петрівочку* (Жайворонки В. Там само).

УКТ₂. **Петрб** – деркач. Очевидно, результат перенесення на птаха власного імені *Петро*; мотиви перенесення неясні (ЕСУМ, 4, 362).

3. Пётрик – равлик. Результат перенесення на равлика власного імені *Петрик* за аналогією до іншої назви цього моллюска *павлик* від *Павло* (ЕСУМ, 4, 362). У деяких говірках форму «равлик» наблизили до *Лаврик*.

◇ **1. Зустрітися зі святим Петром.** Умерти. Святий Петро зустрічав померлих біля воріт раю. *Якби шеф не зв'язав і не сказав, що треба комусь одному біля тебе в хаті дежурити, ми б самі не звернули ніякого внімання на того очкарика, ну зайшов в під'їзд, ну вийшов, і об'яснявся б ти зараз зі святим Петром* (Хома А. Репетитор).

2. Петра нагнати. Налякати (за В. Жайворонком). Без прикл.

3. Не до Петра, а до Різдва. Хто-небудь немолодий, похилого віку. *Сергію Петровичу, не молодшаєм! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва!* (Леся Українка. Цит. За «Словником фразеологізмів української мови»).

4. Петрові вівці (Адамові вівці, Божі вівці). Літнє мерехтіння повітря; явище буває у спекотний сонячний день, коли здається, що земля зійшлася

з небом і на мерехтливому горизонті ніби табун туманних овець одна за одною біжить; кажуть про таке мерехтіння: „Петро вівці жене”, бо буває це зазвичай у Петрове свято, у пору найбільшої літньої спеки (Жайворонки В. Знаки української етнокультури).

ПЕТРЎШКА, -и. ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Петро**. У російській мові – комічний персонаж російської народної лялькової вистави; лялька, що вдягається на руку; ляльковий театр у старій Росії (Отин, с. 353).

УКА₂. Балакун, несерйозна людина (Горбач). Без прикл.

□ **Петрушкувати** – бути самотнім (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

ПЕРЕЯСЛАВ, -а, ж. Топ.₁. Місто, в якому був підписаний договір про приєднання України до Росії у 1654 р. *Як зазначив Ю. Шевельов, Переяслав у перспективі трьох сторіч нам уявляється початком великої трагедії* (Україна, № 1, 2005 р.).

УКТ₂. Політика нехтування національними інтересами на користь Росії. *Другий „Переяслав” має відбутися в Ялті 18 вересня, де Леонід Кучма, не запитавши українського народу, одноосібно на багато років вирішить економічну, а відтак і політичну долю держави і нації* (Українське слово, 18–24 червня 2003 р.). „Другий Переяслав?” – назва статті в газеті «Нація і держава» (1–7 листопада 2005 р.) про „тенденції, котрі можуть привести до вже незворотного возз'єднання зі „старшим братом”. *Угоди Медведєва–Януковича вже називають „харків-*

ською трагедією” та „новим Переяславом” (Народне слово. 27.04.2010).

◇ **Переяславська рада** – те, що і **Переяслав**. Нам просто вже остогидли постійні переживання з того приводу, що чи не стукає нам в двері чергова „переяславська рада”, або чи „чорна рада” не лізе нагло нам у вікно, або чи не завдають Україні нацадки пілатів і юд, що їх так густо у нас розвелось. (Погрібний А. Національний аспект державо-будівництва в сучасній Україні). А позаяк у країні ключовою постаттю є президент, усі рішення практично приймає він, то тишнути на Л. Кучму тим більш небезпечно. Візьме та й поведе Україну на нову Переяславську Раду (Капелюшний Л. Візантійський синдром).

◇ **Переяславська зрада**. Онімний каламбур. Набув поширення несхвальний зворот „переяславська зрада” (каламбурне обігрування назви „Переяславська рада”) з точно не окресленим значенням – мимовільної зради самим Б. Хмельницьким справжніх інтересів українського народу, пор.: «Витоки диявольської стратегії, спрямованої на русифікацію України, сягають у сиву давнину, майже до „переяславської зради”, як оцінив народ цю трагічну для нього помилку Богдана Хмельницького» (М. Мاستикаш. – Нескорені, 1995, № 2), чи зради положень договору з боку російської сторони (Тараненко О.).

ПЕРУН, -а, ч. М₁. За дохристиянськими віруваннями, бог вогню, грому і блискавки, також бог війни. В. Жайворонко відзначає, що народні уявлення про Перуна двоїсті: зодного боку, це божество світле, таке, що вражає демонів, є творцем, дарує плодючість і ві-

лякі блага, а з другого, – божество зле і лукаве. З часом ім'я Перуна, на його думку, стало об'єктом огиди і навіть лайкою.

УКМ.₂. 1. Грім. *Бодай тебе перун забив теменької ночі* (Грінченко-3). Грім з неба (Короткий словник львівської гвари). Без прикл. У своєму початковому розгоні більшовизм гордував табором своїх противників, і як Панкрат, з цього табору глузував: «Ну, покажіть нам перуни, зіслані на вашу оборону, й полки янголів, зіслані з небес!» (Д. Донцов). Пор. в російській мові: *метать перуны* (приказка). А люди плакали, мов на похоронах, і зичили Оросові, який зачинився в будинку, аби його „иляк упік”, „перуни потяли” і щоб у його господі завівся „антипо” (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

2. Шум, стук. *Який там перун ляскає?* (Вікіпедія).

◇ 1. **Перунське зілля**. Цвіт папороті, який проганяє будь-яку нечисту силу і допомагає добувати скарби. Водночас це зілля вважають і відьомським, про що зазначає П. Чубинський (Жайворонко В. Українська етнолінгвістика, 78).

□ **Оперішити**. Сильно вдарити. На думку В. Жайворонка, це слово етимологічно може бути пов'язаним із найменням Перуна, якого народ уявляв озброєним вражаючим перищем (Там само). Тоді за логікою, напрошується асоціація зі словом **перішити** (про дощ).

ПЕЧЕРСЬКІ ПАГОРБИ, -их -ів, мн. Топ.₁. Найвища частина Київських гір. Київські гори – використовувана в публіцистиці та літературі назва пагорбів та височин у районі Києва. Найвищою з Київських гір є височина, яку називають тотожно назві місцевості –

Печерськ. Однак, через велику площу слово «гора» тут не прижилося. Натомість у науковій літературі вживають словосполучення «Печерське підняття» або «Печерські пагорби». Найбільш піднята місцевість цієї височини розташована на Липках (точніше, в районі вулиці Шовковичної), – Левашовська гора (названа на честь генерал-губернатора В. В. Левашова). Максимальна висота тут – 196,8 метри над рівнем моря. Таку саму позначку має й невеличкий клаптик землі поряд зі станцією метро «Арсенальна». Дещо менші позначки майданчика перед будівлею Верховної Ради – 195 метрів. Умовними межами цієї височини є з заходу вул. Хрещатик, зі сходу – вул. Старонаводницька та з півдня – непарна сторона бульвару Лесі Українки [Вулиці Києва, Довідник УЕ]. *Знамениті київські пагорби... Саме вони, в залежності від сезону – то білосніжні, то смарагдово-зелені, то пурпурово-жовті – створюють неповторний образ міста* (<http://fri.net.ua/node>).

УКТ₂. 1. Місце проживання заможної частини населення Києва (пор.: *квартал імені Дем'яна Бідного*). *Якось я проходив «кварталом влади», знаменитими Печерськими пагорбами. Впродовж одного цього кварталу мені трапилось три автомобілі «Бентлі». Можже навіть не кожний знає, що це за звір. Кожний з них вартує десь по півмільйона доларів (Панченко С. Ф. Яка перспектива у молоді України? Комментарии. 02.02.2012). ... як наполягають лідери політичних партій, переважна більшість депутатів будуть представляти у Верховній Раді горезвісні «Печерські пагорби»* (npp.com.ua/articles/articles/personal).

2. Депутати, політики, які не переймаються інтересами народу, дбаючи лише про власну кишеню. *На жаль, з кожним днем Печерські пагорби Києва продукують все більше різноманітних актів, які посилюють «поліцейську державу» в Україні* (www.svoboda.kiev.ua/dopysy/dopysy/024772/). *Все більше переконуюсь, що Україна – це не тільки Печерські пагорби. Справжня Україна тут, у Вінниці* (misto.vn.ua/home/days/3799). *Брудним калюжам на печерських пагорбах просто необхідне відчуття, що вони вище рівня моря* (ukranews.com/tags/news/13488).

◇ 1. **Політичні Печерські пагорби.** *Адже здоровий глузд, мені здається, полишив наші політичні печерські пагорби, і ми займаємося здебільшого демагогією, популізмом, і абсолютно немає виходу* (www.radiosvoboda.org/content/article/1140196.html). *А от рецепти лікування (погляд з Високого Замку, Печерських пагорбів і Савур-могили) кардинально різні...* (duhvoli.com.ua/index.php?article=594).

2. **Пірати Печерських пагорбів.** Політики. *«Чего-то хотелось: не то конституції, не то севрюжини с хреном, не то кого-нибудь ободрать». Чи то класики такі прозорливі, чи то нічого не міняється під сонцем, але севрюжину з хріном наші владики поважають явно більше ніж Конституцію. А когось обідрати вони вміють, як ніхто інший. Цього тижня, під заколисуючі розмови про Основний Закон, Пірати Печерських пагорбів активно ділили ту ж севрюжину. Нам лишається обсмоктати хрін, який вони всі кладуть на Конституцію. Що, не смакує? Ах очі, очі... Плачете? А що ж зали-*

шається, ви ж бачили, що купували (<http://och.at.ua/publ/3-3-2>).

3. Герострати з Печерських пагорбів. Ниці намагання геростратів з Печерських пагорбів боротися з історичною пам'яттю українців – приречені. (Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. Westua.net/news.php?id=1810).

П'ЄМОНТ, -у, ч. Топ.1. Адміністративна область на півд. зх. Італії, оточена Західними Альпами та Лігурійськими Апеннінами, осередок зимових видів спорту в горах. Перша незалежна республіка Італії, історична область, навколо якої в 1859–60 рр. відбулося об'єднання Італії.

УКТ₁. 1. Незалежна територія, острів, залишок якості, самостійності, певний рівень. Рагулів, однак, це не бенте-жило, себе вони вважали останнім „П'ємонтом” українського мистецтва, а нас піжонами й небажаними конкурентами (Україна, № 3–4, 2004 р.).

2. Галичина і Західна Україна. Уперше Галичину назвав П'ємонтом М. Грушевський. *Галичина – український П'ємонт* (назва параграфу в „Нарисі історії культури України” М. Поповича). *Галичина пишається характеристикою „українського П'ємонту”, яку одержала ще перебуваючи в складі Австро-Угорщини. Проте в межах українського національного дискурсу лунають і застереження проти певних тенденцій самозамилування в цьому плані: «Поняття „П'ємонту” часто зустрічається в сучасній українській публіцистиці. У пору перебудови галичани не без гордості почали вживати це слово на окреслення своєї місії в національному відродженні України колись і тепер. Проте... Галичина не змогла*

відіграти ролі П'ємонту в сучасному процесі розбудови української нації і держави» (Б. Бойкович. «Розчинність» західника). *Отже, Західна Україна мала б стати українським П'ємонтом. А вона не лише ним не стала, а й відсталала навіть і від Східної* (Штепа П. Руйнівник московства).

3. Львів. *Листівками був засмічений увесь центр Львова – галицького П'ємонту* (Post-Поступ, № 6, 2007). *Наприкінці 1980-х галицькі націонал-демократи сприяли появі міфу про Львів як український П'ємонт і про Галичину як край, де найбільше збережено українську автентичність* (Персонал Плюс, № 21, 6–12.06.2007: цит. За СОУММ). *Київ міг би й надалі залишатися центром автономії, а не столицею, якби не став Львів на кілька років П'ємонтом* (кінець 80-х – початок 90-х років – О. Тараненко). (Глібовицький Є. – КВ, 26.09.1997).

2. Місцевість, оточена горами. З високості своїх вісімнадцяти сотень метрів чотиримільйонне Місто Вічної Весни Куньмін гордовито панує над буденною комуно-навколишністю, поважно й статечно вже 2000 років головуючи провінцією Юнь-нань (Південна Хмара), площею 394 тис. км, китайським П'ємонтом (Поступ, № 12, жовтень 2007 р.).

□ 1. **П'ємонтизм** – погорда. Бо насправді Галичина є гримучою сумішшю лакейства й п'ємонтизму, пасіонарності та мімікрії, наче ці люди мають розколоти на кілька частин серця, у яких несумісне стає сполучним (Прощук С. Тотем).

2. Відчуття «українськості». *І те головне, що завше зустрінеш у Львові, – мову і Україну. Це – П'ємонт, хоч що б*

там львів'яни про себе не говорили. А казали мені, що у Львові П'ємонту вже немає, радили, щоб я позбавилася своєї хвороби „п'ємонтизму”. А, може, я просто не хочу розчаровуватися? (Інтерв'ю з Лесею Степовичкою).

П'ЄРРО, нзм., ч. ЛА₁. Слуга в ярмаковому французькому театрі, походить з італійської комедії дель арте.

УКЛА₁. Сумна постать. ...*двічі на місяць у київському тижневику „Столичные новости” я провадила була так звану авторську колонку – своєрідний щоденник письменника, волею долі призначеного на роль сумного П'єрро у великому гротесковій українського fin de siècle.* (Забужко О. Репортаж із 2000-го року).

ПІГМАЛІОН, -а, ч. МА₁. У грецькій міфології скульптор, який створив прекрасну статую зі слонової кістки і закохався у своє творіння.

УКМА₂. Людина, що створює щось за своїм вподобанням. *Спочатку Романові Малиновському подобалося відчувати себе Пігмаліоном, котрий ліпить Галатей із м'якої податливої глини. Олену він вважав продуктом власного виготовлення* (Кокотюха А. Повзе змія).

ПІДДУБНИЙ, -ого, ч. Антр.₁. Піддубний Іван (1871–1949) – борець, богатир, у 1905 – чемпіон світу з класичної боротьби, багаторазовий чемпіон з французької боротьби (1905–1910). Родом із с. Красенівки, що на Черкащині. Ніким ніколи не був переможений. Активно виступав на змаганнях до 55 років. 12 травня 1941 р. Тульський державний цирк організував прощальний виступ Івана Піддубного, який виходив

на заслужений відпочинок (Гринвальд Я. Іван Піддубний).

УКА₁. Силач, богатир. *На дідька отакі речі робити, га? Що, сильно здоровий? Піддубний номер два, еге? (Кононович Л. Кайдани для олігарха).*

ПІЛАТ, (ПІЛАТ, ПОНТІЙ ПІЛАТ) -я, -а, ч. Антр.₁. Римський намісник (прокуратор) Юдеї у 26–36 рр. н. е. Згідно з Біблією, засудив до розп'яття Ісуса Христа, умивши перед цим перед народом руки, сказавши: „неповинен я в крові праведника цього”. *І Бог поклав клеймо на груди Пілата, Життя, смерть, тіло й дух його прокляв. Гіри Каїна, бо Каїн, вбивши брата, Не мив рук в крові, винним чувсь, тікав* (Франко І. Легенда про Пілата).

УКА₁. Людина, яка зробила щось погане або злочинне, звичайно чужими руками й усувається від відповідальності за скоєне. ...*тых Пилаты и Ироды не так почитали и перед ними укладывали, как же и перед вами, але хлопці Христовы, гоненные и оплюванные, обещенные, поруганные, посмеянные, битые и убитые, – лепшие и цнотливишие и славнейшие от них были и ныне суть* (Іван Вишенський. Послание к утекшим от православной веры епископам). *Згодом Пилатом вмістє напарфумовані руки, як в тридцять третьому вмили* (Драч І. Листопадове питання). *Нема тепла, здавалось би, дурничка, відмити руки не спроможеться пілат* (Федюк Т. Чорний волик був чорний).

2. Злодій, нелюд. *І не кричи на мене, бо не тебе клянц і не тебе, молодичко, а того Понтія Пілата лютого, що понищив таке добро, щоб йому до Різдва не дожити, окаянному* (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря).

3. Дворушники, зрадники – у множині. *О горе! Горенько мені! І де я в світі заховаюсь? Щодень пілати розпинають, Морозять, шкваряють на огні!* (Шевченко Т.). Нам просто вже остогидли постійні переживання з того приводу, що чи не стукає нам в двері чергова „переславська рада”, або чи „чорна рада” не лізе нагло нам у вікно, або чи не завдадуть Україні нацадки пілатів і юд, що їх так густо у нас розвелось... (Погрібний А. Національний аспект державотворення в сучасній Україні). *Христос не знаю може де і є. Зате в очах рябіє від Пілатів* (Костенко Л.). ... (Юрба – Г. Л.) *годна і простить, й вкаменувати, Свій вознісши на Голготу суд... Чом йому здається: до пілатів І нових Ісусів поведуть?* (Кухта В. Гуцульський Париж). *Синедріон іще не переможений. Клонуються іуди і пілати* (Гуменюк Н. Синедріон іще не переможений...).

4. Жорстокий правитель. *Хто зна, за якого Пілата, немов здійснює з хреста, Плакала Божя Мати, Стуливши людські вуста* (Багряна А. Інші лінії).

ПІНКЕРТОН, -а, ч. Антр.¹. ЛА₁. Відомий американський детектив, а також герой популярних романів про нього (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.).

УКА₁ і УКЛА₁. (↓) Слідчий, детектив. „Пінкертони минулого” – назва статті про міліцію (ПіК, № 42, 2003 р.). Снятинські пінкертони когось (чи чогось) вперто шукають. Вважають, що то справа рук т. зв. Гастролерів (Час Галичини, 01.11.2007 р.). Закінчується перерозподіл кримінальної власності. Так що і без ваших пікертонів відомо. – Пінкертонів, – виправив Юрко. – Пошукове агентство Аллана Пінкертонів,

в якому, крім Піка, працювало всього дев'ять службовців, а знешкодили вони добрий десяток банд ганстерів. Легендарні особистості, справжні професіонали, непідкупні, безстрашні, з умінням перевтілюватися, досконало володіли зброєю, а ти, Надю, зі смішком про них... До речі, їхньою емблемою було широко розтулене око з написом: „Ми ніколи не спимо” (Сергієнко А. Десять тисяч баксів). – Ні-і... Вибачте, – помахав пальцем Щур. Поміляється. Усе має пояснення... – Ну ти прямо Пінкертон... – здивовано промовив Ілля (Волков О. Лікарня на відлюдді).

ПІФАГОР, -а, ч. Антр.¹. Грецький філософ і вчений (бл. 572 – бл. 497 до н. е.). За основу світу вважав число. Йому приписується створення засад теорії чисел.

УКА₂. 1. Філософ, мудра людина. Засновник Харківського університету В. Каразін писав про Сковороду: „Ми під козацьким чубом і в українській свитці мали свого Піфагора, Орігена, Лейбніца” (ІСУК, с. 377).

2. Математик. Гарний математик, добре рахуєш. Живий Піфагор (Канал 1+1. Передача «Я люблю Україну», 18.01.2010).

ПІЛІП, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я. Агіонім¹. Святий апостол Пилип.

УКА₂. Непередбачуваний у поведінці.

◇ **Як Пилип з конопель (вискочив)**. Несподівано і недоречно.

□ 1. **Пилипон**. Представник розкольніцької секти російських старообрядців. Пов'язане з іменем засновника секти стрільця-втікача Фотія, що прибрав собі ім'я Пилипа (ЕСУМ, т. 4, с. 369).

2. **Пилипівка.** Різдвяний піст (**пилипівчаний, пилипівний**).

ПЛЮШКІН, -а, ч. ЛА₁. Прізвище персонажа поеми М. Гоголя «Мертві душі».

УКЛА₂. 1. Скупа людина. *Це якась суміш із персонажів Мольєра, Бальзака і Гоголя. Концентрований Журден-Гобсек-Плюшкін («Про жлобів», Зоря Приірпіння, 06.08.2010р.).*

2. Психологічний тип людини, одержимої жадобою збагачення, видається вічним. Він давно відомий в літературі – Скупий лицар в О. Пушкіна, Плюшкін – у М. Гоголя, Гобсек у Бальзака. У І. Карпенка-Карого це Калитка (Вистава «Сто тисяч», LvivOnline, 28.09.2009 р.). Хто ви: Плюшкін чи Ноздрьов? Про це дізнатися допоможе тест (Хрещатик, № 46). Підрахунки показали, що буковинський «плюшкін» втратив на такій валютнообмінній операції 67,5 тис. грн. або \$12,6 тис. (Галицькі контракти, вересень 2001).

3. Збирач, накопичувач речей, дрібниць. *Крупнокаліберним гільзам від патронів «плюшкін» навіть встиг знайти застосування – виготовляв з них втулки до січкарні (Рівненський репортер, 18.11.2009).* Назва статті про те, як лісник збирав у своїй прибудові зброю часів Великої Вітчизняної війни – «Демидівський «Плюшкін» зберігав у господарстві ... арсенал боєприпасів»). *Такий собі Плюшкін ХХІ століття (Високий вал, 17.04.2010).* Назва статті про крадія, який не гребував нічим: крав картки поповнення мобільних рахунків, телефони, цигарки, «снікерси», телевізори, періодичні видання, ноутбуки, вкрав і продав навіть ліжко в одному з офісів – У Чернігові затриманий

«Плюшкін» злочинного світу. *Незвичне хобі: такий собі Плюшкін збирає старовинні інструменти – пили, сокири, рубанки, вимірювальні приладдя, столярні верстати, а ще різні ужиткові речі (ТСН.ua, 04.10.2008).*

◇ 1. **Плюшкін зеленіє від заздросців** (Десять способів позбутися смутку).

2. **Плюшкін відпочиває.** Під такою назвою трапилась розповідь із рубрики «І смерть буває смішною» про Амігдалію Бальту, 86 років, яка була знайдена померлою від голоду у своєму будинку на острові Евія (Греція). А в банку залишилися належні їй 350 тис. фунтів і колекція із 150 золотих соверенів.

3. Назва закладу харчування у Вінниці. *Столовий комплекс «Плюшкін» на вул. 40-річчя Перемоги. Інтер'єр – старі речі: В інтер'єрі закладу все нагадує епоху СРСР: старі магнітофони, радянські афіші, старі годинники та ін. (<http://vn.20minut.ua/>).*

ПОКРОВА, -и, ж. Хрон.₁. **Покровá Пресвятої Богородиці** – християнське свято, відмічається церквами східного обряду (православними та греко-католиками) 14 жовтня. Свято Покрови має давню історію, бо воно відзначається на честь події, яка відбулася на початку Х століття у Константинополі в часи Візантійської імперії. Тоді вороги оточили місто. У Влахернському храмі, де зберігався омофор – головний покров Богородиці, молилися патріархи, імператор, зібралось багато жителів міста. Усі молилися Богові, щоб Він захистив столицю Візантії від ворогів. У цей час блаженний Андрій Юродивий зі своїм учнем побачили у видінні, як від віятаря вийшла в оточенні багатьох святих Богородиця і свій омофор простер-

ла над тими, хто молився, – ніби покрила їх. Це була ознака того, що Діва-Богородиця покриває своїми молитвами і своєю милістю всіх, хто звертається з молитвою до її Сина, Господа нашого Ісуса Христа. З тих давніх часів це свято дуже вшановувалося в Київській Русі. Багато храмів було збудовано на його честь. На території України найстарішою церквою, яка присвячена святу Покрова, є церква в селі Сутківці Хмельницької області, зведена у 1467 р. як фортеця. Свято Покрови – давнє українське свято. Загальновідомою ознакою Покрови є те, що вона накриває траву листям, землю снігом, воду – льодом, а дівчат – шлюбним вінцем. До Покрови завершувався період сватань і приготування до весіль, який починався після Першої Пречистої. Свідченням тому є багато прислів'їв: *Свята Покрівонько, покрий мені голівоньку, Мати-Покрівонько, покрий Матір сиру Землю і мене молоду, Свята мати, Покровонько, накрый мою головоньку, хоч ганчіркою, аби не зостатися дівкою. Покрово, покрий землю сніжком, а мене женишком!* А на Поділлі дівчата казали: *Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, чи в шматку чи в онучу – най ся дівкою не мучу! Покрово-Покрівонько, постели скатерку біленьку, не дай довго вороні крякати і ногам по болоті ляпати.* У російській мові: *«Придет Покров – девке голову покроет; Покров, Пресвятая Богородица, покрой мою бедную головку жемчужным кокошником, золотым подзатыльником».* Припускалася навіть форма чоловічого роду: *«Батюшка Покров, покрой сверху землю и меня, молоду».* Свято Покрови увібрало й чимало народних звичаїв. Вважається, що до По-

крови слід завершити усі польові роботи, коли зібраний і засипаний у комори урожай, а поля засіяні озиминою: *Хто лежав до Покрови, той продасть усі корови. По Покрові – то і по теплові.* У цей день традиційно вперше затоплювали у печі. *Прийшов Покров – не нагрієш хату без дров. Прийшла Покрова – сиди, чумаче, вдома.* Використовували дрова з вишні чи яблуні. Водночас приказували: *Свята Покрова, покрий нашу хату теплом, а господаря добром.* Східна Церква у своїх богослужіннях підкреслює три найкращі привілеї Пресвятої Богородиці: її Богоматеринство, її Вседівництво і її Заступництво за нас перед Богом і якраз цей третій привілей Божої Матері найбільше припав до серця нашому народу. Наші князі, наші королі, наше військо, наші козаки й гетьмани радо вибирали Пречисту Діву Марію за свою Покровительку й Опікунку. Особливо свято Покрови шанувалося українськими козаками, тому що вони як воїни, які стояли на захисті віри християнської, були постійно в небезпеці. Саме тому в усі козацькі часи головний храм в центрі Січі був на честь Покрови Пресвятої Богородиці – свято вважалося престольним для козаків. Звідси виник і особливий, притаманний тільки Україні, вигляд ікони Покрови Пресвятої Богородиці – «Козацька Покрова». На ній Діва Марія зображена такою, що простирає свій покров, свій омофор над козаками, над гетьманами, над духовенством, які моляться і з надією звертають до неї свої погляди. На хоругвах січовики також любили зображувати Покрову Богородиці, розпростерту над козаками. Під омофором Богородиці часто малювалися українські єрархи, гетьмани і

козаки. Свято Покрови нагадує кожному про молитовне заступництво Божої Матері за людський рід і є храмовим святом багатьох міст і сіл України. Недаремно сьогодні багато сіл носять назви *Покровка, Покровське, Новопокровка*. Не дивно, що до Богородиці зверталися у важкі хвилини різні покоління воїнів. Зверталися матері, бабусі й усі, хто відчував найсильніший розпач – Церква вчить, що Діва Марія заступається і за найзапеклішого грішника. У візантійському апокрифі «Ходіння Богородиці по муках» вона допомагає навіть засудженим на вічні тортури пекла. Пресвята Богородиця завжди була взірцем смиренної і великодушної матері, що повсякчас молиться за своїх дітей і завжди приймає Божу волю. Цей взірець віками надихає на християнські подвиги інших матерів.

УКХрон.¹. 1. Велике оберегове свято. *На покров богородици* – назва поезії Івана Величковського (Перлини духовності). *Вже стелить шляхом золота Покрова І губить срібну нитку павутин. Углиб віків вдивляюся я знову, У тайнство Гостомельських гостин. Важкі сади Покровським урожаєм, І щедре поле в плідності своїй. Гостей щораз село моє вітає У древньо-юній величї святій. Іду селом серед свічок кленових, Що так палають золотим вогнем.* (Терноп. обл.). В Україні поширена легенда про допомогу Богородиці в будівництві Печерської лаври. *Нібито 39 днів підряд клали монахи стіни лаври, а вони щоразу входили в землю. На сороковий день прокинувся старець печерський Феодосій і сказав Братії: «Ходімо подивимось, якщо й сьогодні немає стін на землі, то покинемо будувати – значить, Богу це невгодно». Вийшли*

вони на двір і побачили: стіни на місці! А на небі – Богородиця, яка каже їм: «Це я молила Бога, щоб стіни в землю входили, – щоб легше вам було будувати. Зводьте дах, робіть дзвіницю, а тоді й стіни з землі вийдуть». Так і сталося. Тому, коли починали будівництво хати, намагалися закінчити його до 14 жовтня, щоб до свята увійти під дах – покров: *«Тоді Покрова покриє усіх в новій хаті покровом, і всі нечисті духи цезнуть із хати, і весь рік буде спокійно»,* – так вважали на Київщині.

2. Назва образу Богоматері. *Вбережи від горя, Матінко Покрово, Душу сохрани і рідне слово, іднапасті рід наш захисти* (Бровченко В. Перед Покровою). *Під твоїм, Покрово, омофором Нас не подолати силам тьми* (Там само). *Молюся щиро Пресвятій Покрові, Хай рідний край бідою обмине. Нехай горять Гостомельські гостини Ще довгі сотні величальних літ. Хай у труді блаженному спочине Гостомель мій в Покровському брилі* (З Інтернету).

ПОМПЕЇ (ПОМПЕЇ), -їв, (-ї), мн. (одн.). Топ.¹. У давнину місто в Італії біля півніжжя Везувію; зруйноване внаслідок виверження вулкану (79 р. н. е.). Розкопки від 1748 року. *От у Помпеях теж всі жили довго і щасливо. І померли в один день* (Українські анекдоти).

УКТ². 1. Палаюче місто. *А коли, відбомбившись, знов відлітали на польовий аеродром за Дніпро, полишивши за собою вулкан вогню, підлітки з навколишніх хуторів поспішали до станції дивитися на розгром, на цю вируючу полум'ям степову Помпею* (О. Гончар).

2. Добре збережені під шаром землі, пилу предмети матеріальної культури,

знайдені в результаті археологічних розкопок; руїни давніх споруд. *Ольвія* – це Помпеї нашого Причорномор'я. Зберігши численні пам'ятки віддалених часів, вона викликає загальний інтерес, бо ніде так наочно не відобразилися долі народів півдня України, як в Ольвії (Степанів В. С., Смирнов І. В. Мандруйте по Дніпру та його притоках). Дикуні міняли золото на яскраві клатки, а київські архітектори – власні Помпеї на закусоchu. То, чого не вдалося здійснити орді Батия й часові, за них доробили наші містобудівники (Дзеркало тижня, 15–21 червня 2002 р. У назві статті – «Міняємо Помпеї на Макдональдс» поєдналися два конотоніми з протилежним значенням 'давнє' і 'сучасне'). Сумнозвісна у Львові українсько-австрійська фірма «Галінвест», яка „прославилася” численними шкодами місту – аферою з побудовою п'ятизіркового готелю «Золотий лев», під час якого було знищено унікальну археологію львівського передмістя – свого роду львівські Помпеї... (Поступ, 18.07.2000 р.). ... в одному із відділів під плитовим завалом виявлено загадкове чоловіче поховання із 25 скелетів, тому печера отримала назву «наддністрянської Помпеї» (про гіпсову печеру Вертеба на Тернопільщині. «Україна туристична. Стежками Подільського краю»). З часів перших серйозних археологічних обстежень, які почалися в другій половині XIX століття, печеру Вертеба завдяки унікальним та багатьом знахідкам почали називати Наддністрянськими Помпеями (Галичина, 24.04.2014) «Ця територія (Поділ – Г. Л.) – це українські Помпеї, тобто під нами є старовинне місто з вулицями і парканами», – стверджує Михай-

ло Сагайдак – директор Центру археології (Київська влада хоче зруйнувати підземне місто заради паркінгу: tspn.ua. 18.12.2009 р.). Наші Чернігів і Київ мають пам'ятки, не гірші від Равенни, а Херсонес – це наші Помпеї; пам'ятки Тамані-Тмутаракані – це пам'ятки нашої старої Венеції, – так говорили мистці (Ліпа Юрій, Призначення України. Ч. 1). Це місце ще називають «Родоські Помпеї»; за відреставрованими фрагментами можна простежити не тільки розташування всіх вулиць і будинків... (про грецьке мертве місто Камірос. 3 матеріалів Інтернету).

3. Пам'ятні місця, де часто проводяться історичні дослідження, розкопки. «Хто був на Поділлі, а не бачив Бакоти (старовинне село Кременецького району, сучасна територія Тернопільщини – Г. Л.), того можна зарахувати до категорії людей, які були в Римі, а не бачили Помпеї, – так 1919 року в нарисі „До Бакоти. Враження з подорожі до української Помпеї” писав український письменник Осип Назарук» (Львівська газета, 28.07.2009). Батурин – українські Помпеї. Починаючи з 1990 р. розпочалися дослідження Батурина представниками Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка та Інституту археології Академії наук України (город, 20.06.2008 р.).

♦ **Загибель Помпеї.** Знищення. Отак і живе Крим. В той час, коли зринає нова хвиля звинувачень на адресу уряду автономії і коли підвищення тарифів на комунальні послуги, здійснене урядом, видається майже „загибеллю Помпеї”, не варто забувати й про те, що поруч з реконструйованою площею „вождя революції” ще не одне десяти-

ліття стоятиме будівля Українського театру з дірявим дахом... (Урядовий кур'єр, 27.09.2004 р.)

2. **Розкопувати Помпеї.** Проводити історичні дослідження, пов'язані з археологією. «Розкопати Помпеї» – назва брошури Любомира Сеника з історії культури (Львів).

ПОПЕЛЮШКА, -и, ж. ЛА₁. Героїня казки Шарля Перро.

УКЛА₂. 1. Бідна, незаможна дівчина. *Я попросила одну зі своїх „прописаних” однокурсниць, щоб та знайшла мені якогось інваліда для фіктивного шлюбу чи вуйка-імполента з приміського села, котрий згодився би за помірну плату прописати мене хоч у собачій будці, але та тільки розвела руками: таку „худібку” вже давно розхпали Попелюшки без претензій на трон (Шейко-Медведева Н. Альфонс). ... а тоді, опівночі, настане мій час, і я вільна, як птах, теж полечу додому, скину ці незручні черевики на високих підборах, розпушу волосся і знов стану Попелюшкою (Баграт Л. Зло). Тільки зараз ти – Попелюшка, донька двірнички (Роздобудько І. Пастка для жар-птиці). А була ж я королівна – Богорівна, богорівна. Невибagliва і вірна Королева королівна. А тепер я ним забута, В ланцюги плачу закута. У печальнім капелюшку – Попелюшка, попелюшка (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння).*

2. Жінка. *Виперіть сорочки, зваріть борщи, нагодуйте дітей, заметіть хату, попришивайте гудзики, збігайте на базар, а тоді, Попелюшки, геть усі до парламенту!.. Про який європейський вибір торчимо, панове? Поступіться місцем Попелюшці. Жінка має бути в парламенті. І річ не в тім, розумніша*

вона чи дурніша від чоловіка. Вона інша... Вона, перш ніж споряджати танк, конструюватиме пральну машину (Україна, № 3–4, 2004 р.).

3. Нещасне створіння (явище, предмет) у занедбаному вигляді. *Моя кохана «Лада» стояла у сніговій шапці зовсім нещасна, поруч з надутими іномарками вона виглядала сиротиною-попелюшкою, що притулилася зі своїми підсніжниками поміж нахабно-потворних перекупок (Шкляр В., Ключ). Головне – вчасно відіслати в екзотичні краї попелюшку-традицію. У цьому прагненні виявляються наводовище схожими і парткомівського тарту кучмісти, і “нові демократи” (Кальміус, № 1, 2006). Наша правда – попелюшка В історичній пам'яті (Бортняк А. Бандерівська ремінісценція). На нашу думку, поширена вітчизняна система історико-культурної структуризації культурологічної освіти консервує академічний стан культурології як своєрідної «попелюшки» серед традиційних гуманітарних наук (Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку, Випуск 16, 2010).*

4. Особа, що виглядає жалюгідно. *Воістину, пустіть Дуньку в Європу... Команди одразу двох українських Попелюшок побували в Бонні на з'їзді такої собі «Європейської народної партії». Одна „бідна родичка” Юля Тимошенко особисто очолила делегацію... Другий „Попелюх” Віктор Ющенко залишився у Києві, а його представляла „добра фея” Віра Ульянченко (Писарчук М. «Українські Попелюшки» рахують у Європі знаки уваги).*

5. Некрасива дівчина. *І не потрібно нікого зачаровувати – досить зачарувати саму себе – й Попелюшка миттю*

перетвориться в прекрасну принцесу! (Українське слово, 05.05.2005. Назва статті „Мистецтво перевтілення – ліки для Попелюшок”).

ОКЛА. Той, хто загубив своє взуття. Поки він (крадій авто – Г. П.) тікав з території аварії, загубив «свою туфельку», тобто – задні номери. Через добу правоохоронці знайшли цю «Попелюшку». Як з'ясувалося, утікач навіть намагався заховати свій пом'ятий автомобіль у знайомих, поруч з місцем аварії. Крім того факту, що він став винуватцем автокатастрофи і кинув постраждалих у ній людей, за приховування авто «Попелюшці» теж доведеться відповідати (Новини, Луцьк. 01.08.2015).

УКЛА₃. **Попелюшки.** Заробітчани. На сцені життя – Попелюшки з України – про п'єсу львівської письменниці надії Ковалик (Високий замок, 12.11.2006) «Неаполь – місто Попелюшок» – назва статті, де розповідається про українських заробітчанок (Молодь України, 06.12.2005).

□ **Попелюх.** Заробітчанин, чоловічий варіант УКЛА₂ (Поступ, 24.06.2005).

□ **«Попелюшка».** Назва ательє весільних та вечірніх суконь у Львові.

□ **Попелюшка.** Спелеонім. Печера на Закарпатті, третя у світі за довжиною.

◇ **Комплекс Попелюшки** – термін-епонім, який називає відчуття низької самооцінки. Думки чіплялися ланцюжком одна за одну. І висновок напрашувався сам собою: потрібен багатий амбітний чоловік, який закохався б у симпатичну дівчинку, що страждала на комплекс Попелюшки (Компанієць О. Назустріч).

ПОТЬОМКІН, -а, ч. Антр₁. **Потьомкін Григорій Олександрович.** Російський військовий державний діяч, князь Таврійський, фельдмаршал, учасник палацового перевороту 1762 р., який привів Катерину II на престол, фаворит і найближчий помічник імператриці, ініціатор зруйнування Запорізької Січі. Під час першої подорожі Катерини II в 1787 р. до Криму князь Г. О. Потьомкін, бажаючи показати цариці „процвітання” нового, нещодавно приєднаного до Росії краю, наказав спорудити на дніпровських берегах декоративні села, палаці, фортеці, які б мали „справжній” вигляд. Потьомкін насаджував дерева, цілі парки, одягав селян, що були зігнані для зустрічі цариці, у святкове вбрання і т. п. Уся ця „бутафорія” використовувалась по кілька разів для прикрашання усієї дороги, якою їхала Катерина. Навіть дерева викопувались і саджались заново на іншому місці. – Ці дерева приймуться? – запитував один з іноземців, які супроводжували кортеж цариці. – Аякже, обов'язково приймуться. Як пройде цариця, обов'язково приймуться, – відповідали селяни. (Нар. тв.).

УКА₁. Окозамилювач. Був у нас уже Потьомкін, тобі з ним не рівнятися, – посміхнувся Баглай. – Ото перший окозамилювач. Геній показухи (Гончар О. Собор). А Балога не Потьомкін! Мовби за якимось сценарієм, увага народу відвертається від економічних проблем (www.maidan.net.news).

□ **Острів Великий Потьомкін.** Щоправда, є припущення, що Олешківська Січ розташовувалась на о. Великий Потьомкін, який лежить більш ніж на 10 км на південний захід від Цюрюпінська (Шляхом запорозьких козаків).

♦ **Потьомкінські села** – штучні, несправжні об'єкти. *Чи не покажуть Мишелю Платіні потьомкінські села замість об'єктів Євро-2012?* (ТСН, 14.04.2009 р.). «Потьомкінське» село на Чорному морі (відгук на статтю Данила Кулиняка у «Війську України» про те, що повстання на броненосці «Потьомкін» 1905 р. ніби було національно-визвольним, бо його підняли українські матроси).

□ **Потьомкінський** – зроблений для окомилування, несправжній, штучний. *Поодинокі оази українознавства – втіха утопічна, і, як не гірко жорсткою визнавати, потьомкінська* (ЛУ, 24 лютого 2000 р.). ... демократія служить потьомкінською декорацією для неукраїнської влади, а держава, не доведи Господи, теж скоро потьомкінською стане. (Українське слово, 8–14 вересня 2004 р.). *Угода України з Росією по газу – потьомкінський компроміс* (Дзеркало тижня, 11–18.12.2009). «*Колити, Володько, оте своє потьомкінське риштування обновиш?*» (Гончар О. Собор).

ПРАКСИТЕЛЬ, -я, ч, МА₁. Давньогрецький скульптор IV ст. до н. е., перший скульптор, який максимально реалістично зобразив оголену жінку.

УКМА₁. Митець, скульптор, який має зробити скульптуру жінки. *Старі соцреалісти вийшли в тираж, нові Праксителі ще не дозріли* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

ПРОНЯ ПРОКОПІВНА, -і -и, ж. ЛА₁. Комедійний персонаж п'єси М. Старицького „За двома зайцями”. Велику роль у популяризації образу відіграв кінофільм за мотивами п'єси,

де роль Проні Прокопівни зіграла Маргарита Криничина. У Києві, а пізніше в Черкасах з'явилися скульптури Проні Сірко та Свирида Голохвастова, прототипами яких послужили артисти П. Борисов та М. Криничина.

УКЛА₂. 1. Дурепа. *За вечерею розповів жінці сон. Вона відреагувала на мій веселий настрій невеселим зітханням: – То ж не смішний... – та й чи сон? Якби менше в нас було стецьків з дипломатами, якби не верховодили дурноверхі гендлярі голохвості і не доривалися до влади проні прокопівни та марнословили шельменки, ми б жили по-людськи. Хіба ні?* (Шиян Г. Класичні гості, ЛУ, 31 травня 2001 р.). *Проня Прокопівна як дзеркало української термінології* – назва статті про слабкий розвиток термінології в Україні (Дзеркало тижня, 19–25 грудня 2009 р.).

2. Некрасива жінка. *За Кіпр протівно відспівала Проня Прокопівна у ніжному віці, але підтанцьовували їй дві німфи з прекрасними ногами* (про Дитяче Євробачення-2009 / Enter Lviv). *Пан Чечетов у поєднанні з голубенькою жіночкою на фото то є сучасна Проня Прокопівна. Обличчя та розум голубої влади* (//offer/ResaurlesD/38434.html). *Молоткаста Проня Прокопівна* – назва статті (Дзвін, 1997, № 3, с. 151–152). *Проня Володимирівна та Свирид Федорович* – назва статті про можливий політичний союз Тимошенко-Янукович (//miy_front_zmin).

ПУЗІР, -я, ч. ЛА₁. Головний персонаж п'єси І. Карпенка-Карого „Хазяїн”.

УКЛА₂. Господар. *Хазяїн, хоч і не Пузир у засмальцьованому халаті, але гроші рахувати вміє, час – гроші, кривиться, але, зрештою, віддає команду*

своєму шоферові їхати (Процюк С. Інфекція).

2. Бізнесмен, власник розважального закладу. *Цікаво, кому дістанеться „Цірцяя”: Бабасві чи циганці? Якщо циганці, – значить, з часом вона переплюне і Бабая, і всіх тутешніх „пузирів”* (Шейко-Медведева Н. Альфонс).

ПУШКІН, -а, ч. Антр.₁. Прізвище відомого російського поета, драматурга і прозаїка (1799–1837).

УКА₂. Під впливом російської мови у масовому міському мовленні розвинулось значення „будь-хто, хто-небудь”. – *Але чому... чому ж ти мені про це не сказала? – А ти ж мені не довіряв! Я?! – не повірив я. – А хто ж іще... Пушкін?* (Кононович Л. Феміністка).

Стоять! – опам'яталася міліція. – А ловити потопельника хто буде, Пушкін? (Тарасюк Г. Судна неділя). – *Втікають криси з корабля. Вже почули. – Що почули? – Що в днищі теча. Та ще ж... – Нічого не знаю. І це не про мене. – А про кого? Пушкіна? – Просто хочу піти. Край.* (Мушкетик Ю. У пастці). Із подібним значенням засвідчено ще одне відоме прізвище – Гагарін: *Якийсь сердобольний сержант навіть підходить до водія „швидкої”... і наказує негайно мчати важкопораненого Собаку. А завтра... привезти його залатане тіло до них в ровд для подальших лабораторних дослідів, там вони з'ясують, що це за Гагарін найбільше їм на голови* (Жадан С. Депеш Мод).

Р

РАБІНОВИЧ, -а, ч. Антр.¹. Поширене серед євреїв прізвище. Часто вживається в анекдотах про євреїв.

УКА⁴. Єврей. *Якщо хочете, можете людину з прізвищем Рабінович називати євроукраїнцем* (Могилянський форум). *Я б не хотіла втручатися в якісь юридичні суперечки, хто, кому, вибачте, Рабінович, але хотіла б сказати, що сьогодні ці вибори є імперативним фактом конституційної юрисдикції* (Україна молода, 17.10.2008). Напис на банері партії «За життя»: «Поговоримо про життя: хто кому Рабінович» (запис 08.09.2017).

РАСКÓЛЬНИКОВ, -а, ч. ЛА¹. Персонаж роману Ф. Достоєвського „Злочин і покарання”.

УКЛА¹. Людина, що сумнівається в своїй силі. *А в цьому віці кожен хлопчак – Раскольников, кожен хоче переверити, чи твар він тремтяча* (Дзеркало тижня, 04.12.2005).

РÉМБО, незм., ч. Антр.¹. Герой американських бойовиків, перший з яких знятий за однойменним романом Девида Морела.

УКА¹. Спритний боєць. *Тобі аби покричати, поматюкатися та Рембо з себе покорчити* (Кокотюха А. Шукачі скарбів). *Твоя фантазія, Романе, не знає меж. Ми робимо з неї Рембо в спідниці* (Сергієнко А. Десять тисяч баксів).

РЕНЕСАНС, -у, ч. Хрон.¹. Варіант епоха Відродження. Епоха Відродження у країнах Західної Європи

(XIV–XVI ст.), пов’язана із розквітом гуманістичного мистецтва і літератури.

УКХрон.². 1. Період розквіту, бурхливий розвиток. *Тут нахлю погребом Середньовіччя, Якого не торкнувся Ренесанс* (Олійник Б.).

2. Будь-яке відновлення. *«Ренесанс львівського орґана» – Міжнародний фестиваль органної та камерної музики... Назву обрали не випадково, бо ж вона справді символізує відродження одного з найкращих органів України, котрий славився передовсім придатністю для виконання творів епохи романтизму* (Львівська газета, 03.2006, № 20). *Рок-група «Ренесанс». У назві «Ренесанс» закладено поняття відродження у широкому сенсі. Ренесанс – це відродження душі, відродження позитивної енергії* (День, 27.08.2005). *Ренесанс від Поплавського. Ера відродження вітчизняного шоу-бізнесу розпочнеться з «Нашої пісні» – проекту „співачогого ректора” та Першого національного каналу* (Хрещатик, 06.05.2004). *На сьогоднішній день можна почути багато заяв про «ядерного ренесанса», тобто відродження атомної енергетики* (Ядерна енергетика. Національний екологічний центр України). *Черговий ренесанс углянського монастиря відбувся в 1925 р.* (Ужгород. Net.ua).

◇ **Червоний Ренесанс (Розстріляне Відродження)**. Розстріляне Відродження: чи тільки Сталін винуватий (Назва статті Петра Кралюка). У чому основна ідея фальшу? Мовляв, у 20-х рр. минулого століття в радянській Україні спостерігався такий собі «червоний рене-

санс». Інтенсивно розвивалася культура. Були значні досягнення в галузі кіно, образотворчого мистецтва, літератури. Чому? Тому що, виявляється, райянська влада (хай і непослідовно) проводила політику українізації... (Там само).

РІВ'ЄРА, -и, ж. Топ.¹. Відомий курорт у Швейцарії.

УКТ¹. Курорт. Є й своя рів'єра – палаци, кипариси – Крим (М. Семенко). Ялта – кримська Рів'єра (http://ukraina.com.ua/salony_studiyi-krymska_rivjera). Клімат Санта Барбари дуже нагадує середньоморський, через що це місто називають «американською рів'єрою» (Вікіпедія).

РОБІН ГУД, -а, -а, ч. Антр.¹. Англійський народний герой. За баладами, хроніками та літературними творами XIV–XV ст. – ватажок групи розбійників, що переховувалася в лісах графств Йоркшир та Ноттінгемшир); Робін Гуд з ними нападав на замки та монастирі, заступаючись за скривджених та бідних.

УКА². Варіанти **Робін Гуд**, **робінгуд**. Герой, захисник скривджених. Зрозуміло, що сицики, які не схожі на справжніх „ментів”, лялькові „олігархи” чи бандити, що нагадують мало не шляхетних „Робін Гудів”, формують у молоді цілком відмінну від реальності картину життя (Українське слово, 3–5 грудня 2004 р.). ... наш народ – безмежно талановитий. У ньому сидять, немов нерозкриті бутони, і поети, і винахідники, і маги, і Робін Гуди, і Бетмени, і навіть промоутери (Григорій М. Варфоломєєв ніч).

УКА¹. 1. Вправний стрілок. Львівська школа стрільби з лука добре знала в

усьому світі. Галицькі робінгуди неодноразово привозили до міста Лева медалі різного ґатунку з найпрестижніших змагань (Поступ, 28 липня – 3 серпня 2005 р.).

2. Хлопець із своєрідною зовнішністю: худенький, із зеленими очима, спритний. Далі – хлопчик з театру, з явно, чітко вираженими зеленими очима. Приблизно так я уявляю собі всіляких робінгудів (Середа А. Homo viator. Листи і вірші).

3. Шляхетний злодій. Вам майже вдалося запевнити мене в тому, що під маскою бандита у вас приховане добре серце, такий собі Робін Гуд (Молчанов Г. Готель “Ковток незалежності”). Його (О. Довбуша – Г. Л.) називали карпатським Робін Гудом (3 телепередачі, 1 канал, 27.12.2008). Карпати міцно тримають пам'ять про нашого Робін Гуда – Олексу Довбуша (Дзеркало тижня, 3.07.2010).

4. Шляхетна людина, яка безкоштовно допомагає людям. У столиці з'явився своєрідний перукар-Робін Гуд. Воєнь він працює у дорогому салоні, а ввечері виходить стригти бездомних та злиденних. Серед американських барберів – це розповсюджена практика. Киянин сподівається, що так буде і в Україні (Випуск ТСН, 03.08.2015).

◇ **Кімнатний Робін Гуд** – учасник гри в дартс (англ. Dart – дротик). Існує маса різновидів змагань „кімнатних Робін Гудів”. Найпоширеніший – „501” (Донецчина, 28.08.2006 р.).

□ **Робінгудівський**. Належний Робін Гуду – захиснику скривджених. Загалом поступово опановують “робінгудівську” риторичку, справжнім майстром якої вважають саме Юлію Володимирівну. Ми ж не забули, як вона відпові-

дала на закиди президента про те, що роздача грошей вкладникам Ощадбанку СРСР розкручує інфляцію... А більшість регіоналів і до цього часу були схильні до добродійності за державний коштів. А хто їм за це дорікне? Адже Робін Гуд теж не свої гроші роздавав, але народу подобалось... (Дзеркало тижня, 23.07.2009).

РОБІНЗОН, -а, ч. ЛА₁. Герой роману англійського письменника Д. Дефо «Життя і надзвичайні пригоди Робінзона Крузо» (1719). *Історія життя Робінзона на безлюдному острові – це гімн життєстійкості людини, її мужності, вірі, силі, винахідливості* (Даніель Дефо і його роман).

УКЛА₂. 1. Відлюдник, самотня людина. *Бо не дописано рядок. Бо Робінзони вперті. Бо кожен день – лиш островок у океані смерті* (Жиленко І. Острівок). *Але ж ти не Робінзон і не на острові живеш* (Україна, № 6, 2004). Чорнобильські робінзони – самосели в зоні Чорнобильської катастрофи. *Господарство робінзонів процвітає за рахунок сусідніх залишених садиб* (з телепередачі про Чорнобильську трагедію 6 травня 2006 р.). *Переконувати 80-річного робінзона в тому, що в наших руках не психотропна зброя, а звичайнісінький цифровик, довелося недовго* (Сінкевич Олександр, Найзатятіший хлостяк України).

□ **Робінзонада**. Життя відлюдником, перебування на самоті. *Завтра вже батько повернеться з своєї робінзонади. І що в нього за пристрасть сидіти з вудками на березі, вештатись з рушницею по болотах, спати у наметі?* (Копиленко О. Земля велика).

◇ **Робінзон Кукурузо**. Персонаж повісті Вс. Нестайка «Пригоди Робінзона Кукурузо».

РОЗІТА, -и, ж. ЛА₁. Героїня німій мелодрами 1923 року «Розіта» за мотивами п'єси «Дон Сезар де Базан» Жульє Массне.

ЛА₁. Романтична героїня. *«і ви прощайте, Сари і Тамари, – щаслива путь! Мене міські пригорнуть тротуари і дні – ковтнуть. Прославить інших Зітту і Розіту новий пеан!»* (М. Зеров).

РОКФЕЛЛЕР, -а, ч. Антр.₁. Рокфеллер Джон Дейвісон (1839–1937 рр.). – американський промисловець, філантроп; піонер нафтової промисловості у США. У 1865 р. заснував Стандарт Ойл Компані; 1913 створив Фонд Рокфеллера, що фінансує медичні, природничі та суспільні науки.

УКА₂. 1. Багата людина. *Нехай живуть Рокфеллери й Медичі У нашому майбутньому роду. Це говорив, здається, ще Горацій: Ніхто й ніде не любить бідних націй!* (Д. Павличко). *З Рокфеллера він (Ходорковський. – Г. Л.) став Нельсоном Манделою!* (У. т. – № 1–2 (270). – 2013. – С. 23).

2. Ірон. Про бідну людину. *Що я тобі, – Рокфелер, чи що?* (3 розмов).

РОКСОЛАНА, -и, ж. Антр.₁. (Гуррем Султан). Бл. 1505–1561 рр. Улюблена дружина османського султана Сулеймана II Кануні (Пишного); під іменем Роксолани згадується в творах сучасників, що дозволяє припускати її походження з України (країни роксоланів). Частина істориків вважає її італійкою. У XIX виникла легенда, яка ідентифікує Роксолану з Анастасією,

дочкою священика Лісовського з міста Рогатина (УРЕ, с. 1169). Героїня народних легенд. *Рогатинський край у кожного з нас асоціюється з Роксоланою. У центрі майдану у Рогатині ще 1999 року Роксолані споруджено пам'ятник* (Галичина, 24.07.2012).

УКА₁. 1. Красуня, мужня жінка. *Хто ти? Не хочу собі уявляти / у дріб'язковості, побутовості, / як, може, на кухні з сусідами сваришся / у комунальній квартирі... Я впізнати бажав ... Роксолану – з півлегенди, з півказки – / мов з піни морської* (Коломієць В. Диптих жіночості).

2. Розпусниця, повія. Конотатом цього конотоніма, очевидно, послужило більш давнє значення імені: *Роксоланами* називали турки усіх бранок-слов'янок. Саме так пояснюють історики і появу імені *Роксолана* в Анастасії Лісовської. *Твої Роксолани / Попід "Бристолями" / Ідуть заміж по п'ять разів за ніч* (Ірванець О. Айне кляйне нахтмузік). *Здається, саме мас-медіа створили два міфи про проституцію. Міф перший – про нещасних дівчат „роксолан”, яких злидні та злі дядьки примусили вийти на панель* (Високий замок, 29.04.2004). *Із турецьких борделів звільнено 24 українки. Згідно з інформацією, отриманою посольством України в Турецькій Республіці від співробітників відділу боротьби з торгівлею людьми провінції Анталія, затриманим громадянкам України висунуто звинувачення у проституції та незаконному отриманні прибутків* (Україна молода, 01.02.2007. Назва статті – «Роксолани, їдьте додому!»).

3. Наречена з України, що виходить чи прагне вийти заміж за іноземця. «Екскорт» наречених з України: у по-

шуках *кращої долі* – назва рубрики газети «День» і назва статті в ній: *Що шукають і знаходять роксолани?* (День, 06.01.1999). *Роксолана для Каддафі* – заголовок репортажу про медсестру з України, яка сподобалася Каддафі (ТСН, т/к 1+1, 29.11.2010). *По світах пішли роксолани, Червоніють від сорому Рампи й екрани* (Бровченко В. Дзвони тривоги).

РОМЕО і ДЖУЛЬЄТТА, нзм., -и. ЛА₁. Герої трагедії В. Шекспіра. *А пізніми вечорами Віта мені читала свої улюблені книжки. Серед них була трагедія Вільяма Шекспіра „Ромео і Джульєтта”. Я пам'ятав кожен малюнок з тієї книжки, знав, якого кольору в Ромео широкі рукава сорочки, яке намисто на шиї у тендітної Джульєтти* (Гусейнов Г. Ромео і Джульєтта).

УКЛА₁. Закохані. ... вийшла Анна, поправляючи пальцем розкуйовджену зачіску; притулилась плечем до Андрія і цьомкнула в небриту щоку, посміхаючись до вогню. – *Джульєтта й Ромео. – зітхнув Едик, розминаючи нагріті пальці* (Пешковський Є. Безодня). ...у зв'язку з цим хочеться нагадати про сучасних Ромео і Джульєтту (Волинь, 19.02.2005).

РУБІКОН, -у, ч. Топ.₁. Ріка на Аппенінському півострові, яку зі своїм військом перейшов Цезар, порушивши закон, що спричинило початок громадянської війни.

УКТ₁. Етап, межа, яку треба перетнути. *Ішла довгим коридором, у руках німував – поки що – білий аркуш, останній її рубікон, а у вухах відлунувало його зневажливо-вбівче, через роки відлунувало, бо мовлене було не*

вчора – давно: “Кому-у ви потрібні?” (Тарнашинська Л. Знак місячного затемнення).

◇ **Перейти (переступити) Рубікон.** Подолати етап, межу; здійснити сміливий вчинок. Дізнався з “Л. У., що й Ви вже переступили ювілейний Рубікон (О. Гончар. З листа Опанасюку О. Є.). Батарея російських «Буратін» випаює все живе і мертве в радіусі трьох кілометрів. Діє за принципом вакуумної бомби. Черговий рубікон, який Росія, не вагаючись, перейшла, віддавши в руки бойовиків (ТСН, 03.03.2015).

РЯБКÓ, -а, ч. З₁. Поширений зоонім для називання рудого собаки.

УКЗ₁. Собака-дворягa. *Налупився, як Рябко дерті* (Україна сміється). Зоонім *Рябко* часто виступає синонімом до іншої поширеної клички собаки *Сірко*:

вистрибували Сірки та Рябки (Винниченко В. На той бік); *звук, як Рябко до ланцюга; шую, як Рябко, підставля* (Нар. тв.). *Як є в вас у дворі Рябко, або Сірко, чи який інший собака, то ви вже напніть хоч яку-небудь хатку, щоб він не пропадав холодом...* (Олена Пчілка, Рябко). *Нашорошивши вуха і висолопивши червоний язик, на нас пильно дивився собака, – навіть не якийсь там дог чи сенбернар, а звичайнісінький Сірко або Рябко* (Дашкієв М. Право на риск). *«Ромку, ти знаєш, а мій Сірко вже читає газети!» «Знаю. Про це мені мій Рябко розповів»* (Анекдот «Розумні собаки»). *Рябко – страва з гречаного борошна і пиона, в назві вгадується іронічний підтекст – для Рябка* (З коментарів до «Енеїди» І. Котляревського).

С

САЛЬЄРІ, незм., ч. Антр.₁ і ЛА₁. Італійський композитор (1750–1825) і персонаж «Маленької трагедії» О. С. Пушкіна.

УКЛА₁. Нездара, що заздрить та мстить таланту.не олігархічний це почерк – вчиняти розправу над ворогом у такий маніакальний спосіб ... Тут мав бути якийсь психований монстр, із патологічною ненавистю до атлетики, або ж який-небудь сальєрі від бодибілдингу, якого Ріхард Штоц переміг у боротьбі за титул (Антипович Т. Тіло і доля). Немає Моцарта – ніхто не Сальєрі (Костенко Л.).

□ **Сальєрі сальєрович**. Буває і так, що випадково який-небудь сальєрі сальєрович тимчасово збирає лаври замість Моцарта, якого нелегко розпізнати, особливо, коли йдеться про надто потужний талант – на межі із геніальністю (ЛЮ, 25.08.2008).

САМОВІДЕЦЬ, -я, ч. Антр.₁. Козацький історик-літописець, автор Літопису Самовидця (1648–1702), центральне місце в якому посідають події Хмельниччини.

УКА₂. Письменник-очевидець... І важко втриматися від спокуси закінчити ці нотатки словами Ж.-П. Сартра, до речі, також письмового „самовидця однієї із студентських революцій – французької, 68-го року: „Майте мужність прочитати цю книжку” (Забужко О. Репортаж з 2000-го року). Невідомий самовидець ХХ століття уже прилюдно зізнався, що Кіндрат Гуманін – це розум, честь і совість

української літератури третього тисячоліття (Україна, № 7–8, 2004 р.).

□ **«Літопис Самовидця»**. Твір, написаний очевидцем. І вийшло, що після проголошення Україною незалежності саме цей своєрідний „літопис самовидця” виявився чи не єдиним голосом, який інтелектуальна Україна змогла подати про себе (про „Листи до Києва” Соломії Павличко – Г. Л.) (О. Забужко).

САМОДІЛКІН, -а, ч. ЛА₁. Один із героїв журналу «Весёлые картинки», один з головних героїв книг Юрія Постникова, виданих під псевдонімом Ю. Дружков, «Приключения Карандаша и Самоделкина» (1964), «Веселая школа Карандаша и Самоделкина» (1984). Зараз про пригоди цих дитячих героїв продовжує писати син письменника Валентин Постников.

УКЛА₁. Умілець-самородок, майстер на всі руки. Якщо в якогось допитливого „самоделкіна” – з трьома класами освіти і з викруткою в руках – раптом виникне спокуса зламати корпус, наприклад, телескопа і подлубатися в його лінзах, щоб полішити видимість, то шанси на подібне втручання будуть зведені до мінімуму (Яценюк А. Зупинимо конституційне шахрайство). У той час, коли є машина майже готова, випробувана і обкатана Інститутом електродинаміки, досвід конвертації є в ентузіастів (Бруй, Лозвін, російський самоделкін) (Екомобіль. Життя без вихлопа). «Коли Самоделкін відпочиває» – назва статті про мотоцикл, який заряджається від розетки, Українська прав-

да, 18.05.2009). *Невдовзі до них приєднався бригадир. Він зосереджено грів мою мерзлу трубу окремою лампою, новішою та самопальнішою на вигляд, тому я для себе охрестив його «самоделкіним»* (Єшкілев В. Люди і труби).

САНДОРМОХ, -а, ч. Топ.1. Урочище в Карелії, де в середині 90-х ХХ ст. були виявлені місця масових розстрілів в'язнів Соловків, зокрема багатьох представників української інтелігенції.

УКТ₂. Національна трагедія. *Несемо перед Правий Суд минуле: Батурич і Базар, і Сандормох* (Хриплива Л. Христос народився!). ...*матвєєви, гаріни, раковські* (виконавці вироків та їхні начальники в системі сталінських таборів – примітка О. Тараненка), *прийшовши вдруге до влади, будуть ще жорстокіші, ще безжальніші до нас та наших дітей. Вони зроблять нашу країну суцільним Сандормохом* (Люди! Пам'ятаймо Сандормох! – Народна газета, 1997, № 45).

САНТА БАРБАРА, -нзм., -и, ж. Топ.1. Знаменитий курорт, розташований неподалік від Лос-Анжелеса на Тихоокеанському узбережжі. Клімат Санта Барбари дуже нагадує середноземноморський, через що це місто називають «американською рів'єрою». *Санта-Барбара у вогні: в Каліфорнії не можуть загасити пожежу* (Новини, 12.05.2009).

УКТ.1. Курорт.

□ **«Санта Барбара»**. 1. Назва готелю і території навколого у м. Алушта.

2. Назва пансіонату у м. Сочі.

3. Назва ринку у Львові. *Ринок «Санта Барбара» у Львові посягає на ринок «Зубр»* (Zaxid.net, 11.09.2008).

«САНТА БАРБАРА», нзм. І -и, -и. Б1. («Santa Barbara», США). Назва американського серіалу, дія якого відбувається у м. Санта Барбара. Серіал має 2 137 серій. Знімався з 1984 до 1993 року. Росія почала його показ 2 січня 1992 р. на каналі РТР у відповідь на запуск «Останкіно» мексиканської мелодрами «Багаті теж плачуть».

УКБ₂. 1. **«Санта Барбара»** (варіанти запису: **Санта Барбара**, **«Санта-Барбара»**, **«санта барбара»** і **санта барбара**). Ситуація, яка занадто затяглася. *Наша «Санта Барбара» теж має закінчення* (назва статті про вибори; ПерсоналПлюс, 16–22 жовтня 2008 р.). *Винна, виявляється... Конституція України, а зовсім не нестриманість головних персонажів української «Санта Барбари»* (про питання газотранспортної системи в Україні, РІА Новості, 23.03.2009). *Санта Барбара швидкісного трамваю* (назва статті В. Овсієнка про реконструкцію київського трамваю, яка затяглася на кілька років, Газета по-київськи, 24.06.2008). *Футбольна Санта Барбара* (про будівництво стадіона «Олімпійський», Спорт Обоз, 26.06.2007). *Політична Санта Барбара* (tabloid.vlasti.vet/news). *«Санта Барбара» української політики* (Львівська газета, 11.11.2008). *Україну знову очікує парламентська «Санта Барбара»* (Там само). *Кампанія від ТМ FoxMart продовжується і вже починає перетворюватись в українську «санту барбару»* (<http://mmr.net/ua>). *Прилуцька ковбаса «Санта Барбара»* – назва статті про історію з виробниками неякісної ковбаси, історія ця «така нескінченна, як бразильські серіали» (Високий вал, 20.10.2006). *Ющенку набридла «Санта Барбара» від Тимошенко. Президент*

заявив, що не пам'ятає в світовій практиці випадків, коли засідання уряду, як „мильну оперу”, транслюють на телебаченні (Українська правда, 28.05.2008). Є такий конотонім і в російській мові: *Года два тянется эта польская «Санта Барбара» под названием «Саможичи». Но это халтура, как и все сериалы* (Бульвар Гордона, 26.12.2006).

2. Любовна історія. *Майже у кожного любовна історія – суцільна «Санта Барбара»* (tv.ukr.net/news). «Санті Барбарі» і не снилося (любовна історія зі зрадами у селищі Красне Скадовського району, Гривна, № 5, 24.01.2008).

3. Сімейна історія. «Санта-Барбара по-африканськи»: Віталій Богданов, продюсер телепрограми «Мелорама», допоміг мільонеру з Африки, зірці світової поп-музики Халеду знайти двох членів своєї сім'ї (Гривна, № 23, 04.06.2009). Міліцейська Санта Барбара: начальник Харківського ДАІ справді племінник начальника ГУ МВС України в Харківській області Віктора Развадовського («Дозор», Харків).

4. Шлюб старшої жінки з набагато молодшим чоловіком. Таке значення засвідчено і в російській мові: *Кирков: Наш брак в свое время называли русской «Санта-Барбарой»* (Tames.ua).

□ **Сантабарбарівський.** Ознака за віднесеністю до т/с «Санта-Барбара» (СНУ, с. 479). Двоповерховий сучасний дім з вежею та сантабарбарівськими колонами був огорожений півтора-метровим муром і обладнаний системою стеження (Думанська О. Пригоди пристойної пані).

◇ **Санта Барбара відпочиває.** Про сімейні зради, а також про шлюби між

старшою жінкою і набагато молодшим за неї чоловіком (Розм.).

САНЧО ПАНСА, незм., ч. ЛА₁. Варіанти: Санчо Пансо, Санчо Панчо. Ім'я слуги Дон-Кіхота в романі іспанського письменника Сервантеса Сааведра «Дон Кіхот» (1605–1615).

УКЛА₁. Вірний слуга. *Голоси сплутати було неможливо: Його Ексценція Федя Перший, а також вірний товариш, друг, секретар, адвокат, Санчо Панчо і просто дрібний шестьора Ігорич* (Дереш Любко, Поклоніння ящериці). *Трагедія нашої еміграції в тому, що вона має в собі певну кількість Дон-Кіхотів, має гнітючу масу Санчо Панс і майже не має людей розуму* (Юрій Шерех). *Практичним Санчо Панчам духа злеті / теж не чужі, можливо, при охоті... Стають і губернаторами. Та поети – / поети / з Дон-Кіхотів* (Коломієць В. Видива на дорозі).

САРДАНАПАЛ, -а, ч. МА₁. За староперською легендою, останній цар Ассирії. Відзначався своєю жорстокістю. Прославився також своєю любов'ю до розкоші, марнотратства, розпусти.

УКМА₁. Деспот, жорстока людина. *Ви огласили юродивим Святого лицаря! А бивий (колишній) Фельдфебель ваш, Сарданапал, Послав на каторгу святого...* (Шевченко Т. Юродивий).

САТРАП, -а, ч. Антр.₁. Правитель в Мідії, Персії і державі Олександра Македонського. Будучи намісником глави держави, Сатрап мав усю повноту адміністративної і судової влади.

УКА₁. Правитель-самодур. *Таймир. Узбережжя Льодовитого океану. Над вишками концтабору – ліхтарі, ліхта-*

рі! А в бараках... під пудовими замками важко сплять чоботарі. Самітна лампочка в кутку, де я огризком олівця записую вірш... А „писати и рисовать тут строжайше запрещено“, як і сто літ тому, тільки підпис під забороною іншого сатрапа... (ЛУ, 20.06.2003). Але й за цих умов намагаємось зберігати непоруйнованим Дух і навіть замислили фантастичну акцію – відбудову в Києві Михайлівського Золотоверхого собору, висадженого в повітря сталінськими сатрапами в 30-х роках (З листа О. Гончара Саварину П.). Дуже раді наказам були Самодури його і сатрапи: Аж до самих льодів пролягли Людожерні криваві етапи (Радьків Д. Знамено).

САТУРН, -а, ч. МА₁. За давньоримською міфологією один із найстарших богів, ототожнений з грецькими міфами про бога Кроноса. Сатурн ковтав своїх дітей, бо йому було пророчено, що один з них відбере в нього владу. Звідси вислів – **паща Сатурна**. *І він устами спраглими приник До джерела, де грає творчість бурна, – І не поглине Кобзаря повік Жорстока паща сивого Сатурна!* (М. Рильський).

УКМА₁. Жорстока людина. Більшовицькі Сатурни, сп'янівши від крові в пролетарській революції, почали пожирати своїх дітей. Не уник трагічної долі і Микола Кропив'янський, мужній партизанський командир, герой громадянської війни (Урядовий кур'єр, 10.08.2000).

САХАРА, -и, ж. Топ.₁. Пустеля в Північній Африці, найбільша на Землі. Великі добові й річні коливання температур; солоні озера, що періодично

зникають; спорадичні опади; напівпустелі, пустелі, сухі савани; населення скупчене в оазах (УСЕ, 1207). *І на Сахару впала ніч, зашаруділа по пісках важким черевом* (Бажан М., 25).

УКТ₁. 1. Безлюддя, пустеля, порожнеча. *Експедиція на верблюдах іде в божевільні Сахари. Експедиція лиш єдиним на світі марить: Знайти не сліди Тамерлана, не скелет із його меча. Знайти хоч єдиного читача!.. Розплодилось поетів із плодючими поетесами. А читач вигибає (так було колись з ірокезами)... (Драч І.). «Сахара під Києвом» – назва поезії І. Драча про наслідки висушення плавнів під Києвом. – В душі – Сахара, – не слухав його затриманий. – я ходячий труп. Оболонка для споживання їжі... (Чемерис В. Людський труп, який блукав містом). Я казав братові: “Мовчи про предків! Могили здригаються від вашої так званої діяльності “на благо”! Що та зробив на цій землі? Чим позвалишся? Роллю Леніна в н'єсі Корнійчука! Що залишиш по собі? Сахару!” (Загребельний П. Тисячолітній Миколай).*

2. Малозаселений простір, позбавлений життя чужа земля. *Десь там квітнеш вишневим цвітом, Десь зітхаєш в веснянім чаду, А мені ти – блакитним мітом В золотім полудневім медю. А мені ти – фата моргана На пісках емігрантських Сахар – Ти, красю землі несказання, Нам немудрим – даремний дар!* (Маланюк Є. Знаю – медом сонця ...).

3. Спек, жар. ...*А хто його точно знає, як воно там, у сахарах? Тут свої Африки вистачає. Достатньо поміряти тиск чи зробити кардіограму (Матіос М. Щоденник страченої).*

Частина Сахари **Аравійська пустеля** – пустеля в Єгипті. **Волати в пус-**

те́лі – марно просити про допомогу (біблеїзм зі Старого Завіту). *Одержати від акціонерів компанії вкладені гроші і дивіденди – все одно, що волати в Аравійській пустелі* (Урядовий кур'єр, 24.10.2000).

СВЯТОГО́РИ, -ір, мн. Топ.1. Святогірськ, місто у Донецькій області, на р. Сіверський Дінець. У 2005 році у цьому місті освячено Святогірську Лавру. *Одпустила її з братом У далеку дорогу, аж на Донець в Святі гори помолиться Богу* (Петренко М. Іван Кучерявий).

ОКТ. Святе місце. *Перетриваю, слів міцних, як трав цілющих назбираю – над Дінцем, де знаком віщим непокори піднялись собором Божим Святогори* (Боровий В. Святогори). *А пушкінські ті гори – Святогори, А та Чернеча над Дніпром своїм* (Драч І. Іванові Семеновичу Козловському на сімдесятип'ятиріччя)

□ „Святогор” – назва аптекарської настоянки з 12 лікувальних трав.

СЕЛАДОН, -а, ч. ЛА1. Персонаж пастушого роману французького письменника Оноре д'Юрфе (1607 р.).

УКЛА1. Галантний кавалер, залицяльник. *За допомогою фальшивої звістки про смерть Едварда Стріхи старий Селадон хотів спокусити дружину нашого поета – знамениту Зо́зе* (Кость Буревій, Автобіографія).

СЕМЕ́Н, -а, ч. Антр.1. Чоловіче ім'я. Варіанти імені: Симіон, Шимон та ін.

УКА3. **Ші́мон** – двірник (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

УКА4. **Семен**. Черговий міліціонер (Горбач, с. 65).

СЕМЕ́Н та ОДА́РОЧКА (варіанти: **Максі́м і Ода́рочка, Пана́с і Ода́рочка, Марті́н та Ода́рочка**), -а та -и, мн. Антр.1. Поширені імена.

УКА2. Він і вона; нерозлучна пара. *Так вже і мозолять очі, солодка парочка, сучасні Семен та Одарочка, Пат і Паташон, Кржемелик і Вахмурка, Шерочка з Машиерочкою, Льолік і Болік, Немирович і Данченко* (Українська правда, 12.10.2009). *Гарна парочка Семен та Одарочка* (Фотоконкурс «Мій Валентин і моя Валентина»). *Достойна парочка – Панас та Одарочка; Парочка – Мартин та Одарочка* (Українські прислів'я та приказки).

СЕРЕДНЬОВІ́ЧЧЯ, -я, с. Хрон.1. Період (кінець V – середина XVII ст.) в історії Західної Європи, після занепаду античності перед розквітом Відродження. *Витоки людської цивілізації, антична велична доба, похмуре середньовіччя, нові часи перемін (до кінця XVIII ст.) представлено напрочуд фахово і легко* (відгук про підручник Олени Джеджори «Історія європейської цивілізації»).

УКХрон.1. 1. Похмурий час. *Тут нахало погребом Середньовіччя, Якого не торкнувся Ренесанс* (Олійник Б.). *Дві шибеніці на тлі товстих мурів середньовічного замку Люберта мимоволі повертали людей, яких зігнали на ринкову площу Луцька, у похмуре середньовіччя* (про події 1945 року). (Україна молода, 21.08.2010).

2. Період реакції, гонінь, відсталості. *Початок входження України в «похмуру ніч середньовіччя»* уgliedили луганські літератори (NGO.Donetsk.ua). *З недавнього часу почали говорити про нашу епоху як нове Середньовіччя* (Еко У. Середні віки уже почалися). *Але період,*

який довелося пережити з ними, має відношення до моїх спогадів. Це ж не Середньовіччя! (Куделя М. Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня).

СЕРГІЙ, -я, ч., Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА₂. Циганський батіг. *Цыганъ грозить ей плетью. Ох, жінко, жінко! Як почну я тебе отсим сергієм латати, то вся шкура на тобі буде тріщати* (Маркевич М. Опис Чернігівщини).

СЕРДЮЧКА, -и, ж. ЛА₁. Персонаж серії естрадних мініатюр, які виконує популярний артист естради Андрій Данилко. *Верка Сердючка – явище в нашій культурі, з одного боку, дуже традиційне, але з іншого – принципово нове. Як зразок травестійно-вернакулярного гумору, вона має довгу низку попередників, від «Перелицьованої Енеїди» І. Котляревського, Квітчиного «Шельменка-денщика», через до-ГУЛАГівські «Вишневі усмішки», Тарапуньку зі Штенселем, суржикові естрадні «усмішки» П. Глазового – аж по Верчиних сучасників «кроликів» та «довгоносиків» (Гриценко О. Верка Сердючка як дзеркало культурної трансформації). Багато хто з українських патріотів шароварного یتیбу закликає: “Сердючку казнить” – за те, що вона знущується над усім українським (Політика, 06.09.2013).*

УКЛА₂. Втілення масової культури. *Сердючка – не Поплавський... Можна розглядати Сердючку і як анти-Мадонну, і як анти-Барбі (Гундорова Т. Хто боїться Верки Сердючки?). Кругом панує суржик а ля Сердючка (Вечірній Київ, 15.08.2011). Фаріон: Сердючка – образ малоросийской дегенерації (sep-*

sor.net.ua). Еталон малоросійщеності Верка Сердючка (Українська правда, 16.02.2006).

□ **1. Сердючити**. Дія (процес), пов'язана з Сердючкою (транслявання на телебаченні передач з Веркою Сердючкою – низькопробні з огляду на гумористичні якості розважальні телепрограми). Уточнюю: *високоякісні, а не низькопробні шоу, які ще не так давно «довгоносили» та «сердючили» рідного глядача* (СНУ, с. 487).

2. Сердючківка. Мова Сердючки. Далі *процвітатиме хіба що тарапунківка чи сердючківка* (СНУ, с. 489).

3. Сердючкізм. Соціальне явище, пов'язане із Сердючкою (знецінення свого, змішування російського й українського тощо). *Як назвати одним словом побачене – ще не придумала. Хоча, стривайте, є один термін, і досить актуальний – сердючкізм* (Там само).

4. Сердючкоманія. Ослівлення словосполучення *манія Сердючки*. *Європа захворіла на сердючкоманію* (Там само).

5. Сердючкуватий. Ознак за подібністю до Сердючки, такий, як Сердючка. *Насаджується культ грошей і хтивості. Привчають нас не до високої культури, а до сердючкуватого безглуздя* (Там само).

СИБАРИТ (СИБАРИС), -у. Топ.¹. Давньогрецька колонія в Південній Італії, відзначалася розкішним життям її мешканців, витонченістю, неробством, любов'ю до прикрас.

УКТ₁. Зніжена, розпещена розкошами людина. *Не пам'ятаю вже, з якої нагоди розповів я своїм однополчанам про сибаритів, і вони охрестили мене сибаритом, хоч який же з мене сибарит!* (П. Загребельний). «Сибарити і

злидарі» (Львівська газета, 24.07.2008). *Такий собі сибарит, який любить більше говорити, ніж щось робити, – каже Сергій Федака (Ужгород, 09.02.2010). Віктор Андрійович – сибарит, а дійсно ідейний політик має бути байдужим до бджіл і тріпільської кераміки (dialog.jrg.ua). «Сибарити і злидарі» назва статті Ігоря Гулика, «Львівська газета», 24, № 7, 2008.*

СИБІР, -у, ч. Топ.₁. Частина азійської території Росії, від Уралу до гірських пасм, які утворюють тихоокеанський вододіл, і від Північного Льодовитого океану до кордонів Казахстану і Монголії. З XVII ст. до Сибіру почали засилати кримінальних і політичних в'язнів; після утворення СРСР у Сибіру виникла система радянських концтаборів (УСЕ, 1227).

УКТ₁. 1. Місце заслання. *Ой, зійшлося люду та й люду – продавали хату й посуд, гнали діток босими аж за двір – на чотири сторони, в Сибір (Руденко М. Заграв над серцем). Народе Пушкіна, не йму я віри, що вбивцею зробився розум твій, що ти забув ГУЛАГи та Сибіри, де в душу вив арктичний буревій (Павличко Д. Ностальгія). Я піду й на Сибір за правду (Винниченко В. Терень). За це Сибір (Винниченко В. Нова заповідь). Ще загаяли на каторгу за непослух, за шкоду колгоспу. Усіх чисто підряд – заgrimіли по сибірах та по колимах за одне слово супроти влади (Іванина В. Любов і смерть узурпатора). Як уже хоче знати, Василю, то лиш через свою маму я сам не йду до лісу, бо також вивезуть у Сибіри, а мамі дні злічені й без того... (Матіос М. Нація).*

2. Концтабір; покарання. *Тільки дивовижно життєздатна нація могла не зникнути, не знебутися після всього пережитого, перестражданого, після всіх отих розстріляних, замучених, забитих по сівках, сибірах, магаданах (Гончар О.). Не скарать тебе душеителям сибірами і сівками (Стус В. Веселий цвинтар). То їхня слава проросла Сибіром (Костенко Л. Берестечко).*

3. Останні партії. *Дітей у класі, як зерна насипано. Отам – Сибір чи Камчатка, як казали, тут – передні столи (З телепередачі 31 січня 2005 р., 1 канал).*

□ **Сибіряк** – злодій.

◇ 1. **Скуштувати Сибіру** – побувати на засланні. *...однак за одне лише зберігання такої літератури тепер можна було скуштувати Сибіру (Вовк Ю. Гра у безкінечність).*

2. **Погнати у Сибіряку** – заслати. *Будеш захищати українське слово рідне – тебе назвуть сепаратистом, анархістом і поженуть „просто в Сибіряку” (Світлиця, 04.04.2003). Там письменникам за працю Сам уряд складає дяку І з тріумфом їх провадить – В Сибіряку, в Сибіряку (Франко І. Ботокуди).*

СІДІР, Сидора, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я.

УКХрем.₁. Мішок з речами і продуктами, торба. *Забравши заяву про розрахунок, Андрій щоранку пив обайливо зварену каву, клав замотаний Анною сидір до целофанової торби з пропечаткою трьох братів і сестри Либеді (Пашковський Є. Безодня). Худенький “сидір” із його речами тримав один із конвойних (Кокотюха А. Шукачі скарибів).*

СИДОРЕНКО, ч. (-а) і ж. (нзм.). Антр.¹. Одне із поширених українських прізвищ.

УКА₂. Пересічна людина. Їй ніколи не здавалося героїзмом те, що років з десять тому опінувалося у пресі, – «тридцять років на одному місці» або «трудова династія Сидоренків пропрацювала на рідному заводі загалом сто двадцять років!». Вона й тоді з жахом уявляла цих людей, зв'язаних по руках і ногах певною професією, які щоденно і щорічно ходили однією і тією самою дорогою, бачили ті ж самі обличчя і самі ставали часткою безликої маси, біоматеріалом для ненажерливого молоха системи (Роздобудько І. Останній діамант міледі).

СИЛЬВЕСТР, -а, ч. Агіонім. Хрононім. За католицьким календарем, день св. Сильвестра припадає на 31 грудня.

УКХрон.². **Сильвестра** – новий рік (Короткий словник львівської гвари). Без прикл.

СИМИРЕНКО, -а, ч. Антр.¹. **Симиренко Лев Платонович** (1855–1920), Відомий український вчений, помолог (помологія – наука про сорти плодів і ягідних рослин). 2005 рік взагалі варто назвати симиренківським. У лютому – 150 років від дня народження всевітньо відомого вченого-садівника Левка Смирєнка – того самого, що пустив у світ знаменитий Ренет Смирєнка. Це один з кращих українських сортів яблуні. Великий садівник назвав цей сорт зовсім не власним іменем, як багато хто думає, а нарік його на честь свого батька Платона Федоровича (Українське слово, 12–18 травня 2004 р.). Взагалі чудні якісь були мужи-

ки: от, наприклад, Платон Смирєнко дуже розсердився був на Тараса Шевченка – ніколи не вгадаєте, за що: за те, що той поставив на петербурзькому виданні „Кобзаря” – „коштом Платона Смирєнка”! (Забужко О. Репортаж із 2000-го року).

□ **Симирєнки** – меценати. У формі множини з цим значенням нерідко вживається ціла низка прізвищ відомих меценатів: Ханєнків, Терещєнків тощо із розпачливим вигуком: *де ви сьогодні, симирєнки, ханєнки, терещєнки?* („УК”, „УС”, „Дон.”, „Львів. Газета”).

□ **Семирєнка** (від «Ренет Смирєнка») – зелені кислуваті яблука (розм.). „Ренет Смирєнка” – поезія В. Коломійця.

СИЦІЛІЯ, -її, ж. Топ.¹. Найбільший острів у Середземному морі, відділений Мессінською протокою від Апеннінського півострова. Адміністративний центр – Палермо. Асоціюється з розвиненою організованою злочинністю. Див. **Палермо**.

УКТ¹. Мафія, кримінал. Газета «Високий Замок» друкує кримінальні новини під рубрикою *Українська Сицилія*.

□ **Сицилізм** – кримінал. *Це вже не патріотичний націоналізм, це вже коаліційний сицилізм* (Луценко Ю. З інтерв'ю українському держтелерадіо, липень 2006).

СІОН, -у, ч. Топ.¹. Пагорб в Ієрусалимі, де згідно з біблійськими переказами, була розташована резиденція царя Давида, а також храм Яхве.

(↓) УКТ₂. Синонім **Ієрусалима** – духовний центр християнства.

Християнські власні назви переживали процес конотонімізації уже у са-

мому священному тексті. Так, різні видання „Библейских энциклопедий” і «Словарь переносных, образных и символических употреблений слов в Псалтири» засвідчують багато таких прикладів, поданих для правильного розуміння сакрального тексту, для відчуття глибини смислу, що в ньому міститься. *Сіон* – пагорб, який вважався найпівденнішим з тих, на яких був побудований Єрусалим. У Святому Письмі означав Церкву, як земну, так і небесну, а вираз *дщерь Сіонова* називав місто Єрусалим. У множині цей вираз означав жіноче населення Єрусалима, так само, як вираз *сини Сіона* – його чоловіче населення. *Өрон Бозкій отходить до небесного Өрону, Сіон поступає до горнього Сіону Аггели Успеніє Пресвятыя, видѣвшиє, удивившиася* (Дескриптивні вірші, Українська поезія середини XVII століття).

СІРКО́, -а, ч. З₁. Собака, переважно сірої масті.

УКЗ₂. Собака-дворняга. *Деколи... пробіжить який-небудь Сірко з реп'яхами в хвості, скакаючи на трьох ногах і ховаючи голову по затінках* (Винниченко В. Краса і сила). *Пропали! Як Сірко в базарі* (Котляревський І. Енеїда). Часто вживається у приказках: *очі, як у сірка, бігають*; *як у сірка з зубів не вирвати*; *намотався, як сірко на прив'язі*; *позичив очі в сірка*; *пропав, як сірко на базарі*; *тягти сірка за хвіст* (говорити щось одноманітно, нудно або робити щось мляво); *бреше, як Сірко на вітер*; *виглядає, як Сірко з конопель*. У художній літературі: *І справа навіть не в тих посадових особах, які, микуляючи перед камерою позиченими в сірка очима, відверто і жалюгідно „путались в*

показаннях” (Забужко О. Репортаж з 2000-го року). *Як на те, стіл накрили в півхаті Тодосовій, і від цього ніяковів Левко в сірка очей позичав* (Дмитренко О. Земля небесна). Менш вживана приказка *очі рябого Сірка* означає ‘пильний погляд’. *Сиділи ж, очей не зводили – очі рябого Сірка* (Там само).

Ім'я *Сірко* отримав майбутній кошовий отаман Запорізької Січі, за переказами, через те, що прибув на Січ із собакою. Із цим зоонімом пов'язана ще характерна літературна бувальщина. Довідавшись про сатиричну поему П. Кореницького „Вечорниці” і додавши до цього інші „гріхи” автора, начальство виключило його з семінарії. Одержавши „вовчий білет”, П. Кореницький написав на дверях будинку, де жили ректор, його секретар (рябий від віспи хлопець) та малий хлопчик-келейник: „отут цілісінька сім'я – сірко, рябо і цуценя”, – і залишив семінарію. Зоонім *Рябо* часто стає синонімом до КО *Сірко*: *вистрибували Сірки та Рябки* (Винниченко В. На той бік); *звук, як Рябо до ланцюга*; *шию, як Рябо, підставля* (Нар. календар).

□ **Сірко** – назва самогону (розм.). Очевидно, поширилась через поєднання значень «сірий, каламутний» і «простий, невибагливий» (див. **бобик**). *А вам, отець диякон? Наливочки! – припрохує Загнибіда. – Ет! Свинячого пійла! – гукнув той. – Сірка! Мені сірка!.. Не терплю я отих за граничних пундиків... Нема кращого зілля, як наш рідний сірко! Чим більше його п'єш, тим смачніше здається!* (Панас Мирний).

СІТА, -и, ж. ЛА₁. Героїня “Рамаяни”, дружина Рами.

УКЛА₁. Ідеал жіночої вірності. *Прийшла до мене Ти як подарунок літа
Й гадав я, що мені Ти Пенелопа й Сіта,
Та відлунали "Одісея" й "Рамаяна" –
Й урвалась рубаїв моїх сюїта!* (Пилипчук Д. Мої рубаї).

СІЧ, -і, ж. Топ.₁. Запорозька Січ. *На вулиці сурма грає, до походу закликає,
пусти ж мене, моя мати, та й до Січі
погуляти* (Стрілецька пісня). Міхал Чайковський написав книгу про Україну і навіть місто в Болгарії назвав Січ (З інтерв'ю Івана Корсака, Волинські новини, 31.08.2009).

□ **Січа**. Сумно сонце з неба світе,
степ безкрайній тонне в млі. Мати Січа!
Поклонитись я прийшов твоїй землі
(Щоголів Я. Січа).

СОБАКЕВІЧ, -а, ч. ЛА₁. Персонаж поеми М. В. Гоголя «Мертві душі».

УКЛА₁. Груба, похмура людина. *То ж не дивуємося, що для хамовитих собакевичів, які возсідують у парламенті держави Україна і жирують на праці українського народу, навіть української нації не існує* (Дудар Є. Чума в Україні). *У кожного собакевича – свої підгавкувачі* (Забара Л. Афоризми).

«СОБОР», -у, ч. Бібліонім. Роман Олеся Терентійовича Гончара. Після написання «Собору» секретар ЦК Компартії України викликає на «килим» Гончара. *Ледве Олесь Терентійович переступив поріг, як секретар, грізно нахмуривши брови, запитав: «Ви хто такий?», на що Гончар відповів тихо «Я – Гончар. А ви?»* (З інтерв'ю Івана Корсака, Волинські новини, 31.08.2009).

ОКБібл.₂. Духовна основа творчості. *Звівся в небо невмирущого духу Гон-*

чарового слова „Собор” (Забаштанський В.). *Ми всі пили з криниці Гончара, ми всі стояли у його соборі* (Голота Л.).

СОДОМ, („палаючий”) -а, ч. Топ.₁. Одне з двох міст, де загинули всі його мешканці за розпусту. *Я ночую тут у такому домі, де живуть письменники і поети. Це не зовсім те, що жити в Содомі: групівщина, збочення і міньєсти* (Андрухович Ю. Листи в Україну).

УКТ₁. 1. **Содом** – безлад, непорядок. – *Як воно у пенатах, Марго? – це був Чижевський. – Содом. – Вибач, прибрати не наважисся* (Ігіна З. Обличчя). *Хто ти є, коли довкіль Содом? Як безумні дні й безумні люди? В час, коли усе пішло на лом, Хто прищипить квіточку на груді?* (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). *Там пекло і тут Содом* (Там само). *Не райські ворота, не райські – Відкрився тобі Содом. І попів садів гетсиманських, і душ уселенський погром. І не молитви – прокляття, Життя не в житті – в бою...* (Матіос М. Нація). *Ти не знаєш, який у нас тепер содом... Холодно, брудно, одне горнятко на чотирьох, слава Богу, що хоч ложку кожен має свою, їмо бурду, зате ревно молимося і перед, і після її споживання* (Іваничук Р. Вода з каменю). *І вся земля уже Содом* (Скунць П. Поезії).

2. Шум, гармидер. *Та враз стих содом, і розморені танцюристи, які ще не натішилися танцем..., лютю кинулися до дверей...* (Іваничук Р. Вода з каменю).

3. Місце страшної загибелі. *Чорна хмара залягає, / Над людом Волині, / Надіється карателів / У кожній годині... / Отака то чорна хмара, / Без до-*

щу, без грому, / Повернула наші села / В Гомору, Содому. [Шайда, с. 123].

□ **Содо́ма** – гріх, розпуста. *Але в твої обійми я впаду І за тобою радісно піду Назустріч бурі – в сяючу содому* (Павличко Д.). *Я, бувши писарем при ньому, Писав його листи в Москву, І кожне слово, як содому, Приймав у серце, повне грому, Вмирав з поганьблення й гніву* (Павличко Д. Петрик).

□ **Содо́мисько** – шум. *Схопив дівчину брутально за руку й потягнув у содомисько музики* (Бедзик Ю. Довге повернення).

СОДОМ І ГОМО́РРА, -а, -и. МТоп.₁. За Біблією, міста, за розпусту знищені небесним вогнем. *Британський вчений вважає, що йому вдалося виявити на дні Мертвого моря руїни міст Содом і Гоморра. Як повідомляє британська "Дейли телеграф", групі фахівців під керівництвом Майкла Сандерса вдалося за допомогою батискафа знайти на дні Мертвого моря сліди древнього поселення* (Урядовий кур'єр, 29.03.2000).

УКМТ₁. Шум, гармидер. *Содом та Гоморра на тій галицькій землі зчинилися* (Д. Бедзик). *Содом в парламенті й гоморра, горгони з лютістю кричать, що треба знову без розбору нас у концтабори загнать* (Народна словесність).

2. Неспокій, метушня, хаос. *Інтелегентної слави захотілося чоловічку! Зрозумів, що життя коротеньке, а мистецтво – вічне. Ох, це вічне мистецтво! Цей вічний ... содом і гоморра!* (Тарасюк Г. Дика джунгля). *Тому затужив подумки: „Що нарobili, то нарobili демократії! Содом і гоморра! Сто партій! Секта на секті! Уже і мормони завелися... А православні*

знай б'ються!.. Смута і одне беззаконня!” (Тарасюк Г. Судна неділя).

3. Гріх, розпуста. *Запущеними вулицями здичавілих міст ходили би неправі та сифілітики. Содом і Гоморра оселились би в кожному серці* (Процюк С. Тотем).

4. Покарання. *Коли посилювався залізний гуруган, залізний дощ новітніх Содому й Гоморри, Максим знову виходив на ганок і дивився, як метушились по левадах і ген по засніженому болоті люди, мов збожеволілі чорні комашки, як вони падали, як вони зникали в чорнім диму, як виривалися вгору сизі смерчі землі посеред левад, на болоті, поміж вербами, поміж хатами...* (Багрянний І. Людина біжить над прірвою).

5. Безлад, непорядок. *Квартира перетворилася на смітник із купою порожніх пляшок, на лігвище пораненого звіра, на Содом і Гоморру* (Роздобудько І. Він: ранковий прибиральник).

СОКРА́Т, -а, ч. Антр.₁. Грецький філософ, учитель Платона і герой його діалогів; ототожнював добро, щастя й добродієсність з істиною. *Справляв велике враження силою своєї діалектики, вмінням вести полеміку, гострою іронією. За свої погляди був засуджений до страти. Один з учнів Сократа вирішив одружитися, тож запитав у вчителя, чи правильно він робить? І почув у відповідь: „Роби, як знаєш. Все одно потім жалкуватимеш”* (Україна, № 5, 2004 р.).

УКА₁. Розумна людина, філософ. *Прийдешині Сократи до суті ітимуть крізь сутінь* (Олійник Б. У дорозі).

◇ **Український Сократ**. Так називають Григорія Сковороду. *Всебічно усвідомлюючи зміст духовної спадщи-*

ни Григорія Сковороди, не можна не помітити вражаючої сучасності ідей “українського Сократа” в контексті розвитку світової філософської думки ХХ ст... (Матковська І. В. “Три світи” Григорія Сковороди). Висміюючи “історіальний вздор” її, український Сократ Григорій Сковорода назвав разом з тим спонукає бачити у Біблії багатющий світ символів, за допомогою вдумливого осмислення яких людина спрможна глибше пізнати і навколишній світ, і саму себе в цьому світі. (Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – початку ХХ століття).

СОЛОВКІ́, -ів, мн. Топ.¹. Соловецькі острови на Білому морі. Від ХVІ ст. – місце заслань. В СРСР – район перших таборів для політичних в'язнів. У 1937–1938 рр. там загинули сотні тисяч заарештованих осіб, з них 1 825 людей з інтелекгентного кола. У 1923–1924 рр. було вислано на Соловки 2 469 священнослужителів, у 1931–1932 рр. – 19 812 (Юркова. Остання адреса, ЛУ, 11.02.1999). *Крицевими дорогами мчать у далечинь поїзди. Там сніги, морози. Там сосни шумлять і виють білі ведмеді. Соловки. Страшне, незабутнє слово, страховище і рана віків. Мільйонна могила України (Самчук У.). Горноної хтів Йовишка Сталін крові: Норильськ, Печора, Івдел, Соловки...* (Кухта В. Гуцульський Париж).

УКТ¹. Місце заслання. *Народе мій, коли тобі проститься крик передсмертний: тонка сльоза розстріляних, замучених, забитих по соловках, сибірах, магаданах (Стус В. Вибрані твори). Від Соловків до Колими, Від Соловків по саму Кушку Тієї чорної зими Взяли прицільно всіх на мушку. Суцільний ос-*

трах, німота, Доноси і оторопілість... (В. Шупта).

2. Покарання. І „беркут” дихає Соловками (Драч І. Свічка для Патріарха).

СОЛО́ПІЙ, -я, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА². Вайлувата, неповоротка людина, незграба, неотеса, тухтій. Казка П. Гулака-Артемовського „Солопій та Хівря” – про неотесу Солопія.

□ **Насоло́питися** – стати похмурим, незадоволеним. *Старушка насолопилась, щось буркнула собі під ніс, але з покою вийшла...* (Шейко-Медведєва Н. Альфонс).

СОЛО́ПІЙ ЧЕРЕВІ́К, -я -а, ч. ЛА¹. Літературний персонаж з повісті М. Гоґоля.

УКЛА¹. Заможна людина. *Округи забиті легковиками сучасних Солопіїв Черевиків (Дзеркало тижня, 31.08–06.09.2002: цит. За СОУММ).*

СОЛО́ХА, -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від **Соломія**. *Казала Солоха: прийди, прийди, Казала небога: щось дам, щось дам. Дала Солоха сорочку білу, Дала, дала, Обняла козаченька та й поцілувала (Нар. пісня). Солоха Федьківна дитину приспала. Говіла цілий ніст і в куні стояла (Іван Некрашевич. Замисл на попа, ХVІІІ ст.). Взяв Забрьоха криву й сліпу дівку Солоху, повів вінчатися (Г. Квітка-Основ'яненко, Котопоська відьма).*

УКА². Неуважна, недоумкувата дівчина (жінка). *Люди заходять і заходять у клуб, а наша Солоха стоїть і нічого не помічає (Чабаненко-ІV, 87). Є імідж сценічний життєвий, з цементним розчином таз: Яка тут культура,*

коли ти така дура, солоха-тетеря! І кинувсь за двері (Forum, anilorak.com).

Може позначати і чоловіка з такою самою характеристикою: *Та солоха го-ла ніколи не заб'є* (futbol.ua.games).

2. Язиката, надто говірлива та дурнувата жінка. *Торохтить Солоха, як діжка з горохом* (Жайворонок В. Українська етнолінгвістика). *Вдарила кулачком об кулачок так, як це роблять українські акторки на сцені, вдаючи сварливих жінок – якусь Солоху абоцо* (Чапленко В. Загибель Перемиська). *Солоха, як і є Солоха, дай їй Бог здоров'я і достеменної плодючості* (zamkova.intol/index).

3. Неохайна господарка. *Удалося, як тій Солосі* (Номіс). *Це та Солоха, що курей полоха* (Прислів'я).

4. Відьма. Солоха – одна з непошпирених називань відьми, засвідчена в українських пам'ятках XVIII ст. Подальший розвиток значення пов'язується з образом Гоголівської Солохи з повісті «Вечори на хуторі біля Диканьки». *За логікою депутата, прем'єр – чистої води Солоха. Юлія Володимирівна нагадала Ганні Миколаївні жінку, не тільки з нечистою силою знається, а й у зв'язках не надто розбирається. Герман, наприклад, повідомила, що на Тимошенку працюють „цілі поверхи всяких там екстрасенсів”* (Korrespondent. Net, 24.12.2009).

4. Звабниця, спокусниця. Значення розвинулося під впливом Гоголівської Солохи. „ – А що це у вас, голушко Солохо? – промовив він (дяк), приступивши до неї знову і схопивши її злеза за шию... – Начебто не бачите, Осипе Никифоровичу! – відповіла Солоха. – Шия, а на ший намисто” (Гоголь М. „Ночь перед рождеством”). Українська

відьма дуже сексуальна. Навіть у не дуже молодому віці. Пригадаймо «великолепну Солоху» Миколи Гоголя (Високий вал, 06.03.2007). *Прекрасна Солоха, великолепна Солоха з «Чумацького Шляху»* (ресторан у Києві – Г. Л.). *Неперевершена, Народная Тая, Чарівниша за всіх Солох! А вже як Тая заспіває, Квітує скрізь „Чортополох”* (Красиленко В. Таїсії Повалій).

Образ Гоголівської Солохи популяризувався завдяки аматорським виставам, сценаріям численних розважальних вечорів з ведучою – Солохою з Диканьки, особливо у період різдвяних свят. *Дві Солохи і три чорти на один квадратний метр. Полтава святкує двохсотріччя Миколи Гоголя* (5.ua/news-line/119). *Марія Петрова вже 28 років на всіх селищних святах грає відьму Солоху з повісті Миколи Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки».* „У Диканьці всі мене так і називають: Солоха, – сміючись, розповідає Марія. Та я не ображаюсь. Навпаки, пишаюся, що за стільки років ужилася в роль відьми, що мене так і сприймають” (Назва статті Валентини Мудрик – «Ця Солоха знає, де наречених шукать», Вечірня Полтава, 13.01.2010). Така популярність спричинила ще одне значення в конотонімі – тамада-жінка: *Там (у весільній фірмі – Г. Л.) солохи відповідальні дуже. Я переговорила з кількома. Особливо мені сподобалася Катя; Зустрічала гостей Солоха з усім своїм українським колоритом, Солоха-Пустобрюха; Є в Ужрині і своя Солоха. Так може завести публіку (за мат. Інтернету).*

□ **Мобанка-солóха.** Саморобна лялька з ниток у національному вбранні.

□ **«Солóха».** 1. Весільне агентство у Луцьку.

2. Назва рибної страви у київських ресторанах, стилізованих під український національний колорит.

3. Українська агропромислова компанія.

4. Борона. На Полтавщині ОАО «Галещина, машизавод» почали випускати ґрунтообробні агрегати, названі іменами літературних героїв. Зокрема, культиватори одержали назви «Вакула», «Козак Пацюк», борони – «Солоха» і «Явдоха». Про це агентству «Контракт-медіа» повідомив голова правління ОАО «Галещина, машизавод» Василь Ковтун. На його думку, таке несподіване для багатьох залучення імен відомих літературних персонажів допоможе підприємству у здійсненні спільної маркетингової та рекламної політики (MIG.news, 05.09.2003). Коментуючи таке повідомлення, нагадаємо, що Солоха і Явдоха – літературні імена відьом і дуже сумнівно, що вони пасують до назв сільськогосподарських агрегатів.

СОЛЬВЕЙГ, незм., ж. Антр.1. Героїня філософсько-символічної віршованої драми Ібсена «Пер Гюнт» (1867). Найвищий ліризм драми пов'язаний з образами простої дівчини Сольвейг і матері Пера Гюнта Осе (Вікіпедія).

УКА₁. Вірна жінка. Я думав, ти – Сольвейг..., зі світла і м'яти (Коломієць В. Під музику Griga). Пер Гюнт кінця ХХ ст. рішуче вирушає до дверей тісної комунальної квартири, та раптом згадує, що Сольвейг його зовсім не чекає. Сольвейг живе тільки в легендах (Топчій А. Старі легенди на новий лад). Теж мені затворниця знайшлася, сучасна Сольвейг. Усе чекаєш на нього

(Росоховатський І. Коли трапляється неймовірне).

СОНЬКА ЗОЛОТА РУЧКА, -и -ої -и, ж. Антр.1., ЛА₁. Справжнє ім'я – Шейндля-Сура Лейбова Соломошак-Блюмштейн. Винахідлива злодійка, аферистка, здатна перевтілюватися у світську пані, черницю або просту служницю. Її називали «дияволом у спідниці», «демонічною красунею, очі якої зачаровують і гіпнотизують». Улітку 1913 року в сорока номерах газети «Одеська пошта» з'явився кримінальний нарис пана Ротміра «Золота Ручка». Уся Одеса заінтригована розповідями про пригоди знаменитої авантюристки Софії Блюмштейн (Шейндля), що увійшла в аристократію кримінального світу Російської імперії з титулом «Сонька – Золота ручка». Нещодавно телеканал «1+1» демонстрував 12-серійний фільм «Сонька Золота Ручка». Автор сценарію і режисер – відомий кінематографіст Віктор Мережко («Прес Центр» № 33 (160), 13.08.2008).

УКА₁. Спритна шахрайка. Майстриня шахрайської справи, яку Дубенські міліціонери прозвали «Сонькою – золотою ручкою», закінчила свій кримінальний «вояж». Історія із затриманням у Кременчуці 26-річної уродженки Волині Наталії, яка, не маючи жодного відношення до Збройних Сил, небезкорисливо проводила перевірки у військових частинах, набула неабиякого резонансу (Рівне. Регіональний портал). Серед в'язницьких ув'язнених є «Соньки-Золоті ручки», а «коронованих ворів» – жінок – немає (Назва статті «33channel.com»). Найбільше за усе оперативне життя Леоніду Яковичу запам'яталась уманська Сонька Золота Ручка,

що з'явилась у місті у 1970-ті роки («Прес-Центр», 09.11.2007).

Це у нас молода гарна жінка, «газова принцеса» леді Ю. То чого ж її не судили? Чого з неї роблять «Соньку золотую ручку» аж тепер? (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

СОФІЯ. СОФІЯ КИЇВСЬКА, -ї, -ої, ж. Еклезіонім.¹ Софійський собор у Києві. Споруджений 1037, у період князювання Ярослава Мудрого, добудований в кінці XI – поч. XII ст., перебудований XVII –поч. XVIII ст.; мозаїки та фрески візантійських та місцевих майстрів; княжа усипальниця.

УКЕкл.¹. Українська святиня. *Дніпро, Київ, Софія, Тинь Богдана ... І голуба задумана Софія Несе у небо золоті хрести* (Чубач Г. Коли приходить вічність до хвилини...). *Бо є ці краплі, що лоскочуть руки, і є Софія в сивих небесах, і ніг моїх розмиті звуки, і місто, що згорнулося, мов птах* (Поклад Н. Обереш надію).

□ **Софіївський**. Він (Київ) стоїть не на горбах, а на софійських фресках (Базилевський В., Поезії).

СПАРТА, -и, ч. Топ.¹. Місто в Греції, на півострові Пелопоннес. В античні часи – столиця могутньої спартанської держави (Лаконія). Відзначалось своїми суворими законами у вихованні хлопчиків, майбутніх воїнів.

◇ **Українська Спарта** – Запорізька Січ. *Недарма історики називали Запорізьку Січ республікою, українською Спартою, що викохала національне військо* (Культурологія).

СПАРТАК, -а, ч. Антр.¹. У Стародавньому Римі гладіатор, вождь повстання

рабів, 73 (або 74) –71 до н. е., одного з найзначніших повстань періоду античності, що отримало назву “повстання Спартака”.

УКА¹. Організатор, керівник. *Юрби духовних рабів, вас втомилі пошуки нового Спартака* (Арсенич Д. М. Розсипаний мак).

СПИРИДОН, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА⁴. П'яниця, п'яний чоловік (Горбач, с. 115).

СТАЛІНГРАД, -а, ч. Топ.¹. Зараз місто Волгоград в Російській Федерації. З 1589 по 1925 рік носив назву Царицин, з 1925 по 1961 рік – Сталінград. Місце Сталінградської битви.

УКТ¹. Битва. *«Політичним Сталінградом» став Дніпропетровськ* (Т/п «Гроші», канал 1+1, 23.06.2017). *Дуже сильні артобстріли йдуть. Самі військові, які там* (в Авдіївці – Г. Л.) *знаходяться, говорять, що це їм нагадує Сталінград* (Новини, 5 канал. 02.02.2017).

СТЕЦЬКО, -а, ч. ЛА.¹. Комічний персонаж п'єси Г. Ф. Квітки-Основ'яненка „Сватання на Гончарівці”. Безперечно, ім'я персонаж одержав не дарма. В. Жайворонок зазначає: “У фольклорі (зокрема в анекдотах, афоризмах) ім'я *Стецько* вживається як уособлення дурості і неробства: “Стецько з печі, Стецько на піч”; “Стецько з печі – торбу на плечі”, “Уже й Стьопа борщем хлопа” (В. Жайворонок. Українська етнолінгвістика).

УКЛА². Дурень. *За вечерею розповів жінці сон. Вона відреагувала на мій веселий настрій невеселим зітханням: – То ж не смішний... – та й чи сон? Якби*

*менше в нас було стецьків з диплома-
тами, якби не верховодили дурноверхі
гендлярі голохвості і не доривались до
влади проні прокопівни та мар-
нословили шельменки, ми б жили по-
людськи. Хіба ні?* (Шиян Г. Класичні
гості, ЛУ, 31 травня 2001 р.).

СТОЖА́РИ, мн. Косм.₁. Народна на-
зва сузір'я Плеяд. *Цвіли над обрієм огні
Стожару і лівим боком сходив Оріон*
(Зеров М.).

УККосм.₁. Зірки. *Над головою роз-
сипався стожар; райський шлях про-
стягсь угорі зористою стягою; все небо
миготить тихими огниками* (Стари-
цький М.). *Сміялися із неба всі Стожа-
ри, і лилась кров. Лани цвіли* (Гаври-
лів О. Дружба без порога).

□ „**Стожари**” – назва олії. У назві
активізовано морф **жар** – „жарить, па-
лить”, „горить, смажиться”.

2. „**Стожари**” – назва цукерок.

СУСА́НІН, -а, ч. Антр.₁. Варіант –
Іван Сусанін. Герой російської визволь-
ної війни, селянин з Костроми, який
взимку 1613 року завів польський загін
в болото, за що був убитий поляками.

УКА₁. 1. Провідник (ірон.). – *Завів. А
казав, дорогу добре знає. Іван Сусанін*
(ЛУ, 14.04.2000). *Кожне болото свого
Сусаніна хвалить* (Боднар Флоріан.
Ейфлоризми). *“Не Сусанін – і не бе-
рись вести в атаку”* (Забара Л. Скіль-
ки в роті ротів. Із записника солдата).

УКА₂. Патріот. У Росії неможливо
уявити головного патріота, адже там
у кожній лазні ховається „Сусанін”,
якому не потрібен провідник (про
Т. Шевченка, який повів за собою
Україну, яка цього, може, і не хотіла.
Він – патріот. У Росії – кожен патріот).
(Україна, № 3–4, 2004 р.).

□ “**Сусанін**” – назва туристичного
агентства в Одесі.

Т

ТАЛЕЙРА́Н, -а, ч. Антр.₁. Французкий дипломат, міністр закордонних справ у період Директорії, Консульства та імперії Наполеона І. <<Уміння витончено вести дипломатичну інтригу>>.

УКА₁. Політик, інтриган. *А молоді талеїрани Показують оцир зубів І сіль посипають на рани – І рани печуть у рабів* (Драч І. А молоді талеїрани...).

ТАМЕРЛА́Н, -а, ч. Антр.₁. Тамерлан (Тимурленд, Кульгавий Тимур) 1336–1405 – емір Самарканду (1310–1405), полководець, завойовник Середньої та Південної Азії. *Тамерлан робив гори з людських голів, а його онук Бабур вирощував сади і квіти*.

УКА₁. 1. Правитель азіатських держав. *І саме це настрашило мінського бацьку, Кремль та сучасних тамерланів в азіатських країнах КРС* (колишнього Радянського Союзу – Г. Л.) *й змусило їх трохи нервово заявляти, що вони ніколи не пустять у свої володіння „помаранчеву чуму”* (Капелюшний Л. Візантійський синдром).

2. Завойовник, руйнач. *Знайте. Що всі ми станемо перед судом будучини. А перед тим судом ніякий Тамерлан, ніякий найбільший руйнач не переважить посліднього муляра...* (Гончар О. Собор). *Чого варті наші тамерлани та наполеони без коня?* (Там само).

ТАРА́СИК, -а, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Тарас**. Див. **Шевченко Тарас**.

УКА₂. Купюра 100 гривень з портретом Тараса Шевченка. (КСЖЛУМ, 254).

ТА́РТАР, -у, ч. МТ₁. Підземне царство мертвих у давньоримській міфології (у давньогрецькій – Аїд). *„Що я зробив їм? Чим надосадив? Вони мене не знали, – я не знав їх! Тепер, бідази, присудила доля таку муку... в десять раз страшнішу, ніж грішникам у Тартарі...”* (Костомаров М. Поезії).

УКМТ₁. Пекло. *І не досягнуть ніхто з великодушних В той тартар смертний, що плюндруванням дише, Звідкіль до нас летять рої панів бездушних, А право зверхності сам Вельзевул їм пише* (Куліш П.).

◇ **Пада́ти в тарта́ри** – зникати, щезати, пропадати. *Все западається в тартари, все пропадає в безодню згорі, всі генії, генії всі – в дивній потворності, в дивній красі* (Драч І. Поезії).

ТАРТІО́Ф, -а, ч. ЛА₁. Головний персонаж комедійної п'єси Мольєра «Тартюф, або дурисвіт», написаної у 1664 році.

УКЛА₁. Лицемір, ханжа. *То ви он як! Сватаєте дочку, а залицяєтеся до матері? Ах ви ж тартюф!* (Самійленко В. У Гайхан-бея).

ТАШКЕ́НТ, -а, ч. Топ.₁. Столиця Узбекистану.

УКТ₁. Спека. *Ташкент, що означає «спека»* (Сім'я і Дім, 13.04.2010). *Спека така вдома страшенна, прямо ташкент* (ostroforum. Net). *На вулиці ташкент* (Битва слов'ян. Кастинг. День І).

ТЕРМІНА́ТОР, -а, ч. ЛА₁. Персонаж фантастичного бойовика-трилера,

«кіборг серії T-800 моделі CS 101» (актор Арнольд Шварцнеггер).

УКЛІА₁. Герой, який щоразу відновлюється після знищення, руйнації. Ви справжній термінатор, пане Артур! – зауважила пані Інеса. – Інший з такою травмою, як у вас, не те що на риболовлю, а навіть на пляж не пішов би (Молчанов Г. Готель “Ковток незалежності”). В такому разі це руйнація. І що? Невже я щоразу хочу повторення цієї руйнації? Термінаторка якась, їй Богу! (Матіос М. Щоденник страченої). Ю. Луценко – політичний термінатор (“Високий замок”, 14–20 квітня 2008 р.). Колишній «польовий командир» Майдану, екс-«термінатор» і недавній улюбленець президента... Багато що змінилося в Юрії Луценку за ці роки (Дзеркало тижня, № 4–10, 10.2008). «Термінатор» кличе. Бакай, Суркіс та інші посадовці запрошені на допити через сайт МВС (Україна молода, 12.04.2005: цит. За СОУММ). Але «термінатор» таки піднявся після відчутного психологічного нокдауну, він знову діючий гравець на політичній арені (Високий замок, 20.06.2009).

УКЛІА₂. Помічник майстра (Короткий словник львівської гвари). Без прикл. Можливо, значення розвинулось і не як конотонімне, а на основі фізичного терміна чи терміна комп'ютерників – ‘поглинач енергії’.

«ТИТАНІК», -а, ч. Наутоні₁. Найбільше пасажирське судно світу класу «Олімпік» (1912). Під час першого рейсу 14 квітня 1912 р. корабель зіткнувся з айсбергом в Атлантичному океані та затонув. У цій аварії загинуло 1 517 чол.

УКНаут.₁. 1. Громаддя, приречене на загибель. Нинішній світ, цивілізація –

«Титанік», що йде на айсберг (Слово оріїв, число 36, серпень 11008).

2. Україна. Україна нагадує «Титанік», якому до того ж бракує капітана, але цей «Титанік» пливе (Радіо Свобода, 06.05.2010). Якщо люди не зрозуміють і втрачатимуть сили на боротьбу один з одним – не важливо, в уряді, в парламенті чи на фермі – це не має ніякого значення, ми всі просто загинемо, наш «Титанік» затоне (Олійник Св. З інтерв'ю 26.12.2009). ...пущений на самотпів «Титанік» молодій українській державі. Хто там капітан? Пробойна має всі шанси збільшитися (Сендак М. Хочу нагадати). Економіка України нагадує великого корабля, якого носить Світовим океаном і розхитує зі сторони в сторону. Важко тільки збагнути, чи назва цього човна «Титанік-2», чи «Ноїв ковчег». Зрештою, цей «Титанік» – наша країна (з інтернетівської Вікіпедії).

3. Уряд, приречений на загибель. Пригадаймо, як декілька років тому, відправляючи у далеке плавання наш український «Титанік», його Капітан (а тоді ще прем'єр-міністр) запитував Верховну Раду: «Скажіть мені, яку Україну треба будувати, і я буду будувати» (Білецький О. В. Нова Україна: Якою їй бути). Донецько-український «Титанік» вийшов у відкрите море... „Професіонали“, які узурпували нині владу, запливуть, схоже, далеко. Але чи не повторять вони долю сумнозвісного «Титаніка», який свого часу затонув у відкритому морі?... А капітан цього державного «Титаніка» Віктор Янукович, котрий як президент мав би виступати захисником прав і свобод, гарантом Основного Закону, сам його ігнорує і порушує (Час, 08.04.2010 р.).

4. Безперспективні дії. *Повернення заощаджень: «Титанік» Кабміну Тимошенко* (Otherside, 11.01.2008). «Титанік» інтернаціоналізму з українофобами на борту вже зіштовхнувся з націоналістичним українським айсбергом, і корабель повільно, але впевнено іде на дно (Українська правда, 10.12.2009).

5. Те, що приречене на загибель. *Гірські екосистеми Карпат нині нагадують корабель, у який крізь щілини просочується вода. Як же зберегти наші «Титанік» від загибелі та звести нанівець антропогенні фактори другого катастрофічного наводку* ([http:// derevo.info/content/detail/123](http://derevo.info/content/detail/123)). *НАНУ сьогодні – український «Титанік» у сфері науки* (Веб-конференція на «Оглядачі» 27 червня 2006 р.). *Його називають хаосом, економічним непорозумінням та українським «Титаніком»*. *Перші пробоїни на кораблі житлово-комунального господарства з'явилися ще кілька десятків років тому* (назва статті – «Титанік» українського ЖКХ. www.rezonans.tv/rybl/3-1-0-99).

6. Великий корабель. *«Роттердам» – афінський «Титанік» Януковича* (про фешенебельний теплохід «Роттердам», яким діставалися Афін на Олімпіаду-2004) (Українська правда, 17 серпня 2004 р.). *Фіни побудують свій «Титанік»* (Новини, 07.02.2009 р.).

♦ **Взяти білети на «Титанік»**. Приректи себе на поразку. *Ющенко визнав, що коаліція „взяла білети на «Титанік»”* (Новини, 27.03.2010).

ТИТУШКА, -а, ч. Антр.¹. Вадим Титушко, спортсмен із Білої Церкви, став прообразом типового «титушки»-provokatora після проведення двох ак-

цій в Києві – опозиції «Вставай, Україно!» на Софійській площі та мітингу, організованого Партією регіонів на Європейській площі 18 травня 2013 року. *За підозрою в нападі на журналістів затримали жителя Білої Церкви Вадима Титушко* (Вісті, 02.09.2013).

УКА₂. **Титушки (тітушки)**. Молоді люди спортивної статури і в спортивних костюмах, які виступають у ролі провокаторів або «зачищають» громадські акції. На думку доктора філологічних наук, професора Олександра Пономарева, слово «*тітушки*» в однині може бути як чоловічого (називний відмінок: *тітушко*, родовий відмінок множини: *тітушків*), так і жіночого (називний відмінок: *тітушка*, родовий відмінок множини: *тітушок*) роду; причому в жіночому роді слово вживається із саркастичних міркувань. У Маріїнському парку в Києві *тітушки*, що «забезпечували громадський порядок», побили журналіста, який робив репортаж про їхні нелегі будні (Українська правда, 21.02.2013). Влада використовує «*титушек*» дуже активно. *Напевно, лапки навколо цього слова вже зайві. Для нападу на журналістів або опозиційні акції протесту – тільки перший крок. Пізніше влада виявила, що титушечне м'ясо можна використовувати для блокування підходів до органів влади. Так вчора двісті цих самих титушек в спортивних костюмах захищали «піратську сходку» в Київграді від протестувальників* (<http://rezzonans.com/>, 20.08.2013). *Євромайданівці влаштували тітушкам облаву. Вилучили «вибухівку»* (Українська правда, 21.01.2014). «*Усі титушки, а я – Д'Артаньян*» – із фразеологізмів «Словника Євромайдану» (<http://mmr.ua/spe>

articles/id/kratkij-tolkovyj-slovar-evromajdana-37572/). Слово вживається у множині, оскільки тітушки здатні діяти лише у групі». Розжувавши значення слова, «словникотписці» ще й прикладами його вживання статтю приправили. «Поганий той гопник, який не мріє стати тітушком» або «перед виборами на ринку праці спостерігається сезонне зростання попиту на тітушок» (Високий замок, 01.08.2013). Терорист «Моторола» до війни на Донбасі «працював» тітушкою у Харкові (31.01.2015, 7days-ua.com). Майбутній «народний мер» Слов'янська В'ячеслав Пономарьов свій політичний шлях починав, як «червона тітушка» (Донецькі новини, 15.02.2015).

ТМУТАРАКАЊЬ, -і, ж. Топ.₁. Давньоруське місто і князівство на Таманському півострові (X–XII ст.).

УКТ₂. Віддалене місце. А взяти на себе чужий кримінал не погодяться, мабуть, навіть таємничі добродії з Перечина, Волівця або Тмутаракані (Багнет, 26.06.2009).

ТРИСТАН ТА ІЗОЛЬДА, ЛА₁. Легендарні персонажі середньовічного лицарського роману XII століття. У 1982 р. на честь даних персонажів Міжнародний Астрономічний Союз присвоїв краєтерам на супутнику Сатурна Мімасі найменування Трістан і Ізоolda.

УКЛА₁. Закохана пара. Відколи існує людство, схиляється воно перед великим коханням: Орфей та Еврідіка, Трістан та Ізоolda, Ромео та Джульєтта... (Рівне вечірнє, № 13, 16.02.2004). Самі урагани чого варті. Жаннет і Ель-Нін'йо, Ізидора і Френсис – як вони перегукуються через океани, як вони

прагнуть одне до одного! Це великий роман. Це Трістан та Ізоolda стихій (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

ТРИНДИЧІХА, -и, ж. ЛА₁. Персонаж із кінофільму «Весілля в Малинівці», поставленого за оперетою Б. О. Александрова.

УКЛА₂. Балакуха, торохтійка. Та ту триндичиху як не спиниш, то буде три дні цокотіти (Чабаненко-IV. 134). Юля така триндичиха, вона собі навіть створіння світу припише, якщо їй то рейтингу додасть; Таких жіночок-триндичих на базарах України – повно (УНІАН, економіка). Твоя Триндичиха програла (Українська правда, обговорення статті «Вибори завершилися? Вибори тривають!». 10.02.2010). Ось на дереві сорока Триндичиха білобока (Степовий А. Дитяче).

ТОРКВЕМАДА, -и, ч. Антр.₁. Іспанський інквізитор (2 пол. XV ст.), активний учасник вигнання з Іспанії у 1492 р. євреїв. Відомий своєю жорстокістю. Ще в епоху Торквемади Ти збирала свій ясир (Кухта В. Гуцульський Париж).

УКА₁. Жорстока й хитра людина. – Ти чув? „Якщо щось потрібно, заходь-те!“ От познущався, Торквемада! (Григорич М. Варфоломієва ніч).

ТРЕТЯ ВУЛИЦЯ БУДІВЕЛЬНИКІВ, ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ, КВАРТИРА ДВАНДЦЯТЬ. Топ.₁. Вулиці Будівельників (Перша, Друга, Третя, Четверта вулиці Будівельників) – назва чотирьох вулиць, утворених при забудові Південного Заходу Москви в кінці 1950-х років. Отримали свою назву на честь будівельників району Південного

Заходу Москви. У 1960-х роках були перейменовані. Адреса використана в сюжеті радянського, 1975 року, двосерійного художнього телефільму «Іронія долі, або З легким паром!» режисера Ельдара Рязанова: москвич Женя Лукашин готується зустріти Новий рік зі своєю нареченою Галею в квартирі за адресою 3-я вулиця Будівельників, будинок 25, квартира 12. По іронії долі він опиняється в Ленінграді, за тією самою адресою. У Ленінграді 3-ої вулиці Будівельників не існувало ніколи, зате з 1955 по 1962 рік існували відразу дві вулиці Будівельників.

УКТ₂. Типова забудова. *Майже так саме планування на дачі колишнього тестя, ніби на всю Україну один архітектор – чиста тобі Третя вулиця будівельників, двадцять п'ять, квартира дванадцять* (Кокотюха А. Повзе змія).

ТРОЯ, -ї, ж. Топ.₁. Троя (Іліон) – багате місто у Тriadі, на північно-західному узбережжі Малої Азії, завойоване і пограбоване ахейцями, увічне в «Іліаді» Гомером. Історичність міфічних повідомлень підтверджена наприкінці ХІХ ст. Розкопками нім. Археолога Г. Шліманна. Троянська війна – війна ахейців, очолюваних царем Агамемноном, проти Трої (Іліону) на початку ХІІ ст. До н. е.; приводом до війни стало викрадення Парісом Єлени (дружини Менелая). 100-тисячна армія близько 10 років тримала місто в облозі, врешті взяла його, удавшись до хитрощів – троянського коня. Троя була переможена і зруйнована.

УКТ₂. Переможене і зруйноване місце, країна. Часто асоціюється з Україною. *Ми росли, ми були...ми себе записали в герої, Та клюють нас орли В*

українській заклъованій Трої (Кремінь Д. Простенький мадригалик). *Може, ці записи все-таки можна назвати молитвою. До небесного Батька, до горнього Краю. До нашого Краю і до нашого німечного Батька, якого ми все-таки винесемо на плечах із цієї вічно палаючої Трої* (Москалець К. Бахмач Пасажирський). *Ми вийшли з бездонних глибин, З уламків розбитої Трої... Розвієм нові міражі, Старою захоплені грою. Нам тільки б дійти до межі... врятуємо Трою* (Кухта В. Гуцульський Париж). *Ось і знову / спину вогнем пропікає / озирнутись боюся до повалених стін – / Чи Батури кривавить / чи Троя щезає...* (Завгородній Ю.). *Це Україна. Троя й Карфаген* (Кремінь Д. Елегія троянського вина).

2. Руйнація. Троещинська Троя (назва репортажу на СТБ 19.08.2011 про активні виступи киян проти незаконної забудови території парку торговельним комплексом).

3. Місто, край, що славився тісними торговельними зв'язками, спричиненими вигідним розташуванням. *Відтепер повинні прискоритися процеси, що покликані перетворити той же Севастополь в українську Трою* (античне місто стояло на торговельних шляхах із Середземномор'я до Чорномор'я і втратило своє значення внаслідок геополітичних змін в регіоні) (Голос України, 24.02.1996 р.).

◇ **Троянський кінь** (троянська кобила) – підступний дарунок, який полегшує перемогу; обманні дії. *Не обійшлося в цій історії, найімовірніше, і без участі „троянського коня” в керівництві комбінату, який захищав інтереси „прихвизаторів”* (Урядовий кур'єр, 25.10.2005 р.). *Вона й сама, ошу-*

кана небога, збагне якогось рокового дня, що та американська допомога – страшніша за троянського коня (Бортняк А. Бійтесь данайців). Для амбітної Вітренко в лавах СПУ виявилось чи то замало радикалізму, чи гідної її достоїнств посади. Вона зростила „троянську кобилу”, що прибрала собі назву Прогресивної соцпартії (Капелюшний Л. Візантійський синдром).

ТУЗЛА, -и, ж. Топ₁. Острів посередині Керченської протоки, що територіально належить до м. Керч, АРК (Україна), являє собою витягнуту в напрямку з півн. Заходу на південь косу з піщаним берегом, що розмивається. *І, очевидно, на розвиток ідеї Єдиного Економічного Простору Росія раптом почала будувати дамбу навпрошки через Керченську протоку, пригрібаючи острів Тузлу собі... Там тої Тузли кіт наплакав, але для пробного каменя дружби досить* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

(↓) УКТ₂. Політичний конфлікт; причина конфлікту. Конфлікт навколо о-ва Тузла – кризовий момент в українсько-російських відносинах, спричинений спорудженням Росією у вересні 2003 р. дамби в Керченській протоці від Таманського півострова до острова Тузла. У липні 2005 р. Росія визнала, що Тузла та води навколо неї належать Україні. *І там, де острів Тузла, Свободонька загрузла* (Бровченко В. Перед Покровом). *Тузла роздору: 5 років по тому* (назва статті у «Львівській газеті», 23.07.2008).

□ **Тузли́тися** – перебувати у невідзначеності, вагатися, бути нерішучими у державних справах. *Восени 2003 року завдяки прем'єр-міністру Вікторові Януковичу в українському лексиконі з'явилося слово «тузли́тися». «Тузля́ться» українські й російські дипломати досі (СОУММ). Тепер можна трохи заспокоїтись та почекати, до чого дотузли́ться на внутрішньому нашому фронті у Верховній Раді* (ЛУ, 22.02.20 04).

У

УНТЕР ПРИШИБЄЄВ, -а, ч. ЛА₁.

Персонаж однойменного оповідання А. П. Чехова.

УКЛА₁. Чиновник. *Якийсь унтер Пришибєєв ще царський сказав колись: «Казатін». І наші рідні пришибєєнки, вже сучасні, щоб не порушувати великодержавні традиції, в один голос: «Казатін! Казатін! Казатін!»* (Дудар Є. Дерзай, Іване!). *В одному місті начальству програма не до вподоби, в іншому свій унтер Пришибєєв взагалі ніяких зборищ і концертів не дозволяє* (Цікаві бувальщини. Про М. В. Лисенка).

УОТЕРГЕЙТ (Вотергейт), -а, ч.

1. Топ.₁. (англ. Watergate). Архітектурний комплекс в північно-західному Вашингтоні, збудований у 1962–1967 рр. Комплекс містить готель, офісні та житлові будови. Назва походить від англ. 'вода' та 'ворота'. Уотергейт розташований на березі річки Потомак. Більше відомий через т. зв. „Уотергейський скандал”, наслідком якого стало дострокове припинення повноважень Річарда Ніксона.

2. Хрон.₁. Проникнення в 1972 з метою шпionажу агентів ЦРУ до штаб-квартири демократичної партії, розміщеної в готелі «Уотергейт», і політичний скандал, що трапився після цього. Варіанти хрононіма: **Уотергейтська (Вотергейтська) справа, Уотергейт-1.**

УКХрон.₁. Політичний скандал. О. Мережко: *Як ми всі знаємо, американські правничі стандарти розвивалися, так би мовити, від скандалу до скандалу. «Вотергейт», наприклад, іс-*

точно вплинув на цей процес. Ми все чекаємо на український «Вотергейт», аби очиститися (Юридична газета, № 41 (174), 14.10.2008 р.).

◇ **Уотергейський змовник.** «Уотергейський змовник: одкровення перед смертю» – назва статті про скандал у Киргизії, що розгортається довкола звинувачень, з якими виступив колишній прем'єр (Закон & бізнес, № 26, 26 червня – 2 липня 2010 р.).

□ Конотативний суфіксoid – коренева морфема **-гейт**. Використовується для позначення всіляких скандалів та афер. *Хто й нащо ініціював Артекгейт?* (скандал, пов'язаний із звинуваченнями директора Артеку у педофільстві, ТСН, 11.11.2009). *Після подій у Перській затоці телефонує Горбачов до Рейгана: – Чи не боїшся ти „Ірангейту”?* – *Ти б сам краще боявся „Урангейту”!* (Грибочки з-під Чорнобиля. Анекдоти часів ядерної катастрофи записано з народних вуст Богданом Жолдаком).

УРІОПІНСЬК, -а, ч. Топ.₁. Місто на півночі Волгоградської обл. Росії.

УКТ₂. Далека глуха провінція. *Тому що це не ви запрошуєте його переїхати до вас в Урюпінськ для сумісного проживання в однокімнатній «хрущовці» з виглядом на смітник* (Корисні поради. Етапи знайомства з іноземцем). *Це вам не якийсь там Урюпінськ* (Солодко П. Мандри волиняка по Миколаївщині). *Начальство іноді дивується прагненню людей сімейних попрацювати у вихідні чи з'їздити у відраджєння в Усть-Урюпінськ* (Освіта.ua. Досьє на трудо-

голика). *Бо головне для нього* (В. В. Пу- тіна – Г. Л.) – безпека багатомільяр- дних рахунків, відкритих аж ніяк не в Ощадному банку міста Урюпінськ (Львівська газета, 13.05.2006). Є. С. Отін засвідчує появу в сучасній українській мові нового аналога російському коно- тоніму *Урюпінськ* – його паронімічного ойконіма *Цюрупінськ* (*Цюрюпінськ*) від назви міста в Херсонській обл., яка на- лежить до синонімічної пари із квазі- топонімом *Задупинськ*. Розвиток нега- тивної референтної конотації відбувся під впливом російського конотоніма.

Пока никаких реформ в экономике нет, коррупция процветает, суды не явля- ются независимыми. Для европейцев суд – это священная корова. Они ви- дят, что у нас происходит. Проблема ведь не в России, а в каком-нибудь Цю- рюпинском суде или задупинском уча- стковом милиционере (еженед. «Кієв- ский телеграфъ» (Украина) от 28 мая – 3 июня 2010 г., из интервью с народ- ным депутатом Верховной Рады Та- расом Черновилом). (Е. С. Отин. Сло- варь коннотативных собственных имен, 3-е изд, с. 441.).

Ф

ФАВОР (ТАВОР), -а, ч. Топ.¹. Гора в Ізраїлі. *Преображення Господнє служить праобразом і початком преображення людства і всіх тварин. Преображення Лиця Господнього і блиск Його одягу на Фаворі пророкували майбутнє прославлення тіла праведників* (З проповіді свящ. Івана Голуба на Преображення Господнє).

УКТЗ. Нове Преображення. *Йому боліли його несправджені мрії про віта пова – нове життя, – в якому він колись, у молодості, сподівався побачити і свою «нову Фавор» – Україну... Ту, яка без «бандитів і отаманів», здатних «загородити Європу» (Панченко В. «Блакитні й червоні мрії мої...»).*

ФАЇНА РАНЕВСЬКА, -и -ої, ж. Антр.¹. Фаїна Георгіївна Раневська (уроджена Фаїна Гіршівна Фельдман, 1896–1984) – радянська актриса театру та кіно, народна артистка СРСР.

ОКА. Некрасива жінка з великими формами, грубим голосом, але приваблива щирим і невгамовним характером. *Вчилася з Надією Румянцевою, Руфіною Ніфонтовою, Ізольдою Ізвіцькою, Майєю Булгаковою, Риточкою Крициною, яку звали не інакше, як надія і наша друга Фаїна Раневська (Конюхова Т: «Я безтурботний песиміст»). – Синку, а якого вона віку? – прокуреним басом Фаїни Раневської спитала мама* (Гримич М. Варфоломєєва ніч).

♦ **Фаїнораневська (постав)** Члени виборчої компанії Павла Івановича Печеніга поглянули на її фаїнораневську

поставу й завмерли, мов слухняні пацієнти у стоматологічному кріслі (Гримич М. Варфоломєєва ніч).

ФАНТОМАС, -а, ч. ЛА¹. Літературний персонаж (фр. Fantômas), створений французькими письменниками Марселем Алленом та П'єром Сувестром у 1911 р., геніальний злочинець, що приховував своє обличчя, один із найвідоміших образів французької літератури і кіно. Фантомас з'являвся в 32 романах, написаних Алленом і Сувестром у співавторстві, і в 11 романах, написаних Алленом після смерті співавтора. У нашій країні відомий за комедійною трилогією Андре Юнебеля «Фантомас» (1964 р.), «Фантомас розлютився» (1965 р.) та «Фантомас проти Скотланд-Ярду» (1966 р.), пізніше – «Фантомас знімає маску». У цих комедіях головні ролі зіграли Луї де Фюнес (комісар Жюв) і Жан Марє (дві ролі: Фантомас і Фандор).

УКЛА¹. 1. Злочинець, найчастіше – той, що ховає обличчя за допомогою чорної маски з жіночої панчохи. *«„Фантомас” знімає панчохи»* – назва статті про злочинця, який грабував банки на Донеччині (Україна молода, 20.12.08 р.). *Яроповецький фантомас задушив пенсіонерку заради грошей* (Новини Житомирської області, 09.07.2010).

2. Заплутана ситуація. *Я в цьому нічого не шарю, як вставляти аву, удалиться зі списку, короче – Фантомас* (Портал Броварської локальної мережі).

3. Некрасива людина. Мене мати на-родила на святого Спаса, дала мені личенько як у Фантомаса (Нар. тв.).

4. Прізвисько Голови Комітету суд-дів Федерації футболу Італії та члена суддівського комітету УЄФА П'єрлуї-джі Колліни, якого призначено суддею на Євро-2012. Через хворобу шкіри він у 24 роки втратив волосся, бороду, ву-са та брови.

5. Потяг Київського метрополітену. Той найперший потяг, пригадує Іван Чубенко, називали «Фантомас». Мовляв, такий же непередбачуваний, як і попу-лярний на той час кіногерой (Від жетона до вагону: у метрополітені сьогодні відкрили музей, Новини, 04.04.2010).

6. Назви пам'ятників, поставлених у 60-і роки, які з часом через окислення набули зеленого кольору. Символічно, що один з найстаріших монументів міста (м. Надвірне – Г. Л.) поставле-ний у 1964 року саме нафтовикам – на честь 100-річного видобутку нафти (щоправда, його називають Фантома-сом – через зелений колір, що з'явився з часом) (Український тиждень, № 39 (48) за 26.09.2008 р.). Пам'ятник «Трудівни-кові Луганщини» встановлений у листо-паді 1967 року. Автори пам'ятника: скульптори І. Овчаренко, І. Чумак, ар-хітектор В. Житомирський. У народі пам'ятник отримав декілька прі-звиськ: «мужик з факелом», «палій» і навіть «фантомас» (NGO.Donetsk.ua).

7. Той, хто швидко пересувається. А Канчелара (Фабіан Канчелара – італій-ський велосипедист) – це просто Фан-томас якийсь (Львівський велофорум. Поїзденьки).

8. Люди в масках. Луцьк перетвори-вся на місто «фантомасів» – лікарі

пояснили, як правильно оберігатися від грипу (Волинська правда, 03.11.2009 р.).

9. Алкоголік, п'яниця (ССУС, с. 303).

♦ **Фантомасом (мандрувати).** Спо-сіб мандрувати. Як мандрувати, якщо мандрувати хочеться, а грошей мало? Ну, звичайно, по-дикуму: автостопом, «фантомасом», місцевими автобуса-ми і без детальних попередніх планів (Манай А. Мандри і міжнародна полі-тика).

♦ **Фантомас розлютився.** Про лю-дину у гніві. Вислів виник на основі назви одного з фільмів про Фантомаса.

ФЕБ, -а, ч. МА₁. У грецькій міфоло-гії – друге ім'я Аполлона.

(↓) УКМА₁. Поетичний образ сонця. Потім, коли Феб піднявся високо в зо-ррянім небі, Януш ... побачив Військо козацьке. (Покалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових). Доц-проливний ворогів відганяє, що бились завзято, Феб заховався за хмари, за-йшло життєдайне світило (Там само).

ФЕДЯ, -і, ч. Антр.₁. Чоловіче особов-е ім'я, твірне від **Федір**.

УКА₄. Недоумкуватий. Конотонім з таким значенням наводять Є. С. Отін, В. Ужченко у східнословобанських і степових говірках.

♦ **Федя з Балабуївки.** Недоумкува-тий. «Балабуївка – очевидно, ойконім, що пов'язується з основою бал- "говори-ти, балакати, балабонити" (такого населеного пункту взагалі в Україні не фіксується). Загальновідомий також і семантико-стилістичний пейоративний "ореол" слова Федя (Хведя)», – відзна-чає В. Ужченко (ФСССГД, с. 501). Те саме: **Федя з бугра. Федя Бирик. Федя з десятої (шахти). Федя з Єпіфанівки.**

ФЕМІДА, -и, ж. (**ТЕМІДА**, **ТІМІС**). МА₁. У давніх греків богиня права, законного порядку і передбачень, друга дружина Зевса.

УКМА₁. Правосуддя. Він прослужив уже понад рік на полігоні кухарем. Тут, у медпункті, ховається від солдатської феміди і нібито лікує ваду серця (Андрухович Ю. Зліва, де серце).

◇ 1. **Служителі Феміди** – правоохоронці. Цікаво, що зараз колишні міліційні чини та інші служителі Феміди дуже полюбляють дорікати сьогодинішнім правоохоронцям за їхню неабияку небалість у розкритті злочинів (ПіК, № 42, 2003 р.). Коли помиляється лікар, або водій на дорозі калічить чиєсь життя, то він постає перед судом, а служителі Феміди, як правило, є безкарними не лише за службові помилки, а й нерідко за злочинні дії (Собчук В. Коло).

2. **Установи Феміди**. Правоохоронні органи. Війна за суди (президент і коаліція розпочали боротьбу за право призначати керівництво сотень установ Феміди) (Експрес, 5–6 червня 2007 р.)

ФЕРМОПІЛИ (ТЕРМОПІЛИ), мн. Топ.₁. Гірський прохід, де грецьке військо 480 р. до н. е. перепинило шлях величезної армії перського царя Ксеркса. Коли більшість грецьких воїнів відійшла звідси на захист Афін, 300 спартанців тримали тут оборону, поки всі не загинули.

УКТ₁. Трагічне військове випробування. Я Пітерів не буду захищати, Тож з “Двадцять третім” прошу не вітати! Як доля нам підкине Фермопіли, Під Крути і Батури ладен стати (Пилипчук Д. Мої рубаї). В. Чорновіл: Крути називають українськими Фер-

мопілами (Час, 05.02.1998). Ходив з малим на Аскольдову могилу, треба ж колись приступати до національного виховання. Хотів розповісти йому про наші українські Фермопіли, про тих героїв – їх було триста, як і спартанців... (Костенко Л. Записки українського самашедшого). А в підпільному (бо в СРСР ці факти, зрозуміло, замовчувалися) виданні „Повстанець» (за січень 1945 р.) вміщено статтю під назвою „Українські Термопіли — вічнославні Крути” (Літопис УПА. Нова серія. Т. І. Видання Головного Командування УПА / [упоряд. Ю. Черченко, В. Кук, В. Галаса, О. Вовк]. – К : Торонто: б. в., 1995. – 481 с.).

ФРАНКЕНШТЕЙН, -а, ч. ЛА₁. Віктор Франкенштейн – головна дійова особа роману Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» (1818), а також персонаж (що часто виступає під іменами Генрі Франкенштейн, доктор Франкенштейн або барон Франкенштейн) безлічі книжкових, драматургічних і кінематографічних адаптацій його сюжету. У передмові на друге видання «Франкенштейну...» у 1931 році уже під власним іменем – Мері Шеллі запитує себе: «Як могла я у тодішньому своєму юному віці, вибрати і розвинути таку жахливу тему?» (exlibris.ua. kafedra).

УКЛА₁. Лікар-експериментатор. ...лікарі, ці новітні Франкенштейни, які не те що волосинку навчилися учиняти білою чи чорною і до зросту додавати скільки завгодно ліктів (за відповідну плату), а й саму Поверхню вирішили зробити безсмертною (Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу: Хронопис кінця тисячоліття).

2. Той, хто створює потвор чи потворні явища. Це невиліковна хвороба, вірус якої вигадав злий геній, український Франкенштейн Леонід Кучма (про прослуховування підлеглих) (Українська правда, 01.11.2002).

3. Потвора. У масовій культурі часто трапляється змішування образів Франкенштейна і створеного ним чудовиська. *«Плівки Мельничука»* – це значною мірою його (Л. Кучми – Г. Л.) власне породження, він сам створив країну, де всі стежать за всіма. Він став жертвою власного Франкенштейна. (З інтерв'ю Миколи Рябчука *«Дзеркалу тижня»*, 27.10.2007). Фінал таких недолугих структур відомий: партія Віктора Балоги може стати Франкенштейном української політики (Вибори в Україні: народ має знати правду). Чи не зароджується в хаосі української корупції та безідейності новий Франкенштейн? Той монстр, що за декілька років може стати потужною силою (Політикантроп). Януковича назвали Франкенштейном Кремля (tochka.net. Новини, 24.06.2010).

□ **«Франкенштéйн»**. Розмовна назва триколісного автомобіля – дешевого транспорту, колись поширеного бідних країнах, а тепер – лише в КНДР.

◇ **Їжа Франкенштейна**. Продукти зі спотвореним генетичним кодом. *МО-продукти вже називають їжею Франкенштейна* (Вежа. Новини Івано-Франківщини, 07.09.2009). Назва статті *“Меню Франкенштейна”* з підзаголовком *“Дієвого механізму захисту буковинців від генетично модифікованих продуктів не знайдено”* (“Доба”, 01.11.2007 р.). Відтак без об'єднання зусиль усіх зацікавлених служб, включно з правоохоронними органами і прокуратурою, не вар-

то навіть сподіватися, що запроваджена з 1 листопада маркування ГМ-їжі стане панацеєю від “їжі Франкенштейна” у меню пересічних буковинців (Там само).

ФРАНКО́, -а, ч. Антр.1. Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, учений, перекладач, громадсько-політичний діяч, видавець; доктор філософії Віденського університету; писав українською, польською, німецькою мовами.

УКА₂. 1. Працьовитий письменник. Щодня Олена пише не тільки по кілька десятків листів на підтримку родичів, друзів, однокласників та знайомих по всій Україні, а й натхненно творить правдиві життєві історії у нашу газету. За це, окрім почесного звання *«Матері Терези»*, її величають *«Франком у спідниці»* (Ната Торська, *«Мати Тереза»* із ... Залижні).

2. Купюра номіналом 20 гривень з портретом І. Франка. Як справжньому поетові, я дав йому „Івана Яковича Франка” і побажав почувати в різних місцях з Василем Івановичем (Шкляр В. Ключ).

ФРАНЦІСЬК з АСС ІЗИ, -а, ч. Антр.1. Проповідник, засновник ордену францисканців (бл. 1181–1226); 1228 канонізований; закликав до покаяння, бідності і любові до ближнього; проголошував радість життя, яка випливала з любові до Бога і усіх створінь; покровитель екології (УСЕ, 1435).

УКА₁. Людина, що прагне до аскетизму, покаяння. Його покликанням було мріяти, голодувати, молитись, стати святим. Та час, за якого йому довелося жити, не надавав ніякої ваги подібним

ФРО́СЯ

справам. Той час зневажав це. Людину, покликану бути Франциском Ассізьким, примушували носити заштопані дружиною шкарпетки й працювати в бурі над складанням статистичних таблиць (Домонтович В. Без ґрунту).

ФРО́СЯ (Хр́ося), -і, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, твірне від **Євфросинія**.

УКА₂. 1. Простакувата, недалеко дівчина.

2. Неохайно одягнена.

◇ 1. **Фрося з водокачки**. **Фрося з пивзаводу**. **Фрося з бомбоскладу**.

Фрося Кулакова. Пришелепкувата (ФСССГД, 503).

2. **Фрося Бурлакова**. Неохайно одягнена людина. Конотонім походить від імені героїні комедійного художнього фільму (актриса Катерина Савінова) «Приходите завтра», поставленого в 1963 р. режисером Євгеном Ташковим. *І ми, вирішиш у селі, не почували себе Фросею Бурлаковою* (Колесников М. Спекотне літо 1978). Вживається як УКЛА і в російській мові: *Новая Фрося Бурлакова. Как Дина Гарипова влюбила в себя миллионы* (Аргументы и Факты, 03.2013).

X

ХАРИТОН, -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я. *Харитон Шакула був чоловік вже немолодий – літ під сорок* (ВІЛС, 108).

УКА₂. **Харитон** – неповороткий й простакуватий чоловік, хлопець. *Оце ще мені Харитон! Повертається, як ведмідь за горобцями* (Чабаненко-IV, 190).

ХАЦАПЕТІВКА, -и, ж. Топ.¹. До 1958 р. – назва міста Вуглегірськ Донецької обл. *А чи знаєте ви, що анекдотична Хацапетівка насправді входить до складу Єнакієвської ради?* (Рівне вечірне, 03.03.2002).

УКТ₂. Околиця, захолустя. *Не всім подобається й ідея встановити пости на в'їздах у Київ, де з автомобілістів братимуть грошову компенсацію за забруднення. Мовляв, тоді так само може вчинити будь-яка Хацапетівка. Але ж ми живемо не в Хацапетівці, а в столиці* (Хрещатик, 12.10.2001). *А мені не здається, що Чернівці якась там Хацапетівка!* (Нові тарифи People@net з 01.03.2009). *І ще одна причина, я думаю, в тому, що більшість вітчизняних скоробагатьків-«забудовників» не кияни. Їм не шкода, вони приїхали з провінції підкоряти столицю. Її підкорюють, виходячи з власного розуміння про «красу» розбагатілого селяка. Все має бути „по-багатому”, величезне, і головне, в центрі, біля „лазні і церкви”. От і ліплять страхітливу Хацапетівку-сіті, на яку не маємо ради* (Тижень, 05.02.2008, стаття Іди Ворс під назвою «Хацапетівка-сіті», в якій вона розмірковує про причини появи страхітливих новобудов у Києві). *А джерело*

можемо вказати: Іван з міста Хацапетівка (Informatic.org.ua/Forum38-220-2). *А ми ще пнемося в Європу. Ну пніться, з вашою столицею, як з Хацапетівкою якоюсь, з Національною бібліотекою, як Народний Дім «Просвіта» цього ж таки села Хацапетівки* (Історія Однієї Міні-спідниці, або Як Шайтана у Вернадку їздила). *А що Торонто – так це не Хацапетівка* (extrim.blokbasters.ru/video). *Якщо провести аналогію між коліями й автострадами, то київські колії є розбитим напівзаасфальтованим провулком у селі Хацапетівка* (correspondent.net). *От прийшов час йому вступати до ВНЗ з його далекої сільської школи в селі Хацапетівка* (dereks.livejournal.com).

◇ **«Доярка з Хацапетівки»** – назва українсько-російського телесеріалу 2007 р. (режисер Павло Снісаренко, композ. Мирослав Скорик, Олег Скрипка). Як відомо, досі нам пропонували втішатися здебільшого російськими мелодраматичними серіалами, хоч і без винятків; українські «Зцілені коханням», «Доярка з Хацапетівки», «5 хвилин до метро» та деякі інші склали аналогічній продукції російського виробництва пристойну конкуренцію, а часами й випереджали її (Мазур О. «Сусіди» пообіч екрану).

ХВЭСЬКА (ФЭСЬКА), -и, ж. Антр.¹. Жіноче ім'я, утворене від імені Федора.

УКА₂. **Язиката Хвеська (Феська), Язиката Текля**. Вираз утворився на основі народної казки. Називає дурну та балакучу жінку, рідше – балакучу

людину взагалі. У кого ж такий довгий язык, як не у нашої язикатої Хвеськи – Оксани Батючки (3 розмови, 2004 р.). Варфоломійович скорчив гримасу невдоволення: – Ти ж – язиката Хвеська! Всьому місту враз вибовкаєш усі воєнні таємниці! (Гримич М. Варфоломійова ніч). Казковий персонаж язикатої Хвеськи поширений у народній афористиці: “Без нашої Фесі тут не обійдеться», “Язиката Феська будинок рознесе” (В. Жайворонок. Українська етнолінгвістика). – Я думаю, твій полковник ще прийде. – Він не така язиката Хвеська, як ти (ТВ, мультфільм “Симсони”). Треба подумати, кому цю новину сказати, якій-небудь язикатій Хвесьці (к-м “Асистент”). Бридкий Хей, язиката Хвеська, балакучий британець – так називають цього боксера (про Девіда Хей, чемпіона з боксу у надважкій вазі, ТСН, 11.11.2009 р.).

♦ «Язиката Хвеська». Рубрика новин шоу-бізнесу на «Нашому радіо» та псевдонім ведучої цієї рубрики.

ХІМКА (Юхія). -и, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я.

УКА₂. Недоумкувата жінка, персонаж багатьох приказок: *Шукає Хима Юхима, а Юхим біля неї; У тієї Хими свято щоднини; Се Химка хазяйка, Химка-хазяйка, тільки лопати нема; Була Хима Євдокима, пішла позивати: присудили Євдокиму ще Химу прохати.* Як Хима з Єрусалима (Прислів'я та приказки, Україна сміється). У фразеологічному фонді українського народу є “позитивні” та “негативні” імена. Л. Скрипник відзначає: “вже здавна на Україні невдах називають Хоною чи Химкою, некультурних, “неотесаних”, недоумкуватих – Гапкою, Феською,

Хіврею, дурнів – Стецьком, неуважних, неспритних – Солохою, Солоп'єм тощо” (Скрипник Л. Г. Власні назви в українській народній фразеології Л. Г. Скрипник // Мовознавство. 1970. – № 2. – С. 54–66).

♦ 1. **Хіміні кури.** Нісенітниця. – Молов усяку всячину, городив про Хіміні кури (Іванина В. Любов і смерть узурпатора). В Одесі «Хімініми курами» називають ділків, які продають бракований товар чи пропонують сумнівні угоди. «Та це якісь Хіміні кури!», – казали покупці, коли розуміли, що їх намагаються надурити. Є легенда, що на Олексіївському ринку торгувала тітка Хима. Вона заговорювала зуби покупцям і підкидала на ваги телячу кістку чи підсовувала дохлих курей або котів, замість кролів. Згодом її почали оминати. Після цього й виник вираз «Хіміні кури» (<https://gazeta.ua/> 15 травня 2017).

2. Носитися, як Хімка з маслом. Приділяти занадто багато уваги незначному (ФСССГД, с.511).

ХІВРЯ, -і, ж. Антр.₁. Жіноче ім'я, утворене від імені **Февронія**.

УКА₂. Дурнувата жінка. *Оце мені Хівря! Для чого я тебе тут поставила! Нашу Хавроню (Хіврю) хто хоч обдуре* (Чабаненко-IV, 186, 196).

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Богдан-Зіновій, -ого, ч. Антр.₁. 1595–1657, гетьман Війська Запорозького з 1648 р., керівник козацької революції 1648–1657 (Хмельниччина), засновник Козацької держави XVII–XVIII ст.

♦ **Батько Хмель** – купюра номіналом 5 гривень, на якій зображено

Б. Хмельницького. *Призерам олімпіад вручили по конвертику з батьками Хмелями всередині, чемних погладили по голівці, а нечемним, як то кажуть, добре дали по сраці* (Дереш Любко, Культ).

ХОМА́, -и, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я.

УКА₂. 1. Недоумкуватий, простакуватий чоловік. *Ну що ти будеш робити з тим Хомою? Взяв і пороздавав чужим дітям яблука* (Чабаненко-IV, 197). Дуже поширене у приказках: *На бідного Хому і дерево падає. Зробив Хома, та й дома нема. Не зівай, Хома, на те й ярмарка. Оце виграв, як Хома на булках. Казав Хома, що грошей нема, а їх ціла купа. Якби хотів Хома, то робив би і дома. Іздаду знать, що Хомою звать. На безлюдді і Хома – чоловік, а Гапка – ще й люди.*

2. Проста людина. *Учителю, хто ми? Ми Химки і Хоми* (Кремінь Д. Замурована музика).

□ **Х́оми**. Пісні печені коржі. Конотонім міг виникнути під впливом коно теми 'проста людина'. (Пор. значення конотоніма *бобик*).

◇ 1. **Зашитися, як Хома в «Отче наш»**. Потрапити в безвихідне становище (ФССГД, с. 514).

2. **Хома́ Хасцький**. Непутящий чоловік. В. Ужченко пояснює так: «Можливо, як каламбур від слова *хай* (під впливом відомого персонажа з «Праща-пороносців» О. Гончара)» (ФСССГД, с. 514).

УКА₁. **Хома́ (Фома́) невіруючий, Хома́ невірний**. Образ Фоми невіруючого запозичено з Нового Завіту. *А ти, дурню, й повірив? – перебила його Параска. – Казала ж тобі: не вір і не йди... А ти таки поліз, Хома невірний!*

(П. Мирний). – *А я ще не знаю, – мовив Маркіян. – Я ще не зовсім зважив свої сили. А щоб збагнути її, потрібно невірному Фомі діткнутися до ран...* (Іванчук Р. Вода з каменю). *Конику мій невірнику апостоле мій хома /іду на зорю вечірню /зріжу цукрову сопілку /сяду над океаном / та вже мене і нема* (Немирич С. Козак Ямайка).

ХОРТИЦЯ, -і, ж. Топ.¹. Найбільший острів на Дніпрі, унікальний природний й історичний комплекс. Входить у міську зону м. Запоріжжя, довжина 12 км, ширина 2,5 км. На північ біля дніпровського порога Вільного був острів Мала Хортиця, де Д. Вишневецький 1552 або 1554 заснував першу Запорізьку Січ; до 1775 у складі володінь Запорозької Січі; з 1965 історико-культурний заповідник, музей історії запорізького козацтва.

ОКТ. Національна святиня. *Від Січі немає сліду, зацвів Дніпро, як мертвий став. Та, заховавшись в Енеїду, наш козарлюга реготав. Це попід небом реготали землі безсмертної сини – І Хортиці гранітні скали, і Ненаситця буруни* (Руденко М.).

□ **«Хортиця»** лікero-горілчанний завод у Запорізькій області, названо на честь острова Хортиця.

ХОТТА́БИЧ, -а, ч. ЛА₁. Чарівник, персонаж повісті російського письменника Л. Лагіна.

УКЛА₁. Мрійник, що не враховує досягнень науки. *Ці доценти і професори – “старики Хоттабичі”, адже вони знехтували найновішу наукову інформацію продукту* (“Віче”, 2009, № 24).

□ **Хоттабіза́ція**. “Хоттабізація” – один з трьох ефектів на шляху до

отримання ментального (Там само). Цікаву графіку цього поетоніма застосовано у назві одного із магазинів з широким асортиментом товару (м. Донецьк): Ноттабуч.

ХРЕЩАТИК, -а, ч. Топ.1. Головна вулиця Києва. Її довжина 1,2 км. Це одна з найменших головних столичних вулиць. *Хрещатик для України – все одно що Єлісейські поля для Франції, Бродвей для США чи Тверська для Росії* (inozmi.glavred.into).

УКТ₂. Головна столична вулиця. Один іноземний журналіст у 1916 році в пориві захоплення вигукнув: «Київ – майбутня столиця Росії, Хрещатик – Бродвей!» (Галайба В. 1200 метрів історії). Це не означає, що людина сприймає свій провулок, свій Арбат чи свій Хрещатик як товар (Согомонов А. Сучане місто: стратегія ідентичності). Мандрівку по Барселоні продовжили на бульварі Рамбла – місцевому Арбаті-Хрещатику-Невському. Тут є «Рамбла квітів», «Рамбла Птахів», «Рамбла художників» (Широкова А. Я не оцінюю і не аналізую...).

□ **Новохрещатик**. Хутір у Ростовській області.

ХУТІР МИХАЙЛІВСЬКИЙ, -а -ого, ч. Топ.1. (кол. Юрасівка). Вузлова залізнична станція Південно-Західної залізниці, остання залізнична станція в Сумській області перед російським кордоном. Через вузлову станцію проходять магістралі «Київ-Москва» та «Орша-Донецьк». На станції міститься відділення прикордонного контролю «Хутір-Михайлівський», що контролює транспортні засоби, вантаж, осіб, які перетинають державний кордон України.

УКТ₂. Прикордонна місцевість. *То й не такого вже й очевидного виглядає ця ментальність «мишканця Хутора Михайлівського», що у відповідь на своє дійсно людське ставлення до сусідів уже не раз отримує то «закручений газовий краник», то сиромолочну, або м'ясну блокаду, а то й погрози ядерними ракетами* (Вибори в Україні: народ має знати правду, 07.03.2008). Але Ю. Буряк спромігся на 1500 сторінках показати питомо український культурний шар, яким повинен пишатися не лише Дніпропетровськ, а й уся громада – від Ужгорода до Хутора Михайлівського (про два томи культурологічного альманаху «Хроніка», присвячені Дніпропетровську) (Грич І. До проблеми «хто є хто», Ін-т Україніки).

«Конотативний діапазон такого символічного значення коливається від значення просто українсько-російського кордону до ширшого значення демаркаційної лінії між Україною і Росією як центром колишньої імперії, що й тепер розцінюють у відповідних колах українського суспільства як основну загрозу для демократії в Україні, її вільного культурно-мовного розвитку й самого факту її державного існування (несхвальна конотація ... з'являється в цих випадках як відбиття несхвального сприйняття такої – справжньої чи уявної в різних випадках – політики Росії щодо України або орієнтації певних кіл українського суспільства, як і давніше, на Росію)», – зазначає О. О. Тараненко. Його приклади: *Перебудова закінчилася на хуторі Михайлівському* (вислів І. Драча в часи пізньої „перебудови“, який охоче цитували в середовищі кіл, що відносили себе до «(національно-демократичних)...»). Багатьом здава-

лося (на початку незалежності України – О. Т.), що ось-ось впаде манна небесна і всі, від Одеси аж до Хутора-Михайлівського, заговорять українською мовою (В. Простопчук. – День, 05.02.1999); ...А тим часом із-за Хутора Михайлівського... плавом пливе фантастично роз-тиражована халтура, низько-пробне читиво з відвертою пропагандою аморальності, цинізму чи навіть з брудотою шовіністичних анти-українських вигадок... (О. Гончар. Будьмо на висоті! Вступне слово на відкритті Форуму інтелігенції України. – РУ, 17.09.1991); ...російська демократія... дуже навіть обмежена – „до Хутора-Михайлівського” (УУ, 2007, № 6, с. 53).

◇ 1. **Через Хутір Михайлівський.** Із дотриманням російських інтересів. Росія це розуміє і, розвиваючи свої власні відносини з ЄС і СОТ, наполягає на своєму варіанті української євроінтеграції – через хутір Михайлівський. Це називається захистом державних інтересів (Контракти, 09.08.2010). (О)Болонський процес: до Болонії через Хутір Михайлівський (назва статті Т. Пе-

чончик та А. Ігнатовича. «Дзеркало тижня», 14–20 квітня 2007). Часом не через Хутір Михайлівський вона (лялька Гітлера із Тайваню – Г. Л.) до нас потрапила? (Політичний оглядач: Імідж України в кривому дзеркалі «братньої» пропаганди).

2. **На Хутір Михайлівський.** Збиратися у дорогу до Росії. Вокзал і на Хутір Михайлівський (Зінченко А. Бері шинель – іді домой?). А далі – «Чемодан. Вокзал і на Хутір Михайлівський» (Сім'я і Дім, 04.09.2009).

3. **За Хутір Михайлівський.** За межі України, в Росію. А ми видрукували матеріал, в якому сказано: якщо вам, генерале (генерал Юдін, командувач ракетними військами на Волині), не подобається земля, яка вас годує, то марш звідси за Хутір Михайлівський (Корсак І. Герої Крут і герої облради... Роздуми після сесії).

4. **По обидва боки від Хутора Михайлівського.** Назва буклету-реклами Міністерства культури і туризму України.

Ц

ЦЕЗАР Гай Юлій, -я, ч. Антр.¹. Римський полководець, політик і письменник (101–44 рр. до н. е.); у 57–56 повністю завоював Галлію; після перемоги у громадянській війні диктатор; блискучо підкорив Віфінію; здійснив календарну реформу; вбитий 15 березня 44 (УСЕ, 1468).

УКА₁. 1. Красивий, гордий, як імператор. Чоловік. *Замах руки маестро – й знову цезар я, біля ніг у мене той же Рим.* (Базилевський В., ЛУ, 08.02.2001. Тут, очевидно, проекція на відому статую Цезаря, де він відтворений із піднятою рукою). *Ген Цезаря незграбно удає* (Маланюк Є. Невичерпальність). *Ти є паном власного! Ти дуже сильний! Ти траурно-зірковий! Ти супермен або цезар! Ти спокійно затикаєш за пояс будь-якого македонського олександра!* (Процюк С. Тотем).

2. Амбіційна людина. *Доморощені цезарі та наполеони час від часу трапляються в багатьох парламентах, але щоб так часто... Бачили очі, що вибирали... Бачили-то бачили, але не дуже й побачили, коли той цезар чи наполеон раптом вигулькне десь „із списку”, мов Пилип з конопель* (Урядовий кур'єр, 04.01.2002).

□ **Цезаризм**. Цезаризмом називають одноосібну диктатуру в поєднанні з формальним визнанням прав народу. Увів це поняття О. Шпенглер у своїй відомій роботі «Присмерк Європи», називаючи ним період правління. *Поменшала людина на очах в страшний добу страшного цезаризму* (Стус В.).

ЦЕРБЕР, -а, ч. МЗ₁. Охоронець брами в підземному царстві – Аїді, страхітлива потвора у вигляді багатоголового пса. Його породили Тіфон, потворний підземний велетень, та страхітлива Єхидна, напівжінка-напівзмія.

УКМЗ₃. Сторож, вахтер. (Короткий словник львівської гвари), Без прикл. *Ось кинулась напереріз примара цербера-вахтера* (В'єнц Г. Гуртожиток).

ЦИЦЕРО́Н (Ціцерон), -а, ч. Антр.¹. Цицерон Марк Тулій. 106–43 рр. до н. е. Римський громадський діяч, оратор, філософ та письменник. *Коли в Цицерона запитували, яка з промов мудреця Демосфена йому найбільше подобається, він відповідав: „Котра найдовша”.*

УКА₁. Оратор. *І треба визнати, що екзамен на Цицерона глашатаї в особі представників Все подільського цукрозаводу склали на відмінно* (Урядовий кур'єр, 31.05.2002). *Відома героїня із “Дванадцяти стільців” порівняно зі спортоглядачами НТКУ – Цицерон* (Дмитровський З. Є. Телебачення у дзеркалі преси). *Ботокуди – цицерони, Ботокуди – то артисти; Як говорять – то з амвони, як співають – акафісти* (Франко І. Ботокуди). *О ціцерон районного масштабу! О демосфен в кольчугі із цитат!* (М. Пшеничний).

ЦУ́КЕРМАН (Цукерма́н), -а, ч. Антр.¹. Поширене серед євреїв прізвище. Див. також **Рабінóвич, Абрамо́вич**.

ЦУКЕРМАН

УКА₄. Єврей. Ну, прибрали Абрамовича, а замість нього з'явиться Цукерман (Публіцистика). Анекдот: Про розповідь директор муніципального підприємства «Водоканал» Ізраїль Абрамович Цукерман (anekdot. Com. Ua).
проблеми міського водопостачання

Ч

ЧАЙЛЬД ГАРОЛЬД, -а, ч. ЛА₁. Герой поеми Дж. Байрона „Паломництво Чальд Гарольда”.

УКЛА₁. Романтичний герой. Якийсь дивний сьогодні, – мовив Славко. – Ніби Чайльд Гарольд. – Бо воно так і є, – сказав я схвильовано. Інколи страшно стає, коли подумаю про свою вулицю чи землю взагалі... – Ну ти їй справді Чайльд Гарольд. Людина, яка не знає, куди себе примістити, а окрім того, так присмно знати про це (Шевчук В.). – А ви, вуєчку, ніколи не задумувалися над тим, що люди міняються, що ніщо не дається навечно? Що сльозливі трістани у свій час ставали кумедними донкіхотами, потім – розчарованими чайльдгарольдами, а нині героями в темряві, і ізольди, і дульсінеї вже не бачать їх, не знають і не відають про їх самопожертву і любов? (Іванчук Р. Вода з каменю). І Вербером страждав я у коханні, і гордим Чайльд-Гарольдом я блукав (Коломієць В.).

ЧАРЛІ ЧАПЛІН, -а. Антр.₁. Легендарний англійський та американський кіноактор та кінорежисер першої половини ХХ ст. Визнаний одним із найкращих коміків в історії світового кіно, тричі нагороджений премією «Оскар».

УКА₁. Український Чарлі Чаплін – Микола Яковченко. Сергій Параджанов називав його українським Чарлі Чапліном. Микола Федорович грав на сценах: Лубен, Прилук, Сімферополь, Черкас, Чернігова, Дніпропетровська, Харкова. З 1927 року – актор Київського академічного театру ім. Франка. Зіграв багато яскравих ролей у кіно.

Фільми «За двома зайцями», «Ніч перед Різдом», «Максим Перепелиця», «Мартин Боруля» та багато інших стали бестселерами і класикою кінематографії, а ролі Миколи Яковченка розібрані на цитати.

Але цей український Чаплін прожив насичене і цікаве життя, хоч доля принесла йому чимало страждань. Заслуженим артистом Микола Яковченко став у 1943 році, звання народного артиста отримав 1970 року (<http://www.discoverukraine.com>).

«**ЧЕРВОНА РУТА**». Хрем₁. Назва популярної пісні В. Івасюка.

УКХрем₂. На Західній Україні – назва приміських дизелів, які, як правило, мають червоний колір. У Долині я маю шанс піймати за хвіст червону руту до Франика. Червона рута – це приміський дизель, з тих, про які я згадував як про найповільніше з чудес залізничного генія (Андрухович Ю. Таємниця).

ЧИКАТІЛО, -а, ч. Антр.₁. Андрій Романович Чикатило – один з найвідоміших і найжорстокіших серійних вбивць.

УКА₁. Убивця. Повідомлення настільки вразило генерала (Геннадія Москаля – Г. Л.), що він припинив перераховувати недоліки львівських правоохоронців і почав розповідати про нового чикатила, якого давно шукала міліція („Високий замок”, 11.08.2005 р.). Під Києвом звіріє другий Чикатило ([Webcity.mk.ua](http://webcity.mk.ua)). Горкевича прозвали «звірним Чикатило». За словами місцевих мешканців, чоловік систематично знущався над собаками і кішками, а потім вбивав їх (Новини, 1 канал, 24.04.2008).

Чикатило у білому халаті (про розслідування у справі лікарки з Німеччини, яка допомогла піти з життя своїм 76 пацієнтам, 1 канал, 31.05.2010). *Курортний Чикатило* (Закон & бізнес, № 31, 04–10.08.2009). «*Чикатило у спідниці*» (Журнал Житомира, 28.09.2009). *Спіймали «липецького Чикатила»* (Сенсація, 14.06.2008). «*Український Чикатило*» – найжорстокіший український маніяк *Анатолій Онопрієнко*, вбив як мінімум 52 особи (Вечірній Харків, 04.04.2008). *Місцевий Чикатило* (Новини, Дніпропетровськ, 16.11.2007).

ЧИНГІЗХАН, -а, ч. Антр.₁. (Чингісхан), бл. 1155–1227 – засновник монгольської імперії.

УКА₁. Завойовник, поневолювач. З усіх усяд повзуть вони сюди, новітні чингізхани і монголи (Пугач В. Поезії).

ЧІЧИКОВ, -а, ч. ЛА₁. Персонаж роману М. Гоголя «Мертві душі».

УКЛА₁. Шахрай, крутий. *На теренах України зараз появились нові чичикови, які сьогодні скуповують посвідчення про смерть* (Хрещатик, 319, 23.12.2004). *На кожні навіть «мертві душі» швидко, мов шуліки, злітаються «Чичикови»* (Гривна, № 52, 25.12.2003: цит. За СОУММ).

ЧОРНОБІЛЬ, -я, ч. Топ₁. Мертве місто в Україні. 26 квітня 1986 р. тут вибухнув реактор 4-го енергоблоку Чорнобильської АЕС; викид радіоактивного пилу піднявся на висоту 1500 м і був перенесений вітром до Скандинавії, Центральної та Південно-Східної Європи, Північної Італії. Радіоактивного зараження в Україні зазнало 3,5 млн.

УКТ₁. 1. Трагедія, катастрофа, лихо. *Допоки ми живі, хай кожна мить до нас летить дев'ятим валом; ...Хай буде добре щось, а щось не так, хай повниться життя тремтлива чаша... А черговий Чорнобиль чи Снітак загладить всі жалі й проблеми наші?* (Поклад Н. Чаїне озеро). ... бо відгомін часів – в обидва боки, мов вихор, завертає все довкола з минулого в майбутнє й навпаки... луна Чорнобиля простерлась на віки просторочасу по слов'янських землях, просякнутих пророцтвом полиновим, неначе кров'ю, п'ять отих хлібів, якими нагородовано страждених... (Маленький І. Апологія міфу). *Юрій Костенко: Ратифікація угоди про ЧФРФ – це політичний Чорнобиль* (Народне слово, 27.04.2009).

2. Екологічна катастрофа. *На Донеччині ймовірний хімічний Чорнобиль* (про надзвичайну ситуацію на Горлівському хімічному заводі. «Природа України», 11.11.2009 р.). *Розлив нафти в Керченській затоці – другий Чорнобиль* (Новини, ISTV, 21.11.2007 р.). *Екологічну катастрофу в Мексиканській затоці, що сталася внаслідок аварії на нафтовидобувній платформі біля узбережжя штату Луїзіана 22 квітня, назвали „нафтовим Чорнобилем”* (Новини, 1+1, 02.05.2010 р.).

3. Аварії, пов'язані з атомною енергетикою. «*Більшовицькі експерименти над людьми: Донецький Чорнобиль*» – назва статті С. Сіромахи про експеримент в м. Юний Комунар Донецької обл. за дев'ять років до Чорнобильської аварії, коли в шахті на кілометровій глибині підірвали атомний пристрій (aratta. Ukraine. Com). *Американський Чорнобиль?* (назва статті про пожежу в Національній лабораторії ядерної зброї

США. «Поступ», 13–14 травня 2000 р.). *Японська Фукусима – це другий Чорнобиль* (Новини, ТСН, 15.03.2011).

УКТ₃. Назва мікрорайону м. Вінниця, де отримали квартири ліквідатори Чорнобильської аварії.

□ 1. **Довколачорнобильський**. ... *Адже й про варення можна було б філософствувати, – ну, наскільки придатні чорниці із довколачорнобильських лісів для консервування й перетирання* (Ведмідь В. Лови).

2. **Чорнобілля** – назва поезії А. Багряної, в якій своєрідно обігрується трагічне значення назви міста, позначення катастрофи і відчуття болю від неї.

3. **Chernobyl** – назва комп'ютерного вірусу, з'явилась через те, що вірус активували 26 квітня 2000 р., у день катастрофи на ЧАЕС.

◇ 1. **Чор – нобелівська премія** (гумор.). *Диктор радіо: – Нарешті академіку Александрову присуджено світову чорнобелівську премію* (Грибочки з-під Чорнобиля. Анекдоти часів ядерної катастрофи записано з народних вуст Богданом Жолдаком).

2. **Попіл Чорнобиля**. *Попіл Чорнобиля ще тліє під ненадійним бетоном укриття, знаним у народі під моторошною назвою „Саркофаг”*. Попіл Чорнобиля досі страшно жниве – *вмирають ліквідатори, хворіють і, знову ж таки, вмирають наші обпечені радіацією діти* (Україна, № 3–4, 2004 р.). *Попіл Чорнобиля стукає в серця* (Галичина, 26.04.2010 р.).

3. **Як на Чорнобилі побував**. Худий, виснажений (ФСССГД, с. 527).

ЧОРНОВІЛ, Чорновіла, ч. Антр.₁. Чорновіл В'ячеслав Максимович (1938–1999) – український політик, жур-

наліст, учасник дисидентського руху з середини 1960-х. Ув'язнений 1967–69, 1972–79, 1980–87. Народний депутат України з 1990. 1990–92 – голова Львівської обласної Ради; з 1992 голова Руху. Загинув у автомобільній катастрофі.

УКА₂. Незборимий борець за національне визволення. *Світ спіймав його й не розпізнав... Бо, – бути Чорноволом! – таки доля* (Л. Забашта). *Спитай в Екзюпері і в Чорновола – яка вона, та, що в польоті, смерть? Коли життя так пломеніло вчора, А нині плаче і ридає жерсть* (Терен В. В польоті).

ЧОРТОРІЙ, -я, ч. Топ₁. В Україні є багато населених пунктів з такою назвою. *Понад десять років мешканець села Чортория Дмитро Паскарюк, що у Кицманівському районі, займається вирощуванням лимонів та апельсинів* (Погляд, 08.04.2010 р.). *І стара сива ворона, що сиділа на дереві біля Чорторийського озера, з подивом спостерігала... (Я не була на тому місці, на Чорторій, який нині називається парком Дружби народів, років п'ятнадцять)...* (Роздобудько І. Гра в пацюрки).

УКТ₂. Околиця, глухомань. ... *справді, не та це Україна... і що ж тоді подекуди лишилось від нас самих по еміграціях, Чорториях і підводних човнах...* (Маленький І. Апологія міфу). *Я князь гуцульський, різьблений із бука, У чорториях купаний і муках* (Кухта В. Гуцульський Париж).

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ, -ого, -у, ч. Косм.₁. Скупчення зірок у вигляді світлої (молочної) смуги на небесному зводі, яке можна спостерігати неозброєним оком у місячні ночі. *Через увесь простір неба з краю в край висіявся*

зорями Чумацький Шлях... Магістральний канал проходить на південь по цій зоряній трасі, по якій молода гвардія крокувала в обмотках на штурм Перекопу (Гончар О. Перекоп).

УККосм.₂. 1. Путь, дорога. ...і не знайти ні Роду, ані Лади в довколишніх просторах кам'яних, бо справді, нині ми і є вони – міфологічні зоряні сини, що віднайшли в собі Чумацький шлях – єдину путь із видимого в сутнє... із себе – в космос, де спинилась ти і усміхаєшся, наче осіннє сонце... (Маленький І. Апологія міфу).

2. Велика відстань. Між нами відстань у Чумацький Шлях (Шутко М. Із зб. «Джинсове покоління»). ...світяться вікна київських житлових масивів. І серед них – вікна безлічі будинків, зведених «Київміськбудом». Цей земний Чумацький шлях продовжує забудовуватися (ДТ, 16–22.08.2009).

ЧУРАЙ Маруся, нзм., -і, ж. Антр.₁. Легендарна українська народна співачка, поетеса та композитор (1625–1653); за переказами народилася в Полтаві в козацькій родині. За мотивами її пісень написано багато літературних творів. Ця дівчина не просто так, Маруся, це – голос наш. Це – пісня. Це – душа (Костенко Л. Маруся Чурай).

УКА₂. 1. Співачка. Це просто новітня Маруся Чурай (Україна має таланти, СТБ, 16.04.2009).

2. Отравителька, відьма. Хоч я не Чурай, чарам пензля уночі покладу край. Я не відьма. Ти не вмири. Просто більше мою душу не зведеш (Ліхтей Т. Джинсове покоління).

ОКА. Зеленіє середина атома – / зілля, звабник, Маруся Чурай: / на розщепленнях світ стоятиме, / як пливе корабель на щурах (Вишенський С. Техніка вишивання).

Ш

ШАПКА МОНОМАХА, -и, ч. Хремат.₁. Володимир Всеволодович (Мономах), 1053–1125 – великий князь київський, син Всеволода Ярославовича та Марії, дочки візантійського імператора Константина Мономаха (звідси його прізвисько).

Хрем.₁. З ім'ям князя пов'язують *“шапку Мономаха”*, начебто отриману ним від візантійського імператора. Нею коронували всіх російських царів, починаючи з Івана IV Грозного. Насправді ж ця зроблена із золота й оздоблена дорогоцінним камінням і перлами корона, виготовлена східними (середньо-азіатськими майстрами), датується кін. XIII – поч. XIV ст. і, певна річ, не належала Володимирові Мономаху. Воно, як і популярність князя у давньоруських фольклорі й літературі, лише свідчить про важливу роль цього державного діяча і полководця в історії Київської Русі (Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України). *«Важка шапка Мономаха»* – рубрика газети «Час». Чому ж не взяв я шапку Мономаха у свій найвищий, в зоряний свій час?! (Костенко Л. Берестечко).

УКХрем.₁. Влада. В ім'я *«шапки Мономаха»* світ раптово перевернувся: диявол заіржав і, згорнувши чорну землю, у подібні імперської *«шапки Мономаха»*, скажімо, Петра I, Катерини II, Сталіна, посягнув на світ – на його свободу, демократію, право на вільне життя, на зоряний світанок і тихий вечір, на зораний лан і затишні поля, на зібране збіжжя і молодість Стуса, на пісню Івасюка і карпатські ліси, на чорнобильську ікону і шахтарську пра-

цю, на офіцерський гонор, на жіночу честь, на материнську ласку, на дідівську повагу, на сторінку з Біблії, на рядок з Куліша, Чайковського, Чупринки, на тихі сльози Софії Налепинської-Бойчук; він зродив байдужість, рабську, сліпу покору (Федорук О. Московитія проти України: не згубімо свою шапку Мономаха!).

ОКХрем. У свічаді хвиль пригасла / слави древньої зоря./ Переяслав, Переяслав... / Шапка Мономахова монастиря! (Коломієць В. Трубежева сага).

ШАПОКЛЯК, нзм., ж. Хрем.₂. Капелюх (Короткий словник львівського гвару). Без прикл. Можливо, назва пов'язана із назвою чоловічого головного убору *шапокляк*, що з'явився у 30-х рр. XIX ст. і становив собою складаний циліндр. Циліндр мав спеціальний механізм всередині, який дозволяв складати шляпу у подовжньому напрямі, що було необхідно, оскільки чоловік мав входити у вітальню зі шляпою в руці.

ЛА₁. Ляльковий мультиплікаційний персонаж мультфільму Романа Качанова про Чебурашку і крокодила Гену за сценарієм Е. Успенського, старенька капосна жіночка у капелюшку. *А Шапокляк таки має рацію: «Кто людям помогает, тот тратит время зря»*, – відомо багатьом пісенька дуже колоритного персонажу радянського мультика (blog.meta.ua/).

УКЛА₁. 1. Шкідник або шкідниця, капосник. *А, може із завзяттям Бабусі Шапокляк (пам'ятає, «хорошими делами прославиться нельзя..») Табачник тепер скрізь капостиме як тільки змо-*

же? (Назва статті: *Табачник-Шапокляк, або Міністр порожнього портфеля; Політикантроп*, 23.03.2010). *Юлія Володимирівна Шапокляк. Виборці уявляють Тимошенко Старухою Шапокляк, а Якубовича часто порівнюють з бульдогом чи бультер'єром, Віктора Ющенка на політичній кухні уявляють як красиві домашні капці з помпонами – гарні, але на кухні не функціональні* (Політика, 10.07.2007. Уявлення виборців про провідних політичних лідерів. Електоральні страхи та регіональні міфи).

2. Вредна бабуса-пенсіонерка. *Я одразу впізнав у ній стару Шапокляк* (Гуляй Поле, укр.-рос. Портал). *Біля будинку сиділи старі пенсіонерки Шапокляк* (blog.meta.ua/).

□ **Шапакур'яка.** *Шапокляк перетворилася в Шапакур'яку. В Японії зняли 26-серійний мальований серіал про Чебурашку* (Культура, 28.06.2010 р.).

ШАРИКОВ, -а, ч. ЛА₁. Персонаж повісті М. Булгакова «Собаче серце».

УКЛА₁. Нахабна, невихована і неосвічена людина, що вийшла із соціальних низів, неспроможна до творчої діяльності, здатна лише «відбирати і ділити». *Маємо шарикових і швондерів української політики, головною метою яких є «відібрати й розділити» повноваження і посади* (Українська правда, 14.05.2008 р.). *Ви навіть не Швондер. У голови будинку Швондера право на освіту, наскільки я пам'ятаю, під сумнів не ставилося. Ви чистої води Шариков* (Задорожня М. Управдом Швондер – ім'я на віки!). *Немов продовжуючи безсмертний сюжет М. Булгакова, чиновники збирають у плавання черговий «Філософський пароплав» з професорами преображенськими, залишаючи духов-*

ну спадщина Росії на розграбування жадібним шариковим (Президенту РФ Путіну В. В.: Зупинити руйнування Російського інституту культурології МК РФ).

ШВАРЦНЕТТЕР, -а, ч. Антр.₁. Арнольд Шварцнеггер (Arnold Schwarzenegger), справжнє ім'я Андрес Артуро Гарсія Менендес (нар. 30 липня 1947 р.). Американський актор австрійського походження. У віці 15 років став культуристом. Новий імідж супергероя пов'язаний з виходом історичних фантазій «Конан-варвар» (1982) і «Конан-руйнівник» (1983), а також із фантастичним фільмом «Термінатор» (1984). З 2003 року – губернатор Каліфорнії.

УКА₁. 1. Красень з накачаними м'язами. *Мій син, виглянувши у вікно, вигукнув: «Тату, глянь, по двору ходять Шварцнеггер!»* Певна річ, усі мешканці відразу звернули увагу на Анатолія (Анатолія Кудлая, 12-разового чемпіона України, 5-разового абсолютного чемпіона з бодібілдингу – Г. Л.): *м'язи на руках просто грають, чіткі лінії обличчя, коротка стрижка, хода тверда й могутня* (Україна молода, 15.05.2010). *Такі цінові апетити продавці пояснюють „фірмовістю” свого одягу... Сам собі Шварцнеггер* (Рівне вечірнє. На базарі чи у магазині? 31.03.2005).

2. Артист, який став губернатором. *Шлях від „Російського ведмеда” Євдокимова до „Російського Шварцнеггера” був тернистим. Зірка «Анизагу» майже повторила шлях Рональда Рейгана та Арнольда Шварцнеггера. Михайло Сергійович виграв вибори, але успішним політиком Євдокимов не став* (Шишко О. Михайло Євдокимов: народний артист, який став губернатором).

◇ **Зовнішність Шварцнегера.** *Чи з'ясуєте, чому дорослій людині із зовнішністю Шварцнегера уже 20 років напередодні 1 вересня сняться звичайні шкільні кошмари* (Громовий В. Диявол ховається у дрібницях, Українська правда, 10.08.2007).

ШВЕЙК, -а, ч. ЛА₁. Персонаж сатиричного роману «Пригоди бравого воюка Швейка» чеського письменника Ярослава Гашека. Коли Швейка вивели, колегія трьох дійшла спільного висновку, що Швейк дурний як пень і що він ідіот згідно з усіма законами природи, які відкрили вчені-психіатри (Гашек Я. Пригоди бравого воюка Швейка).

УКА₁. Дурник-хитрун. Ім'я Швейка набуло загального сенсу. Є такий іномовний малюнок: земну кулю підтримують Дон Кіхот, Гамлет і Швейк – три кіти, три уособлення різних сторін людського духу: віри, сумніву і гумору (ХайВей, 26.04.2008). – Ого! – скажете ви, – тепер і Швейк вже не той: модернізувався, набрався нових слів, посерйознішав. А що ви думали! За таких сотню років уся Швейкова невинність розтряслася на експериментальних полігонах (Сверстюк Є. Між вождем і господарем).

□ **Швейкування.** Удавано простодушна насмішка. Дух пасивного опору, немовбито простодушною посмішкою, дух “швейкування” – це те, що допомогло чеському народові витримати, не зникнути в нерівній боротьбі, перейти через століття соціальних і національних утисків, які загрожували самому його існуванню (Кочур Г. Ярослав Гашек та його роман). ... в оцьому “ерц-герц-перц”, як у магічному заклинанні, сконцентровано безліч речей:

тут і згадувана вже іронічність, і характерна укрїнська селянськість, рустикальна хитруватість у ставленні до чужого і чужомовного, і грайливий непослух, таке собі “швейкування” (Немирич С. Ерц-герц-перц).

ШВЕЙЦАРІЯ, -ї, ж. Топ.₁. Федеративна держава в Європі; складається з 23 кантонів.

УКТ₁. Красива гориста місцевість. Екскурсоводи називають центральну частину „Софіївки” Малою Швейцарією, хоча за задумом її творців це мала бути Шотландія (Бурген Ю. Софіївка). Святославова долина (Карпати, м. Сколе) відома далеко за межами міста і району, вона навіть зажила слави сколівської Швейцарії: улюбленого місця відпочинку і дорослих, і малих (Урядовий кур'єр, 20.04.2002).

2. Місцевість з мальовничим краєвидом. Екзотичні маріонеткові парсуни і одночасно травестійна нетождесамість створюють контекст для головного героя – ландшафту, краєвидів, що на низуються вервечкою подій подорожі озерною Швейцарією (Мельников Р. Людина з химерним іменем). ... на Слобожанщині є кілька місцевостей, які по сьогодні називають Швейцаріями, а до 60-х років ХХ ст., до ліквідації за „неперспективністю”, існувало навіть село Швейцарія по річці Оскіл, притоці Сіверського Дінця, нині на мапі Харківської області це присутні Париж та Нова Баварія (Там само). ...сховане горами Закарпаття уявлялось таке собі Швейцарією (Україна, № 3, 2003 р.). Святогір'я часто називають українською Швейцарією (Путівник по Святогір'ю).

ОКТ. 1. Країна, що дотримується нейтральної політики. Геополітичний дискурс мислення відсутній в принципі, а думка змінити питання „з ким Україна?” на „хто з Україною” нашим доморощенням мінімалістам навіть не приходить в голову. Їхнє намагання стати „другою Швейцарією” (по-нашому – „хатою скраю”) – це патологічний потяг до сам оскончення (Універсам, № 11–12. Листопад–грудень 2005 р.).

2. Держава, яка не претендує на швидкий шлях розвитку і всі сили спрямовує на те, щоб не розвалитися. Україна – не Швейцарія (Лесной В. – назва статті в газеті «День» як відповідь на статтю «Швейцарський шлях?», де завуальовано обґрунтовувалася думка про шлях розвитку Швейцарії XVII ст. саме як такої держави).

◇ 1. Швейцарський годинник. Читко, як хід швейцарського годинника, до Адольфа, де б він у той час не перебував, щомісяця приходила людина... (Вовк Ю. Гра у безкінечність). Хто б із нас відмовився, приміром, від швейцарського годинника, який ходить, як швейцарський годинник? (ЛУ, 20.04.1995 р.).

2. Надійно, як у швейцарському банку. Швейцарські банки – втаємничена мрія кожного, хто десь якось роздобув капіталець і хоче до часу приховати його від очей співвітчизників і правосуддя (ЛУ, 20.04.1995 р.).

ШВОНДЕР, -а, ч. ЛА₁. Персонаж повісті М. Булгакова «Собаче серце».

УКЛА₁. 1. Бюрократ, чинуша. І щоб жоден швондер більше не заважав (про зустріч великих підприємців, на якій йшлося про засилля перевірок різними інстанціями, Черкаські новини, 17.03.2005). Маємо шарикових і швон-

дерів української політики, головною метою яких є «відібрати й розділити» повноваження і посади (Українська правда, 14.05.2008 р.). Швондери НАСА (Волинські новини, 20.07.2009 р.). Булгаков ностальгував про втрачений уклад життя, зруйнований Дім і Місто, культуру, яка виявилася непотрібною всяким Швондерам і Шариковим (Панченко В. «Блакитні й червоні мрії мої...»).

2. Людина лівих переконань. Чому в такому разі імідж Юлії Тимошенко з часу прем'єрства – це такий собі Швондер, людина радикальних лівих переконань в економіці? (Львівська газета, 27.10.2006).

3. Управдом. У Харкові з'явилися „швондери” – управдоми, які навіть одержали посвідчення управдомів і голів домових комітетів (Зиков В. Технологія завтра). Дніпровські швондери – дармоїди (Закон & бізнес, 24.12.2009 р.). Швондерів відзначили (Тиждень, 25.09.2009 р.). Ви навіть не Швондер. У голови будинкому Швондера право на освіту, наскільки я пам'ятаю, під сумнів не ставилося. Ви чистої води Шариков (Назва статті Марти Задорожньої – «Управдом Швондер – ім'я на віки!»).

УКЛА₄. Єврей. Беня Швондер, Ізя Швондер, Савік Швондер – і «Швондер Live». Сіоністський базар у Савіка Шустера (Швондера) (Слов'янський союз, 25.04.2009 р.). Галицький швондер (Контракти, № 42, 15.10.2007 р.).

ШЕВЧЕНКО, -а, ч. Антр.₁. Шевченко Тарас Григорович – відомий український поет (1814–1864 рр.).

УКА₂. Символ національної культури. Кожен народ має свого Шевченка

(„Українське слово”, 30 червня – 7 липня 2004 р.).

◇ **Шукати Шевченка в гуглі** – про тяжку, марудну, марну працю (3 розмови, Київ, 2017).

ШЕЛЬМЕНКО, -а, ч. ЛА₁. Головний персонаж комедії Г. Квітки-Основ'яненка «Шельменко – денщик» ...змушений слугувати панам, колишній трудівник-селянин Шельменко сам розбещується, засвоює їхню мораль, прагне будь-що розбагатіти, вбачаючи сенс життя насамперед у достатках – єдиній і несхибній передумові особистої незалежності (Зубков С. Д. Передмова. Зачинатель нової прози // Г. Квітка-Основ'яненко. Повісті та оповідання. Том І). Став уособленням вдачі людини, якій почуття гумору й кмітливості допомагають викрутитися за будь-яких обставин. Він (Шельменко – Г. Л.) із літературного персонажа мав перетворитися на фольклорний – як Швейк у чехів, Насреддін у Середній Азії, Хитрий Петр у болгарів, Кіндзюліс у литовців, Козьма Прутков у росіян... Завдяки зусиллям ентузіастів у Харкові відбувся перший Слобожанський ярмарок сміху. На цей ярмарок прибули сміхотворці з різних кінців нашого краю... Всі учасники отримали химерні дипломи за підписом Шельменка. Перший Слобожанський ярмарок сміху показав, що ми здатні перегабрити габровців, пересорочити сорочинців, запороти запорожців (Ципін С. Шельменко вітає! ЛУ, 15 лютого 2001 р.)

УКЛА₂. Марнославний хитрун. За вечерею розповів жінці сон. Вона відреагувала на мій веселий настрій невеселим зітханням: – То ж не смішний... – та й чи сон? Якби менше в нас було

стецьків з дипломатами, якби не верховодили дурноверхі гендлярі голохвості і не доривались до влади прони прокопівни та марнословили шельменки, ми б жили по-людськи. Хіба ні? (Шиян Г. Класичні гості, ЛУ, 31 травня 2001 р.).

□ **Шельменча́та** – нащадки хитрунів, відступників, байдужих до чужого горя. Може б, тільки тоді позбулася хлестаковщини, мертвих душ, яничарських ночей розгула, Куркульства бездушних туш, Може б, тільки тоді шельменчат тих охрестила племінна купіль... (Маланюк Є., 320).

ШЕРЛОК ХОЛМС (Шерлок Голмс), -а, -а, ч. ЛА₁. Головний герой детективних оповідань англійського письменника Артура Конан Дойля.

УКЛА₁. 1. Слідчий, детектив. – Мене це цікавить не менше. Тож дізнайся що-небудь. – Я схожий на Шерлока Холмса? (Ігіна З. Обличчя). Мар'яна не раз попереджала: вскочивши у гречку – подам на розлучення. Вона швидко розслідування проведе, не гірше за цих шерлоків холмсів (Сергієнко А. Десять тисяч баксів). – І коли я знайду вас у місті – адресу не запитую, однаково не скажете, – це також не буде випадковістю. – Спробуйте, Шерлок Холмс! – несподівано розсміялася Наталя. (Тарнашинська Л. Одна кімната на двох). ...всюдисущі детективи, нові центуріони, Шерлок Холмси і носонюхи шукали невлесливих злочинців, які відікнули секретний сейф (Дмитренко О. Земля небесна).

2. Правознавець. Р'яно до справи взявся Піскун – великий Шерлок Холмс (Високий замок, 14.10.2002).

ШЕХЕРЕЗАДА, -и, ж. ЛА₁. Героїня «Казок тисячі і однієї ночі» – збірки оповідань, зібраних за багато сторіч різними авторами, перекладачами і вченими багатьох країн. Ці збірки розповідей беруть своє коріння від народів стародавньої Аравії і Ємену, стародавньої Індії, Персії, давнього Єгипту, Месопотамії, Сирії, із середньовічних арабських народних історій. Хоча найстаріші арабські рукописи датуються XIV ст., учені загалом визначають дату походження збірки десь між 800–900 роками н. е. Спільним у всіх виданнях «Казок тисячі й одної ночі» є те, що початкова історія розповідає про царя Шахрияра і його дружину на ім'я Шехерезада. Збірка стала широко відомою на Заході у XIX ст., після того, як була перекладена – спочатку французькою, англійською, а потім й іншими європейськими мовами. Найвідоміші історії зі збірки – «Чарівна лампа Аладдіна», «Алі Баба та сорок розбійників» і «Сіндбад мореплавець». 195 поезій з «Тисячі і однієї ночі» переклав українською Іван Франко (Львів, 1912, 1913), щоправда він користувався німецьким виданням казок. Переклади українською з оригіналу публікували Агатангел Кримський, Ярема Полотнюк, Валерій Рибалкін та Тимур Литовченко. *Я п'ю прив'ялу тишу саду, як стигне пізній холодок, і слухаю Шехерезаду, що знала тисячу казок* (Драй-Хмара М. Шехерезада).

УКЛА₁. Оповідач. Оповідання тюремної Шехерезади (Винниченко В.). *А одвічна Шехерезада – Історія – розказує дедалі кривавіші казки* (Костенко Л. Записки українського самашедшого).

ШЛЕМІЛЬ (ПЕТЕР), -я, ч. ЛА₁ – герой повісті А. Шаміссо «Дивовижна історія Петра Шлеміля» (1813). На початку XIX ст. ім'я набуло жаргонного забарвлення і стало означати щось на зразок «бідолаха». За сюжетом Петер Шлеміль, бажаючи поправити свої справи, зустрічається із самим дияволом і погоджується продати йому свою тінь натомість чарівного гаманця, який наповнюється грошима сам по собі. Розкайавшись, він не може отримати назад свою тінь і, відмовившись від чарівного гаманця, закинувши його з дзвінками грошима в прірву, позбавляється від диявола. Але життя серед людей для Петра Шлеміля, людини без тіні, неможливе. Ставши власником чобіт-сороходів, він крокує семимильними кроками по світу, один, нікому не потрібний, неприкаяний бродяга. Образ Петра Шлеміля став популярним в європейській літературі (Гофман «Пригода в новорічну ніч», Бальзак «Втрачені ілюзії»; окремі мотиви повісті використані Е. Л. Шварцем у п'єсі «Тінь»).

УКЛА₂. 1. Людина без тіні. *«Полум'яному революціонеру», інженеру-електрику за освітою, присвятив «Любов до електрики» Василь Аксьонов. Його герой, людина без тіні, більшовицький Петер Шлеміль і член ЦК партії, носив клички Микитович, Вінтер, Зімін, Кінь* (Колодний Л. Лісоруби старої площі).

2. Телепень. *Розитовхуючи ліктями кволих роботяг і посилено вібруючи ніздрями, Жора підходив до силоміра, брав у руки кувалду і з усією своєю дурною силою лупив по колоді. Поплавок відлітав до десяточки, і мужики, нарочито грасуючи, гуділи з посмішкою: «У-у-у, Жогік, ну ти Ілля Мугомец ...»*

З посмішкою – тому що нічим іншим, крім бичачої енергії, Жорик не відрізнявся. «Ні розуму, ні фантазії», – говорили про таких в народі. «Шльоміль», – більш ємко виражалася бабуся Жори (Растаєв Д. Радість – не по рангу?).

ШТІРЛІЦ, -я, ч. ЛА₁. Макс Отто фон Штірліц (він же Максим Максимович Ісаєв, справжнє ім'я – Всеволод Володимирович Владимиров) – літературний персонаж, герой багатьох творів російського радянського письменника Юліана Семенова, штандартен-фюрер СС, радянський розвідник-нелегал, який працював на користь СРСР у нацистській Німеччині та деяких інших країнах. Всесоюзну славу образу Штірліца приніс багатосерійний телефільм Тетяни Ліознової «Сімнадцять миттєвостей весни» за однойменним романом, де його роль зіграв В'ячеслав Тихонов. Цей персонаж став самим знаменитим чином розвідника у радянській та пострадянській культурі. *Стриманий, мовчазний, загадковий, сміливий і привабливий – таким Макс Отто фон Штірліц постає у картині «Сімнадцять миттєвостей весни» («Штірліц назавжди» – фільм пам'яті В'ячеслава Тихонова. Новини каналу «Інтер», 31.01.2009).*

УКЛА₂. 1. Розвідник, шпигун. *Роксолана виявилася галицьким «Штірліцом» в гаремі турецького султана Сулеймана й... розвалила Османську імперію (Всеукраїнська онлайн газета «Острів Галичина», 16.09.2013). Список «штірліців» читайте на сайті президента. Польська влада оприлюднила рапорт про діяльність військової розвідки з конкретними прізвищами, датами, сумами (Україна молода, 22.02.2007).*

2. Психологічний тип. Логіко-сенсорний раціональний екстраверт. *Серед зовнішніх ознак Штірліца слід виділити в першу чергу його пряму поставу, фігуру, що погано гнеться. Про таких людей говорять: має військову виправку. У фігурі помітна деяка підтягнутість, зафіксованість* (<http://www.socionika.info/tip/lses.html>).

ШУМАХЕР, -а, ч. Антр.₁. Міхаель Шумахер (нар. 3 січня 1969 р. у містечку Херт-Хормутхайм, Німеччина) – семиразовий чемпіон світу з автоперегонів у класі «Формула-1». Його брат Ральф Шумахер теж успішний автогонщик.

УКА₄. 1. Водій маршрутного таксі, який з метою зробити більше рейсів увесь час перевищує швидкість. *Отямтеся, шумахери!* – назва статті про аварії на автошляхах (Україна молода, 28.06.2007). *«Я не Шумахер, я його тренер»* – наліпка на маршрутних таксі. *Якось їхав з пари, а за кермом шумахер. Я мало з переляку не вмер* (<http://torba.portava.ua/forums/showthread.php-mode=hybrid@t=266>).

2. Водій – любитель перевищувати швидкість. *...пасажирів, звиклих турбуватися про своє життя, чекало відкриття: «присьобуватися не треба, ремінь все одно не працює, і взагалі в таксі не присьобуються, бо таксі в аварії не потрапляють, хіба що якісь шумахери»* (Полтава Форум, 15.05.2009). *Ви і Ваші співробітники можете стати шумахерами, прочитавши правила дорожнього руху, книгу чи прослухавши лекцію...* (www.Lokus.Odessa.Net/trainingreading.html). *Горе-шумахери розповіли поліції, що позичили обидві машини у тренера шкільної команди*

з бейсболу (Український автомобільний портал Energy-Speed, 02.05.2010). ...на машині страшно їхати, коли біля тебе шумахер пролітає, а тут фактично беззахисний (про велосипедистів, Українська правда: Київ, 01.07.2008). Російські п'яні „шумахери” нарobili бiди у Швейцарії (Automotoclub, 23.11.2009). «Шумахери у погонах» (стаття про ДТП з участю військових водіїв, «Військо», № 6, 2007). «Шумахери на узбіччі» (стаття про українських автомоделістів, «Слобідський край», 15.05.2010). «Шумахери приміських пусирів» (про любительський автоспорт). «Шумахери у спідницях» (стаття Сюзанни Бобкової). Водії швидкої допомоги: черепахи чи шумахери? («Моє місто»: київські новини та аналітика).

Згрубілий варіант запису конотоніма з цим значенням: *ШумаХер*: Діти боялися дорогу переходити, бо шумаХери літали (Новини Полтавщини, 31.03.2010).

3. Водій. *Нашими дорогами їздить велика кількість непрофесіоналів. Тому і водії зі стажем, і новачки-шумахери змушені підвищувати свою кваліфікацію* (chuv.com.ua).

4. Любителі швидкості. *Олександр Косирін: Гусін і Каладзе (футболісти «Динамо»– Г. Л.) – справжні шумахери* (Експрес, 25.08.2008).

□ 1. **Шумахеріти.** Мол. Жарт.

1. Швидко їздити. *На зустрічну не лізу,*

голова є, не шумахерю (газета «П'ятниця», 02.05.2008). *Дуже рідко шумахерю, стараюсь спокійно, не зважаю на товаришів, але і не заважаю їм* (citroens-club.ua).

2. Їздити машиною. *Я поки що на татовій шумахерю* (Форум. Elemental Games).

2. **Міні-шумахери.** Водії автокарів. *У Макіївці змагались міні-шумахери. Місто приймало фінал чемпіонату України з картингу* (Новини, 16.09.2009 р.).

◇ **Шумахери і Шахермахери.** Словосполучення на позначення водіїв обох статей, із розмовним варіантом конотоніма жіночого роду. *Товариші курсанти автошколи, як говориться, майбутні Шумахери і Шахермахери!* (Український автомобільний портал Energy-Speed, 12.09.2003).

ШҀРИК (ШҀҀРА), -а, ч. Антр.¹. Чоловіче ім'я, твірне від Олександр.

УКА⁴. Простакуватий хлопець, телепень. Розвинулось не без впливу відомої радянської комедії «Операція „БІ” та інші пригоди Шурика». Без прикл.

УКА³. **Шура (шурка,** трапився також із таким значенням КО **тoня**) (форма від жіночого імені *Олександра*) – повітка.

◇ **Забирайтесь по Шурику** – швидше (розм.).

Ю

ЮВЕНАЛ Децім Юній, -а, -а, -я, ч. Антр.¹. Давньоримський поет-сатирик (60–127 н. е.). *Сатири Ювенала, що таврували моральний розклад римських багатіїв, були сповнені глибокого співчуття до бідняків, з середовища яких вийшов і сам Ювенал. Стиль Ювенала відзначався поєднанням яскравих образів і риторичних прийомів* (Крилаті вислови в українській мові).

УКА₁. Сатирик (б. п.).

♦ **Ювеналів бич** – разюча, нищівна сатира. З убивчим сарказмом таврує Федір Маківчук Волт-стрітівських лакуз. Ювеналовим бичем гамселить так, що тільки порохня сиплеться (Лагода В. Майстер веселого цеху). Вони як ювеналів бич художньо викривали негативні явища, поглиблювали наші знання про рівень моральних, психологічних, етичних критеріїв оцінки зображуваного і висміюваного (Історія укр. Літератури ХХ ст. Сатира і гумор. 40–50-і роки)

ЮДА (Іуда) Іскаріот, -и, -а, ч. („хваліте Господа”). МА₁. Один з 12 апостолів, який був скарбником (? – 30 або 33 р. н. е.). За свідченням Євангелії, за 30 срібняків зрадив Ісуса, давши владі змогу його заарештувати. За переказами, покінчив життя самогубством, повісившись на осиці.

УКМА₁. Зрадник. Коли між дванадцятьма апостолами знайшовся один Юда Іскаріот, то чому ж би такий Юда не міг знайтись між сотнею козацтва, зібраного в байраку під Кременчуком... Тим Юдою-зрадником був полковник реєстрового козацтва Ро-

ман Пешта (Чайковський А. Я.). *Ми знаємо все, ми реєструємо все, що діється по Союзу, краще за всякі міністерства. А на доказ скажу тобі, що я тут, на каторзі, за кілька тисяч кілометрів від вас, під доглядом ваших собак і чекістів, знаю, наприклад, про вас, моїх любих юдів-братів, все, що хочу* (Винниченко В.). *Вже б мовчали про страждання, прокляті Іуди!* (Удовик Є. Думи про Україну). – *А ні іден Іудою не хтів бути, – продовжує собі далі свято, гребучи в глибші сніги десь у посадку. – Ратуйтеся, хто як може* (Медвідь В. Лови). *Не цілуйте дзвінко Україну – Гетсиманський сад тісний від юд* (Сегеда Ю. До річниці незалежності). *Синедріон іще не переможений. Клонуються іуди і пілати* (Гуменюк Н. Синедріон іще не переможений...). *Ні, не Іуда і не Брут, а брат по крові приносив зраду, наче бруд, – оту отруту із отрут* (Жикол А. Не раз возив мене Харон). *Звідкіля ж бралися іуди, якби не Біблія – й життя живе?* (Гаврилів О. Дружба без порога). *Конверт заклеює Іуда, / підписує: / НКВД...* (Руденко М.). *Продать когось – найлегший труд! Концепція ... іуд* (Данько М.).

2. Зрадники різного калібру. *Є іуди великі, що оптом збувають і науку, й культуру, а то й весь народ... Є іуди маленькі, що в хорах співають і підносять до серця твого електрод...* (Поклад Н., Поезії). *Нині, коли настає важливий історичний момент єднання, Ви дозволяєте собі ввести в політичний лексикон поняття „Заслужений Іуда України”, натякаючи явно на нас – на простих солдатів п'ятої коло-*

ни (ЛУ, 27.12.2000). *Викриті без п'яти хвилин небіжкою розмаїті Юди від політики, гіпопотами й крокодили тіньового бізнесу неодноразово погрожували відважній журналістці матеріальною та фізичною розправою* (Шейко-Медведева Н. Альфонс). *Ті юди, що мене продали, Та сила, що зняла з хреста, Ті небеса, що відсіяли... А справді: істина проста* (Кухта В. Гуцульський Париж). *Люди, ці вічні юди, заздрісники, нищорки, ці всюдисущі папарацці і безкоштовні коментатори будь-яких подій людини, на перших порах таки намагалися зазирнути за наші ворота в усі щілини* (Матіос М. Щоденник страченої). *Чому в українській історії так багато мучеників? Тому що в її політиці багато зрадників. Чому кожне покоління має свого Іуду? ("Галичина", 28.07.2009 р.).*

3. Лайливе слово. *Фантасти! Демагоги! Невіри! Гравці! Раби! Ідолофіли! Брехуни! Співці! Маніпулятори! Падлюки! Вбивці! Юди! Це ви втопили вік у кров'яній ріці!* (Пилипчук Д. Мої рубаї).

3. „Юда має стосунок до персонажів народної демонології. В країні та Польщі юдою іноді називають чорта. У болгар і македонців юди – злі демони, які шкодять людям і вночі душать дітей. Уявлення про Іуду також пов'язане із „чорними днями”: у лужичан і поляків таким днем вважається 1 квітня – в цей день народився Юда” (Українська міфологія).

□ 1. **Іуденята.** *Сотворено, іуденят наліплено з чужої глини... Восплачмо! Бог і той нас кинув* (Чіп Б. Передмоливтвене).

2. **Під'юджувати, роз'юджувати** – підбурювати. *Підійшовши до вартово-*

го біля дверей, він почав його роз'юджувати, відволікаючи увагу від господині... (Багрянний І. Людина біжить над прірвою). Цар походжав веселий і під'юджував забіяк (Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб).

◇ 1. **Іудин (Юдин).** *Належний Іуді (Юді). Зрадницький, нещирий. І навіть, коли ти мене розлюбиш У світі продажному, майже Іудинім, Навіть, коли засміють мене люди, Я лишуся до смерті з тобою розлюблена... (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). Він згадував „легенди” псевдо, клички цих добровільних бійців невидимого фронту, офіційна назва яких – сексот – секретний сотрудник – стало для них, коли бути чесним, іудиним клеймом* (Тарасюк Г. Дама останнього лицаря). *Прикро, але якраз виживала, утримувалася на плаву, як лайно в ополонці, мерзенна мілкота, людинки, іудине сім'я* (Там само). *І все'дно іудиному корінню недовго зиватися* (Стельмах М. Правда і кривда). **Юдине коріння (плем'я, поріддя).** *Зрадник* (Словник фразеологізмів української мови).

2. **Іудин (Юдин) поцілунок (цілунок).** *Зрада. Я тобі згадаю віно. І його позлоти не зітруть Ні свинець пекельний карабіна, Ні цілунку Іудиного ртуть* (Кухта В. Гуцульський Париж).

ЮДІФ (Юдіт, Юдіта, Юдита), нзм., ж. МА.₁. Біблійна героїня, яка врятувала рідне місто від навали ассирійців, позбавила Єрусалим та Іудею від навали Вавилонського полководця Олоферна. Під час облоги свого рідного міста Ветилуї вона, удовиця, що богобоязненно проводила своє удівство, ошатно одяглась і у супроводі служанки пішла до ворожого табору. Її краса і розум

полонили Олоферна. Коли він заснув, Юдіф відсікла йому голову і принесла її старійшинам свого міста. Мешканці Ветилуї прогнали ворогів, які втратили свого полководця. Юдіф прожила у рідному місті вдовою у славі і пошані до ста п'яти років.

УКМА₁. Прекрасна, смілива жінка, ладна поступитися особистими інтересами заради громадських. *Маруся з усієї сили старалась виконувати роль Юдіф. Правда, в перший день, коли вона прийняла її з рук режисера дядька Сергія, вона перед побаченням з Олоферном мусила забігти додому і випити дві чарки горілки. Вона чула не раз, що солдати перед боєм, артисти, оратори, навіть письменники перед своїми виступами часто удавались до цього способу (Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне!). Хай в горлі захлинається крик, Коли рухнеться, вже забитий. О, коли так, навік, навік, – будь не Марія, а Юдита (Маланюк Є.)*

ЮРА¹, -и, ч. Антр.₁. Чоловіче ім'я, твірне від **Юрій**.

УКА₂. (↓) Хитроці. *А Паращина крутила юра... Ой прикидалася молодиця... Ой грала вар'ята. Добре кажуть мудрі люди: другий думає, що другий дурний, бо очей не має (Матіос М. Нація)*

□ 1. **Юр**. Брехня (Горбач, с. 53).

2. **Юргати**. Дразнити, нацьковувати.

3. **Юсько**. Вуличник (Горбач, с. 137).

◇ 1. **Юра сунути (крутити)**. Брехати.

2. **Юра стругати**. Вдавати дурного.

ЮРІЙ-ЗМІЄБОРЕЦЬ, -я, -я, ч. МА₁. (Він же – Георгій-Побідоносець) – один з найбільш шанованих християнських святих великомучеників. Згідно з релігійними джерелами Георгій-Побідо-

носець був воєначальником в армії імператора Діоклетіана. За відкритий виступ на захист християнської віри протягом семи років зазнавав неймовірних тортур і в 303 р. прийняв за це мученицьку смерть. Ще за життя здійснив безліч чудес і подвигів, у т. ч. врятував царівну, призначену в жертву драконів. У Київській Русі під іменем Георгія набрав образ святого-побідоносця, покровителя у військових справах, а під іменем Юрія – покровителя хліборобства й скотарства. *Синім і жовтим – розквітне обрій І гонець не впаде, домчить... І повісить Святий Георгій На воротах твоїх свій щит (Кухта В. Гуцульський Париж).*

УКМА₁. Переможець, воїн. *Може колись, коли підеш у путь, Змія неправди побачиш, – Будь тоді Юрієм, лицарем будь, І переможеш, юначе! (Паладій Я. Юрій).*

ЮРІЯ, ЮРА², (Гебргія). Хрон.₁. Релігійні свята.

1) 23 квітня / 6 травня у пам'ять великомученика Георгія Побідоносця (у народі *Юрій Змієборець, Юрай-Рай, Весняний Юрій, Юрій «теплий», «голодний»*). Коли починалися польові роботи і відбувався масовий вигін худоби на пасовиська («на Юр'єву росу», аби відьми не мали сили над тваринами). Юріїв день був великим святом, яке завершувало цілу низку аграрно-магічних обрядових дій, пов'язаних із заклинанням родючості природи. *Гур, гур, іде святий Юр (лунає перший весняний грім). (Жайворонок В. Знаки української етнокультури). Сіно до Юрка, збіжжя до Ілька. Такі нерви й такий страх мала два роки тому, навесні, перед самим Юрієм, коли чекала в Чорному*

Потоці зв'язкову з Косова (Матіос М. Нація). О святом Георгії, зараз навесну, гетман Іван Самойлович вийшов з Батурина з арматами, розіславши по всіх полках, жеби виходили, універсали (Літопис Самовидця, Року 1687).

Весняний Юрій – час селянського найму. *На Юрійів день, як і годиться, городяни вийшли на свої ниви з хлібом, ковбасами, червоними крашанками (Мушкетик Ю. Гетьманський скарб).*

2) 26 листопада / 9 грудня в пам'ять освячення храму святого великомученика Гергія Чудотворця в Києві перед святою Софією (Осінній Юрій, «Юрій холодний»). У народі жартують: *У кожному році два Юрії і обидва вони дурні: один голодний, а другий холодний. Молодь починала збиратися на вечорниці. Осінній Юрій – час, коли в Росії (куди належали і деякі українські землі) дозволявся перехід феодально залежних селян від одного землевласника до іншого; звичай скасовано 1649 р. (Жайворонок В.). Вчора – Паска. А завтра – Юрія. А сьогодні – Стрітення в нас (Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння). Того ж року сніг великий випав по святом Георгії и килка день лежал, але збожу нічого не шкодило (Літопис Самовидця, Року 1686).*

УКХрон.₂. 1. Несподівано втрачена надія. *От тобі, бабо, й Юра (і значен-*

ня, і приклад зафіксовано в НТСУМ, т. 4, с. 92). На нашу думку, значення розвинулося із накопичення марних сподівань селян одержати під час розрахунку на Юрійів день усі зароблені гроші, що закріпилося у приказах **на Юра-Івана, на Рахманський великдень** («Словник фразеологізмів української мови»), **на Юра, як рак свисне** – 'ніколи' (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

□ **Святоюрський.** Належний святу Юрія. *Інша справа з клепарівськими хлопаками красти на святоюрському ярмарку в мужиків сало та ковбаси чи забивати баки пейсатому Мордкові на Ринку...* (Іваничук Р. Вода з каменю).

◇ 1. **Юрська вода.** Вода, набрана в день Святого Юрія (Весняного) з дотриманням особливих обрядів; використовувалася в знахарстві як цілющий засіб поряд з «Юрієвою рососою» (Жайворонок В. Знаки української етнокультури).

2. **Юрієва роса.** ...за давнім звичаєм цього дня качалися по зелених сходах жита, беручи приклад з корів і коней, *аби окропитися цілющою рососою, яку згодом стали називати Юрієвою (звідси побажання «З роси вам!», «З роси і води!»)* (Там само).

Я

ЯВДО́ХА, -и, ж. 1. Антр.¹. Жіноче ім'я, твірне від *Євдокія*. *Іде увечері Явдоха з кухні заводської. Пре каструлю здоровенну мимо прохідної* (Глазовий П. Недрімайло). Широко вживається в народнопісенній творчості: «Опанас воли пас, а Явдоха – бички. – Постривай, не тікай, куплю черевички»; «Оглянься, Докійко, й назад себе, Чи не стоїть рідний батько коло тебе»; « – Ой доню Явдоню, зіллячко моє, Чого ж то змарніло личенько твоє?»; об'єкт жарту в народних афоризмах: «Марина м'яка, як глина, а Явдоха твердша троха». (Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури, с. 659–660).

2. Хрон.¹. За церковним календарем, день пам'яті Святої Євдокії (Явдохи), що припадає на 1/14 березня; спрадавна не лише перший день весни, але й нового року, який колись починався навесні; за повір'ям, прокидається бабак від зимової сплячки, виходить на світ, свище три рази, а потім знову лягає на другий бік і так спить до Благовіщення; те саме робить і ховрашок; святу Євдокію називають ще *Веснівкою*, бо вона нібито завідує у Бога весною; в цей день не працювали, щоб не розгнівити святу, бо може наслати морози; повертаються з вирію ластівки; з днем пов'язано багато прикмет, – «яка Явдоха, таке й літо», «звідки вітер на Явдоху повіє, звідти й весна», «на Явдохи гарний день – треба сіяти льон». Прийшли Євдокії, – дядькові затії: плуга чинити, борону точити; На Явдохи – води по боки; Прийшла Євдокія – селянинові надія; У Явдохи сила – весь поділ замочила; Євдоха з водою, а Геор-

гій з травою; Якщо курка на Явдоху нап'ється, то на Юрія вівця напасється.

УКА². Недалека жінка. Значення, подібні до значень конотонімів *Дуня*, *Дуся*.

□ **«Явдоха»**. Дискатор БГД-6 Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе.

◇ **Як Явдоха на коньках** (виламується). Дуже, без міри хвастатися, чванитися, пишатися. *Її просить публіка щось заспівати, а вона виламується, як Явдоха на коньках* (ФСССГД, с. 546).

ЯРОСЛА́ВНА, -и, ж. *Найславетнішими Ярославнами на Русі називали дочок Ярослава Мудрого, великого Київського князя, і Ярослава Осмомисла, князя Галицького. Анна, Єлизавета, Анастасія і Агата – дочки Ярослава Мудрого стали європейськими королевами у Франції, Норвегії, Угорщині і Польщі. Усі вони по батькові були Ярославнами, хоча мали, звісно, і свої власні імена* (Чемерис В. Ярославна). Образ Ярославни посідає особливе місце у «Слові о полку Ігоревім», Ярославна турбується про визволення не лише свого чоловіка, а й про воїнів-русичів, які потрапили в полон. Отже, цей образ вражає не лише глибокою жіночою відданістю, вірністю, а й благородством людської душі.

УКА¹. Справжня жінка. – *І все ж нам чомусь здається, що не всі жінки – «бабы стервы». Є серед них і Ярославни. І їх – більшість. Бо якщо їх буде меншість – світ людський може й не втриматися. А він тримається. Виходить-таки, Ярославн у нас більше* (Чемерис В. Ярославна).

ЗМІСТ

Передмова	3
Прийняті скорочення та графічні знаки.....	9
Список використаних джерел та їх скорочень.....	13
Скорочення	18
Словник	21

А

Абраша	22
Абрамович.....	22
Аврора	22
Агасфер.....	22
Адам.....	23
Азеф	27
Азія.....	27
Айболит	29
Акакій Акакійович	29
Аквілон	29
Ален Делон	29
Алкид	30
Альбіна	30
Альоха	30
Альоша	30
Алеко	31
Аль Пачино	31
Аль Капоне.....	31
Альпи	31
Альфонс.....	31
Амалик.....	32
Америка.....	32
Амстердам.....	33
Амур ¹	34
Амур ²	34
Андерсен	35
Андрюшка	35
Антей	35
Антипо	35
Антон	35
Апокаліпсис	35
Аполлон.....	36
Аполлон Бельведерський	36

Аріадна.....	37
Аристотель	37
Аркадія.....	37
Аркас	38
Арктос.....	38
Армагеддон	38
Артек.....	39
Артеміда	40
Архімед	40
Асмодей	40
Ассоль	41
Атлант	41
Атлантида	42
Афіни	43
Афон.....	44
Африка	45
Афродіта	45
Ахілл	46

Б

Баба Палажка	48
Баба Яга	49
Бабин Яр	49
Баден-Баден.....	50
Бріджит	50
Бальзак Оноре	50
БАМ.....	51
Бандера.....	51
Банкова.....	53
Бастилія.....	54
Батурин	54
Барбі	54
Барбізон	55

Барбос	56
Баунті.....	56
Бахус	56
Бельмондо	56
Бендер.....	56
Бенкендорф	57
Бердичев.....	57
Бердслей.....	57
Берегиня	58
Берестечко.....	58
Бермуди	59
Бетховен	60
Биківня	60
Біг-Бен	61
Білий дім	62
Бобик	63
Богдан	63
Богун.....	63
Бонапарт.....	64
Боняк.....	64
Борах.....	64
Борей.....	64
Бородіно	65
Боян.....	65
Бригіда.....	65
Бровко.....	66
Бродвей.....	66
Бруслі.....	67
Бутирка	67
Буратіно.....	67
Буцефал	69

В

Вавилон	70
Вавилонська вежа.....	71
Валаам	71
Валаамова ослиця.....	71
Валенрод	71
Валя.....	73
Вандея.....	73
Ванька.....	75
Ваня	75
Варшава.....	76

Васька	76
Вася	76
Васюківка	77
Васюки.....	77
Ведель	78
Везувій.....	78
Великий Луг	78
Великдень.....	78
Венера	79
Венера Мілоська.....	79
Венеція.....	79
Вербна неділя.....	80
Версаль	80
Вертер	80
Відродження.....	81
Вій	81
Візантія	81
Вілюй	82
Вімблдон.....	82
Віскас	82
Віфлеєм.....	82
Володимир.....	82

Г

Гадес	83
Гаврило	83
Гаврош	83
Газета «Правда».....	84
Галілей	84
Галина	84
Галя	84
Гамаліель	84
Гамаюн.....	85
Гамлет	85
Ганнібал.....	85
Ганська Евеліна	86
Гапка	86
Гауді	86
Геєна	87
Геракл	87
Герострат.....	88
Гершко	89
Гефсиманський сад.....	89
Гітлер	89

Гевал	90
Глитай	91
Гнат	91
Гнучкошиєнко	91
Гобсек	92
Говерла	92
Гог і Магог	92
Голгофа.....	93
Голіаф	94
Голохвастов.....	94
Гольфстрим	94
Гомер	95
Гоморра	95
Гондурас	95
Горацій	95
Горпина	96
Гриня.....	96
Гриша.....	96
Грінпіс	96
Грушевський	96
Грушевського.....	96
Гудзь Хома	97
Гулаг	97
Гуллівер.....	97
Гуляйполе.....	98

Д

Данило	99
Дантес	99
Д'артаньян.....	99
Дафніс і Хлоя.....	99
Демосфен.....	99
Держиморда	100
Джеймс Бонд.....	100
Джоконда.....	101
Джувєтта.....	101
Дике поле	101
Діор	102
Дід Мазай	102
Дід Панас.....	102
Дмитро.....	103
Добчинський	103
Довбуш	103
Додік	104

Дон Жуан.....	104
Дон-Кіхот.....	104
Дульцінея Тобоська.....	106
Дунай.....	106
Дунька	107
Дуся	107
Дюка	108
Дядько Сем.....	108
Дядя Стьопа.....	109

Е

Еверест	110
Евр	110
Едем.....	110
Ейнштейн.....	111
Ейфелева вежа.....	111
Еллада	111
Ельбрус	112
Ельдорадо	112
Есфір	112

Є

Єва	113
Євангеліє.....	113
Європа.....	114
Єгипет	116
Єгор	117
Єралаш	117
Єремія	117
Єрмак	117
Єрусалим	117

Ж

Жаботинський	119
Жанна Д'арк	119
Жерміналь.....	119
Жмеринка	119
Жовті води.....	191
Жорж.....	120

З

Запорізька Січ	121
Зачепилівка.....	121
Захід	122
Збруч	122
Зевс	123

Зіґа	123
Зоїл	124
Зойка	124
Зоя Космодем'янська	124

I

Іван	125
Іван Іванович	127
Іван і Марічка	128
Іванов	128
Іваненко	130
Іванович	131
Ієрихон	131
Ізя	132
Ілля Муровець	132
Іордань	132
Ірод	133
Іродіада	134
Італія	134
Іуда	134

K

Каїн	135
Казанова	135
Кайдаші	135
Каліостро	136
Калнишевський	136
Каменярі	137
Камчатка	137
Канари	137
Канів	137
Кармелюк	137
Карфаген	137
Кассандра	138
Касіян	138
Касьян	139
Катерина ¹	139
Катерина ²	139
Катеринка	140
Каяла	140
Кеша	141
Квазімодо	141
Китай	141
Клава	142

Клеопатра	142
Кличко	142
Клондайк	142
Кобеляки	143
Колима	143
Колізей	144
Колобок	144
Колобки	144
Колумб	144
Коля	144
Конотоп	144
«Конотопська відьма»	145
Копперфільд	145
Корейко	145
Корея	145
Кортес	146
Кравчук	146
Крез	147
Крижопіль	147
Кромвель	147
Крути	147
Крюгер	148
Ксюша	148
Кувейт	148
Кулібін	149
Кучма	149

L

Лада	151
Лазар	151
Лапко	152
Леся Українка	152
Лета	152
Ліверпуль	153
Ліліт	153
Ловелас	153
Лоліта	153
Лолітка	154
Лох-Несс	154
Луї де Фюнес	154

M

Магадан	155
Магеллан	155

Магдаліна	155
Мазепа	155
Майдан.....	157
Макар	160
Македонський.....	161
Максим	161
Максим Горький.....	161
Маланка	161
Мальвіна.....	162
Мамай	162
Мамон	163
Манька	164
Мара.....	164
Марія Демченко.....	165
Марко Проклятий.....	165
Мартин.....	165
Марс.....	165
Марфа	166
Мір'Яванівна.....	166
Маски-шоу	166
Мати Тереза	167
Мегера	167
Мегре	167
Межигір'я.....	168
Мекка	168
Менальські гори	169
Менгеле	169
Менделєєв	169
Месаліна	169
Мефістофель.....	169
Меценат	170
Мийдодир	170
Микита.....	171
Микола.....	171
Микула.....	171
Митрофан	171
Михайлик	172
Мікеланжело	172
Мінерва.....	172
Міцкевич	172
Мойсей.....	172
Мойша	174
Молох	174

Мольєр	174
Мона Ліза.....	174
Монблан.....	174
Монте Карло.....	175
Монро.....	175
Мопассан	175
Мордовія.....	175
Мордор.....	175
Морфей	176
Москва	176
Мотря	180
Мотя	180
Мотрійка	180
Моцарт	180
Муравйов	181
Мюнхаузен	181

Н

Навуходоносор.....	182
Наполеон.....	182
Нарцис.....	182
Настунька	183
Наташа	183
Нельсон Мандела.....	183
Нестор	183
Нефертіті.....	184
Ніагара	184
Ной	184
Нюрнберг.....	185
Ньютон.....	185

О

Одарка і Карась.....	186
Одісей.....	186
Одісея.....	186
Ойкумена	187
Олена.....	187
Оленка.....	187
Олімп.....	187
Онассіс	188
«Останній день Помпеї»	188
Остер	189
Отелло	189
Орлик	189

Орфей	189
Офелія.....	189

П

Павлик	191
Павлик Морозов	191
Палестина.....	191
Палермо.....	192
Пальміра.....	192
Панас	193
Пан Господар.....	193
Параска.....	193
Париж	193
Парфенон	194
Пат і Паташон.....	194
Пациків.....	195
Пенелопа	195
Пентагон.....	195
Песталоцці	195
Петренко	196
Петро	197
Петрушка.....	198
Переяслав.....	198
Перун	199
Печерські пагорби.....	199
П'ємонт	201
П'єрро.....	202
Пігмаліон.....	202
Піддубний	202
Пілат	202
Пінкертон	203
Піфагор.....	203
Пилип	203
Плюшкін.....	204
Покрова	204
Помпея.....	206
Попелюшка	208
Потьомкін.....	209
Пракситель.....	210
Проня Прокопівна.....	210
Пузир	210
Пушкін.....	210

Р

Рабінович.....	212
Раскольников	212
Рембо.....	212
Ренесанс.....	212
Рів'єра.....	213
Робін Гуд	213
Робінзон.....	214
Розіта.....	214
Рокфеллер.....	214
Роксолана	214
Ромео і Джульєтта	215
Рубікон.....	215
Рябко	216

С

Сальєрі.....	217
Самовидець	217
Самоделкін	217
Сандормох	218
Санта Барбара	218
«Санта Барбара»	218
Санчо Панса	219
Сарданапал.....	219
Сатрап	219
Сатурн.....	220
Сахара	220
Святогори	221
Селадон.....	221
Семен	221
Семен та Одарочка	221
Середньовіччя.....	221
Сергій.....	222
Сердючка.....	222
Сибарит.....	222
Сибір	223
Сидір	223
Сидоренко	224
Сильвестр	224
Симиренко.....	224
Сицилія	224
Сіон	224
Сірко	225

Сіта.....	225
Січ	226
Собакевич.....	226
«Собор»	226
Содом.....	226
Содом і Гоморра.....	227
Сократ.....	227
Соловки	228
Солопій.....	228
Солопій Черевик.....	228
Солоха.....	228
Сольвейг.....	230
Сонька Золота Ручка.....	230
Софія.....	231
Спарта.....	231
Спартак.....	231
Спиридон.....	231
Сталінград.....	231
Стецько.....	231
Стожари.....	232
Сусанін	232

Т

Талейран.....	233
Тамерлан.....	233
Тарасик.....	233
Тартар	233
Тартюф	233
Ташкент.....	233
Термінатор	233
«Титанік».....	234
Титушка.....	235
Тмударакань.....	236
Трістан та Ізольда.....	236
Триндичиха	236
Торквемада.....	236
Третя вулиця будівельників	236
Троя.....	237
Тузла	238

У

Унтер Пришибєєв.....	239
Уотергейт	239
Урюпінськ	239

Ф

Фавор.....	241
Фаїна Раневська	241
Фантомас	241
Феб	242
Федя.....	242
Феміда.....	243
Фермопіли	243
Франкенштейн	243
Франко	244
Франциск з Ассізи	244
Фрося.....	245

Х

Харитон.....	246
Хацапетівка	246
Хвеська	246
Химка	247
Хівря.....	247
Хмельницький.....	247
Хома	248
Хортиця.....	248
Хоттабич.....	248
Хрещатик.....	249
Хутір Михайлівський.....	249

Ц

Цезар	251
Цербер.....	251
Циперон	251
Цукерман	251

Ч

Чайльд Гарольд.....	253
Чарлі Чаплін.....	253
«Червона рута».....	253
Чикатило	253
Чингіс-хан	254
Чичиков.....	254
Чорнобиль.....	254
Чорновіл.....	255
Чорторий.....	255
Чумацький Шлях	255
Чурай.....	256

Ш

Шапка Мономаха	257
Шапокляк	257
Шариков	258
Шварцнеггер	258
Швейк	259
Швейцарія	259
Швондер	260
Шевченко	260
Шельменко	261
Шерлок Холмс	261
Шехерезада	262
Шлеміль	262
Штірліц	263
Шумахер	263
Шурик	264

Ю

Ювенал	265
Юда	265
Юдіф	266
Юра	267
Юрій-змісборець	267
Юрія	267

Я

Явдоха	269
Ярославна	269

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Галина Павлівна Лукаш

СЛОВНИК КОНОТАТИВНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ

Видання 2-е, перероблене і доповнене

Технічний редактор

О. К. Гомон

Підписано до друку 22.12.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 16,28
Тираж 300 прим. Зам. № 89

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 1854 від 24.06.2004 р.